ИЗВЕСТИЯ
НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ
БУРГАС

ТОМ I
1950

ИЗВЕСТИЯ
НА
НАРОДНИЯ МУЗЕЙ
БУРГАС

ИЗВЕСТИЯ НАРОДНОГО МУЗЕЯ ГОРОДА БУРГАСА

ТОМ I

1950

BULLETIN DU MUSÉE NATIONAL DU BOURGAS

VOLUME I

1950

1388
275

ИЗВЕСТИЯ
НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ
БУРГАС

Инв. № 1388
15 X 1955 г.

ТОМ I

1950

София — Държавна печатница „Георги Димитров“ 1951

Този първи том от Известията на Бургаския народен музей е начало, но и документ за един приключен период на развой.

Бургаският народен музей е създаден преди повече от 20 години от местни любители на старини. Преди няколко години грижите по него бяха поети от Бургаския народен съвет, тогава още общински съвет, който назначи щатен персонал на Музея и пое неговата издръжка. Така дотогавашната археологическа сбирка, в която благодарение на безвъзмездните грижи на местните деятели бяха събрани и опазени редица ценни археологически материали, се организира постепенно в един научен институт, който си постави задача да проучи целия район източно от Тунджа-Марица и южно от Стара планина. Началото бе сложено с две етнографски анкети и една друга, която целеше събирането на материали за топонимията и археологическите находища в района и бе продължено с археологическите разкопки, които вече три години се провеждат от Музея в района на антична Месемврия. Настоящият том от Известията на Музея, чието излизане нямаше да бъде възможно, ако не беше широката подкрепа и разбирателство, което Народният музей намираше сред Управата на местния народен съвет, е документ на този начален период от дейността на Музея.

Този начален период обаче съвпада с редица промени, които ускориха неговото изживяване. По това време се извърши преустройството на Българската академия на науките, с което Археологическият институт ставаше общ ръководител на научната и изследователска дейност на всички музеи в страната, а на състоялата се научна археологическа сесия през 1950 година на музеите в страната бе поставена задача да се преустроят като краеведчески, т. е. да поемат постепенно проучаването на районите си.

Едно друго още по-значително събитие в това отношение бяха изказванията на др. Сталин по въпроса за т. н. „ново учение за езика" на Мар, с които съветското езикознание се освобождаваше от пакостните и ненаучни схващания, прокарвани с упоритост от Маровите ученици и се откриха възможностите за творчески подем на езиковедската наука въобще. Гениалните мисли на другаря Сталин са нов стимул за едно сериозно преглеждане на досегашната наша изследователска и научна продукция и ние твърдо вярваме, че ще успеем да превъзмогнем всички допуснати грешки и ще можем в бъдещите издания на нашия Музей да дадем работи, които да догон ват постиженията на съветската наука.

ИВАН ГЪЛЪБОВ

ЕДИН НОВООТКРИТ НАДПИС ОТ НЕСЕБЪР

По време на разкопките, които Бургаският народен музей проведе през есента на 1949 година в Несебър, бе открит в дома на зъболекаря Вълчан Бодуров, пазена от него, един къс от стела, съдържащ част от договор между старата Месемврия и един тракийски владетел. Фрагментът, който е запазил този крайно интересен документ от отношенията на местното тракийско население с гръцките колонии, представлява плоча от бял мрамор, горе и долу фрагментирана. Максималната височина е 0·365 м., ширината горе 0·325, долу — 0·355, дебелина 0·085 м. Височината на буквите е 0·01 м., по 30—34 на ред. Обр. 1, таблица I.

— — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — θ̣ι̣ς̣ Σ̣αδαλαι ὥς κα δυνα-
[τὸν τ]ά̣χιστα· στεφανῶσαι δὲ αὐτὸν χρυσ[έ-
ωι] σ̣τεφάνωι εὐε[ρ]γέταν ἐόντα τᾶς πόλιος
Δ̣ιονυσίοις ἐν τῶι θεάτρωι· δεδόσθαι δὲ αὐ-
τῶι καὶ ἐκγόνοις πολιτείαν καὶ προξενίαν̣
καὶ προεδρίαν ἐν τοῖς ἀγῶσιν καὶ εἴσπλουν̣
κ̣αὶ ἔκπλουν ἀσυλεὶ καὶ ἀσπονδεὶ· στεφα-
νοῦσθαι δὲ αὐτὸν καὶ καθ’ἕκαστον ἐνιαυ-
τὸν στεφάνωι στατήρων πεντήκοντα·
τὸν δὲ ταμίαν τὸν ὅ̣ρ̣κον καὶ τὰς ὁμολογία[ς]
γράψαντα εἰς στάλαν λιθίναν κοῖλα γράμ̣-
μαι̣α̣ ἀναθέμεν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλ-
λωνος παρὰ τὰς στάλας τῶμ προγόνων̣
Μοψυηστιος κ̣α̣ὶ Τ̣αρουτινου καὶ Μηδιστα̣
καὶ Κοτυος.
Ὁμολογία Σαδαλα καὶ Μεσσαμβριανῶν·
αἵτινές κα ἐκπίπιωντι Μεσσαμβριανῶν
[ποτὶ τ]ὰ̣ν̣ Σαδαλα ἀποδιδόντες τῶν ΝΑΥΛ
— — — — — — — — τ̣η̣ρ̣α̣ς̣ κ̣α̣ὶ ἡ̣μ̣ι̣στατηρ.
— — — — — — — — — — — — — —

От първия ред са останали само долните части от буквите и то силно заличени. На първо място — на около 0·105 м. от десния ръб на стелата — се вижда долната част на една отвесна хаста, следвана от две наклонени чертици, които могат да се тълкуват като части от алфа, ламбда или хи. Остатъците от следващата буква не са много ясни. Подир нея се вижда долния край на една отвесна чертица, долния край край на две наклонени чертици от ламбда или хи, после долния край на една отвесна и до нея една наклонена чертици, остатъци, които биха могли да се изтълкуват като капа, но обикновеното писане на капа в надписа, което е с къси наклонени чертици, не позволява подобно допущане. Остатъците от следната буква могат съвсем ясно да се обяснят като произхождащи от сигма. Последният забележим остатък от буква на този ред са две наклонени чертици, по всяка вероятност от ламбда. Останалото място от реда, колкото за две букви, е напълно изтрито.

Ред 2 е отчупен в началото. Пред Σαδαλαι се виждат остатъци от пет букви — на първо място долния край на една отвесна чертица; след доста значително разстояние — остатък от втора отвесна чертица, после една почти на цяло запазена тета, следвана от нова отвесна чертица и на края сигма, чиято горна част е повредена.

На края на същия ред, след δυγα остава място колкото за една буква, но полето отчасти е фрагментирано, та не може да се каже с положителност дали наистина е имало буква. Склонен съм да мисля, че по-скоро такава не е съществувала, тъй като подобно оставяне на място колкото за една буква в края на реда има напр. още и при р. р. 10 и 13.

Началото на р. 3 също липсва на разстояние на 0·04—0·045 м. Пред добре запазеното хи се вижда долния край на една наклонена чертица, очевидно от алфа. Краят на реда е окъртен на разстояние колкото за една буква.

Началото на р. 4 е окъртено на едно разстояние от 0.02 м., след което идва една повредена отчасти сигма. — На същия ред в εὐεργέταν ро е откъртено напълно. В края на реда една изтрита и от части откъртена сигма.

Ред 5 в началото си е доста окъртен. Липсва буквата делта, от която личат хоризонталната чертица и дясното долно ъгълче.

В края на р 6 личат следи от лявата отвесна хаста на ню.

По-значителни остатъци от ню се виждат и в края на р. 7.

В началото на следния р. 8 се вижда една отчасти повредена капа. По средата на реда епсилона в думата ἀσυλεί е повреден от едно косо одраскване, което очевидно се дължи на невниманието на каменоделеца: при изрязване на дясната наклонена чертица на алфа, която стои на долния ред, ударът е бил по-силен и длетото се е подхлъзнало, та е повредило с една непрекъсната резка въпросния епсилон.

На р. 11 в думата ὅρχον началното ο и следващето ρ са отчасти повредени, но все пак личат достатъчно ясно. Краят на същия ред е също повреден — от очакваната тук сигма не се забелязват никакви остатъци.

На р. 12, в края, дясната половина от μ почти напълно липсва.

На края на р. 13 след ламбда vacat около 0·015 м.

В края на р. 14 се виждат само следи от лявата хаста и от наклонената чертица на ню.

В средата на р. 15 няколко букви са отчасти повредени, но четенето καὶ Ταρουτινου въпреки това може да се смята като несъмнено.

— Краят на същия ред е повреден. Липсва дясната част от хоризонталната чертица на тау, а след тази буква се вижда долната част на една наклонена чертица, вероятно от алфа.

При ред 16, след Κοτυος, празно, неизписано място около 0·245 м.

Следващия ред почва на по-голямо разстояние от долу, на около 0 03 м.

Началото на р 19 е повредено На 0 04 м. от ръба се вижда горната част от една отвесна чертица; следва горното ъгълче по всяка вероятност

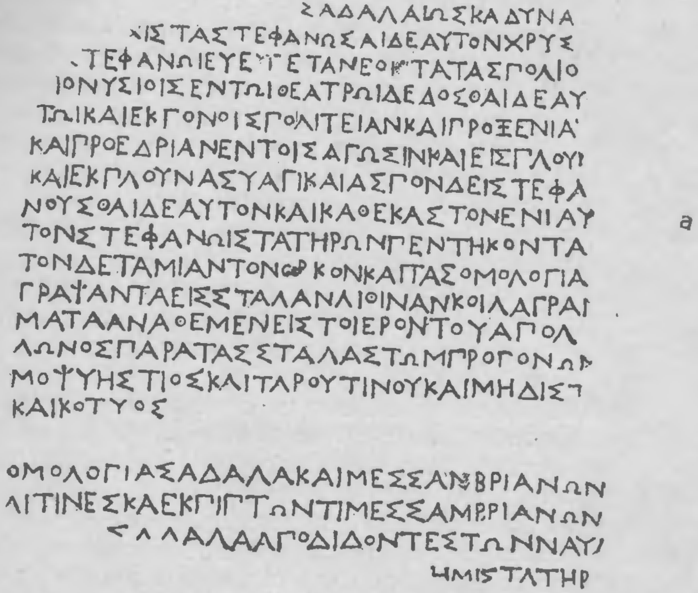
ΣΑΔΑΛΑΙΩΣΚΑΔΥΝΑ
ΧΙΣΤΑΣΤΕΦΑΝΩΣΑΙΔΕΑΥΤΟΝΧΡΥΣ
ΤΕΦΑΝΩΙΕΥΕΡΓΕΤΑΝΕΟΚΤΑΤΑΣΠΟΛΙΟ
ΙΟΝΥΣΙΟΙΣΕΝΤΩΙΘΕΑΤΡΩΙΔΕΔΟΣΘΑΙΔΕΑΥ
ΤΩΙΚΑΙΕΚΓΟΝΟΙΣΠΟΛΙΤΕΙΑΝΚΑΙΠΡΟΞΕΝΙΑ
ΚΑΙΠΡΟΕΔΡΙΑΝΕΝΤΟΙΣΑΓΩΣΙΝΚΑΙΕΙΣΠΛΟΥΙ
ΚΑΙΕΚΠΛΟΥΝΑΣΥΑΓΙΚΑΙΑΣΠΟΝΔΕΙΣΤΕΦΑ
ΝΟΥΣΘΑΙΔΕΑΥΤΟΝΚΑΙΚΑΘΕΚΑΣΤΟΝΕΝΙΑΥ
ΤΟΝΣΤΕΦΑΝΩΙΣΤΑΤΗΡΩΝΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑ
ΤΟΝΔΕΤΑΜΙΑΝΤΟΝΩΡΚΟΝΚΑΤΤΑΣΟΜΟΛΟΓΙΑ
ΓΡΑΨΑΝΤΑΕΙΣΣΤΑΛΑΝΛΙΘΙΝΑΝΚΟΙΛΑΓΡΑΙ
ΜΑΤΑΑΝΑΘΕΜΕΝΕΙΣΤΟΙΕΡΟΝΤΟΥΑΠΟΛ
ΛΩΝΟΣΠΑΡΑΤΑΣΣΤΑΛΑΣΤΩΜΠΡΟΓΟΝΩΝ
ΜΟΨΥΗΣΤΙΟΣΚΑΙΤΑΡΟΥΤΙΝΟΥΚΑΙΜΗΔΙΣΤ
ΚΑΙΚΟΤΥΟΣ
ΟΜΟΛΟΓΙΑΣΑΔΑΛΑΚΑΙΜΕΣΣΑΜΒΡΙΑΝΩΝ
ΛΙΤΙΝΕΣΚΑΕΚΠΙΠΤΩΝΤΙΜΕΣΣΑΜΒΡΙΑΝΩΝ
ΣΛΛΑΛΑΑΠΟΔΙΔΟΝΤΕΣΤΩΝΝΑΥ
ΗΜΙΣΤΑΤΗΡ
a

Обр. 1. — Надписът от мраморната плоча от Несебър
Abb. 1. — Die Inschrift auf der Marmorstele aus Nèseber

на алфа, а подир него горната част от ню. — В края на реда дясната част на ламбда е отчасти повредена.

Ред 20 е разрушен до половината, а останалата част запазва само горните части от буквите и то не напълно. — Под пи от ἀποδιδό,τες от р. 19 се вижда хоризонтална чертица, следвана от горната част на една отвесна хаста. Следва място колкото за една буква, от която не се забелязват никакви следи. Остатъците от следващите букви са несъмнено от ро. Подир него идва горната част от една наклонена хаста и горната част от сигма. Запазените остатъци от следващите букви са несъмнено от καί, след което идва почти напълно запазено ημι. От тук до края на реда, гдето едва се забелязва горната част от дъгичката на омикрон или омега (?), буквите са почти напълно запазени.

Необходимо е да се обърне внимание и на израза κοῖλα γράμματα. Несъмнено в него имаме едно не съвсем правилно редактиране на един израз като γρά[ψαι δὲ κ]αὶ εἰς σανίδα κοῖλα γράμματα καὶ ε[ἰ]στάλαν[1], което е напълно разбираемо като се излиза от практиката, придружаваща публикуването на държавните актове от това време.

---

[1] Syll³. III № 1011.15. Халкедон; Larfeld, Griechische Epigraphik, München 1914, с. 110.

Началото на нашия надпис за жалост липсва. Неговото съдържание се показва доста сложно, та е по-добре да се предпазим от възстановяване на липсващите части, което в най-добрия случай би било едно възпроизвеждане на един по-стар познат текст без да бъде принос за разясняване на конкретните обстоятелства, за които се говори в запазената част. Самият документ характеризира сам себе си с израза τὸν δὲ ταμίαν τὸν ὅρκον καὶ τὰς ὁμολογία[ς] γράψαντα κτλ. В надписите са засвидетелствувани достатъчно случаи за означаване на едно съглашение, споразумение или договор между два полиса с израза ὁμολογία[2].

Ние можем с пълно право да допуснем, опирайки се на гореприведения израз от нашата стела, че на нея е стоял не само договора, чието начало имаме, но и клетвата, която го е придружавала и която е идвала в края както е била обикновено практиката[3]. Но освен тези две свързани помежду си части, надписът съдържа и част от друг текст, част от разпореждания, с които от страна на Месемврия се дават на Садала, който е страна в договора, известни почетни звания и се поемат задължения, свързани с материални облаги за тракийския цар. По този начин надписът представлява значителни трудности при възстановяване на липсващите части поради сложността на своя формуляр, поради факта, че от него не са познати в пълнота почти ни едно от договорните положения и най-сетне поради липса на преки податки за обстоятелствата, при които се е сключил този договор.

От съглашението ни е запазено само началото. То е отделено от предходната част на надписа със значително празно, неизписано пространство и носи като заглавие израза ὁμολογία Σαδαλα καὶ Μεσσαμβριανῶν[4].

Противоречието, което съществува между това място и вече цитираното γράψαντα . . . καὶ τὰς ὁμολογία[ς], гдето ὁμολογία[ς] е в множествено число, трябва да се обясни с едно колебание в значението на думата ὁμολογία, която, като се излиза от едно основно значение „споразумение“, означава както договора в неговата цялост, така и отделните негови клаузи, които са конкретен израз на постигнатите спогодби по отделните въпроси, предмет на сключения договор[5].

---

[2] Срв. Syll³ II 647 passim, гдето става дума за симполития между два града; Syll.³ I 434, гдето се говори за симахия и т. н. — Особено интересен със заключителната си част е договорът между Милет и Хераклея от около 180 г. пр. н. е. Syll.³ II 633, защото ни осведомява по-подробно относно практиката, свързана със сключването на договора, която предвижда клетва положена от двете договорящи страни: ὅπως δὲ ἑκάστα πραχθῆ συμφερόντως ἀμφοτέ/ραις ταῖς πόλεσιν ἑλέσθω μὲν ὁ δῆμος ὁ Μιλησίων ἄνδρας τρεῖς μετὰ τὸ κυρωθῆναι τὸ / ψήφισμα καὶ τὴν συνθήκην, οἱ δὲ ἀποδειχθέντες ὁρκισάτωσαν μετὰ τοῦ ἱεροκήρυκος/ τοὺς πρεσβευτὰς τοὺς ἥκο[ν]τας παρὰ Ἡρακλεωτῶν καὶ εἰς Ἡράκλειαν παραγενόμενοι /τὸν δῆμον· ὁ δὲ ὅρκος ἔστω ὅδε· ἐμμενῶ τοῖς ὡμολογημένοις, εἰς τὸν ἀεὶ χρόνον καὶ / οὐ παραβήσομαι τέχνῃ οὐδεμιᾶι οὐδὲ μηχανῆι οὐδὲ ἄλλωι παραβαίνοντι τὴν συνθήκην / ἐπιτρέ[ψω]. καὶ ἐάν τινα ἄλλον πυνθάνωμαι παραβαίνοντα τὰς ὁμολογίας κτλ. — Употребата на ὁμολογία вм. συνθήκη не си определя толкова от хронологични, колкото от говорни различия, като изразът ὁμολογία се среща почти изключително в паметници, в които едната страна поне е дорийска. Тук отбелязвам само договора между Месена и Фигалея от около 240 г. пр. н. е. Syll³ I 472. Особено показателен за нашата теза е атинския декрет от 266/265 г. пр. н. е. за договор между Атина и Спарта. В него, Syll³ I 434/5, в познатата формула стои συνθήκη: ἀναγράψαι δὲ τὴν συ[νθήκην τὰς πόλεις ἐν στήλαι]ς, нещо съвсем обикновено за един атински надпис. По-горе обаче, когато се предава искането на спартанците за сключване на договора, стои израза τὴν περὶ τῆς συμμαχίας ὁμολογίαν ἥκουσι κομίζοντες. Явно е, че в случая ὁμολογία е употребено, за да характеризира искането тъкмо на спартанците, ако не дори да предаде буквално техните думи. Че συνθήκη се употребява много по-често, това несъмнено се дължи на по-голямото влияние на атинските образци.

[3] Срв. Ch. Michel, Récueil... Bruxelles 1900 c. 3 n. 5 в договор между Аминтас III и халкедонците, ib. c. 5 n. 9 в договор между Атина и Коркира, c. 8 n. 12 и пр. Не може да се хвърли в очи, че формулярът на нашия документ се отличава от споменатите по начина на разположение и стилизиране на отделните части.

[4] За подобно отделяне на части от документи за постигане на по-голяма прегледност вж. Larfeld, Griechische Epigraphik . . . с. 305 сл.

Договорът е сключен между Садала, за когото ще стане дума по-долу, и Месемврия. От целия договор е запазена само първата му клауза и то значително повредена. Все пак от запазеното тя може да се възстанови, ако не в пълнота, то поне до толкова, че да можем да схванем нейната основна мисъл и, излизайки от там, да разберем намеренията на целия договор.

За тълкуване на въпросната клауза ние не бихме могли да излезем от добре запазените глаголни форми ἐκπίπτωντι, нито от ἀποδιδόντες, тъй като те имат широк и неприцизиран семантичен обхват. За щастие остатъците в края на р. 19 ни дават възможност да открием кръга, в който трябва да дирим значитбените отсенки на въпросните глаголни форми. Въпросните остатъци са τῶν ΝΑΥΛ. В гръцки език има малко думи, които започват с подобна звукова комбинация. Това са думите ναῦλον и ναύλοχος, евентуално ναυλοχέω, т. е. все термини, свързани с морското дело. Излизайки от това обстоятелство, ние трябва целия този израз да обясним с оглед на посоченото указание. Това не представлява особени мъчнотии: на първо място αἵτινες е разбираемо що се отнася до рода, тъй като несъмнено замества νῆες. или в случая νᾶες, и стои във връзка с глаголната форма ἐκπίπτωντι, която като технически термин в морското дело има значение „претърпявам корабокрушение“, „изхвърлен съм на брега“. За това значение един познат пример е мястото у Ксенофон Анаб. VII 5, 12—14, което е от голямо значение за разбиране на разглежданата клауза, та го привеждаме изцяло: ἔνθα τῶν εἰς τὸν Πόντον πλεουσῶν νεῶν πολλαὶ ὀκέλλουσι καὶ ἐκπίπτουσι· τέναγος γάρ ἐστιν ἐπὶ πάμπολυ τῆς θαλάττης. Καὶ οἱ Θρᾷκες οἱ κατὰ ταῦτα οἰκοῦντες στήλας ὁρισάμενοι τὰ καθ' αὐτοὺς ἐκπίπτοντα ἕκαστοι λῄζονται· τέως δὲ ἔλεγον πρὶν ὁρίσασθαι ἁρπάζοντας πολλοὺς ὑπ' ἀλλήλων ἀποθνῄσκειν. Ἐνταῦθα ηὑρίσκοντο πολλαὶ μὲν κλῖναι, πολλὰ δὲ κιβώτια, πολλαὶ δὲ βίβλοι γεγραμμέναι, καὶ τἆλλα πολλὰ ὅσα ἐν ξυλίνοις τεύχεσι ναύκληροι ἄγουσιν.

Този откъс от Ксенофонта представлява не само добър паралел към значението на глаголната форма, която се разглежда, но дава и една сигурна основа за разбиране на първата клауза от нашия надпис. Така ние превеждаме: „Ако някои от месемврийските (кораби) претърпят корабокрушение“ или по-точно „бъдат изхвърлени“. Повреденото място, което следва подир горния текст има подир себе си Σαδαλα, което е в родителен падеж. Допълнението се налага от само себе си — тук ще е стоял несъмнено израз, който оточнява мястото, където се очаква да стане изхвърлянето на месемврийските кораби в случай на корабокрушение, което място стои в известно отношение към Σαδαλα. Аз допълвам [ποτὶ τ]ὰν Σαδαλα, което допълване се оправдава и от намиращите се пред името остатъци от буквите ΑΝ. Остава да се види как трябва да се допълни думата, от която е запазено само началото ΝΑΥΛ. Фактът, че е познато едно основано от Месемврия селище, което носи името Ναύλοχος[6] би могло да съблазни да потърсим за продължение на разглежданите остатъци някои форми, стоящи във връзка с Ναύλοχος. Такова едно допълване, обаче, не може да се свърже със стоящето пред него ἀποδιδόντες. Другата възможност е да видим в случая един родителен падеж, множествено число от ναῦλος или ναῦλον. Известно е, че въпросната дума означава обикновено „такса за превоз с кораб, навло", но познато е също така добре, че със същата дума се означава и самата пренасяна с кораб стока.[7]

---

[5] За последния смисъл да се сравни вече приведеното място от договора между Хераклея и Милет καὶ ἐάν τινα ἄλλον πυνθάνομαι παραβαίνοντα τὰς ὁμολογίας, Syll.³ II 633

[6] Вж. Данов, Западният бряг на Черно море в древността, София 1947, с. 116 и цитираната там литература.

Кое от двете значения на думата трябва да се приеме в случая, мъчно би могло да се каже, но все пак по-подходящо в случая като че ли е значението „товар". По-нататък на последния ред четем със сигурност καὶ ἡμιστατηρ. Ясно е, че се касае за известна сума, чиято втора част е даден в хемистатери. В такъв случай съвсем естествено е да се потърси в първата част на израза една монетна единица от по-голям номинал. Касае се несъмнено до статери, което допълване се позволява и от запазените буквени остатъци пред καὶ. Така липсващето място на р. 20 попълвам: τῶν ναύλ[ων στα]τῆρας καὶ ἡμιστατῆρο[ν] или ρα. В такъв случай цялата тази част добива следния смисъл: „Ако някои от месемврийските (кораби) бъдат изхвърлени на Садалова (земя) след като дадат от навлата си . . . статера и полустатер . . ." Не е мъчно да се схване смисълът на разпорежданията, съдържащи се в тази клауза, ако имаме пред вид приведения пасаж от Ксенофон, който добре коментира нашия договор. Несъмнено грабителските склоности на крайбрежното население са нанасяли значителни пакости на месемврийските ναυκλῆροι, които са се мъчили да намерят начин да внесат сигурност в крайбрежието, та да се предвардят по този начин от значителни загуби. Този договор е повикан от подобни нужди и значението, което му се е давало от страна на месемврийци личи от задълженията, които месемврийци поемат по отношение на своя договорящ партньор, изразени между другото и с ежегодното поднасяне на венец на стойност от 50 статера.[8]

Както се разбира от клаузата, месемврийци се съгласяват да отстъпват част от товарите си, ил по вероятно тяхната стойност, както се разбира от непълния израз [στα]τῆρας καὶ ἡμιστατῆρ[ον], срещу което по всяка вероятност им се е осигурявало запазването и връщането на останалата стока. Така ние се намираме пред един от непрестанните опити да се внесе сигурност в корабоплуването в Евксинския понт.

Поставя се въпросът, кой е бил Садала; който е можел да поеме задълженията да поддържа сигурността по бреговете на Черно море. Неговото име се споменува три пъти в надписа, непридружено от никакви пояснения. Все пак, ясно е, че под негова зависимост се е намирало крайбрежието недалеч от Месемврия. Че е бил владетел личи и от обстоятелството, че златният венец му е бил даден в театъра по време на Дионисовите празденства—практика, която по това време е запазена за владетелите.[9] Кой е този владетел и от кое време? В Тракия са познати трима владетели с това име, всички от 1 в. пр. н. е.[10] За един от тях се знае, че е наследил Котис. В нашия надпис между изредените *прогоной* на Садала на последно място е посочен тъкмо Котис и този факт прави свързването на двамата Садаловци много съблазнително. Въпреки това забележително съвпадение, има редица обстоятелства, които не позволяват подобно късно датиране на нашия надпис.

---

[7] ж. Daremberg — Saglio IV. 1 с. 21.

[8] За подобни задължения срв. у RE 11, 1599—1600; срв. също и декрета на Дионисополис от средата на I в. пр. н. е. Syll³ II с. 446 п. 762 στεφανωθῆναι [α]ὐτὸν (т. е. Ἀχορνίωνα Διονυσίου, б. м.) [ἐ]ν τοῖς Διονυσίοις χρυ[σῷ/σ]τεφά[ν]ῳ καὶ εἰκόνι χαλκῇ, στεφανοῦ[σθ]αι δὲ αὐτὸν, καὶ εἰς τὸν λ[οι/π]ὸν χρ[όν]ον καθ' ἕκαστον ἔτος ἐν τοῖς Διονυσίοις χρυσῷ στε[φά]νῳ.

[9] Schmitthener, De coronarum apud Athenienses moribus, Berlin 1891, с. 55

[10] Срв. Салач, BCH LV (1931) с. 43—57; M. Holleaux REG XXXII (1921) сс. 320—337

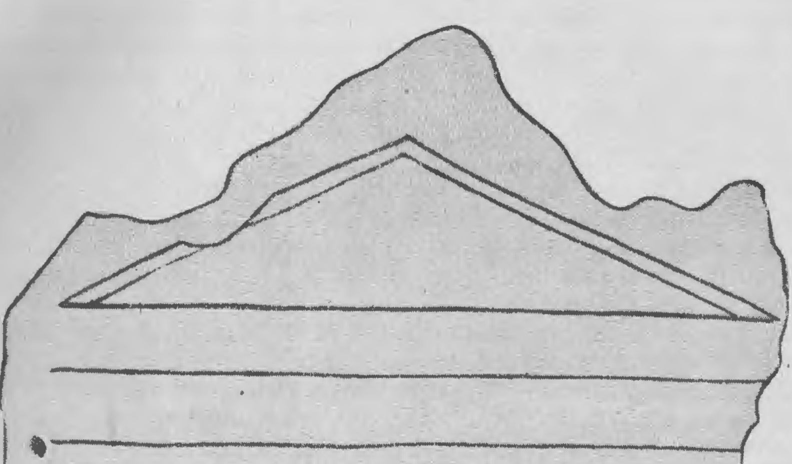

Обр. 2. — Надписът от мраморната плоча от Несебър, сега в Пловдивския музей
Abb. 2. — Die Inschrift auf der Marmorstele aus Neseber, zur Zeit in Museum von Plovdiv

Преди всичко би трябвало да се спрем на неговата палеография, която е еднаква с тази на месемврийския декрет в чест на един аполониец, син на Сосий, намиращ се сега в Пловдивския музей, обр. 2., табл. II. 1.[11]

---

[11] За моите проучвания аз получих от Пловдивския музей две много хубави снимки, за което благодаря както на неговия директор, др. Д. Цончев, така и на любезните му сътрудници.

Проф. Хр. М. Данов[12] датира този надпис от края на 3 в. като аргументировката за това той почерпва в палеографията на надписа.[13]

По всяка вероятност в случая проф. Данов е имал пред очи развоя на атинското монументално писмо, което е най-добре проучено и обикновено служи като скала за датиране на надписите от други места на гръцкия свят. В случая би трябвало обаче да излезем по възможност от местните епиграфски паметници, като се опитаме да поставим тези два надписа в развоя на монументалното писмо в Месемврия доколкото той ни е познат от известния до сега епиграфски материал. Една солидна точка в този развой представлява публикуваният напоследък и датиран точно декрет от проф Д. Дечев,[14] с който месемврийци почитат Гай Корнелий, син ни Гай, за указаните от него продоволствени облекчения по времето на Лукуловия поход. Този надпис се характеризира със следните особености: алфа с ъгълче вм. съединителна чертица; силно излизащи в страни краища на хоризонталната чертица; тета, която има хоризонтална чертица вм. точка; омикрон и омега, които изпълват целия ред. Всичко това представлява една епоха в месемврийското монументално писмо около началото на I в. пр. н. е. [15]

От своя страна двата споменати вече надписа — новонамереният и този от Пловдивския музей ни поднасят следните характерни белези по отношение формата на буквите: алфа консеквентно с хоризонтална средна черта; пи, чиято дясна хаста не стига писменната линия и чиято хоризонтална чертица не излиза с двата си края в страни; омикрон и омега по-малки от останалите букви и стоящи в средата на реда; тета, писана винаги малка и с точка; сигма с разкрачени странични хасти; ню било с еднакви или с по-къса дясна хаста; най-после φ със средната част не във вид на окръжност, а на „лък“.

Преди няколко години стана известен и един друг надпис, намерен в Созопол, обр. 3, табл. II. 3 но несъмнено писан в Месемврия, което личи и от езика му. Там въпросните букви имат следния вид: алфа се явява в три форми — с права средна черта, с черта във вид на ъгълче и като дъгичка; омикрон по-често е по-голям, отколкото по-малък; тета винаги кръгла и по-малка от другите букви; пи с къса дясна хаста, но с хоризонтална чертица, която излиза малко в страни; сигма с хоризонтални краища, като долната чертица към края има тенденция да клони на долу, а в последния ред има вече малко разкрачени хасти; ню е винаги с по-къса дясна хаста, вдигната на горе; фи е с форма на „лък“. Въз основа на тези палеографски особености и събията, които засяга, надписът се датира около 260 г. пр. н. е[16].

В полза на горната датировка говори и един друг надпис, намерен в Бургас, но произхождащ по всяка вероятност от Созопол, обр. 4, табл. II. 2, който по своите палеографски особености се схожда поразително с токущо разгледания. Надписът от Бургас е датиран от Вилхелм в средата на 3 в. в. пр. н. е.[17]

---

[12] Ö Jh XXIX (1934) Beibl. c. 159.

[13] ц. с., с. 159 „der Buchstabenform nach möchte ich die Inschrift an das Ende des dritten vorchristlichen Jahrhunderts setzen.“

[14] ИБАИ XVII (1950) сс. 59—68.

[15] От същото време е и един новооткрит надпис от Месемврия, сега в Бургаския музей, още неиздаден, който показва малко по-голяма старинност.

[16] Г. Михайлов, Надписи намерени в Созопол през 1946 г., Разкопки и проучвания II, София 1948, с. 63 и сл; Проф. Хр. М. Данов, Западният бряг на Черно море в древността, София 1947, сс. 118, 128.

[17] Ö Jh XV (1912), Beibl. c. 95.

Ако съпоставим Созополския надпис от 260 година и този от Бургас с новонамерения надпис и този от Пловдивския музей, ще видим, че те споделят всички старинни особености по отношение на φ, ο, ω, ϑ отчасти на π и ν, но по отношение на очертанията на алфа се явява разнообразие, характерно тъкмо за преходни епохи. Трябва да се изтъкне, че алфа със счупена чертица се явява от втората полов на на 3 в. пр. н. е.[18]

По тази причина, несъмнено е, че Созополският надпис от 260 година представлява средна степен в развоя на месемврийското монументално писмо и стои много по-близо до Садаловия надпис и този от Пловдивския музей, от колкото до надписа на Гай Корнелий, респективно до паметниците от 2. и 1. в Поради всички до тук изтъкнати основания ние сме насочени да отнесем както Садаловия надпис така и Пловдивския към края на 4. или началото на 3. в. Дали обаче това заключение би могло да се подкрепи от историческите данни, свързани с надписа?

При проучаване на надписа едно обстоятелство прави впечатление. Касае се до следния израз: στεφανοῦσθαι δὲ αὐτὸν . . . στεφάνωι στατήρων πεντήκοντα . . .

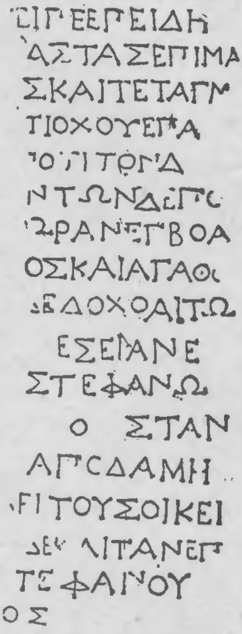

Обр. 3. — Надписът от мраморната плоча от Созопол, сега в Софийския народен музей

Abb. 3. Die Inschrift auf der Marmorstele aus Sozopol, zur Zeit im Archelogischen Museum von Sofia

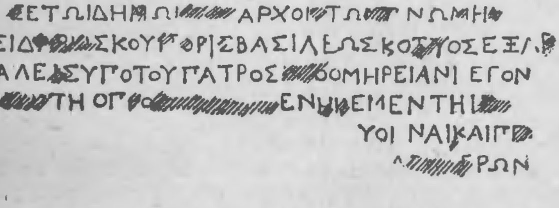

Обр. 4. — Надписът на мраморната плоча от Бургас, сега в Софийския народен музей

Abb. 4. — Die Inschrift auf der Marmorstele aus Burgas, zur Zeit im Archeologischen Museum von Sofia

Подобен израз за означаване стойността на венеца е засвидетелствуван напр. в един декрет от Еритрея στε[φ/α]νῶσαι Φανῆν Μνησιθέου χρυσῶι] [σ]τεφάνωι στατήρων Φιλιππείων πεντήκοντα[19] и отговаря на по-обикновения израз χρυσῷ στεφάνῳ ἀπὸ δραχμῶν resp. στατήρων. Изследванията обаче показват, че тази практика е от едно по-старо време. Специално за Атина Шмитхенер[20] установява, че от 306/305 г. пр. н. е. насетне горепоменатата формула се изоставя и на нейно място се появява израза κατὰ τὸν νόμον. Настъпилата промяна се обяснява с факта, че прекалеността в награждаванията, които се оказват много скъпи по някога, повикват като реакция създаването на специален закон, с който се определя точно в какви случаи какви награди могат да бъдат давани. Така формулата κατὰ τὸν νόμον се отнася тъкмо за разпорежданията на този закон и след края на 4 век измества напълно старото означаване на стойността на венеца. По този въпрос липсват специални изследвания за Черноморието, но струва ми се не бихме сгрешили много, ако приемем извършването на подобна промяна в това отношение в градовете по нашето крайбрежие и то приблизително по същото време или с евентуално закъснение, твърде естествено за подобни случаи. Подобно допущане е оправдано от факта, че в обичая да се награждават чужденци с венци Атина е била тази, която е давала тон.[21]

---

[18] Holleaux, BCH XLVIII (1924) 5, заб. 1.

[19] Syll³. I 285, (ок. 334 год.).

[20] ц. с. с. 17 сл. Срв. Daremberg — Saglio I. 2 с. 1532.

Това ни кара да имаме предвид горната промяна при датирането на нашия надпис, който не ще е много далече от края на 4 столетие пр. н. е.[22]

В тази епоха трябва да дирим и имената, изброени като прогоной на Садала. Но преди всичко в какво отношение са всички тези лица помежду си? В надписа се казва, че стелата, която е предмет на тази работа, е била поставена *παρὰ τὰς στάλας τῶμ προγόνων Μοφυηστιος καὶ Ταρουτινου καὶ Μηδιστα καὶ Κοτυος* и това изреждане очевидно е направено от месемврийци с намерение да въздействуват върху династичната гордост на своя договорящ партньор. Този списък е интересен като доказателство за трайните и значителни връзки на месемврийци с една династия, чиито владения са се намирали в съседство с града. Но кои ще да са тези съседи? Би могло да се допустне, че се касае за асти, които — както е известно — са били разположени по брега от Месемврия на юг към Цариград[23] т. е. тъкмо по тази част на черноморския бряг, гдето естествените особености на бреговата линия ставали причина за корабокрушенията и разграбване на корабните товари. Още един друг факт като че ли говори за по-тесни отношения между месемврийци и въпросното тракийско племе. Става дума за декрета, с който един астиец Δ . . . /[τ]ης Δήζου ᾿Αστάς е бил награден от месемврийци заради заслугите му към града им[24] според датирането на надписа у Dumont-Homolle[25] от III в. Но може ли да бъде географската близост на споменатото племе и посочения надпис достатъчен аргумент за свързване на владетелите от нашия надпис с астите? В същност надписът за астиеца, сина на Δήζος, говори за съвсем други отношения. В случая месемврийци почитат едно частно лице, което като такова им е правило известни услуги. Това говори за съвсем различни отношения от тия застъпвани в нашия надпис, гдето месемврийци почитат Садала като върховен разпоредител на една власт, която е можела да им гарантира ефикасна сигурност по крайбрежието. В случая не е необходимо носителят на тази власт да бъде непременно от племето на астите, само защото неговата власт се простира и над района, зает от това племе. Несъмнено в случая ние имаме работа с представители на одриската династия, чиято власт в различни времена се е разпростирала близо до Месемврия[26]. Към одриската династия ни насочват имената Коти и Медиста, за които ще стане дума подолу[27]. В какво отношение стоят лицата от надписа помежду си е мъчно да се каже. Дали трябва да се предположи, че всеки следващ в надписа е син на предходния? Колкото и съблазнително, едно подобно твърдение мъчно би могло да се поддържа с положителност. Мъчно би могло да се твърди също, че те са преки наследници един на други в управлението. Трудностите са още по-значителни като се има пред вид колко непълни са сведенията за одриското царство по време на възхода на македонската династия, когато вниманието на всички наблюдатели е погълнато от разширението на македонската власт. Несигурността е толкова голяма, че надписът с имената на четирмата синове на Керсоблепт[28] се поставя от едни в 356 г. пр. н. е., а от други през 281 г., при което и двете датировки показват мъчнотии[29].

---

[21] Schmitthener, ц. с. с. 3. Нещо повече след като изтъква, че за лакедемонците няма сведения, от които да се вижда те да са давали венци при подобни случаи като награди, нито пък че се срещат подобни случаи в лаконските надписи и че те са съвсем изолирани в Делфи, Шмитхенер добавя Doricarum enim civitatum honos fere unus externorum est proxenia. Че една дорийска колония е усвоила обичая да дава венци като награди, е напълно разбираемо като се има пред вид нейното изолирано положение сред йонийските колонии на западното черноморско крайбрежие. В случая имаме един хубав пример за настъпилите взаимоотношения по нашето крайбрежие.

[22] Едно друго обстоятелство изглежда говори в полза на по ранното датиране: до като за нашия надпис се казва, че е бил написан *εἰς στάλαν λιθίναν*, а по-долу се говори, че е бил поставен *παρὰ τὰς στάλας τῶμ προγόνων*, с което очевидно е засвидетелствувана една стара практика относно избирането на материала за публикацията на декретите, срещу това една друга серия от декрети от Месемврия от по-късно време са писани на *τελαμῶν λευκοῦ λίθου*, D. — H. с. 461 n. 111 f; *εἰς τελ[α]μῶνα λευκοῦ λίθου*; ÖJh XXIX Beibl. 160 сл., а също и в надписи от 1 в. пр. н. е., RA IX (1937) с. 14 сл.

Срещу това споменуването за статери в надписа малко помага за неговото датиране. По нашите земи и в Черноморието монети от почти изключително значение в търговските отношения са били статерите на Кизик, които биват сменени от статерите на Филип II и Александра. — За това вж. напоследък у Д. Б. Шелов, Кизикские статеры на Боспоре, ВДИ 2 (28), 1949, сс. 93—98. — За кои статери става дума в надписа не може да се определи тъй като край името на монетата липсва едно по-близко определение, както това обикновено става, напр.: Syll.³ I с. 497—498, n. 285. 11: *χρυσῶι [σ]τεφάνωι στατήρων Φιλιππείων [π]εντήκοντα*; Syll³. II с. 66 n. 568. 19: *[στεφάνωι χρυσ]έωι ἀπὸ χρυσῶν Ἀλεξανδρείων ΔΔ*; Syll.³ I 218: *τὸ δε χρυσίον πωλεῖν καὶ ωνεῖσθ[αι, τὸ]ν μὲν στατῆρα τὸν κυζικηνὸν [ἔνδεκ/ά]το ἡμιστατῆρο*. Несъмнено липсата на точното определение при статери трябва да се смята като указание, че в случая се касае за една популярна монета, позната на месемврийци и Садала. Но коя е тази монета, мъчно би могло да се отговори с положителност.

[23] Вж. Страбон VII. 6, бълг. превод, Извори за старата история и география на Тракия и Македония . . . София 1949 с. 216 и 217; срв. и Мл. Тоневъ, Приноси къмъ историята на тракитѣ, Бѣломорски прегледъ, София 1942, с. 180.

Тази несигурност е от значение за нас, тъй като един от прадедите на Садала от нашия надпис, наречен Медиста, носи същото име, което и третия син на Керсоблепта, както това се вижда от споменатия надпис от Делфи.

---

[24] D. — H. c. 461 , n. 111 f.

[25] Ib., според справката, която др. В. Бешевлиев бе така любезен да направи по моя молба, за което — както за това, че той на драго сърце ми даде възможност да ползувам редица ценни издания на неговата библиотека и за снимката, по която се публикува тук надписа — тук му изказвам моята гореща благодарност. Въобще настоящата работа мъчно можеше да бъде завършена, ако не бях намерил от страна на мои бивши учители, приятели и колеги едно истинско разбирателство за големите мъчнотии относно ползуването на научната литература в Бургас, гдето Народната библиотека се изгражда от скоро. Само благодарение на тяхната другарска помощ бяха възможни заниманията ми както с разглежданата тук стела, така и по други предмети. На всички тях моята най-искрена благодарност.

[26] Мл. Тонев, Приноси . . . Бѣломорски прегледъ, София 1942, с. 197.

[27] арутин е известно като тракийско име, но се среща за първи път като име на владетел. Проф. Д. Дечев бе така любезен да ми посочи редица места, гдето това име се явява: IG III 2496: Σκὸπας Ταρουσινου Θρᾷξ; IG IX 2,206 aus Militea I a, p. 7—9; ᾿Ισιάς Ταρουσινα (libertus); 287 aus Gomphi in Thessalien p. 14: Ταρουσινας (libertus) 288 ebendaher p. 8—9; ᾿Αθηναΐς Ταρουσίνου (liberta); IG XII 8.489 aus Thassos, p. 1—4: Ταρουσίνας Ζουδίου προσφιλής χαῖρε; IG IV 98 aus Aegina Ταρουτίνα Ταρουτίνου χαῖρε*.

— Името Μοφυηστις се среща за първи път.

[28] Syll³ I 195.

[29] Срв. напоследък Мл. Тонев, ц. с. с. 193, който е склонен да приеме датата 281 год.

Не по-лесен е въпросът с другото познато име — Котис. В списъка на владетелите с това име, съставен от Dumont и допълнен от Тафрали,[30] от епохата, към която се отнася нашия надпис има трима владетели с това име Един Котис е брат на Севта, и се споменува в един откъслечен атински надпис, в който град синът на Севта, Ребулас, е ходил в 331 г. да сключва договор[31]. Другият Котис е баща на Рескупор, известен от надпис от Бургас, датиран от Вилхелм[32] в първата половина на трети век пр. н. е. Най-сетне, Котис, син на Рескупор, от същото време или от началото на трети век[33]. Мъчно е да се определи дали споменатият в нашия надпис Котис е някой от тези трима или в него трябва да видим нов, непознат до сега владетел със същото име. Все пак бихме могли да сметнем, че по всяка вероятност това не ще да е Котис, споменуван в Бургаския надпис, тъй като мъчно може да се допусне, че месемврийци, които сключват договор с един негов потомък, ще припомнят за този Котис, който е трябвало да даде сина си като заложник в град, намиращ се в съседство с Месемврия. Това би стояло в противоречие с духа на разглеждания надпис, съставен така, че да подразни личната и династична гордост на Садала.

Въобще, струва ми се, че при липса на повече подробности по-добре ще бъде да се предпазим от построения, за които нямаме достатъчно податки. Все пак ние бихме могли да изтъкнем известни обстоятелства, които ни дават възможност да изкажем предположения относно времето, в което ще да е бил сключен договорът между месемврийци и Садала. Самият факт, че Садала е можел да даде гаранции за сигурността на корабоплуването по Черноморското крайбрежие и значителните задължения, които месемврийци поемат по отношение на него, го представят като владетел, който е притежавал повишено самочувствие и самостоятелност. Това мъчно би могло да се случи по времето, когато македонската власт се засилва на полуострова, т. е. по време на Филипа и неговия син Александър Велики. Наистина има основание да се смята, че властта на одриските владетели не ще да е била напълно унищожена. Известно е например, че когато през 313/312 г. Лизимах, след като обсажда безуспешно Калатис, трябва да се върне, за да посрещне войската на Антигона, той среща при Стара планина траки под водачеството на Севта.[34] Все пак твърде малко вероятност има Филип и неговите приемници да са оставили един тракийски владетел да се разпорежда така самоволно по Черноморското крайбрежие, което представлява особен интерес за македонските владетели. Този въпрос е добре осветлен от Момиляно в студията Dalla spedizione scitica di Filippo alla spedizione scitica di Dario[35]

---

[30] RA XXI (1925) с. 266.

[31] Я. Тодоровъ, Тракийскитѣ царе, София 1933, с. 64 смята Котис брат на Ребулас и син на Севта.

[32] Ö Jh XV (1912) Beibl. с. 95

[33] RA XXI (1925) с. 262.

[34] Я. Тодоровъ, Тракийскитѣ царе с. 65, Хр. М. Данов, ИБАИ XII с. 210 сл. Вж. особено Hünerwadel, Forschungen zur Geschichte des Königs Lysimachos v. Thrakien, Diss., Zürich 1900 г., който, като говори за построяването на столицата на Лизимаха в южния край на полуострова пише Über den Zweck der Stadt liegt aus dem Altertum eine einzige Angabe vor, bei Appian, Syr 1: Sie (Lysimacheia) sei als Schutzwehr gegen die Thraker gegeründet worden. И добавя: Wenn das richtig wäre, würde es auf die Stärke des lysimachischen Einflusses in Thrakien ein sehr bedenkliches Licht werfen.

[35] Atheneum XI (1936) с. 336—359.

И наистина, след като през 341 година Филип се налага над траките, водени от Керсоблепта, той свързва тесни връзки с бреговете на западното Черноморие. Тази политика за Момиляно е продължение на атинската, но тя поставя Филипа в недоразумение с неговите бивши съюзници, Византион и Перинт, които са на негова страна до времето, когато той действува в Южна Тракия, но щом интересите на Филипа се пренасят по черноморските брегове, недоразуменията между македонския владетел и Византион и Перинт са готови. Това обяснение на Момиляно за действията на Филип срещу двата града през пролетта 340 г. пр. н. е., след разгрома на одриската мощ, е задоволително и неговата формула „La lotta era per il predominio commerciale sulle coste traciche del mar Nero",[36] добре резюмира събитията. Ние обаче сега сме в състояние да направим поправка на една друга негова формулировка. Касае се за начина, по който той характеризира политиката на Филипа по отношение на гръцките черноморски колонии. Ето неговите думи:. „Il fenomeno più importante che si accompagnò alla sottomissione dei populi Traci fu dunque la liberazione delle cità greche delle ingerenze dei vicini: qui Filippo agiva come campione dei Greci e riprendeva in fondo l'opera di Athene[37] Тълкуването на Момиляно е много ясно. За него гръцките колонии по Черноморието са се намирали под една непрестанна заплаха от страна на съседните тракийски владетели и едва идването на Филипа внася сигурност по тези места. Ние можем да поправим тези възгледи. На първо място ние имаме надписа за Рескупор, от който се вижда,[38] че тракийските владетели не всякога са имали такава абсолютна власт над черноморските колонии. Още по-красноречив в това отношение е нашият надпис. Несъмнено той свидетелствува за една политика на тракийските царе значително по-различна от онази на пълно безправие, каквато обикновено им се приписва и, ако онова място от Диодора XX 25, с което Евмел се възхвалява за сигурността, която внесъл в корабоплуването в Черно море, се схваща от Цибарт като предаване на съдържанието[39] на декрет в чест на Евмела, такъв един документ в случая ние притежаваме в оригинал. Запитаме ли се, кога е била възможна подобна политика от страна на тракийските владетели, ние ще трябва да се съгласим, че това мъчно е можело да стане по времето на Александра Велики, или при неговия баща, в епохата на диадохите или в несигурните времена на келтското владичество на Балканите. Не можем да не се съгласим, че в политиката на Котис I и на неговия наследник, Керсоблепт, които се стремят да получат господствуващо положение на Дарданелите, се намират в същност елементите на едно по-широко предприятие, което се стреми да запази предимствата на черноморската търговия за тракийската държава. При това не трябва да мислим, че интересът на одриските владетели към морето е бил епизодичен. Както се вижда от атинския декрет от 386/385 г. пр. н. е. за Хебризелма, още този владетел води преговори[40] с Атина относно уреждането на известни морски проблеми. В подобна една традиционна политика нашият надпис намира своето място. Тракийските владетели са се стремели не само да осигурят свободния път през проливите, но са дирили начин да внесат сигурност на корабоплуването и край бреговете на своята държава.

---

[36] ц. с., с. 345.

[37] ц. с. с. 342.

[38] Ö Jh XV (1912) Beibl. c. 95.

[39] Beiträge zur Geschichte des Seeraubs und Seehandels im alten Griechenland c. 22.

[40] Syll. 138; Я. Тодоровъ, Тракийскитѣ царе . . . с. 29.

В такъв случай, горното противопоставяне на Филиповата политика по отношение черноморските колони на държането на тракийските владетели към същите градове[41] не е оправдано. По-скоро ние трябва да приемем, че Филип в случая е възприел едно становище, което е било продължение на политиката на тракийските владетели.

Аз виждам съвсем ясно мъчнотиите, които произтичат от едно поставяне на нашия надпис в епоха, когато действуват познати и изтъкнати тракийски владетели, чиито имена бихме очаквали да видим в надписа. В случая мъчнотиите може да са само привидни. В споменуването, което се прави на πρόγονοι[42] на Садала, не става дума за един генеалогичен списък, а само за едно определяне на мястото, гдето трябва да се постави стелата на Садала. Ние бихме могли много добре да допуснем, че не е споменато името на Хебризелм, напр. поради това, че за него не е имало никакъв декрет в Месемврия или — най-малко — ако е имало, този декрет ще да е бил поставен на друго място. Въобще, струва ми се, че макар духът на надписа да говори доста красноречиво за епохата на нашия документ, все пак добре ще бъде, ако не отиваме много надалече в опитите си да свържем отделни имена от надписа с вече известни лица от тракийската владетелска династия, тъй като за това ни липсват за сега достатъчно основания.

Въобще, струва ми се, че при посочените мъчнотии, би било съвсем рисковано да се мъчим на всяка цена да свържем нашия надпис с едно по-близко определено време. До получаване на нови данни ние все пак ще трябва да се задоволим с това да изтъкнем голямото значение, което нашият надпис има за изучаване на една от най-непроучените епохи от историята на нашите земи. Той ни позволява да видим под нова светлина отношенията между черноморските гръцки колонии и народите, които населяват съседните земи. Несъмнено новите сведения, които носи надписът, ще ни принудят да гледаме с по-друго око на одриската държава, чиито владетели са загрижени да изградят едно състояние на сигурност по бреговете на своите владения. При това, както личи дори от самия надпис, отношенията между тракийските владетели и съседните гръцки колонии не са епизодични, а са били традиция в живота на цяла една тракийска династия. Пред нас лежи задължението да подирим документите на тези отношения, които според сведенията на нашата стела, подкрепени и от по-преди известни надписи, са се съхранявали в храма на Аполона. Местонаходището на нашата стела е известно и, макар тя да се намери в съседство само със средновековни материали, не ще е безполезно да се подирят на същото място останките както на Аполоновия храм, така и други документи, отразяващи архивата на старата Месемврия. За нейния вътрешен живот надписът също дава нови и интересни данни, споменувайки театъра — вероятно най-старото до сега известно сведение за театър в нашите земи — и уреджданите в града Дионисови празденства.

Въобще изобилието от проблеми, които се подигат във връзка с новооткрития надпис от Месемврия, го правят един първостепенен източник към чието изучаване несъмнено ще трябва още много пъти да се връщаме.

---

[41] Momigliano, 1, c.

[42] Относно трудностите при проучване на роднинските връзки на тракийските владетели вж. Radu Vulpe, La succession des rois odryses, Istros I (1934) II сс. 1—19, която работа ми е позната по рецензията на Мл. Тонев в ИИД XIV—XV (1937), сс. 229—230.

ИВАН ГЪЛЪБОВ

ОДНА НОВООТКРЫТАЯ НАДПИС В НЕСЕБРЕ

Публикуванная надпись, рис. 1, табл. I была открыта в Несебре в 1949 г. Она составлена из двух ясно разграниченных частей: первая — это один декрет с которым празднуется некий Садала, а вторая — договор между этым самым Садала и месемврийцами, в котором — как видно из сохранившийся части — была гарантирована безопасност кораблеплавания. Для одного абсолютно достоверного датирования надпись не дает достатъчно указаний. Так или иначе, она могла бы быть отнесена к концу IV века или к началу III в до н. э. Основание этому дает нам прежде всего место надписи между до сих пор нам известных эпиграфских материалов из Месемврии. Наша надпись имеет более старинную палеографию, чем найденная, рис. 3, табл. II 3 в городе Созополе, датированная в 260 году до н. э. от её издателя, Михайлов, Разкопки и проучвания II (1948) с. 63 сл. — Об этом же времени нам говорит и имя Медиста один от *πρόγονοι* Садала. Это имя можно связать с Медиста, сыном Керсоблепта, с одного Делфийского декрета, Syll³ I, 195. Против этого остальные имена мало помагают для точного датирования надписи. На эту же эпоху указывает и выражение *στεφανοῦσθαι δὲ αὐτὸν . . , στεφάνωι στατήρων πεντήκοντα.* Оно могло быть сопоставлено с подобными формулами из афических декретов, подмененными в конце IV века с выражением *κατὰ τὸν νόμον.* одна перемена, которая стоит в связи с новой практикой при награждении венком. Можно допустить, что образец Афин был авторитетным и для Месемврии и следовательно новооткрытая надпись появилась раньше вышеизложенной перемены. Интересно тоже напоминание, что надпись была вырезана *εἰς στάλαν λιθίναν*. О древности этой практики свидетелствует выражение *παρὰ τὰς στάλας τῶμ προγόνων*. Против этого более новые месемврийские надписи написаны на *τελαμῶν λευκοῦ λίθου*, D. — H. с. 462, n. 111 f, ÖJh XXIX Beibl. 160, RA IX (1907) с. 14. Общее развитие положения во Фракии тоже подкрепляет это датирование.

Ivan Galabov

EINE NEUENTDECKTE INSCHRIFT VON NESSEBER

Die Inschrift, Ab. 1 Tafel I, die hier veröfentlicht wird, wurde in Nesseber, vormals Messemvria, im Jahre 1949 gefunden. Sie stellt eine Marmorplatte dar, die 0.365 M. hoch und 0.355 M. breit ist, oben und unten abgebrochen. Auf der vorderen Seite sind 20 Zeile von einer ins dorischen Dialekt geschriebenen Text bewahrt, dessen Wortlaut auf S. 7 gegeben ist. Die Inschrift teilt sich deutlich in zwei Partien, was eine materiele Wiedergabe in seiner Disposition gefunden hat. Der erste Teil ist ein Dekret, mit welchem die Messembrier einem Mann, namens Sadalas, Ehre erwiesen, und der Zweite — ein Vertrag zwischen diesem Sadalas und den Messembrier. Wenn man den Ausdruck *τὸν ὅρκον καὶ τὰς ὁμολογία[ς] γράψαντα εἰς σάλαν λιθίναν* in Betracht zieht, muß man einnehmen, daß die Stele auch den *ὅρκον* enthalten sollte, der wahrscheinlich am Ende des Vertrages stand, wofür wir zahlreiche Beispiele haben. Von dem Ver-

trag ist leider nur den Anfang bewahrt. Die richtige Deutung seines Wortlautes wird erst durch die Reste am Ende der Z. 19 möglich. So stellt der Complexe NAYΛ den Anfang des Wortes ναῦλον resp. ναῦλος dar. Auf dieser Weise wird es klar, daß der Vertrag Dispositionen, die die Sicherheit des Seehandels erzielten, enthielt, was verständlich ist, wenn man Xen. Anab., VII 5, 12—14 vor Auge hat.

Für eine sichere Datierung und Deutung der Inschrift verfügen wir leider über wenigen Anhaltspunkte. Immerhin soll die Inschrift am Ende des 4. oder am Anfang des 3. Jahrh. vor unserer Zeitrechnung enstanden sein. Dafür spricht an erster Stelle die Paleographie: es ist ohne weiteres klar, daß den Buchstabenformen nach unsere Inschrift älter als das in Sozopol gefundene, aber in Messembria entstandene Dekret, Abb. 3, Tafel II 3, ist. Dabei ist dieses Dekret von seinem Herausgeber um Jahre 260 datiert, Mihailov, Fouilles et recherches II (1948) S. 63 u. f. — Wir gewinnen keine absolute Sicherheit durch die Namen Sadalas' und seiner πρόγονοι. So kennen wir thrakischer Herrscher mit dem Namen Sadalas von einer viel späteren Epoche, in welcher unsere Inschrift nicht entstehen konnte. Μοφύηστις und Ταρουτινος sind uns als thrakischen Fürstennamen zum ersten Mal bezeugt. Kotys ist ziemlich viel verbreitet. Wir haben aber kein sicheres Argument um Kotys von unserer Inschrift mit einem von den mit diesem Namen bekannten thrakischen Fürsten zu identifizieren. Bleibt Μηδιστας. Wir kennen einen Medistas, Sohn Kersobleptes, von dem in Delphi entstandenen Dekret, Syll.^{3} I, 195., die Rede ist. So ist es sehr möglich, daß dieser Medistas ein von den πρόγονοι Sadalas' ist. Das führt uns zu der selben Epoche, für welche die Paleographie spricht. Für eine solche Datierung finden wir ein Argument in den Ausdruck στεφανοῦσθαι δὲ αὐτὸν . . στεφάνωι στατήρων πεντήκοντα . . . Es ist bekannt, s. Schmitthener, De coronarum... S 17 und Daremberg-Saglio I. 2 S. 1532, daß in Athen der Gebrauch den Preis des Kranzes speziel zu geben mit dem Ende des 4. Jahrh. schwindet um mit dem Formel κατὰ τὸν νόμον ersetzt zu werden. Wir können annehmen, daß auch für Messembria das Vorblid von Athen maßgebend war, was uns wieder zum Ende des 4. Jahrh. führt. Bemmerkenswert ist auch den Umstand, daß unsere Dokument εἰς στάλαν λιθίναν geschrieben ist, was auch für die ältere Zeit durch den Ausdruck παρὰ τὰς στάλας τῶμ προγόνων bezeugt ist. Dagegen haben die jungere Inschriften von Messembria die Ausdrücke εἰς τελαμῶνα λευκοῦ λίθου, D.—H. S. 461, n. 111 f; ÖJh XXIX Beibl. 160; RA IX (1917), S. 14.

ТОДОР ГЕРАСИМОВ

НЕИЗДАДЕНИ АВТОНОМНИ МОНЕТИ ОТ МЕСЕМВРИЯ НА ЧЕРНО МОРЕ

Сведенията у старите автори за Месемврия, както изобщо за селищата по западния черноморски бряг са съвсем откъслечни и недостатъчни.[1] Също тъй и паметниците на материалната култура, които биха могли да се използуват при проучване миналото на този град са твърде незначителни, понеже и досега територията на самия град не е проучена в археологическо отношение[2].

Ето защо като извор за проучване икономическото състояние и развитие на Месемврия се явяват нейните монети.

Особено много монети от сребро и бронз е сякла Месемврия през хеленистическата епоха (от края на III до I в. пр. н. е.), когато този град станал един от най-значителните търговски селища южно от Стара планина.

До сега липсва едно системно изследване върху монетите на този град. Подхванатият преди повече от 50 години от Берлинската академия на науките корпус на монетите, сечени от градовете в източната половина на Балканс ия полуостров, остана незавършен. В първата част на това монументално издание можаха до 1910 год. да бъдат обнародвани само монетите на градовете по западния черноморски бряг разположени северно от Стара планина[3], а във втората част — само монетите на Анхиало[4]. Тези на Аполония и Месемврия останаха необнародвани.[5]

В описателния каталог на Mionnet,[6] както и в каталозите на музеите в Берлин,[7] Лондон,[8] и Копенхаген[9] са дадени описания на някои монети от Месемврия. Също тъй и в каталозите на някои частни сбирки[10] има описани отделни монети от този град.

В нашата скромна нумизматична книжнина също тъй са обнародвани някои монети от Месемврия. Те са издадени в предназначената за практически справки книга на Н. Мушмов, Античните монети на Балканския полуостров. Обаче неговият католог не може да бъде използуван за научни справки, тъй като при описаниено на отделните монети не е дадено нито теглото, нито размерите им, а също тъй и за много екземпляри няма и съответни образи.

---

[1] Хр. Данов, Из древната икономическа история на западното Черноморие и пр., ИАИ XII 1938, 185 сл.

[2] От 1948 год. Народният музей в Бургас прави разкопки на античния некропол на Месемврия. Разкопките, ако и да са в началото си, дават важни материали за проучване миналото на града.

[3] Pick-Regling, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien, Berlin I 1898 и I^2 1910.

[4] M. Strack, Die antiken Münzen von Thrakien I$_1$, Berlin 1912 (= Die antiken Münzen Nord-Griechenlands II).

[5] Авторът на тези редове приготви за обнародване: „Проучване върху монетите на Аполония на Черно море“. София 1946 г., който труд остава и до сега ненапечатен.

[6] T. Mionnet, Description des médailles antiques etc. Paris 1806—1813 и Supplement. II 1822.

[7] A. v. Sallet, Beschreibung der antiken Münzen, Bd. I Chersonesus—Thrakische Könige, Berlin 1888.

[8] R. S. Poole, Catalogue of the Greek Coins in the British Museum I 1877.

[9] Silloge nummorum graecorum. Thrace I Copenhagen 19 2. II—1943.

[10] Collection C. N. Lischine. Monnaies grecques: Thrace. Macon 1902.

В този наш принос ние си поставихме скромната задача да дадем точно описание на значителен брой неиздадени монети от Месемврия, в сбирката на Народния археологически музей в София, както и такива от частни сбирки, та по този начин да се постави началото на събиране материали за бъдащето проучване на тъй интересното в много отношения монетосечене на Месемврия на Черно море.

1. *Лице:* Глава на Атина с коринтски шлем с грива, наляво.
Опако: МЕТ А във вдлъбнат квадрат.
Сребро, диаметър 8 мм., тежина 0,60 гр. Табл. III 1.

Описаната горе монета е засега unicum. Друг подобен екземпляр не можахме да намерим между описаните в нумизматичната литература монети от Месемврия на Черно море.[1] Не видяхме и отпечатък от такава монета в богатата сбирка от гипсови отливки от монети сечени в градовете на Балканския полуостров в нумизматичния кабинет в Берлин.

Нашата монета се отличава от другите месемврийски монети от същия период по това, че началните четири букви от името на града са поместени не между спицъците на колело, а върху четирите правоъгълника на вдлъбнатия квадрат върху опакото на монетата.

Въпреки дребните размери на монетата — 8 мм., главата на Атина е гравирана много тънко и изразително.

Ние отнасяме тая сребърна монета към 440 година пр. н. е. За тази ранна дата дават основание стиловите особености на лицето на Атина. То е с месеста долна челюст характерна за образите в статуарната пластика и в монетите от тая епоха.

Също и формата на вдлъбнатия квадрат е сходна с тая в електроновите статери от гр. Кизик сечени към 440 година пр. н. е.[2] В тоя вдлъбнат квадрат четирите полета са малко наклонени в противоположни посоки.

Поместването на надписа върху правоъгълниците на вдлъбнатия квадрат е необичайно; не го намираме в други монети от Балканския полуостров.

Според теглото — 0·60 гр., описаната сребърна монета представя обол. Изглежда, че това подделение на драхмата е имало по-малко приложение в практиката и затова оболи са сечени в по-ограничени количества. Ето защо монетите на Месембрия от този номинал са по-редки.

По подходящи за търговията се оказали диоболите, които са били сечени в по-голям брой.

2. *Лице:* Шлем с грива насреща.
Долу от двете му страни N/I.
Опако: МЕТА между четирите спици на колело с лъчи.
Сребро, диам. 10 мм., тежина, 1,35 гр. Табл. III 2.

---

[1] Монетата е описана у **Мушмов**, Античните монети на Балканския полуостров София, 1912, 224 3976. Авторът обаче не е дал нито изображение от нея, нито и теглото ѝ.

[2] H. v. **Fritze**, Die Elektronprägung von Kyzikos, Nomisma VII, 1912, 4; **Regling**, Die antike Münze als Kunstwerk 1924, табл. XX.

Буквите и върху опаката страна на монетата имат същото начертание, както тия в гореописания екземпляр. Тая особеност ни дава основание да датуваме монетите от този тип към същото време — 440 г. пр. н. е

Двете букви N и I под шлема трябва да схващаме като знаци на монетен магистрат[1].

В други серии от същия тип монети под шлема са поместени буквите A и Λ — начало на името на друг магистрат.

3. *Лице:* Шлем с грива, насреща.
Опако: МЕТА между спиците на колело с лъчи.
Сребро, диам. 11 мм., тежина 1,55 гр. Табл. III 3.

4. *Лице:* Същият образ, но от друг монетен печат.
Опако: МЕТА между спиците на колело с лъчи.
Сребро, диам. 10 мм. тежина 1,34 гр. Табл. III 4.

5. *Лице:* Същият образ, но от друг монетен печат.
Опако: МЕТА между спиците на колело с лъчи.
Сребро, диам. 10 мм., тежина 1,26 гр. Табл. III 5.

6. *Лице:* Шлем с грива, насреща.
Опако: Колело с четири спици и лъчи. Четирите букви от името на града не личат.
Сребро, диам. 7 мм., тежина 0,49 гр. Табл. III 6.

7. *Лице:* Глава на Атина с шлем с грива, наляво.
Опако: МЕТА между четирите спици на колело с лъчи.
Бронз, диам. 11 мм., тежина 1,41 гр. Табл. III 7.

Главата на Атина в тази бронзова монета е с по-други черти; в нея долната челюст е по-малко развита. Релиефът е по-плосък, отколкото този в сребърната монета описана под № 1. Също тъй и шлемът, ако и да е от същия тип, тук е моделиран по-шаблонно. Тези белези са признак за по-късна дата.

Ние поставяме тия бронзовн монети към 350 год. пр. н. е.

8. *Лице:* Глава на Атина с шлем с грива надясно.
Опако: МЕТА между спиците на колело с лъчи.
Бронз, диам. 10 мм., тежина 1,30 гр. Табл. III 8.

9. *Лице:* Глава на Атина, както в горната монета, но от друг монетен печат.
Опако: Същото изображение, както в монетата описана горе, но от друг печат.
Бронз, диам. 10 мм., тежина 1,27 гр. Табл. III 9 и обр. 5.

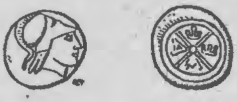

Обр. 5. — Бронзова монета
Fig. 5. — Monnaie en bronze

Главата на Атина в горе описаните две монети е със същите стилови особености, както в тази върху монетата описана под № 7.

---

[1] Един друг екземпляр е възпроизведен в Hirsch Cat. XXV, 188.

10. *Лице:* Шлем с грива, насреща.
Опако: МЕТА между четирите спици на колело с лъчи.
Бронз, диам. 16 мм. тежина 4,00 гр. Сбирка Ив. Деянов, София. Табл. III 10.

Ядрото на този екземпляр е с по-особена форма; то наподобява на две несъвпаднали една с друга половинки.

Тази особеност на металическия къс се дължи на една случайност при изливането на предназначеното за отсичане монетата ядро. При изливането му едната форма се е малко отместила и затова излятото кълбо е с неправилна форма, която се е запазила и при отсичането на монетата.[1] Тази техническа особеност на монетата е важна за изясняване техниката на монетосеченето в Месемврия.

11. *Лице:* Шлем както в горе описаната монета, но от друг монетен печат.
Опако. Същото изображение, но от друг печат.
Бронз, диам. 16 мм., тежина 4.00 гр. Табл. III 11.

12. *Лице:* Шлем както в предшествуващата монета, но от друг печат
Опако: Същият образ както в № 11, но от друг печат.
Бронз, диам. 14 мм., тежина 3,65 гр. Табл. III 12.

13. *Лице:* Както в № 12, но от различен монетен печат.
Опако: Както в горния екземпляр, но от друг печат.
Бронз. диам. 15 мм., 3,16 гр.

14. *Лице:* Същото изображение, както горе, но от друг печат.
Опако: Същото изображение, но от друг печат.
Бронз, диам. 14 мм., тежина 1,85 гр. Табл. IV 1.

Описаните под № 12—14 бронзови монети са с приблизително еднакви размери, но с доста различно тегло, вариращо между 3,65 гр. и 1,85 гр. Това значително колебание в теглото показва, че при сечене на бронзовите монети не са се старали всяко предназначено за сечене монета ядро да има точно определено тегло.

Това е обикновено явление в монетосеченето в древността.

15. *Лице:* Глава на мъж с атически шлем с грива и набузник, надясно.
Опако: МЕТА в средата на колело. Наоколо зрънчест кръг.
Бронз, диам. 12 мм., тежина 2.10 гр. Табл. IV 2.

Ние смятаме главата в тоя екземпляр за такава на мъж, поради набузника, който ясно е очертан от гравьора на монетния печат.[2] Никъде в статуарните образи на Атина от III век, както и в монетите тази богиня не се представлява с шлем с набузници. Най-после и израза на лицето в нашата монета е характерен за главата на един воин, отколкото за Атина.

Не е изключено тази глава да представя митическия основател на Месембрия Менас или Мелзас[3], по подобие на изображението на митическия основател на Бизантион Бизас върху монетите на града.[4]

В някои монети на Бизантион е представен само шлемът на Бизас.[5]

Глава на Менас без шлем е изобразена и между спиците на колелото върху опакото на една сребърна монета на Месембрия[6]. Тази монета по всичките признаци е фалшификат от ново време.

---

[1] А. Н. Зограф, К технике сицилийских монет в V в. до х. е. Труды отдела нумизматики I 1945, 10.

[2] Срв. аналогична глава на войн с атически шлем с набузник върху монета от тракийския цар Мостид, Мушмов, цит. съч., табл. XXXIX, 4.

[3] Strabon, VII, 319.

[4] Мушмов, цит. съч табл. XVII$_1$

[5] Цит. съч., табл. XVII, 12.

[6] Hill, Numism. Chronicle, 1928 I, II, 5, № 6.

16. *Лице:* Глава на Атина с шлем, украсен с шестолъчна звезда, надясно

Опако: ΜΕΣΑ в средата на пелта.

Бронз, диам. 11 мм., тежина 1,85 гр. Табл. IV 3.

В тази монета изображенията са доста схематични.

Гравьорът е пропуснал да означи дръжката на щита.

Звездата като украса на шлема на Атина намираме и в други монети от II век пр. н. е.[1] По стил и монетите на Месемврия от описания тип трябва да се отнесат към същото време.

17. *Лице:* Шлем без грива, насреща.

Опако: ΜΕΣΑ между четирите спици на колело.

Бронз, диам. 9 мм., тежина 1,10 гр. Табл. IV 4.

18. *Лице:* Шлем, както в гореописания екземпляр, но от по-друг монетен печат.

Опако: Същото изображение, както в горния екземпляр, но от друг печат.

Бронз, диам. 8 мм., тежина 0,79 гр. Табл. IV 5.

В тези две монети шлемът е гравиран много схематично, без характерната грива.

Колелото от опаката страна на монетата е без лъчи.

Буквите са с по-къси рамена, чийто краища завършват с дебели топчета.

И тук буквата Т е заменена с Σ.

Изтъкнатите белези ни дават основание да датираме и тази монетна емисия към средата на II век пр. н. е.

19. *Лице:* Шлем с набузник, надясно.

Опако: METAM/BPIAN..N. Колело с четири спици в хоризонтално положение.

Бронз, диам 20 мм., тежина 7,10 гр. Табл. IV 6.

20. *Лице:* Шлем, както в гореописания екземпляр, но от друг печат.

Опако: METAM/BPIANΩN от двете страни на колело в хоризонтално положение.

Бронз, диам. 21. мм., тежина 6,44 гр. Табл. IV 7.

21. *Лице:* Същото изображение, но от друг монетен печат.

Опако: METAM/BPIANΩN. Същото изображение, но от друг печат.

Бронз, диам. 20 мм., тежина 5,36 гр., Табл. IV 8.

И при тези три монети от един и същ номинал наблюдаваме значителна разлика в теглото им. Докато първият екземпляр тежи 7,10 гр. последният мери само 5,36 гр. Разликата между тях е около 1,64 гр. Това сочи че монетните ядра са били изработени по брой от определен къс метал, без да се стремят да ги направят всички с еднакво тегло.

При тези монети печаторезачът се е постарал да изобрази колелото по-реалистично, като го е представил в хоризонтално положение, при което се виждат двата края на главината му.

23. *Лице:* Глава на жена с коса превързана с панделка, надясно.

Опако: METAM/BPIANΩN. Атина права наляво. В лявата ръка държи щит, а с дясната мета копие.

---

[1] Една монета от гр. Енианес в Тесалия, срв. Sylloge num. graecorum. Thessaly, табл. I 19-21.

Със звезда е шлемът на Атина върху бронзови монети от Пергамон, сечени в първата половина на II в. пр. н. е., срв. H. v. Fritze, Zur autonomen Prägung von Pergamon, Corolla numismatica, Табл. 30, 32, 34.

Бронз, диам. 19 мм., тежина 7,35 гр. Сбирка Д-р Н. Панайотов.

24. *Лице*: Същият тип глава, но от друг монетен печат.

Опако: Същият надпис и образ на Атина, но от друг печат.

Бронз, диам. 19 мм., тежина 5,55 гр. Табл. IV 9.

25. *Лице:* Същото изображение, както в горе описаните екземпляри, но от различен печат.

Опако: Същият надпис и изображение, както в горната монета, но от друг печат.,

Бронз диам. 19 мм., тежина 5,05 гр. Табл. IV 10.

За сега не може да се определи, кого изобразява тази глава, тъй като при нея липсват по-характерни атрибути. В нея ние бихме искали да видим нимфата покровителка на града, както такава по някога се изобразява в монетите.

Типът на Атина в нападателно положение е познат и от други монети.[1].

26. *Лице:* Глава на жена с коса, превързана с панделка, надясно.

Опако: ΜΕΣΑΜ/ΒΡΙΑΝΩΝ. Атина права наляво. В л. ръка държи щит, а с дясната хвърля копие. Под ръката със щита има шлем.

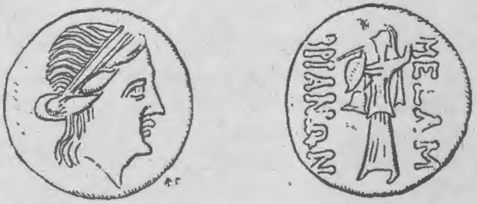

Обр. 6. — Бронзова монета
Fig. 6. — Monnaie en bronze

Бронз, диам. 24 мм., тежина 8,05 гр. Обр. 6. Сбир. Д-р Панайотов

27. *Лице:* Същото изображение както в описания екземпляр, но от друг печат.

Опако: Същият надпис и изображение, но от друг монетен печат.

Бронз, диам. 22 мм., тежина 6.95 гр.

28. *Лице:* Същата глава, както в гореописаните две монети, но от друг печат.

Опако: Същите надписи и изображение, както горе, но от друг печат.

Бронз, диам. 21 мм., тежина 6,95 гр.

Описаните под № 26, 27 и 28 монети представят варианти на типа от монетите описани преди тях.

В последните три екземпляра буквата Т от надписа с името на града е заменена с буква Σ, както в монетите от емисията описани под № 19 и 20.

---

[1] Същият тип на Атина във войнствена поза намираме в монетите на Тесалийския съюз, срв. Head, Historia numorum 264, обр. 179; За тесалийците Атина (Итония) е имала значение на съюзно божество, което ги покровителствувало в техните походи, Daremberg — Saglio, Dictionaire, etc., 1917 сл.

Същият образ на Атина, която носи прекор Алкис намираме и в монетите на гр. Пела, вж. Мушмов, цит. съч., табл. XLV, 7; в тетрадрахмите на Антагон Гонат цит. съч., табл. LIX. 15; на Филип V, пак там.. LX6, 7.

В образа от опакото ние трябва да виждаме Атина покровителка на жителите на Месемврия. Алюзия за това ни дава не само войнствената поза на богинята с дигнат за отбрана щит върху монетата, но и посвещението на Атина σώτειρα направено от шестимата стратези в Месембрия[1]

В Тесалия е била почитана като общосъюзно божество и защитница Атина Itonia със същите иконографски черти, както в месемврийските монети.

Образът на Атина σώτειρα е представен и в монети на Месембрия, сечени при Филип и Отацилия и Филип син[2]. В тях богинята е изобразена също така във войствена поза с копие и щит с тази разлика че Атина е представена в движене.

В едни емисии (вж. обр. 6) под ръката на Атина е поместен образът на шлем — гербът на Месембрия така, както го намираме в тетрадрахмите на този град, подражаващи Александровите тетрадрахми.

Аналогичен случай на поставяне герба на града в неговите монети като допълнителен знак, намираме и в монетите на друг тракийски град — Перинт. В тях под монетния тип е поместен отличителният белег представляващ две предни половини на коне, съединени гърбом.[3]

29. *Лице:* Глава на богинята на града с крепостна корона и покривало надясно.

Опако: $\begin{matrix} M & E \\ \Sigma & A \end{matrix}$ Житен клас в средата на лавров венец.

Бронз, диам. 15 мм. Обр. 7.

Горната монета стои съвсем изолирано между монетите на Месемврия сечени през II в. пр. н. е.

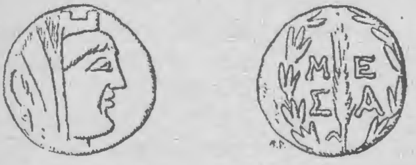

Обр. 7. — Бронзова монета
Fig. 7. — Monnaie en bronze

Както главата на богинята на града, тъй и житният клас в лавров венец са необичайни типове за нумизматиката на града, в която в продължение на три века господствували традиционни типове: шлем, колело и Атина.

Името на града и символ в лавров венец намираме и в бронзови монети на редица градове от Тракия[4] и Гърция[5] сечени през III-II в.

---

[1] A. Salač a Škorpil, Rozpravy Česke akademie, I, c 74, 1928, 33.

[2] Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров 227, № 4015, 228, № 4031 и табл. VI, 32.

[3] Мушмов Цит. съч., табл. XXVI 5 и 1.; Sylloge nummorum graecorum. Copenhagen 1943, Thrace II, табл. 14, 721.

[4] Няколко от градовете на Тракийския Херсонес са секли по една емисия бронзови монети с тяхното име или характерен знак в лавров венец. Елея, Sylloge и пр. Thrace II, табл. 18, 889; Лизимахия, Sylloge 18, 922; Критоте, Мушмов, цит. съч., табл, XXXIII, 14; гр. Хефестия на о. Лемнос, Мушмов, п. т. XXXIII, 23; Тасос, цит. късч. XXXV, 6.

[5] Атина, Sylloge, Attica-Aegina, табл. 6, 219 сл; Сикион, Sylloge, Philiasia табл. 2, 117 и др.

пр. н. е. Тези монети с отличителния лавров венец трябва да са били сечени по повод на някакво събитие в съответните градове.

Не само особените типове, но и редкостта на въпросните месемврийски монети сочат че последните са имали характер на нарочни монети, издадени по някакъв важен тържествен случай.

II

В периода време между края на III век и първата половина на I в. пр. н. ера, Месемврия подобно на Одесос[1], другият град на западното черноморско крайбрежие, преживяла значителен икономически подем, израз на който са масово сечените сребърни тетрадрахми на Месемврия и Одесос, подражаващи типовете на тетрадрахмите на Александър III Велики, добили между тракийското население в Балканския полуостров голяма популярност.

Тези месемврийски тетрадрахми се отличават с широкото и плоско ядро. Стилът на образите върху двете им страни е по-груб и декоративен[2].

Върху опакото им винаги под ръката на Зевс е поместен отличителният знак (*παράσημον*) на Месемврия — шлем и под него монограма на един от монетните магистрати, натоварени с надзора на отсичането на съответната емисия тетрадрахми.

Тетрадрахмите на Месемврия се намират често в купните находки смесени с тетрадрахми на Одесос.[3]

В тези купни находки се намират понякога и варварски имитации на оригиналните месемврийски тетрадрахми.

Тези имитации представят интерес, тъй като показват, че и късните емисии с александрови типове на Месемврия са добили популярност всред тракийското население във вътрешността на страната и то ги подражава.

В следващите редове ние описваме няколко такива тетрадрахми подражаващи месемврийските тетрадрахми.

30. *Лице:* Глава на Херакъл с лъвска кожа, надясно.

Опако: ΒΑΣΙΛΕΩ/ΛΛΣΞΛΙΛΔ, Зевс седи на престол наляво. В дясната ръка държи орел, а в лявата — жезъл. Под ръката на Зевс: шлем и буквите ΔΑ, а под престола монограма съставена от буквите Π и Υ.

Сребро, диам. 39 мм., тежина 16,90 гр. Обр. 8.

Буквите от надписа са много неправилни. Докато титлата (в дясно) е все още правилно написана, името на владетеля е дадено с грешки; началната буква А е начертана като Λ. Буквата N е разложена на две отделни букви I и Λ.

Особено характерен е варваризираният стил на фигурата на Зевс, в която отделните части на тялото са предадени като прости черти, например двете ръце. Дрехата покриваща долната част на тялото не е означена никак. Главата е гравирана съвсем сумарно.

---

[1] Pick-Regling. Die ant. Münzen von Dacien und Moesien, I_2 1910, 520 сл.; Данов, Западният бряг на Черно море в древността, София 1947, 119 сл.

[2] L. Müller, Numismatique d'Alexandre le Grand, Copenhague 1885. В това съчинение тетрадрахмите са поставени в тип VI и VII.

[3] К. Шкорпил, Царският тип на монетите на гр. Варна, 4 сл.; Т. Герасимов, ИАИ VIII 1934, 469; XV 1946, 238; Дечев, ИАИ XIII, 139, заб. 1.

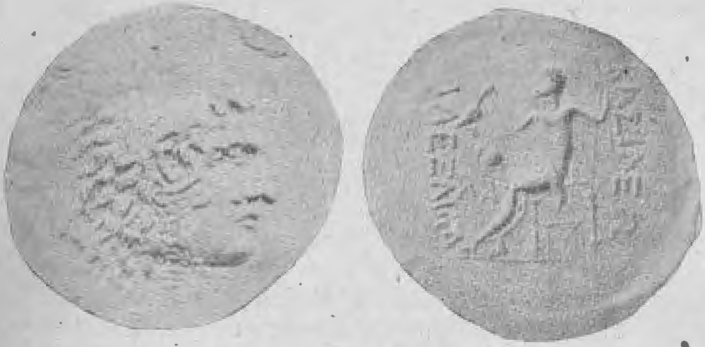

Обр. 8. — Имитация на месемврийска тетрадрахма
Fig. 8. — Imitation d'une tétradrachme de Mesembria

31. *Лице:* Глава на Херакъл с лъвска кожа от същия монетен печат, от който е произлязъл горният екземпляр.

Опако: ΒΑΣΙΛΕΩ/ΛΛΕΞΛΝ Зевс, както в гореописаната монета, но от друг монетен печат.

Сребро, диам. 24 мм., тежина 15,70 гр. Обр. 9.

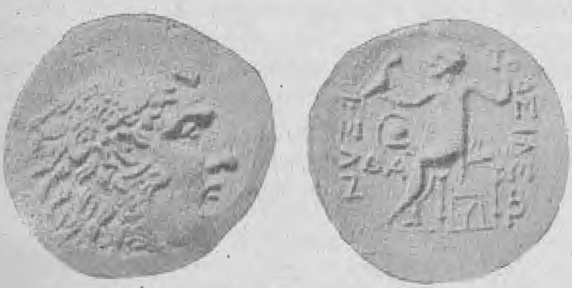

Обр. 9. — Имитация на месемврийска тетрадрахма
Fig. 9. — Imitation d'une tétradrachme de Mesembria

Опакото на този екземпляр е от друг печат изработен от ръката на същия печаторезач приготвил печата за опакото на първата монета.

Фигурите с малки изключения показват голямо сходство, не само в силуета, но и в моделировката на отделните им части.

32. *Лице:* Глава на Херакъл с лъвска кожа, надясно.

Опако: VȨVIEΛIΛE/VEVΔVΛEΛI. Зевс седи наляво, в д. ръка държи орел, а в лявата — жезъл.

Под дясната му ръка шлем, а под задния крак на стола две букви ΛΛ.

Сребро, диам. 24 мм., тежина 12,80 гр. Обр. 10.

Главата на Херакъл тук в отличие от предшествуващите две монети е моделирана по-пластично.

Надписът е силно варваризиран. Името и титлата на Александър са означени със знаци наподобаващи буквите V,Ȩ,Λ, които се редуват и в двете думи. Фигурата на Зевс е предадена схематично.

Прави впечатление низкото тегло на този екземпляр — 12,80 гр., което е още един признак, че тая монета не е кована в Месемврия.

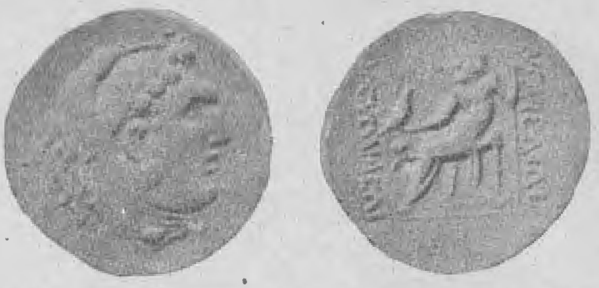

Обр. 10. — Имитация на месемврийска тетрадрахма
Fig. 10. — Imitation d'une tétradrachme de Mesembria

Освен сребърните тетрадрахми на Месемврия, в тракийския хинтерланд са били имитирани и бронзовите монети на този град от II в. пр. н. е.

По-долу даваме описанието на две такива имитации на монета с образа на Атина.

34. *Лице:* Глава на жена с коса превързана с панделка, надясно.
Опако: NEIIAN/IIIANΩ Атина с шлем разкрачена на ляво. В лявата ръка държи щит, а с дясната хвърля копие.
Бронз, диам. 19 мм., тежина 4,85 гр. Табл. IV 11.

Името на града е заменено с две редици от буквени знаци N, E, A, M и I.

Докато името на града е неузнаваемо, образите запазват правилни контури и в тях се различават ясно отделните части.

35. *Лице:* Глава на жена с диадема, надясно.
Опако: NI·ΓΛI IIIANOΛ. Атина права надясно.
Бронз, диам. мм. тежина 4,86 гр. Обр. 11

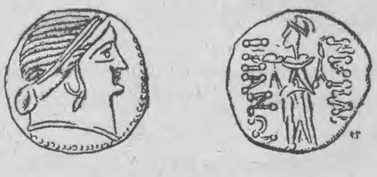

Обр. 11. — Имитация на бронзова монета от Месемврия
Fig. 11. — Imitation d'une monnaie en bronze de Mesembria

В този екземпляр образите и от двете страни са варваризирани. Главата на жена е с къса и много широка в основата шия. Лицето е малко и косите са стилизирани. Гравйорът е поставил една къдрица пред ухото, нещо, което в оригиналните монети на Месембрия няма.

Фигурата на Атина е силно стилизирана. Някои части от нея като щитът, дясната ръка с копието са неузнаваеми и дори неозначени. Също и останалата част от фигурата е предадена много схематично.

И надписът е също тъй варваризиран. Буква M е начертана като N, E като I и т. н.

Краищата на буквите завършват с големи топчета, както в надписите от варварските имитации на тасоските тетрадрахми.

Теглото на тази монета е редуцирано — 4,85 гр. което показва, че тя не е редовна монета на Месемврия.

Т. ГЕРАСИМОВ

НЕИЗДАННЫЕ АВТОНОМНЫЕ МОНЕТЫ МЕСЕМВРИИ НА ЧЕРНОМ МОРЕ

Автор описывает неизданные автономные монеты Месемврии, находящиеся в нумизматическом кабинете Народного музея в Софии и две коллекции.

Среди этих монет нужно в первую очередь подчеркнуть оболу описанную под № 1:

Лицевая сторона: Голова Афины с шлемом, вправо.

Оборотная сторона: МЕТА в углубленном квадрате.

Сребро, диаметр 8 мм., вес 0,60 гр. Табл. III_1

На основании стиля головы Афины и характерной формы углубленного квадрата эту монету нужно датировать 440 годом до н. э.

2. Бронзовая монета (см. табл. III_{10}). Она представляет интерес для изучения техники чеканки монет в Месемврии. Ядро ее было вылито в виде шара. Во время выливания, формы не совпали и вылитое ядро получило форму двух сдвинувшихся полушарий, которые, при чеканке монеты, придали необыкновенную форму ядру.

3. Бронзовая монета (см. табл. IV_2). Голова с шлемом на лицевой стороне представляет вероятно мифического основателя Месемврии, Менаса или Мелсаса,

4. Бронзовая монета (см. табл. IV_9). В образе Афины с поднятым для обороны щитом, нужно видеть изображение Афины σώτειρα, чтимой в Месемврии в качестве защитницы города. Намек на это дает иконография богини в этих монетах и посвещение Афине σώτειρα сделанное шестью στραταγοί, в Месемврии.

В Фесалии почиталась Афина Itonia с аналогичными иконографическими чертами как защитница фесалийцев.

В одной серии монет того же типа, под рукой Афины, держащей щит, изображен шлем — герб Месемврии. Аналогичный случай изображения герба города, как дополнительного знака под монетным типом, мы находим и в бронзовых монетах другого фракийского города—Перинфа.

5. В течении периода с III—I век до н. э., Месемврия, подобно Одессосу, чеканит, для нужд ее разросшейся торговли с гинтерландом, большие количества тетрадрахм, подражающих тетрадрахмам Александра Великого.

Этим тетрадрахмам фракийцы подражали внутри страны. В конце статьи описаны образцы таких имитции (см. обр. 8, 9, 10) Образы в них варварского стиля, а надписи с неразборчивыми буквами.

Также и бронзовые монеты Месемврии III—II века до н. э. имитировались местным фракийским населением. Описанные под № 34 и 35 экземпляры представлют собою такие имитации (см. обр. 11.).

TH. GERASSIMOV

MONNAIES AUTONOMES INÉDITES DE MESEMBRIA SUR LA MER NOIRE

L'auteur décrit des monnaies inédites de Mesembria du cabinet numismatique à Sofia et deux collections privées.

Parmi ces monnaies on doit noter en premier lieu la pièce décrite sous le № 1 (voir pl. III$_1$):

Avers: Tête d'Athéna à droite.

Revers: META dans un carré creux.

Argent, diam. 8 mm.; 0.60 gr.

D'après le style de la tête d'Athéna et la forme du carré creux cette pièce doit être datée vers 440 avant n. è.

2. Monnaie en bronze (voire pl. III$_{10}$) Cette pièce présente un intérêt au point de vue de la technique monetaire. Son flan a été coulé en forme de boule. Les deux moitiés du moule pendant le travail n'ont pas coincidé, voilà pourquoi le flan à reçu une forme de deux hémisphères un peu déplacées.

3. Monnaie en bronze (voir pl. IV$_2$). La tête casquée sur l'avers de cette pièce représente peut être le fondateur mythique de la ville.

4. Monnaie en bronze (voir pl. IV$_9$). Dans l'image d'Athéna belliqueuse sur le revers de ces pièces nous devons voir Athéna σώτειρα venérée à Mesembria, qui a été protectrice de la ville. Une allusion dans ce sens nous donne une dédicace à Athéna σώτειρα faite par les six στραταγοί à Mesembria.

D'analogiques fonctions a eu Athéna Itonia en Thessalie, qui a été représentée sous les traits analogues.

Dans certaines pièces sous la main d'Athéna, tenant le bouclier, est représenté un casque — l'emblème de Mesembria, que nous trouvons sur des tétradrachmes de cette ville.

Nous trouvons un cas analogique dans les monnaies en bronze d'une autre ville en Thrace — Périnthos, où sous le type monnétaire est placée l'image de deux protomes de chevaux joints dans un groupe antithétique — l'emblème de Périnthos.

5. Pendant la période du III—II siecle avant n. è. Mesembria a frappé en grandes quantités des tétradrachmes, imitations de celles d'Alexandre le Grand, nécessaires pour son commerce avec la population thrace. Les tétradrachmes en question ont été imités par les Thraces

A la fin de l'article l'auteur décrit quelques imitations de tétradrachmes de Mesembria. (fig. 8, 9, 10).

Les monnaies en bronze de cette ville du III—II siècle av. n. è, ont été de même imitées.

Sous les № 34 et 35 sont décrits deux pareilles imitations (voir fig. 11).

ТОДОР ГЕРАСИМОВ

ОЛОВЕНА ТЕЖЕСТ ОТ АПОЛОНИЯ НА ЧЕРНО МОРЕ

В сбирките на старовековния отдел при Народния музей в София е постъпила една оловена тежест от Аполония на Черно море. Този по-рядък паметник представя интерес за проучване метрологията на тоя важен търговски град на западния черноморски бряг, тъй като тежестите са били официални тегла изработвани под надзора на метрономите, които били натоварени да следят търговците да си служат на тържището с точни мерки и тежести[1].

Тежестта от Аполония е първият познат за сега екземпляр от този род наметници произхождащ от един град на черноморското крайбрежие разположен на юг от Стара планина. Досега бяха познати само оловени тежести от градовете по брега северно от Стара планина: Томи, Калатия и Истрос[2].

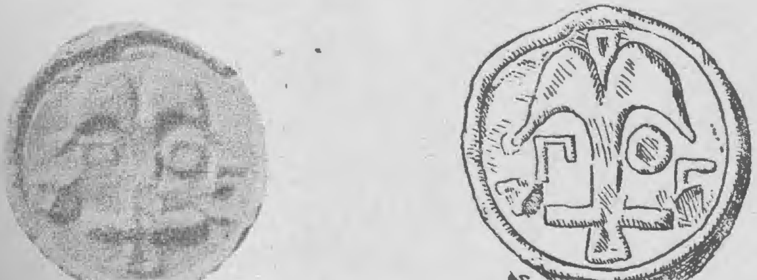

Обр. 12. — Оловена тежест от Аполония на Черно море
Fig. 12. — Poids en plomb d'Apollonie Pontique

Нашата тежест от Аполония представя кръгла плочка с профилиран ръб на горната ѝ страна (обр. 12), върху която е поместено релиефно изображение на изправена котва, отличителният знак на гр. Аполония на Черно море, оградена от четирите начални букви на името на града АПОЛ.

Опакото на плочката е гладко. Тя е запазена добре и повърхността ѝ е покрита с зелена патина. Тежестта има 37 мил. в диаметър и тежи

---

[1] Ehrenberg, Metronomoi, RE 15, 2, 1485 сл.

[2] Bormann, E., Antike Bleigewichte aus der Dobrudja, AEM XIV 1891, 1 сл; Ruzicka, Inedita aus Moesia inferior, Num. Zft. L 1917, 73; Ruzicka, Bleigewichte aus Moesia inferior, Berliner Münzbl. NF 1926 Nr 283/284, 1 сл.; G. Severeano, Un nouveau poids de Kallatia, Buletinul XX 1925, Nr 53—56: G. Cantacuzene, Poids inédits trouvés dans la pétite Scythie, Dacia III—IV, 604 сл.

110 гр. Следователно нашият екземпляр представя една четвърт от атическата мина, която е тежала 436,6 гр.[1]

Тежестта от Аполония се отличава от познатите тежести на споменатите западнопонтийски градове по това, че върху нея няма означено с думи. теглото ѝ.

Формата на котвата представена върху тежестта е сходна с тая от сребърните тетроболи[2] на Аполония сечени подир 440 год.

Това сходство е едно указание да отнесем тази оловена тежест към IV век пр. н. е.

Нашата тежест е едно косвено свидетелство, от което се вижда, че в Аполония е била въведена като основна норма за мерене атическата мина тежка 336,6 грама.

В Аполония като милетска колония би трябвало да очакваме да е била в употребление метрологическата система на метропологията.

Обаче тясните търговски връзки установени от рано между Аполония и Атина са принудили първата да въведе в своето тържище атическата мина, която Атина се стремела да наложи навсякъде.[3]

Изглежда че атическата мина е била въведена само за нуждите на тържището, тъй като сребърните тетроболи на Аполония са сечени по друга норма, която е близка до редуцирана малоазийска метрологична система. Теглото на споменатите монети не отговаря на познатата атическа монетна система, имаща за основа атическата (солонова) мина.[4] Тетроболът, ако е сечен по атическата система, би трябвало да тежи около 2·92 грама, а аполонийският е тежък средно 3·30 гр.[5]

---

[1] Hultsch, Griechische und röm. Metrologie. 715; Regling, Athischer Münzfuss, Schrötter's Wörterbuch der Münzkunde, 47 сл.; E. Babelon, Mina във Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquites etc. III, 1909.

[2] Т. Герасимов, Находка със сребърни монети на Аполония на Черно море. Разкопки и проучвания на Нар. археологически музей, кн. I 1949, стр. 144, обр. 102.

[3] Weil, R., Zeitschirift für Numismatik XXV, 54: νομίσματα 'Αθηνάων ἢ σταθμὰ ἢ μέτρα,

[4] Regling, Attischer Münzfuss, 48.

[5] Head, Historia numorum 1911, 277; Герасимов, цит. съч., 148.

Т. ГЕРАСИМОВ

ГИРЯ АПОЛОНИИ НА ЧЕРНОМ МОРЕ

Эта первая известная до сих пор гиря Аполонии на Черном море. В настоящее время, она находится в коллекции древностей Народнога музея в Софии.

Место, где была найдена эта гиря неизвестно.

Ядро гири вылито из свинца и имеет форму круглой плиты 35 мм. диаметра и толщиной 5 мм. (см. обр. 12).

На верхней ее стороне помещено рельефное изображение якоря — герба города Аполонии на Черном море известного по его монетам. Около стержен якоря размещены четыри букви АПОЛ по имени города.

Поверхность гири покрыта зеленой патиной.

Гиря весит 110 грамм, что показывает, что она представляет собою четверть атической мины, весящей 336,6 гр.

Наша гиря является новым вкладом в изучение метрологии Аполонии IV—III в. до н. э.

Этот паметник свидетельствует о том, что в Аполонии, как и в других античных городах по Западному причерноморью, была в употреблении на рынке атическая мина.

TH. GERASSIMOV

UN POIDS D'APOLLONIE PONTIQUE

C'est le premier poids d'Apollonie Pontique connu jusqu' ici. Il se trouve dans la collection des antiquités du Musée National à Sofia.

Le flan de ce poids est coulé de plomb et à forme d'une plaque ronde mesurant 35 mm. en diamètre et 5 mm. d'épaisseur.

Sur l'avers est représenté en relief l'ancre—l'emblème de la ville Apollonie, connu par ses monnaies.

Autour de la tige de l'ancre sont placés quatre lettres АПОΛ du nom de la ville (voir fig. 12).

La surface du poids est revêtue d'une patine verte.

Le poids pèse 110 grms., ce qui représente un quart de la mine attique.

ТОДОР ГЕРАСИМОВ

ЕДНА ПСЕВДОАВТОНОМНА МОНЕТА ОТ БИЗИЯ

От Бизия, главният град на тракийското племе Асти[1], който се е намирал при един от притоците (днешната р. Ана-дере) в горното течение на Еригон, са известни за сега само бронзови монети сечени през римското владичество,[2] по което време секли монети повечето от градовете във вътрешността на Тракия.

Нумизматиката на Бизия започва с т. н. псевдоавтономни монети. Този вид монети се наричат в нумизматичната литература тъй, понеже в тях не е поместен върху лицевата страна образът на императора задължителен за монетите на градовете в източните римски провинции.[3]

Някои от тия градове получавали като знак на особено благоволение от страна на самия император или неговия пратеник разрешение да секат по някоя емисия бронзови монети без портрета на съответния владетел, който бивал заменян с изображението на митическия основател на града или на някои от изтъкнатите божества в неговия пантеон.[4]

Псевдоавтономните монети на Бизия по външен изглед и стил са сходни с тия с образа на императора. Върху лицевата страна на повечето от тях има изображения на Дионис и на членове от неговия тиас.

В сбирката на нумизматичния отдел при Народния музей в София се намира една псевдоавтономна монета от Бизия, която по своя изглед и стил на изображенията и буквите на надписите в нея се отличава от познатите до сега псевдоавтономни монети на този град[5].

---

[1] **Oberhummer**, във RE III_1, 552; C. **Patsch**, Beiträge zur Völkerkunde von Südeuropa V, 128, 146 и пр.; A. **Mansel**, Grabhügelforschung in Ostthrakien, ИАИ XIII 1929, 155.

[2] B. **Head**, Historia numorum 1911, Н. **Мушмов**, Античните монети на Балканския полуостров, София 1912, 193 сл. У този автор псевдоавтономните монети са наречени погрешно автономни.

[3] **Lenormant**, F., La monnaie dans l'antiquité, II, 167, 165; K. **Regling** Die Münzen von Priene, Berlin 1927, 13 сл.

[4] Освен от Бизия, псевдоавтономни монети са познати и от следните градове в Мизия и Тракия: **Калатия**, Head, Historia Numorum. 2 изд., 273; **Маркианопол** **Head**, Цит. съч., 275, **Мушмов**, Антич. монети на Балкан. полуостров, 32, 359 и 360, **Никопол на Росица**, Head, цит. съч.. 275, **Мушмов**, цит. съч., 57, 869—871; **Томи**, Head, цит. съч., 276; **Адрианопол**, Head, ц. с., 288, **Мушмов** ц. с. 141: 2776—2486; **Анхиало**, Head, ц. с. 277, **Мушмов**, ц. с. 153, 2670—1772; **Августа Траяна**, Head, ц. с., 288; **Мушмов**, ц. с., 164, 2973; **Бизантион**, Head, ц. с. 269; **Пауталия**, **Мушмов**, ц. с. 231, 4073 и 4074, L. Ruzicka. Die Münzen von Pautalia, 41, 1; **Плотинопол**, **Мушмов**, ц. с. 268, 4820 и **Филипопол**, **Мушмов**, Античните монети от Пловдив, 31 1 и 2, Т. **Герасимов**, Няколко монети и медалиони от Филипопол, ГПБМ 1931—1934, 117 сл.

[5] Един втор екземпляр, произхождащ от друга двойка монетни печати, видяхме през 1939 год. между монетите от сбирка Стамулис в Нумизматичния музей в Атина

Лице: Δ̣Ι̣Ο̣ΝΥC̣W/KTICTH Брадат Дионис в хитон с ръкави седи върху стол, надясно. В дясната ръка държи клон от лоза с гроздове, а в лявата — кантарос?

Опако: ḄIZIHṆΩ̣Ṇ. Богинята на града в препасан хитон, права наляво. В д. ръка държи патера, а в спуснатата надолу лява ръка — два житни класа. Пред богинята възрастен речен бог полулегнал надясно. В лявата ръка той държи клонче от тръстика, а с дясната се подпира на земята. Обр. 13.

Бронз, 25 мм. тежина 4,86 гр.

Монетата е добре запазена; повръхността ѝ е покрита с зелена патина.

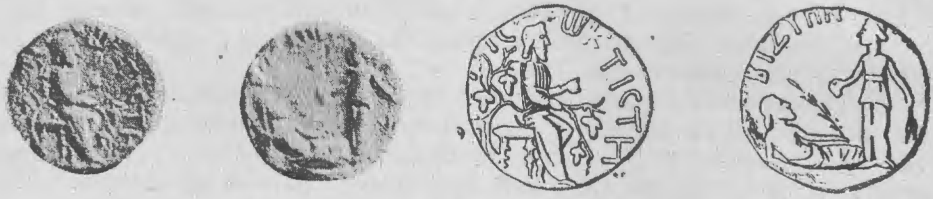

Обр. 13. — Псевдоавтономна монета от Бизия
Fig. 13. — Monnaie pseudoautonome de la ville Bizya en Thrace

Буквите от надписите върху двете страни на монетата са неравни Крайщата на рамената им завършват във вид на топченца.

Начертанието на буквите ω, К и С се отличава от това на същите букви в известните до сега псевдоавтономни монети от Бизия.

Буква ω има форма на две скачени полудъги. В буква К лежащите срещу отвесното рамо две рамена под ъгъл са по-къси, а С е с кръгъл гръбнак.

Също така и стилът на изображенията от двете страни на нашата монета е по-друг.

Типът на седящия възрастен Дионис, държащ лозов клон и кантарос, не е познат от други монети и скулптурни паметници от нашите земи. Седящ брадат Дионис с кантарос и жезъл? е изобразен веднаж върху една монета от Месемврия на Черно море, сечена при Филип и Отацилия.[1] В нея възрастният бог е представен в хитон и високи обувки.

Седящия възрастен Дионис намираме представен още два пъти върху монети. Веднаж като допълнителен знак върху тетрадрахми от Атина[2] нов стил (II—I в. пр. н. е) и втори път като самостоен тип върху бронзови монети на същия град, сечени през римското владичество.[3]

Този тип възпроизвежда или представя подражание на хризоелефантинната статуя на Дионис създадена от Алкаменес.[4] В нея Дионис е представен в хитон с ръкави, седнал на престол с високо облегало и държащ кантарос и тирс. Още веднаж брадат Дионис е представен и върху един рядък денар от Нерва.[1]

---

[1] L. Ruzicka, Mesembria inedita, Berl. Münzblätter, NF 1915, 3 и 5, табл. № 6.
[2] J. Svoronos — B. Pick, Les monnaies d'Athenes, табл. 71. 32
[3] Цит. съч., табл. 92, 19
[4] Imhoof-Blumer and P. Gardner, Numismatic Commentary of Pausanias, JHS VIII, 38 и табл. LXXVI, CC Athens V 1—4; G. Richter, The Sculpture and Sculptors of the Greeks 1930, 236 и обр. 631.

Възрастният Дионис държащ лозов клон и кантарос срещаме често изобразен върху вази.[2]

По всичко изглежда, че изображението върху нашата монета от Бизия е инспирирано от някакво произведение на монументалната пластика или живопис.

Изображението върху опакото на описаната тук монета от Бизия не е оригинално. Типът със стояща богиня на града и полулегнал речен бог намираме още в монети от Филипопол, сечени при Домициан[3] (обр. 14) и в монета от Пауталия, Антонин Пий.[4]

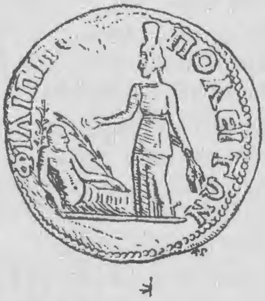

Обр. 14. — Монета от Филипопол
Fig. 14. — Monnaie de Philippopolis

Споменатият тип от филипополската монета представя много близка успоредица на тоя от нашата монета. И в него речният бог е полулегнал надясно и държи с лявата ръка клонче от тръстика, а стоящата богиня на града държи в спуснатата лява ръка два житни класа.

В пауталийската монета богинята на града вместо класове в лявата ръка държи рог на изобилието.

Близкото сходство между изображението от нашата монета и това върху споменатата монета от Филипопол ни навежда на мисълта, че печаторезачът на монетите от Бизия е копирал сечените при Домициан монети в Филипопол.

Това обстоятелство, както и особеното начертание на буквите в надписите от двете страни на обнародваната тук псевдоавтономна монета от Бизия ни подпомагат да датираме този тип монети на града преди известните до сега псевдоавтономни монети на Бизия, които се отнасят по време на Антонин Пий и следващите след него няколко императора[5].

Характерното начертание на буквите с точици в крайщата на рамената им, както и по-особената форма на някои от буквите намираме и в монети сечени от някои градове на Балканския полуостров през първия век от нашата ера. Със същото начертание са буквите в бронзови монети на гр. Амфинол сечени при Август, Клавдий и Нерон,[1] монети от Томи, датувани през I в. от н е. и др.[2] Ето защо нашата монета от Бизия ще трябва да отнесем към втората половина на I век от н. е.

---

[1] М. Ростовцев, Роспис керченской гробницы, стр. 23, табл. IV 15

[2] Daremberg-Saglio, Dictionaire des antiquités etc., стр. 619, обр. 695

[3] Н. Мушмов, Античните монети на Пловдив, ГПБМ за 1924 (1925) 31, 3,4 и табл. I 1

[4] L. Ruzicka, Die Münzen von Pautalia, ИАИ VII, 45 табл. VI и 11

[5] Сравни аналогичен случай при псевдоавтономните монети на гр. Томи в Мизия, K. Regling, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien I 2, 1910, 608, 614 сл.

По този начин тя се явява като най-стара за сега монета в нумизматиката на Бизия.

За сега остават необяснени поводът и обстоятелствата, при които тоя град е получил в знак на особено благоволение позволение да отсече тая емисия псевдоавтономни монети с твърде интересни образи върху двете им страни.

В изображението от лицевата страна на монетата посредством надписа ΔΙΟΝΥϹѠ ΚΤΙϹΤΗ Дионис е изтъкнат като митически основател на гр. Бизия, което до сега не бе засвидетелствувано от другаде.

Интересна е дативната форма на надписа с името на Дионис, което показва, че тоя тип монети са посветени на Дионис, който несъмнено е бил главният бог в религията на жителите на Бизия.

Изобразяването на митическия основател на града върху псевдоавтономните монети като че ли е било правило в древността. В псевдоавтономните монети на градовете в Мала Азия и на Балканския полуостров винаги върху лицевата страна на тия монети е изобразена главата на митическия основател на съответния град.[3]

Изобразеният като възрастен мъж речен бог върху опакото на нашата монета олицетворява вероятно реката, текуща при Бизия, чието антично име не ни е познато.[4]

Не е изключено с тоя образ да е означена и р. Еригон, за начало на която да се е схващала тогава и реката, на която е лежал античният гр. Бизия.

Такива примери имаме и от другаде в нумизматиката. Тъй напр. гр. Никопол в Долна Мизия за отличие от няколкото едноименни градове е поставял в надписа с името си върху монетите и определението πρὸς Ἴστρον, което значи, че той се е намирал при р. Дунав, а знаем, че тоя град в древността е лежал на брега на днешната река Росица, която е приток на Дунава. Понеже р. Росица не е била популярна, то управата на града е сметнала за по-добре да означи града като намиращ се в съседство с по-познатия Дунав, ако и да отстои далече и на страна от бреговете му.

Аналогичен случай с нашия имаме и в монетите на Сердика, в които е изобразен речен бог, който с право се приема за олицетворение на р. Искър[5] (Oescus), а не на двете малки рекички (Перловец и Владайска), които са заобика- ляли в древността Сердика от юг и север.

---

[1] Sylloge nummorum graecorum, Copenhagen, Macedonia, табл. 2, 88; 3 89–93, 98 и 99

[2] Regling, цит. съч. 608, № 2496—2498

[3] В монетите на Калатия е представена глава на Херакъл ΚΤΙΣΤΗΣ, срв. Head, цит. съч., 274; Мушмов, Антич. монети на Балканския п-ов, 22, 24. В псевдоавтономни монети на гр. Томи — образ на Томос ΚΤΙϹΤΗϹ, Head, цит. сдч., 276. Също и в монетите на Адрианопол и Перинт, Херакъл е означен като основател, срв. Мушмов, цит съч. 140 и 246. А в тия на гр. Анхиало се изтъква чрез образ ΑΝΧΙΑΛΟϹ като основател на града, Мушмов, цит. съч., 153, № 2752 и т. н.

За образи на митически основатели върху монети на градове от М. Азия вж Head. цит. съч., 496, 512, 516. 536, 555 и пр.

[4] Същото речно божество е изобраэено и отделно в монети на Бизия с императорския образ, срв. Imhoof-Blumer, Fluss — u. Meergötter auf griech. und römischen Münzen, Genf 1924, № 154; Мушмов цит. съч., 194, № 3457

[5] L Ruzcka, Die Münzen von Serdica (= Numism. Zeitschr. XLVIII 1915, Мушмов, Монетите и монетарниците на Сердика, София 1926.

Обнародваната тук псевдоавтономна монета на Бизия е от значение не само за нумизматиката на този важен през римското владичество град във вътрешността на Тракия, тъй като с нея се поставя с един век по-рано началото на монетосеченето на Бизия, но тя служи и като извор за бъдещи проучвания върху религията на населението на града, както и за топографията му, тъй като писменната традиция с изключение на една две откъслечни бележки, нищо не съобщава за Бизия, която е била най-значителното градско селище в земята на астите, а в последствие на одризките владетели през римското владичество до средата на I в. от н. е.

Т. ГЕРАСИМОВ

ПСЕВДОАВТОНОМНАЯ МОНЕТА ГОРОДА БИЗИЯ

В нумизматическом кабинете Народного музея в Софии находтися псевдоавтономная монета города Бизии в Фракии. Она отличается от известных до сих пор псевдоавтономных монет того же города по своему виду и стилю образов.

Лицевая сторона: ΔΙΟΝΥΣW ΚΤΙΣΤΗ. Бородатый Дионис, одетый в тунику с рукавами, сидит на стуле, направо.

В левой руке держит кантарос, а правой — лоза.

Оборотная сторона: ΒΙΖΥΗΝΩΝ. Речной бог в полулежачем положении, направо.

В левой руке держит трост, а правой опирается на землю. Перед ним персонификация города, стоящая в лево. В правой руке она держит патеру, а в левой — колосья пшеницей.

Бронза, размер 25 мм. Обр. 13.

Второй экземпляр такой монеты другой пары монетных печатей, мы видели в коллекции Стамулиса в Нумизматическом музее в Афинах.

На осовании характера букв и стиля фигур, описанную на предыдущих страницах монету нужно отнести ко второй половине I века н. э.

Псевдоавтономные монеты Бизии известные до сих пор в литературе принадлежат II веку (времени Антонинов).

Вот почему мы в праве считать нашу монету самой старой из извесных да сих пор монет Бизии.

TH. GERASSIMOV

UNE MONNAIE PSEUDOAUTONOME DE LA VILLE BIZYA

Dans le cabinet numismatique du Musée National à Sofia se trouve une monnaie pseudoautonome de la ville Bizya en Thrace. Elle diffère par son aspect et son style des monnaies pseudoautonomes de la même ville connues jusq'ici.

Avers: ΔΙΟΝΥCW ΚΤΙCΤΗ. Dionysos barbu, vêtu d'une tunique a manches, assis sur une chaise à droite. De la main gauche il tient un cantharos, et un cep de vigne de la droite.

Revers: ΒΙΖΥΗΝΩΝ. Fleuve couché à droite, tenant de la main gauche un roseau, et la main droite appuyée sur la terre. En face la personification de la ville debout à gauche tenant de la main droite une patère, et de la gauche des épis.

Bronze, diam. 23 mm, Fig. 13.

Nous avons vu dans la collection Stamoulis au Musée numismatique à Athènes un second exemplaire de cette monnaie de Bizya, provenant d'une seconde paire de coins monnétaires.

On doit placer d'après le caractère des lettres et le style des figures la monnaie décrite dans les pages précédentes dans la seconde partie du I-er siècle.

Les monnaies pseudoautonomes de Bizya connues jusqu'ici dans la litterature, datent du seconde siècle (l'époque des Antonins). Voila pourquoi nous avons droit de considérer notre pièce comme la plus ancienne monnaie de Bizya connue en ce moment.

АНА АЛЕКСИЕВА

АМФОРНИ ПЕЧАТИ В БУРГАСКИЯ МУЗЕЙ

Единствената по-значителна сбирка от амфорни печати у нас, съхранявана в Сталинския музей[1], показва голямото значение на тези материали за древната история на нашите земи, по-специално за икономическите връзки на западното Черноморие с егейския свят[2]. Обнародването на неизвестните досега амфорни печати в Бургаския музей се явява малък принос в това отношение[3]. Тук намираме 15 печата, отпечатани повечето върху дръжките на тасоски и родоски амфори, а на някои от тях местопроизхождението не може да се определи със сигурност. Има известна вероятност, някои екземпляри да са продукт на местно керамично производство.

1. Амфорна дръжка с тасоски печат — в правоъгълна, почти квадратна (3 × 2 см.), добре очертана рамка е поместен триреден надпис. На 1. и 3. ред — две лични имена съкратени поради ограниченото място. На 2. ред, включено между тях — името на града:

Χάρω(ν)
Θασί(ων)
Φανό(ς)

Буквите са изпъкнали, в обичайния за тасоските печати полулапидарен. полукурсивен шрифт. Палеографски те принадлежат към IV—III в. пр. н. е.[4], табл. V_1. Дръжката с печата е намерена при Сладките кладенци, западно от Бургас (Инв. 845).

2. Тасоски печат върху амфорна дръжка, намерена също при Сладките кладенци. Както в горния случай, печатът е без емблема (3 × 1·5 см.). Състои се от надпис в три реда — 1. и 2. ред съдържат съкратени лични имена, а средният ред — името на града:

Μνημε(ας)
Θασίω(ν)
Κλεαί(νετος)

Този печат, по формата на буквите, табл. V_2, също можем да отнесем към IV—III в пр. н. е. (Инв. № 846).

---

[1] Карел Шкорпил, Печати върху амфори от Черноморското крайбрежие, ИАИ VIII, 1934, 24—43.

[2] Хр. М. Данов, Из древната икономическа история на Черноморието, ИАИ XII, 1938, 223 и сл.

[3] Дължа да изкажа благодарност за оказаното съдействие на уредника на музея в Бургас, др. Ив. Гълъбов, който ме подтикна към тази работа и ми предостави на разположение материала. На него дължа също и фотоснимките на амфората от Созопол Останалите фотоснимки на печатите са приготвени от др. П. Хлебаров, фотограф при Народния археологически музей в София.

[4] Б. Н. Граков, Древне-греческие керамические клейма с именами астиномов, табл. 2, гр. I.

3. Амфорна дръжка с тасоски печат — квадратно поле (4 × 3 см.), с емблема в средата: малко кръгло огледало с дръжка украсена с волути, в горния край халка за окачване табл. V. 3. Наоколо рамкообразен надпис. Личат добре само три букви — K, N, N, явно без връзка помежду си, вероятно пак от същата епоха — IV—III в. пр. н. е. И тази дръжка (Инв. № 847) е намерена при Сладките кладенци[5].

4. Два силно повредени печата. Техният тасоски произход личи само от общата им форма — почти квадратно поле (3 × 2.5 см. и 3 × 2 см.). Намерени са на Манастир тепе при Бургаските минерални, бани. (Не носят инв. номера).

Новите пет екземпляра увеличават броя на тасоските амфорни печати, намерени у нас, които общо взето, досега бяха твърде малобройни[6]. Личните имена, освен името Κλεαίνετος[7], табл. V. 2, не се срещат всред издадените печати от нашето Черноморие. Появата на малкото огледало, вж. табл. V. 3 — предмет от най-интимното всекидневие, от женския тоалет, увеличава разнообразния и интересен репертоар на емблемите върху тасоските печати[8].

5. Печат с вдлъбнат надпис, без рамка, поставен върху шията, перпендикулярно на плещите, на напълно запазена амфора, намерена на дъното на Созополското пристанище през 1928 г. (Инв. № 279), табл. V. 5 и 6[9].

[Διο]νύσιω
Σιλά̣[γος]

Този печат със своето разположение върху съда, както видяхме, и вдлъбнат шрифт ни насочва към т. н. енглифни амфорни печати, които се характеризират тъкмо с тези особености. Б. Н. Граков, като изхожда от един огромен материал от северното Черноморие, въз основа на редица външни белези, засягащи качеството на глината, формата на съда, общите белези на печатите и писмото върху тях, ги обособява в отделна група.[10] Доколкото фотоснимката дава възможност за сравнение, созопол ката аморфа по форма доста се приближава до споменатия по-горе тип амофри, особено що се отнася до устието.[11] Самият печат отговаря на описанието, което ни дава Граков: правоъгълна форма, без рамка, тъй като високият релиеф на буквите върху щемпела не позволява тя да бъде отпечатана; широки букви; авторът дава пример с буква П, която не се среща с равни страни — вместо това ние имаме N с едно дълго и едно късо рамо σ — с наклонени рамене и т. н.

Тези печати, както по формата на буквите, така и според някои граматически особености, Граков отнася към края на IV в. пр. н. е. до началото на 2-та половина на III в. пр. н. е.

---

[5]. Прави впечатление, че трите печата: №№ 1, 2, 3 (Инв. №№ 845, 846 и 847) са намерени при Сладките кладенци и носят последователни инвентарни номера. Може да се предполага, че са били намерени едновременно на едно и също място.

[6]. Данов, ц. с., 331.

[7]. Вж. К. Шкорпил, ц. с., 37, № 145/146.

[8]. Същата емблема намираме върчу един тасоски печат от северното Черноморие. — Вж.: Е. М. Придик, Инвентарный каталог клейм на аморфных ручках и горлышках и на черепицах эрмитажнаго собр ныя, с. 44, № 170, табл. VIII 13.

[9]. За този факт споменава К. Шкорпил, ц. с., 41 .гдето под № 211 трябва да виждаме този печат.

[10]. Б. Н. Граков, Энглифические клейма на горлах некоторых эллинистических остродонных амфор, Труды Гос. Истор. Музея, 1926, 1, Москва.

[11]. Вж. пак там, табл I и II, рис. 1. .

Името Σιλάνος се среща върху гърлото на една аморфа от Сталин [12], както и върху гърлата на аморфи от северното черноморско крайбрежие. [13]

Четири от дръжките с печати принадлежат на родоски амфори:

6. Добре запазен кръгъл печат с характерната родоска емблема — цвят на нар, като обозначение на местопроизводството. В пояса, който образува рамка около емблемата, е разположен надписа, табл. V. 4:

Επὶ Θεαιδήτου Ὑ̣ακίν[θι]ου

При родоските амфори, обикновено, върху една от дръжките е отпечатано името на търговеца-собственик на грънчарницата, а върху другата—датата на нейната направа [13а]. Името на епонима, в им. или род. падеж [14], придружено винаги от предлога ἐπὶ, означава годината [15], като датата е доточнена с названието на месеца [16]. В случая четем името на епонима Θεαίδητος [17] и месец Ὑακίνθιος (юни-юли) [18] Самата дръжка, което е характерно за родоския тип, извива в рамото под остър ъгъл [19]. Глината е добре обработена, тъмночервена, с лек металически блясък. Дръжката е намерена при с. Веселие, Бургаско (Инв. № 131).

7. Дръжка на родоска амфора [0]. Печатът е кръгъл, с емблема венец, обвързан с панделка, табл. VI. 1. Върху кръглите родоски печати, освен герба на града — цвят на нар или главата на Хелиос, други емблеми са рядкост. От тях разпространено е изображението на венец [21] символ на тържествата в чест на Диониса. Надписът не е поставен в специална рамка. Общото изпълнение е по-грубо. [22] Той е доста изтрит и мъчно може да се възстанови. Обаче, опитът от досегашните проучвания показва, че на емблема „венец“ отговаря името на епонима Клеоним [23]. Запазените букви не противоречат на едно такова четене [24]:

Ἐπὶ Κλε̣[ο]νύμο̣[υ]

За месеца не може да се каже нищо сигурно. Печатът е намерен при с. Българово, Бургаскó, източно от лозята (Инв. № 156).

8. Дръжка с печат, с правоъгълна форма, без емблема [25]. Двуредният надпис е напълно запазен и четлив, табл. VI. 2.

Ἐπὶ Αἰσχυλίνου
Θεσμοφορίου

Както се вижда, тук името на епонима е Αἰσχυλίνος [26] а месецът—Θεσμοφόριος ([illegible]томври-ноември). Формулата и формата на самата дръжка показват родския тип амфора. Същевременно, прави впечатление, че дръжката, запазена в по-голямата си част, е по-закръглена в раменната извивка — указание за един по-ранен родоски тип — от края на IV—II. в. пр. н. е.[27] Глината няма обикновения червен цвят, а е бледа, жълтеникава. Печатът е намерен на Манастир тепе, при Бургаските минерални бани (Инв. № 858)

---

[12] Вж. К. Шкорпил, ц. с.. С. 40, № 203.

[13] Е. М. Придик, Инвентарный каталог . . . с. 126, № №150—152.

[13а] Ю. С. Крушкол, Легенды родосских амфор, ВДИ, 1946, 3, 191.

[14] п. т.

[15] Както е известно, епонимът-жрец на Хелиос се избира всяка година.

[16] п. т., с. 195

[17] Вж. M. Nilsson, Timberes amphoriques de Lindcs. Copenhague, 1909, 82.

[18] За родоския календар, установен от М. Нилсон, вж. Ю. С. Крушкол, ц. с., ВДИ 1946, 3, 194.

[19] Крушкол, ц. с., рисунка 1. с. 190.

[20] Рамото извива под прав ъгъл.

[21] Крушкол, ц. с , 191.

[22] Ср. с печат № 6, табл. V. 4.

[23] Крушкол, ц. с., 192.

[24] Вж. табл. VI. 1.

[25] Между родоските печати преобладават тези с правоъгълна форма. Много от тях нямат емблеми.

[26] Това име се среща и върху един печат намерен в Каварна (К. Шпоркил, ц. с., 30, № 6).

9. Правоъгълен печат с надпис, табл. VI. 4:

'Απολλονίου

Ясно се чете името 'Απολλόνιος. Бихме могли да смятаме, че то е на собственика на работилницата.[28] По формата на дръжката и качеството да глината, този печат също се определя като родоски. Намерен е в Сладкия канал, Бургаско (инв. № 91).

Както видяхме, два от печатите носят имената на месеците от родоския календар — Θεσμοφόριος (октомври—ноември) и Ὑακίνθιος (юни—юли). Установено, е че производството на амфори е съгласувано с винарското производство[29] и че датата върху амфорния печат означава същевременно възрастта на виното, следователно и неговото качество — както днес етикетите на бутилките.[30] Съотношението на броя на амфорните печати, респективно, на амфорите, датиращи от различните сезони, показва какви вина се произвеждат, в какво количество[31], кои от тях и къде се изнасят. Родос произвежда два сорта вина: десертни, леки вина, които отлежават само месец-два, съдържат повече захар и се разливат през същата есен, през която е извършен гроздобера; и отлежали вина, които се разливат през пролетта или лятото[32]. Тъкмо този сорт преобладава във винарството на Родос — най-голям брой от намерените печати носят названията на летните месеци[33]. Същевременно, изнасят се и многогодишни, стари вина, което осмисля отбелязването на годината с името на епонима. Цифрата на печатите с означение на м. Тесмофорий (октомври-ноември) дава представа за производството и разпространението на есенните вина, които, както се вижда,[34] намират добър пазар. В това не прави изключение и нашето Черноморие. Освен в околностите на Бургас, какъвто е случаят тук, този месец стои и върху един печат от Сталин[35]. Цифрата на печатите от м. Хиакинтий (юни-юли) е една от най-високите[36]. Това е сезона пред разгара на разлива на отлежалите вина. Както, се вижда, за тракийските пазари е отреден един от доброкачествените артикули на родоската търговия.

Все още точното датиране на родоските печати не е постигнато[37]. Тези от нашето крайбрежие се отнасят, общо взето, към III—I в. пр.н. е.[38].

---

[27] Крушкол, ц. с., 190, обр. 1 а.

[28] За същото име, върху печат от Сталин, вж. К. Шкорпил, ц. с., 33, № 54; M. Nilsson ц. с., 90.

[29] Крушкол, ц. с., 191.

[30] п. т. 194,195.

[31] п. т., 195.

[32] Във връзка с целия този въпрос вж. п. т., 195.

[33] Вж. Крушкол, ц. с., 194, (таблицата на Нилсон).

[34] п. т., вж. таблицата посочена по-горе.

[35] К Шкорпил, ц с, с 39, № 182

[3] Крушкол, ц. с., 195 и пос. табл., с. 194.

[37] Данов, ц. с., 230.

[38] П. т.

10. Печат върху фрагмент от шията на амфора. Всред овално поле е вдълбан знака Е, табл. VI 3. Фрагментът обхваща част от устието с извит навън, тесен пръстеновиден плосък ръб, подобно на намерените амфори от некропола на Аполония[38а] както и амфората, намерена по-рано в Созополското пристанище. Глината е сходна с тази на тасоските амфори. Все пак, местопроизхождението на този печат не може да се определи точно. Намерен е при Сладките кладенци (Инв. № 844).

11. Малък овален печат (2×2 см.) с изпъкнал знак В, върху дръжка, табл. VI. 5, сходна с тази на тасоските амфори, с елепсовидно сечение. Глината, обаче, е по-чиста, тъмночервена, с метални блясък и едва забележими следи от червена боя.[39] Печатът е намерен в Сладкия канал (Инв. № 131 а). Този печат е издаден вече от К. Шкорпил, с интересни указания за местонахождението му до Атанаскьойското езеро в развалините на една керамична работилница.[40] Това навежда на мисълта, че може би този съд е продукт на местното грънчарско производство.

12. Фрагмент от шия на амфора, с малък (1·5×1·3 сл.), овален, почти кръгъл печат, изцяло изпълнен от изображението на една изпъкнала, хубаво изработена палмета табл. VI. 6. Глината напомня тасоските амфори. Фрагментът принадлежи на по-голям съд с по-широко гърло и по-дебели стени. Устието завършва с по-широк, по-масивен пръстеновиден ръб. Всичко това напомня отново за един тип тасоски амфори, пак от некропола на Аполония, с по-широки плещи по-къса и по-широка шия[41]. Печатът е намерен при Сладките кладенци (Инв. № 843).

13. Добре запазен малък, правоъгълен печат (3×1.5) с името Антифилос, поместено в два реда, в род. падеж, лапидарен шрифт табл. VII 1:

Ἀντι
φίλου

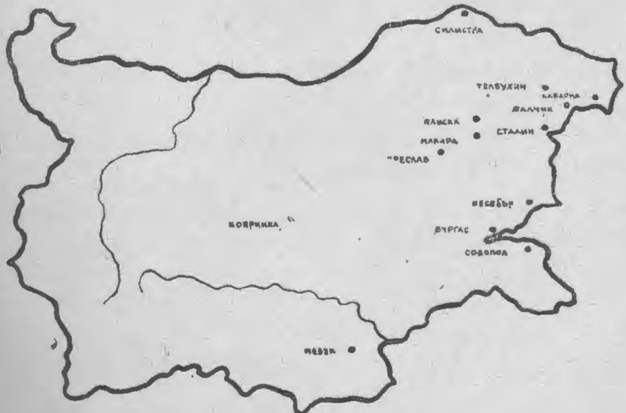

Обр. 15. Карта на България с местонахожденията на амфорни печати
Fig. 15. Carte de Bulgarie indiquant les lieux des decouveıtes de marques d'enseignes d'amphores.

[38а] Т. Иванов, Керамиката от некропола на Аполония, РПНМ II, 44, Обр. 51 а.

[39] За следи от боядисване върху гърлото на амфора вж. К. Шкорпил, ц. с., с. 4
№ 215 37, № 125 (тасоски печат от Сталин).

[40] Вж. К. Шкорпил, 28, 41, № 215.

[41] Т. Иванов, ц. с., 44, обр. 51б.

Печатът е намерен през 1949 г. при разкопките в Несебър (Инв. № 1003), в горните разбъркани пластове[42]. Три такива печати са намерени в Каварна (Bizone) и два във Сталин (Odessos)[43], а също така един в Олбия[44].

14. Особен знак върху дръжката на амфора, табл. VII. 2, два кръстосани диагонала, в срещуположните широки ъгли по една точка, по форма и цвят на глината сходна с тасоските. Намерена също в Несебър, по време на разкопките през 1949 г.[45] Местопроизхождението ѝ остава неизвестно.

С тази малка сбирка, броят на амфорните печати, намерени у нас, се увеличава. Една схема с обозначение на местонаходищата им по нашето крайбрежие и във вътрешността на Тракия[46] дава по ясна представа за обсега на тяхното разпространение. Тези паметници са ценен принос към оточняването на хронологическите и териториални рамки, в които се развиват оживени търговски връзки между гръцкия робовладелски свят и източната половина на Балканския полуостров.

БИБЛИОГРАФИЯ на амфорните печати намерени у нас

Алексиева, А., Амфорни печати от Копринка, ГНМПЛ II, 1950, 185—190.

Велков Ив., Разкопките около Мезек и гара Свиленград през 1932—1933 г. ИАИ XI, 1937, 122, 123.

Данов Христо М., Из древната икономическа история на западното Черноморие до установяването на римското владичество. ИАИ XII, 1938, 223-232.

Дечев Д., Антични надписи. Мадара I, 166.

Иванов Т., Керамиката от некропола на Аполония. РПНМ II, 1948, 44—46.

Филов Б., Куполните гробници при Мезек. ИАИ XI, 1937, 74, обр. 81, 82.

Шкорпил К. В., Домашный быт и промисел. ИРАИК X, София, 1905, 306, 307, LX, с.4 (Абоба-Плиска).

Шкорпил Карел, Печати върху амфори от черноморското крайбрежие. ИАИ VIII, 1934, 24—41.

---

[42]. Печатът е намерен в изкоп № 5, дълбочина = 0.65 м.

[43]. К. Шкорпил, ц. с., 32, 35, №№ 25, 94, 95.

[44]. Е. М. Придик. Инвентарный католог клейм на аморфных ручках и горлышках и на черепицах Эрмитажного собраныя, с. 44, № 170, табл. VII 13.

[45]. Този печат е намерен в изкоп № 7, дълбочина = 0.35 м.

[46]. Напоследък, при разкопките на две тракийски надгробни могили и едно, тракийско селище край с. Копринка, Казанлъшко, се откриха 22 амфорни печати почти изключително тасоски, част от тях (от разкопките на могила № 1 през 1948 г.) са издадени (вж. Амфорни печати от Копринка, ГНМПл II, 1950, 185 190) Това е най-значителната за сега находка от амфорни печати във вътрешността на Тракия.

АНА АЛЕКСИЕВА

АМФОРНЫЕ ПЕЧАТИ БУРГАСКОГО МУЗЕЯ.

Большая част амфорных печатей, найденных по нашему побережью Черного моря, собраны и издадени в 1934 г. К. Шкорпилом и сохранаются в археологическом музее г. Сталина. Печати из музейной коллекции Бургаса являются дополнением к ним. Большинство их произходит из окрестностей города, за изключением одной хорошо сохранившейся амфоры с печатью на шее, из Созополя № 5, табл. V. 5 и 6 и двух печатей №№ 13, 14, табл. VII. 1 и 2, найденных в Несебре во время раскопок, которые делал Бургаский музей. Эти материалы дают новые данные о торговой связи западного побережья Черного моря с островами Родосом и Фасосом. Кроме того одна из печатей № 11, табл. VI. 4 из окрестностей Бургаса найдена в развалинах керамической мастерской, что наводит на мысль о местном производстве амфорной керамики.

Схема с указаниями местонахождения амфорных печатей нашего побережья и внутрешности Фракии дает более ясное представление о размере их распространения (в последнее время, при разкопках двух фракийских могильников и одного поселка около с. Копринка, ок. Казанлъка, были найденны амфорные печати, произходящие преимущественно из о-ва Фасоса).

Эти памятники являются ценным вкладом для определения хронологических и териториальных рамок, в которых развивалась оживлённая торговля между греческим робовладельческим миром и восточной половиной Балканского полуострова.

ANA ALEKSIEVA

ESTAMPILLES D'AMPHORES DU MUSÉE DE BOURGAS.

La plupart des estampilles d'amphores, trouvées sur notre côte de la Mer Noire ont été recuellies et publiées en 1934 par C. Chcorpil. Les estampilles du musée de Bourgas en sont un complément Leur plus grande partie sont trouvées aux environs de la ville, excepté une amphore bien conservée de Sosopole avec une estampille sur le col № 5, pl. V. 5 et 6 deux estampilles №№ 13, 14, pl. VII. 1 et 2, trouvées durant les fouilles de Neseber, entreprises par le musée de Bourgas en 1949. Ces matériaux donnent de nouvelles preuves sur les relations commerciales de la côte occidentale de la Mer Noire avec les iles Rhodes et Thassos. En outre, un de ces sceaux № 11, pl. VI. 5, provenu des environs de Bourgas, a été trouvé dans les ruines d'un ate-lièr de céramnque, ce qui nous fait supposer la production local des amphores ramiques.

Un schéma avec la marque de l'endroit de la trouvaille des estampiles d amphores sur notre côte de la Mer Noire et dans l'intériur de la Thrace donne une idée plus claire sur les dimensions de leur diffusion. Derniérement pendant les fouilles de deux tombeaux thrace près du village Koprinca, arrondissement de Kasanlik ont été trouvés des sceaux d'amphores provenant principalement de l'ile de Thassos.

Ces monnuments sont précieux pour la détermination des limites chronologiques ef territoriales dans lesquelles se développent les rapports commerciaux animés entre le monde grec d'esclavage et la moitié orientale de la péninsule Balcanique.

АСЕН ВАСИЛИЕВ

ЦЪРКВИ ОТ ПО-НОВО ВРЕМЕ В НЕСЕБЪР И СОЗОПОЛ

НЕСЕБЪР

Богатото архитектурно наследство, което представляват повече или по-малко запазените църкви в Несебър от VI до XI и XII векове, тяхното извънредно значение за развоя на църковното строителство за нашите земи, е продължило и по-късно в този град, но напълно видоизменено с оглед на настъпилите обстоятелства в българската държава. Турското робство прекъснало строителните традиции и църквите, строени през тази епоха, напълно се различават от строежите до нахлуването на турците.

Тук ще се спрем на четири по-късни църкви, строени или възобновени през турското господство, не споменати до сега в нашата литература. Това са църквите Възнесение (Св. Спас), Св. Спиридон, Св. Георги Стари и Св. Георги Нови[1]. Последните две подлежат на срутване, освен по своята градивна неиздържливост, но и поради прилагане на регулационния план на града. И четирите църкви са строени по най-обикновен начин, с проста каменна зидария и паянтови покриви. Онова, което би представяло по-голям интерес, са стенописите в три от тези църкви. Налага се да се отбележи обаче, че при строежа на Св. Георги Стари и Св. Спиридон, които са издигнати на местата на по-стари църкви, са използувани малки останки от източните стени и апсидите на тези църкви. Ако приемем, че по силата на приемствеността, на основи на разрушени църкви по-късно се издигат нови със същите имена, то към комплекса от известните вече стари църкви в Несебър, ще трябва да се прибавят още две[2].

Църквата Св. Георги Стари се намира в югоизточната част на полуострова, току до стръмния бряг. Тя е еднокорабна църква с по-късно съградена неправилна закрита нартика към западната стена.

От приложения план на обр. 16 се вижда, че източната стена и апсидите отвън са замаскирани от новото призиждане — късната зидария на църквата при възстановяването ѝ. Това призиждане пречи да се установи дали и трите апсиди от първоначалния градеж са били очертани отвън или само средната от тях. Възможност за това ще ни даде случая, когато се пристъпи към събаряне на църквата.

Апсидните очертания във вътрешността на църквата, както и двата квадратни пилона пред тях ни дават основание да търсим известно сходство с някои от запазените по-стари църки в града. Така както са запазени тези останки в църквата Св. Георги Стари те напълно отговарят на съответните планове на църквите Св. Стефан (Новата митрополия), Св. Иван Алитургетос, Св. Пантократор, Св. Михаил и Гавраил и Св. Иван[1]. На тази основа би могло де се причисли към тази група от църкви и разрушената вече църква с днешното име Св. Георги Стари.

---

[1] Освен това в Несебър се забелязват тук-таме из града едва запазени останки от стари църкви или пък по предание се посочват местата на изчезнали такива: Св. Климент, Св. Влахерна и др.

[2] Основи и части от апсиди ние намерихме и в зимника на къщата Тр. Столев, върху които е издигната днешната жилищна постройка.

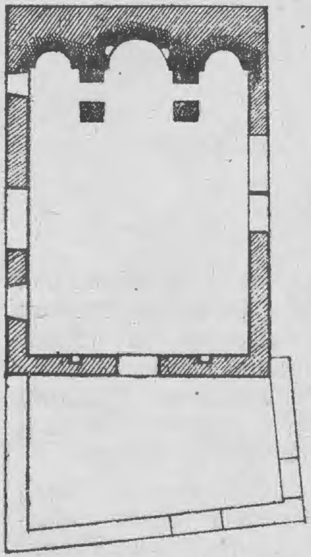
Обр. 16. План на църквата Св. Георги Стари
Fig. 16. Plan de l'église du Saint-Georges, dit „L'ancien", à Néssébar

Според запазения надпис в църквата възобновяването ѝ е станало през 1709 година. При това възобновяване, изглежда, не е имало възможност да се използува нищо друго от старата църква освен източната ѝ част. Старата църква, съдейки от предапсидните пилони и според подобните планове на гореспоменатите църква, ще да е била трикорабна базилика с купол. Новото възстановяване далече се различава от първичния вид. Избегнато е и трикорабното разпределение — днес в църквата липсват разпределителните колони, а дървената конструкция на покрива се подържа направо от стените.

В днешния си вид църковната постройка, без нартиката, е 11 м. дълга и 8.15 м. широка. Нартиката е неправилен четириъгълник със средна широчина към 5 м. Отвън зидовете както на самата църква, така и на нартиката са оставени неомазани и каменната зидария е открита, табл. VII. 3, с изключение на южната стена, по която има следи от измазване.

Вътрешността на църквата е изпълнена със стенописи. Посветени на св. Георги, в тях са дадени и множество сцени от неговото житие. Някои от стенописите са доста пострадали от времето. В апсидното пространство под днешните изображения, може да се допусне, че са запазени части от старите стенописи. При сегашното състояние, в апсидата — горе, е изобразен Христос велик архиерей, в цял ръст, на трон. От двете му страни са представени по един ангел. Сцената е твърде развалена. В апсидното пространство, под днешните изображения, може да се допусне, че са запазени части от старите стенописи. В проскомидията изображението е също така почти изгубено. Запазени са до някъде главата на Христос, с трънен венец и главата на Богородица, опряни една до друга. Изразът на Богородица е твърде печален. От двете им страни са нарисувани по едно копие. Чете се и надписът НАВРТА ПН́ṄÓCIC. Образите са в тъмен кафяв цвят, очертани с дебела червена черта. Ореолите са охрови, на черен фон.

Стенописите по стените започват с околовръстен пояс сцени от житието на св. Георги. Този фриз е поставен до самия таван, разпределен на седем квадратни и правоъгълни полета, в които са представени сцени из мъченията на светеца: светецът, поставен на въртящо се колело със шишове; — на клада, пазена от двама войника; мъченикът, легнал по гръб — един войник му настъпил левия крак и дигнал десния, в стъпалото на който друг войник набива пирон, табл. VII 4, и други подобни сцени. Във фоновете на всички композиции се виждат архитектурни видове или скали. Под тези композиции следва фриз от осем медалиона с допоясни изображения на светци, под които са нарисувани в полуестествена величина пет фигури на светци. Първата фигура е напълно закрита от владишкия трон и неможе да се определи. Другите изображения представят светците Нестор, Меркури и Константин и Елена.

---

[1] Д-р Ал. Рашенов, Месемврийските църкви, София 1932, passim.

По западната стена фризът с изображения от житието на светеца продължава: светецът пред един цар, седнал на трон и охраняван от група войници над него; 1. светецът е поставен легнал по корем и вързан, в един сандък, двама войници го бият с бичове. На фона — сгради. 2. Цар седи на трон, зад него група войници — охрана. Светецът е застанал прав и пие отрова от чаша. Зад него двама войници. Във фона — сгради и скали. 3. Светецът е седнал на стълбище. Пред него двама войници. Във фона — сгради и скали. 4. Светецът е седнал на стълбище. Пред него един човек води вол. Във фона сгради. Четвъртата сцена представя Успение Богородично. 5. Цар седи на трон, зад него охрана от войници. Двама старци, които сочат към светеца, са тръгнали към една колона, на капитела на която са изобразени три фигури — двете падащи на долу, а третата изправена. Шестата сцена не е във връзка с житието. Тя представя Кирик и Юлита и е нарисувана под едно малко прозорче до тавана. Последната, седма сцена, е също от житието. Пред фон от високи скали стои светецът, а отпреде му са нарисувани една седяща и една права фигура. Зад него—група войници, въоръжени с копия. Долу, в ляво на композицията, до светеца, е нарисуван повторно самият той с отрязана глава.

И по тази стена, под сцените с житиетата, следва пояс от медалиони, 14 на брой, с образи на светци. Следва третият пояс с изображения на светци, в цял ръст — в ляво от вратата: св. Екатерина, Кириаки, Параскева, Анастасия, а в ляво от вратата: Антони, Евтими, Сава и Теодоси.

Над вратата е запазен възпоменателният надпис на църквата, който гласи:

> † Εστωριϑη ὁ ϑηος οὗτος ϰ(αὶ)
> πανσέπτος ναος του ἁγίου με-
> γαλουμαρτύρος Γεώργιου δηα
> συνδρώμης ϰοπο(υ) ϰαὶ εξόδου
> τοῦ εὐλαβέστατου ἐν ηἔρευσι
> ϰὺρ Κωνσταν(τίνου) σαϰελαρίου
> μετὰ της . . . . . . Αναστασίου ἀρ-
> χαιρατεβοντος του . . . . του μη-
> τροπολίτου ϰυρίου ϰυρί(ου) Χρι-
> στωφόρου ἐνέτει $\overline{αψδ'}$ ϰαὶ
> μεριϰῶν χριστηανῶν,

Съдържанието на надписа е:

„Изписа се този божествен и всепочтен храм на светия великомъченик Георгия чрез спомоществуванието, труда и разхода на пренабожния всред свещениците господин Константин сакеларий заедно с. . . . . Анастасия при епископствуването на. . . . . . митрополита г. г. Христофор в годината 1704, и на някои християни“.

Стенописите на северната стена са твърде пострадали. Те са посветени на Исус Христос. В първата композиция (от запад—изток) се виждат войници с вдигнати сабли върху Христос, фигурата на когото е развалена. На фона са изобразени скали. От останките на тази сцена може да се разбере, че това е предаването на Христа от Юда. Втората сцена представя Христос на съд пред Ана и Каяфа. На това място по-късно бил отворен прозорец и половината от фигурите са разрушени. В следващата композиция е представен Христос пред Пилата. И тази сцена на половина е разрушена при отваряне на прозореца.

Под тези изображения също така е следвал пояс с медалиони, но с изключение на един от тях всички останали са унищожени. Същата участ е постигнала и пояса с прави фигури, от които личат само образите на Теодор Тирон, Теодор Стратилат и св. Димитър.

Околовръст, по всички стени, (без източната), под изображенията е нарисуван цокъл от вписани квадрати един в друг, с черно и червено.

Майсторът на стенописите рисува свободно и смело. Той отдава обаче еднакво значение както на съществените елементи, така и на подробностите, които почти на всякъде са силно дадени и пречат на главния мотив. При рисуването на фигурите той е твърде нездържан, на места с подчертан замах, разнообразен в пози и движения. Очертанията на формите дава със силни, дебели черти, смесва ги с гънките на дрехите и получава силни ефекти. Твърде често употребява сурови тонове и изпада в обикновени, прости хармонии. Небето е черно, на което откроява светли контрастни цветове. В колориране на draпериите на фигурите противопоставя обикновено червено спрямо синьо, но твърде избледняли, а усилва впечатлението от тях чрез силните сянки на гънките. Изобщо в стенописите липсва художествено спокойствие за сметка на уедряване и суровост.

При старателно разглеждане на църквата Св. Спас може да се види, че тя е изградена изоснови в сегашния си вид, твърде късно—през 1609 година. Годините на робството са отразени и в нея. Тя е градена набързо, с обикновен жилищенполупаянтов градеж и дървен покрив, табл. VIII. 3. Напоследък някои от стените подлежаха на срутване, та се наложи да бъдат заздравявани, което извърши Софийският народен музей.

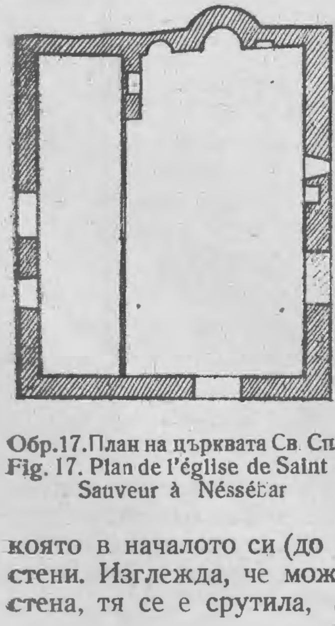

Обр.17. План на църквата Св. Спас
Fig. 17. Plan de l'église de Saint — Sauveur à Néssébar

Църквата е едноапсидна сграда, с дължина 11.70 м., а широчина 9.80 м. В плана на тази църква се вижда една особенност, обр. 17. Притворът ѝ, който е оставен по цялата дължина на северната стена, с дебелина равна на дебелината на стените на църквата (70 см.; изключение прави южната стена, дебелината на която е 80 см.) е изграден да защити вътрешната преградна стена между него и наоса, която е дебела едва 15 см. В същност тази тънка стена е продължение на една част на северната стена на наоса, която в началото си (до източната стена) има дебелината на останалите стени. Изглежда, че може, би след първоначалното изграждане на тази стена, тя се е срутила, а за нуждите на църквата се е налагал и притвор, та е използуван случая да се прибави такъв към църквата и тогава северната стена, като вътрешна, е оставена с малка дебелина, като преградна стена. Сега широчината на наоса 5.70 м.

Вътрешността на стените са покрити изцяло със стенописи, които са разположени по следния начин: в апсидата е изобразена допоясно Ширшая небес с младенеца. Изображението е силно опушено и измито от вода, която е прониквала през покрива на апсидата. Фонът е черен. Мантията на Богородица е в тъмночервено. Христос е със зелена риза и червенооранжева мантия. Под това изображение следва: на маса с червена покривка и един трон (олтарен престол), под червен куполен балдахин е положен Христос дете, повит в пелени. От двете му страни е нарисуван по един ангел, държащи в ръцете си рапиди. Зад тях са изобразени фигурите на великите иерарси, фигурите и лицата на които са твърде развалени, а и имената им не се четат. В това състояние е изобщо цялото изображение. Фонът е в три пояси — горе черен, после зелен и долу охров. Земята, на която са стъпили фигурите е тъмно кафяво-червена.

В проскомидията е изобразена цяла фигура на млад светец, името на когото не се чете. Той е с корона и одежди на велик архиерей (Христос?). В лявата си ръка държи евангелие. От главата му едва личат следи. Между проскомидията и апсидата се виждат фигурите на двама светци, също зле запазени. Над проскомидията са представени трима светци (иерарси) — двамата обърнати насреща, третия, от дясно, полуобърнат. С десницата си те благославят. От десно една светица (Богородица?) носи малко повито дете. Зад тях са нарисувани високи стени, а в края — една сграда и дърво. Отгоре надпис: „ἡ εὐλογήθεσα χερσὶ τῶν ἱερεων“ Долната част на изображението, главно масата, на която са поставени различни съдове, е повредено. На конзолите, които разширяват горната част на апсидата, е изобразено по едно ангелче.

Изображенията в дясно от апсидата са напълно унищожени. В долното от тях, до малката ниша, личат образите на трима светци.

На южната стена, в олтарната част, стенописите са почти изцяло унищожени. По останалата част на стените се виждат: Рождество Христово, сложна композиция, с ангелите, овчарите и изкъпване на детето. Занасяне детето в храма — Богородица и Иосиф са дали детето на свещеника, който го е поел. Зад него са представени две фигури. Следват сюжетите от Кръщението Христово, Преображение, Възкресение Лазарово, Влизането в Иерусалим, Измиване на краката. Под този пояс с композиции са изобразени цели фигури на светци: Спиридон, Иван Кръстител, в дебелината на прозореца — два херувима, под прозореца — малка фигурка, в нишата — **іѡ̃ ŏкалѵвіт**; над нишата — Уброс; Константин и Елена, Христос Емануил, табл. VIII. 4. Следва надписът над вратата, а на запад от нея са наредени фигурите на Анастасия, Екатерина, Матрона, Марина.

Възпоменателният надпис, за който казахме, има следното съдържание:

Ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτ(ου) τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως ημβρίας κύρου Κυπριάνου καὶ ἱερατεύοντος τοῦ εὐλαβεστάτου ἐν ἱερεῦσιν κὺρ πίου ἱερέως (?) καὶ σακελαρί(ου) Μεσημβρίας ἀνιστορίθη θεῖος οὗτος καὶ πανσέπτος ναὸς τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας τῆς ονομαζομένης Ἀναλήψεως, δι' ἐξόδου τοῦ τιμιωτάτου καὶ εὐγενεστάτου ἄρχοντος ρ Θε(ο)τόκ(ου) τοῦ Καππάδουκα εἰς ὠφέλειαν καὶ ψυχικὴν περιποίσιν[!] τῆς ἑαυτοῦ καὶ εἰς εὐλογίαν καὶ παραμύθειον [!] τῶν θεοσεβῶν τε καὶ φιλοχρίστων συνδρομησάντων ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν τῶν εἰσιόντων ἐν αὐτῷ μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ εὐλαβείας, ἔξουσι δὲ κ(αὶ) αὐτοὶ τὴν παγυπέραγγον καὶ ἀειπάρθενον καὶ μ(ητέ)ρα τοῦ φωτὸς ἄγριπνον ἀεὶ τῆς ψυχῆς φύλακα, πρέσβιν αὐτοπρόσωπον πρὸ(ς) τὸν γεννηθέντ(α) ἐξ αὐτῆς υἱὸν καὶ λόγον τοῦ Θεοῦ, ἐν κυνδίνοις ἀντιλήπτωρα καὶ βοηθὸν ἐν τῷ ἐνεστῶτι βίῳ καὶ ἐν τῷ μέλλον αἰῶνι, δοξάζειν Πατέρα Υἱὸν καὶ Ἅγιον πνεῦμα τὴν μίαν θεότητα καὶ βασιλείαν εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Ἔτους ζ̅ ρ̅ ι̅ ζ̅, ἰνδ. з̅

Преводът на надписа гласи:

„През архиерейстивуването на всесветия митрополит на пресветата митрополия Месемврия господин Киприан и през свещенослужителствуването на пренабожния всред свещениците господин Агапий, свещеник и сакеларий на Месемврия, бе изписан този божествен и всепочтен храм на пресветата господарка наша Богородица и вседева Мария, наречен на името на Възнесение, чрез разходите на пречестния и преблагороден началник господин Теотоки Кападука, за полза и душевно спасение на собствената му (душа) и за утешение на благочестивите и христолюбиви спомагатели мъже и жени, които влизат в него със страх божий и благочестие, та да имат и те самите всепречистата и вседева и майка на светлината като вечно бдяща стража на душата, лична застъпница пред родения от нея Син и Слово божие, застъпник в опасностите и помощник в настоящия живот и в бъдащия век, за да прославят Отца, Сина и Светия Дух, единното божество и царство, във вековете. Амин. Година 7117 (= 1609), индикт 7-и . . . . . . “. (Последните думи на надписа, вероятно съдържащи името на писача на надписа, не са ясни и мъчно могат да се разчетат).

Западната стена е изграждана наново. Стенописите, каквито е имало вероятно на първоначалната стена, сега липсват. Сегашната стена е градена от камъни и кал.

Стенописите по северната стена са разпределени на два пояса. В горният ред са дадени сцените на Възкресението (Слизане в ад), Неверни Тома, Възнесение, Слизане на св. Дух (с Космоса), Успение Богородично (над северната врата), Рождество Богородично, Въведение и по дебелината на частта от старата северна стена са нарисувани св. Яким и св. Антон (?). В олтарната част по тази стена са нарисувани три медалиона.

В долният пояс (запад-изток) са представени фигурите на светците: Яков, Мина, Евстати, Нестор, Артеми, Прокопи, Теодор Тирон; над вратата в три медалиона са нарисувани Треис, Азари и ΠΑΙΔΕС ΜΙСΑΗΛΙ, Теодор Стратилат, Димитър, Георги, Архангел Михаил. В ъгъла на надебеляването от старата част на стената — Мария Египетска и свещеника. В олтарната част на същата стена са изобразени три медалиона, а под тях е представена сцената на Петър Александрийски с Христос. В омивалната ниша се вижда Алекси ΟΤȢΘΥΑΝΟϹ.

В Църквата е запазена и известната мраморна плоча (195×92 см.), поставена на пода, с надписа: в два реда:

† Ἐκοιμήθη ἡ δούλα τοῦ Θεοῦ Ματθάϊσα Κανταχουζινὴ ἡ Παλαι|ολογίνα;
ἔτους ς̅ э̅ υ̅ μηνὶ ,νοεμ(βρίῳ) ἰνδ(ικτιῶνος) ε′ †

Преводът е:

„† Упокои се рабинята божия Матаиса Кантакузина Палеологина в годината 6950 (= 1441), месец ноември, индикт 5-и †“ [1]

Църквата Св. Спиридон, подобно на църквата Св. Георги Стари, е строена на мястото на по-стара църква. Това се вижда от останките на източната стена, предимно тези на олтарната апсида. Запазен е и първоначалния тристранен вид на тази апсида. Градежът ѝ е от тухли, квадратни по форма, зидани от хоросан, с дебелина равна на тухлите.

Днешният план на църквата е неправилен, обр. 18. Изглежда, че южната стена е запазила първоначалното си направление, до като северната е отклонена. Ние допускаме, че тя, при възстановяване на църквата е изнесена с няколко метра на север, за да се получи разширение на вътрешното пространство, а там, гдето е била старата стена, сега са оставени три дървени колони, за да подържат тавана. При това положение, по липса на необходимите данни, мъчно би могло да се датира правилно първоначалния строеж на старата постройка.

Към днешната църква е пристроена широка нартика, на която тавана е подпрян с две дървени колони. Преградната стена между нартиката и наоса е съвсем тънка — едва 10 см. Таваните, както на църквата, така и на нартиката са дървени, плоски. Общият вид на църквата е паянтов градеж, схлупен, прикрит между околните жилищни сгради, табл. VIII. 1.

В църквата, освен обикновения дървен иконостас без каквито и да било украси и обикновените икони от късно време, липсва друга украса, както и каквито и да били забележителности.

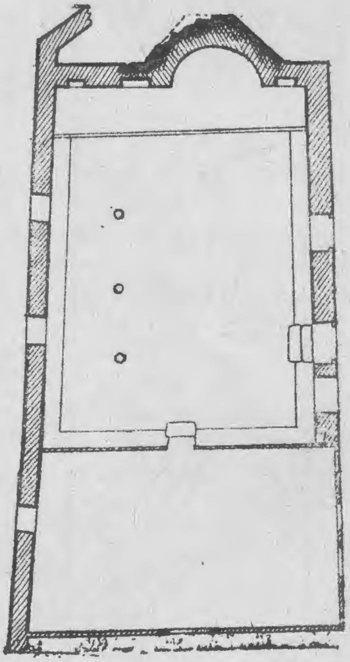

Обр. 18. План на църквата Св. Спиридон
Fig. 18. Plan de l'église du Saint-Spiridon à Néssébar

Зад сегашния читалищен салон, до южния бряг на полуострова, се намираше църквата Св. Георги Нови табл. VIII 2.[2] Тя бе от късния църковен строеж на Несебър и няма връзка със старата църковна архитектура в града. Църквата бе едноапсидна, еднокорабна постройка, зидана с камъни. В градежа ѝ бяха използувани и гърбени греди. В някое време западната стена била съборена и църквата продължена на запад, обр. 19.

При тази преправка на църквата стенописите на тази стена са били унищожени, а късната стена оставена без украса. Постепенното изоставяне на църквата станало причина някои и от останалите стенописи да пострадат. Онова, което бе останало от живописната украса, бе извадено и запазено в Народния археологически музей в София. Стенописите имаха следното разпределение: северна стена — (запад-изток) — горен ред: Разпятие Христово, Снятие от кръста и оплакване, жените при гроба и ангела, Христос пред Пилата, Неверни Тома, Възнесение. В долния ред бяха представени допоясни изображения: Варвара, Кириаки, Параскева, Марина, в дебелината на северната врата — Симеон Стълпник и друг от Стълпниците, на когото името бе унищожено, Прокомос, следваха три изображения почти напълно унищожени и на края, в олтарната част на стената бе нарисуван св. Петър Александрийски и Христос.

---

[1] Надписът е издаден у Dumont, Mélanges, 465; G. D. Balaščev, Photographische Reproduktionen. . . . Sofia (1927), табл VI, не съвсем точно, със снимка, — и от др.

[2] Тази църква сега е напълно разрушена.

На източната стена се виждаха следните изображения: в апсидата бе представена Богородица Ширшая небес, в цял ръст, на трон, държаща на коленете си Христос дете. От двете й страни — по един ангел. В проскомидията се виждаше св. Стефан. Над протезата бе представен Христос, в цял ръст и от двете му страни по две коленичили плачущи жени — Τοχαιρε τον Μυροχορ. В диакониона неможеше да се определи образа на светеца, а от горе над нишата бе изобразено Благовещението.

Стенописите на южната стена имаха следното разпределение: (изток—запад) в апсидната част, горният ред изображения бе унищожен, а в долния ред се виждаха само следи от фигурите, силно повредени. В пространството на наоса горния ред започва с Рождество Христово, Занасяне на Христос в храма, Кръщение, Преображение, Възкресение на Лазара, Влизане в Иерусалим. В долния ред допоясните изображения на светците следваха така: Иван Кръстител, св. Димитър, св. Георги, св. Нестор, три изображения с развалени надписи (зад владишкия трон), св. Мина. В дебелината на южната врата — св. Онуфрий и светец, който не може да се установи (надписът бе изтрит). Поредицата завършва със св. Козма.

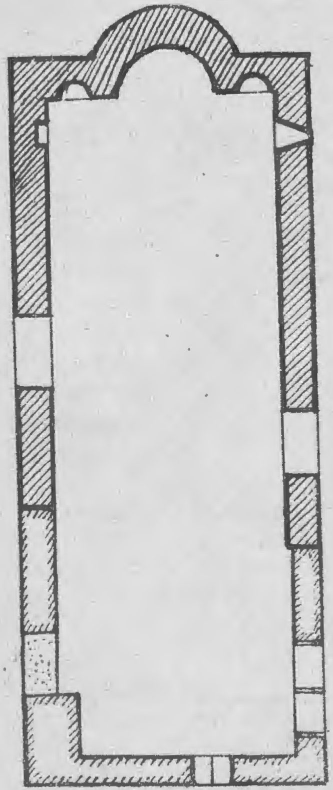

Обр. 19. План на църквата св. Георги Нови
Fig. 19. L'église du Saint-Georges, dit „Le Nouveau" à Néssébar

Общото впечатление от стенописите бе твърде приятно. Силно наситени, но убити цветове, хармонирани твърде умело. Низката гама, която художникът предпочита, придаваше на стенописите благородство и значителна художествена стойност.

Небето и тук, както в стенописите в църквата Св. Георги Стари, е черно, но на него силуетите на скалите, планини или други обекти, които се открояват, са дадени в сиво-охрови наситени цветове и не се отделят много от него. та се получава спокойна основа — върху него отделните фигури или сцени особено добре лежат. В наредбата на композициите художникът се придържа към установени образци, като някои изменения все още не могат да се оценят като нововъведения. Позите и движенията са характерни за изкуството от онова време също и анатомическата обработка на глави, ръце и крака. Изразите на лицата на божествените фигури, както на мъжете и жените от народа са почти едни и същи, без лично охарактеризиране. Те са оцветени и почти с един и същи тон. Художникът обича червено-ръждавите цветове за облеклата, убити и приятни, и намира възможности за разнообразяването им. В противоположнос на тях той поставя синия цвят, който също, а така виждаме в различни варианти. Успял да ги съчетае с голямо чувство, творбите на този неизвестен майстор добиват художествена цялост. В маските на лицата, подчинени на един общ дълбок охров тон, художникът тук таме подчертава формата с прекъснати контури. По същия начин бележи веждите, очи, нос и уста. За по-голямо пояснение на формата на необходимите места поставя светлинни ефекти. Всичко това той върши просто и приятно. На подробностите отдава внимание до колкото е потребно. Изобщо от стенописите на църквата Св. Георги Нови лъхаше голяма нежност и поетично настроение.

Единственият надпис, който бе запазен в църквата, бе този над вратата на северната стена, но все пак разрушенията бяха засегнали и него. Онова, което можеше да се прочете беше следното:

„Εἰ . . . φίλος πέφυκας, εἴσελθε χαίρων. Εἰ δὲ ἐχθρὸς καὶ βάσκανος ὑπάρχῃς . . . . . πόρρω πεφυ . , . . . ἐνθάδε . . .“ в превод:

„Ако си приятел, влез с радост. Ако пък си враг и завистник, стой далече от тук . . .“

От разглеждането поредица късно строени църкви в Несебър е Св. Богородица, която е най-голямата и най-добре запазената от тези църкви. Тя е строена през 1884 година. Нейният план нямахме възможност да снемем. Тя е солидна, трикорабна базилика с купол.

Особени забележителности в църквата няма, освен късна обикновена иконография. Прави впечатление една от иконите, макар и късно произведение, обкована с ризница. Иконостасът е от обикновена дъсчена направа, без резби. Заслужава да се отбележи владишкия трон с неговите фигури. табл. IX. 1 и 2. За украсата му майсторът резбар е използувал различни елементи. В долната му част на страничните табли са изрязани традиционните фигури на лъвове. Те са дадени твърде примитивно, без особено разбиране, опростено, схематично. В горния край на таблите обаче резбарят твърде решително е представил фигурите на две риби, които по вид биха могли да се вземат за кефали. За резбарството от втората половина на XIX век, този обичай, употребата на този стар елемент — рибата, е съвсем чужд. Тук едва ли би могло да се мисли за някакви стари традиции, за емблемата и символиката на рибата в старохристянското изкуство, традиция напълно прекъсната в продължение на повече от десетина века. Ние не можем да посочим нито един по-стар паметник. в който да е изобразена рибата като християнска емблема, след първичните изображения в старохристианското изкуство. Тук, в трона от Несебър, това явление е внезапно и се явява след един извънредно дълъг период, откъснато от далечното минало. Използуването на рибата и реалистичното предаване на формите им в несебърския трон идват да ни навеят на мисълта, че бихме имали случай по-скоро да търсим връзка с непосредствения живот, от колкото с мистиката на християнството. Несебър е известен рибарски град, населението на който изкарва препитанието си предимно от риболовство. От притока на риба зависи и благосъстоянието на местното население за цялата година, ето защо успоредно с декоративните елементи-символи, лъвът и слънцето, тук към тях е прибавен като специфично битов елемент и рибата. Това е втори нам известен случай, при който в един рибарски град, фигурата на рибата е въведена като украса в късното църковно резбарско изкуство. Подобен случай можем да посочим в резбите на иконостаса на църквата

Св. Богородица Болничка в Охрид, от втората половина на XIX век, където в известни части от този иконостас са изрязани и фигури на риби, живущи в езерото и също така обект за препитание на местното население. И в двата случая мъчно би могло да се обоснове появата на рибата като украсителен елемент и да се търси връзка със старохристиански забравени символи, отколкото с непосредствените интереси и бит на жителите на тези градове.

СОЗОПОЛ

Забележителните останки от великолепна църковна архитектура в Несебър отличават този град от старите градове по цялото наше черноморско крайбрежие. За разлика от Несебър, както в останалите селища така и в Созопол не можем да видим подобно явление, не са били създадени условия и причини за такова строително творчество. Навсякъде ще да са били издигнати не само по-малко по брой, но и по вид пообикновени църковни сгради, почти напълно унищожени през течение на вековете. Така е и за Созопол, където само за две от сегашните църкви са използувани местата и малки останки от по-стари църковни постройки, а късните изграждания над тях нямат нищо общо с първоначалния вид на строежа им. Тези църкви са Св. Богородица и Св. Иван Богослов. Другите две църкви в града Св. Георги и Св. Св. Кирил и Методи са от късно време, без връзка със стари строежи. Датировките на старите църкви съвсем мъчно могат да се установят. Същото се отнася и за надстройките, макар по някои сведения да се съди приблизително за времето, когато са правени. От четирите църкви в Созопол имахме възможност да направим план на една от тях.

Църквата Св. Богородица по външен вид е твърде неугледна прихлупена паянтова постройка, с полузарита източна стена от платното на минаващата покрай нея улица. При внимателното преглеждане на нейния строеж се вижда, че тя е претърпяла няколко престроявания и че е трудно да се датира първоначалното ѝ застрояване. Няколкократните преобразования на нейния план, обр. 20 и импровизации в архитектурата ѝ показват, че в случая имаме един паметник с трагично и разнообразно минало. Изглежда, че постройката ще да е била разрушавана или опожарявана и все наново приспособявана, така че е невъзможно да се определи първоначалния ѝ вид. За датиране и на последното ѝ оформяване също така мъчно може да се говори. Липсват каквито и да било възпоменателни надписи, освен някои датировки по иконите. Ако въобще тези датировки могат да послужат за източници, то последното възстановяване ще да е станало около последните години на XVIII век. Така, върху иконата на св. Богородица е оставена датата αψπα (= 1781), а на иконат на св. Спиридон αψπβ (= 1782).

От приложеният план се вижда, че източната част на църквата е твърде необичайна по строеж. Полукръглата ѝ апсида, включена в особено дебелата стена, неиздава отвън своята форма. Би могло да се допустне, че това е част от старата църковна сграда, останките от която са били замаскирани с обикновен каменен градеж и то вече през турското владичество. Северната и южна стена, сега вече несъществуващи, са заменени с тънки паянтови 22 сантиметрови стени, като към запад северната стена се удебелява, за да се свърже с дебелината на западната стена. В тези стени са оставени по два прозореца и по един вход. Двата реда от по пет колони поддържат дървения таван на църквата. Дали и първоначалният вид на църквата е бил с базиликална форма, съдейки от тези колони, не м же да се установи. Последните четири колони поддържат и балкона на женското отделение. Към южната страна на църквата е прибавена една пристройка, която е служила за различни църковни нужди.

Общият външен и вътрешен вид на църквата са твърде неприветливи. Украсата на вътрешността се дължи единствено на резбарския иконостас, амвон и владишки трон, в които е вложено голямо резбарско изкуство. По всичко изглежда, че тези резби са дело на македонски майстори-резбари. Иконостасът обхваща изцяло широчината на църквата (на това място, където е поставен широчината е 9.25 м)., а височината му е 3.60 м. В иконостаса са оставени две поредици икони — големите, осем на брой и горният ред за ма ките празнични икони. Богатата растителна орнаментация на иконостаса е освежена и с вмъкнатите множество сцени с фигурални композиции от свещеното писание, табл. IX. 3

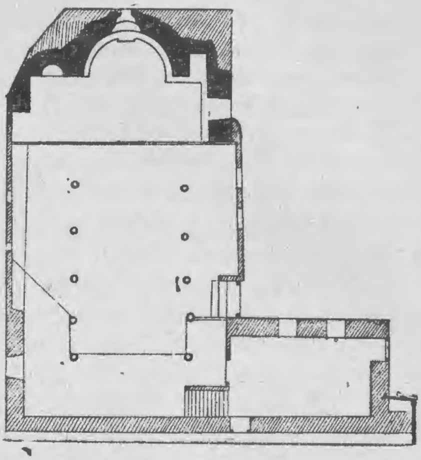

Обр. 20. План на църквата св. Богородица
Fig. 20. Plan de l'église de la Sainte — Vierge à Sozopole

Запазените икони в църквата, без да показват особени художествени качества, отразяват все пак общия дух на иконографията от онова време, присъщ на иконографията от цялата страна. На повечето от тях липсват датировки, както и подписа на автора им.

Църквата Св. Иван Богослов подобно на църквата Св. Богородица, ще да е построена на мястото на по-стара църковна сграда, И тук се налага да повторим същите констатации по отношение на план, изглед и датировка, както за църквата Св. Богородица. Днешното възстановяване не говори нищо за това. Отсъствието на възпоменателен надпис и в този случай ни пречи да бъде посочено последното изграждане на църквата.

Единствената забележителност и в тази църква са части от резбарския иконостас Подобно на иконостаса в църквата Св. Богородица и тук се вижда майсторската ръка на опитни резбари, които ще да са и от същата школа. За съжаление и двата иконостаса са подложени на развала. В аписадата се виждат части от стари стенописи.

Църквата Св. Георги, най-голяма от Созополските църкви е от общия тип на трикорабните базилики, с една апсида, строена към първата четвъртина на XIX век. Това би могло да се потвърди, по липса на други източници, от датировките на някои от иконите. Най-рано е датирана иконата на св. Димитър — 1830 година.

За украсата на църквата и изобщо за някакви забележителности в нея няма какво да се каже. Стенописи липсват. Иконостасът е обикновена дъсчена завеса, с корнизи, без резби. Иконографията е отразила общите разбирания за онова време, без съществени качества. Някои от иконите са рисувани по-късно, през 1877 година.

Църквата Св. св. Кирил и Методи е строена след Освобождението, завършена през 1888 година. Тя е еднокорабна, едноапсидна постройка с полуцилиндрично засводяване.

Ще кажем повече за нейната украса. На първо място ще отбележим, че главните икони са рисувани от известния голям художник Иван Димитров[1]. Тези икони са св. Георги, Архангел Михаил (врата), св. Никола, св. св. Кирил и Методи, Богородица, Исус Христос (79×158 см.), св. Иван Кръстител, Константин и Елена и св. Димитър. Художникът е оставил подписа си на Христовата икона: „Иван Димитров 1899 год“.

По стил фигурите и образите на светците напълно се отделят от византийския мироглед. Иван Димитров им е дал напълно академична третировка и толкоз живописно, колкото възможности предлагаха принципите на академичното схващане от онова време. Без друго преобладава реалистичният подход за сметка на идеалистично-аскетичния стил на старата църковна живопис.

В църквата могат да се видят и няколко икони и от друг майстор — Сократ Георгиев. Това са иконите на св. Модест, Успение на св. Богородица (на левия проскинарий) и Исус Христос (на владишкия трон). Иконата на св. Богородица (60 × 120 см.) е надписана: „Подар къ отъ Подполковникъ Р. Петровъ 1893. Рук. Сократъ Георгиевъ 1893“. От тези икони на казания майстор заслужава да бъде посочена иконата на Успение Богородично, в която той е показал по-голямо умение, вкус и чувство. Израженията и цвета на лицата са изискани, добре изпълнени, особено лицето на Христос, а в дрехите, също добре хармонирани, златото е употребено умерено — за да попълни общото впечатление.

От разгледаните църкви в Несебър и Созопол, строени по време на турското господство, наблюдателят остава с впечатление, че както църквите, градени по онова време из вътрешността на страната, така и на крайбрежието, където в онези години населението било със силен гръцки облик, строежът на църквите не се различава. По общи форми и план те са напълно уеднаквени, макар в някои случаи да са използувани останки от стари храмове. Външният им вид е приравнен към вида на жилищните постройки, за да се избегне фанатично-религиозната ненавист на завоевателя. Низки и схлупени, те са лишени от какъвто и да било признак, че това са храмове. Тежкото положение на християните в робство, както и материалното им състояние е съответно отразено в единствените за християните обществени постройки — църквите. От друга страна се разбира, че през XVII и първата половина на XVIII век гръцкото население не е могло да се използува с благоволението на завоевателя и е било поставено на еднаква нога с българското население поне по отношение на църковните свободи. Един век и половина по-късно, обаче, това гръцко население взима превес, но тогава вече среща противодействието и борбата на българския народ. Разгледаните църкви в Несебър и Созопол издават и относителното благосъстояние на местното население. От съдържанието на някои от надписите виждаме, че отделни лица, забогатели свещеници или търговци са залягали да построят или украсят църквите. Икономическият и прост строеж на тези църкви е в противовес на монументалните и богато декорирани църкви от миналото. Относително старание било проявено към вътрешната украса. И тук обаче виждаме известно отстъпление от стилните разбирания на миналото, както в стенописите така и в иконите. Майсторите-художници се обвързват по-силно към прогресивно развиващето се типизиране на композициите, сюжетите и третирането на фигурите. Те постепенно изменят на стария аскетичен мироглед във византийската живопис още от самото начало на XVII век, както е случая със стенописите в църквата Св. Спас, а по-късно и в църквите Св. Георги Стари и Св. Георги Нови в Несебър от началото ни XVIII век, та се стигне и до иконографията по всички разгледани църки от XIX век.

---

[1] Иван Димитров произхожда от стар образописки род от Трявна. Той е роден през 1850 година, учил първоначално образописство при баща си, а после отива и завършва живопис в Букурещ. След това завършва и École des beaux-arts в Париж (1875 г.). Оставил е забележителни художествени произведения. Помина се през 1944 год.

АСЕН ВАСИЛИЕВ

ПОЗДНЕЙШИЕ ЦЕРКВИ НЕСЕБРА И СОЗОПОЛЯ

Кроме всемирно известных средновековых церквей в Несебре есть еще несколько построенных в более позднюю эпоху, оставшихся до сих пор вне внимания ученых. Именно им посвещено настоящие исследование. Эти церкви Несебра св. Георгий, называемый „Старший“, св. Спас, св. Спиридон, св. Георгий, называемый „Новый“ и св. Богородица. Упомянутые церкви, с исключением последней, были построены в эпоху турецкого владычества и носят следы плачевного положения экономического и политического угнетения, в которых жило христианское население в Отоманской империи. Автор изучает церкви Созополя, построенные в ту же эпоху, а именно св. Богородица, св. Иван Богослов, св. Георгий и св. св. Кирил и Мефодий.

ASSEN VASSILIEV

QUELQUES ÉGLISES TARDIVES DE NÉSSÉBAR ET DE SOZOPOLE

A côté de ses églises universellement connues du Moyen-âge Néssébar possède quelques autres plus tardives, restées jusqu'à présent hors de l'attention des érudits. C'est avec eux que s'occupe l'étude présente, à savoire l'église de Saint-Georges, dit „Le Vieux“, du Saint-Sauveur, de Saint-Spiridon, de Saint-Georges, dit „Le Noveau“ et de la Sainte Vierge. Les églises mentionnées, excepté la dernière, sont construites sous la domination turque et portent les traits de la situation triste de l'opréssion économique et politique dans laquelle vivait la population chrétienne sous l'empire ottoman. — L'auteur étudie aussi les quelques églises de Sozopole, datant de la même époque, à savoire l'église de la Sainte-Vierge, celle de Saint-Jean le Théologue, de Saint-Georges et des Saints Cyrille et Méthode.

ПЕТЪР ДЕТЕВ

СТАРИНИТЕ В РИДА СВ. ИЛИЯ

Ридът Св. Илия е получил името си от монастирчето Св. Илия (Тикята) при с. Калугерово, Новозагорско. Той граничи на север и запад с Чобаназмак и Новозагорски азмак, на изток с леглото на р. Тунджа, а на юг с равнището, което го свързва с монастирските височини[1]. В това пространство той достига до 55 клм. дължина и от 5 до 12 клм. ширина.

Повърхнината на рида Св. Илия е хълмиста. Първоначално той бил в свръзка със Средна гора, но днес той е самостойна орографска единица, привързана повече към Странджанската планинска област, отколкото към Средна гора, от която я дели обширно равнище.[2]. Числи се към така наречения Тунджански масив и се явява като негови поли. Ридът Св. Илия се явява като резултат на тектонични и атмосферни (ерозивни и абразионни) процеси, от които първите дали модела, а останалите го довършили до днешния му вид[3]. Той е усамотен и низък.

Билото му е еднообразно и набраздено с плитки суходолия. По него се издигат върхът Св. Илия до с. Калугерово, Чилиндеря над с. Дядово, Нишана при с. Сокол, Читала над с. Питово и Св. монастирски върхове над с. Ботево. Склоновете му са еднообразни и се сливат незабелязано с равнината. На много места из суходолията се откриват извори. Най-големи са Текиря при с. Питово, Аязмото над с. Бояджик и Чешмите между Бояджик и Питово. Водата им се събира в две тинести реки, от които Чобаназмак се влива в Тунджа, а Новозагорският азмак — в Марица. Вододелната им ос е линията Полковник Златарево — Питово.

Незначителната височина на рида Св. Илия, плодородният му чернозем и мекият умерен климат със средиземноморско влияние, създават благоприятни условия за развитието на земеделието и скотовъдството. Затова първите заселници на рида Св. Илия се занимавали със земеделие и скотовъдство. Останки от това население са праисторическите селищни могили при селата Питово, Биково, Омарчево, Калугерово, Падарево, Крумово, Дядово, Сокол и Прохорово, Новозагорска околия и при селата Крумово, Бояджик, Ямболска околия, Гълъбинци, Сливенско и с. Драма, Елховска околия. Част от тия селища са възникнали до р. Новозагорски азмак. Такива са Гьолската и Кулнушката могила до с. Биково, Чуктарската могила при Падарево, могилата Адатепекалеси (Депсиската) при с. Крумово и тая до с. Дядово, наречена Дедеверенкалеси (Акарджа Вакъв). Друга част възникнали покрай извори в суходолия по левия, басейн на Новозагорски азмак, каквито са Дончовата селищна могила при с. Биково и до Конаковия дол под с. Калугерово. Трета група селищни могили възникнали около извори по южните склонове на р. Св. Илия, напр., Чукурското открито селище и Химитлийската (Плоската) могила при с. Сокол и откритото праисторическо селище до Кюрдийските гробища, южно от с. Прохорово. Четвъртата група праисторически селищни могили възникнали по долината на р. Чобаназмак. Към тая група селищни могили спадат откритото селище при Текиря, в землището на с. Гълъбинци, Картожебенската могила при с. Бояджик и селищната могила до Кирчовата воденица при с. Крумово, Ямболска околия, или всичко 15 праисторически селища. От това се вижда, че и през праисторическо време областта на рида Св. Илия била доста добре заселена. Някои от първобитните селища били обитавани за кратко време. Поради това в заетата от тях територия не се натрупала много домашна смет и не са добили форма на плоски могили. Такива са откритите селища при Текиря, Чукура и при Кюрдийските гробища. Други били обитавани стотици години и поради това са доста високи и големи. Към последните ще отнесем Мердюмекя при с. Драма, Картожебенската могила при с. Биково, Чуктатарската могила при с. Падарево, Депсиската (Адатепекалеси) при с. Крумово, Дедеверенкалеси в Дядово и Химитлийската (Плоската) могила при с. Сокол. Поменатите могили са високи от 9 до 12 м. и имат диаметър при основите от 100 до 150 м. Гробищенската могила в с. Омарчево, при Кирчовата воденица, южно от с. Крумово, Ямболско и при с. Калугерово, Новозагорско, са значително по-малки. Явно е, че при едно стратиграфско разкопаване на високите селищни могили в рида Св. Илия ще можем да установим хронологическото развитие на материалната култура на нашите първобитни прадеди от средния неолит до края на бронзовата епоха. Това се вижда от повърхностната керамика и други материали на Тюркменската и Картожебенската могили[1]. По повърхнината на поменатите могили се намират среднонеолитна керамика, къснонеолитна и такава от каменомедната и бронзова епоха. От разкопките, които направих на Дончовата селищна могила при с. Биково през 1948—1949 година се установи, че 10 м. високата Дончова могила възникнала през каменномедната епоха и загинала през бронзовата епоха. В насипа на могилата се откри 8·5 м. дебел културен пласт от каменомедната култура и 1·5 м. дебел културен пласт от бронзовата епоха. От тази констатация при разкопките на Дончовата селищна могила и повърхностните материали на другите селищни могили трябва да заключим, че повечето от селищните могили в рида Св. Илия са възникнали през бронзовата епоха. Обаче, загиването на всички праисторически селища станало в края на бронзовата епоха и началото на халщата. Типичната за средния неолит финна червена керамика, рисувана с бяла боя, а така също и къснонеолитната сива, черна и червена керамика без украса, констатирахме в Картожебенската и Тюркменската могила[2]. Енеолитната (каменномедната) керамика, рисувана с графит и инкрустирана с бяла материя не констатирахме от повърхностните си проучвания на селищните могили в рида Св. Илия само в селищните могили при с. Крумово, Ямболско, Прохорово, Сокол и Калугерово, Новозагорско. Обаче, твърде за вярване е и Плоската (Химитлийската) селищна могила при с. Сокол да е възникнала през енеолита, защото размерите ѝ са големи (вис. 10 м. и диам. при основата 120 м.). Повърхностните ми проучвания на Картожебенската могила при с. Бояджик, Тюркменската при с. Гълъбинци, откритото селище Текиря при с. Питово, Гьолската могила и тая в местн. Кулнука при с. Биково, Гробищенската могила при с. Омарчево и селищната могила в Конаковия дол под Калугерово, са публикувани във вестите на т. I и II на ГНМПл.[1]), а за останалите селищни могили са следните:

---

[1] Г. Бончев, Привос към изучаването скалите на рида Св. Илия, СбНУ кн. XVIII, I научен отдел, 1901, 166.

[2] Г. Бончев, ц. с. 168.

[3] Г. Бончев, ц. с. 169.

---

[1]) ГНМПл. II 1950, 238.

[2]) ГНМПл. II 1950, 238.

1. Чуктатарската селищна могила при с. Падарево, Новозагорска околия е възникнала до левия бряг на р. Новозагорски азмак (табл. X. 1.) Тя е висока 12 м. и има диам. при основата 150 м. Нарича се Татарска, понеже преди 100 години около нея възникнало татарско село, чиито жители се прославили в околността като голями разбойници. В техните зулуми участвувал и омарчевския хайдутин Саръ Жечо, от Коруджиолар. По-голямата част от поърхнината на могилата е разорана в ниви. При оране на могилата се разкриват глинени съдове, части от такива, каменни сечива, оръдия и други материали. Покойният учител Петко Кънев от с. Падарево събирал материали от повърхнината на поменатата могила и ги изпращал в Народния археологически музей в София. Там са запазени сега фрагменти от глинени съдове с релиефни и вглъбнати орнаменти и каменни брадвички под инв. №№ 685—695[2]. Въпросният учител е изпращал праисторически материали и в Пловоивския народен археологически музей през 1911 година, инв. №№ 230—239. Те са една бойна топка с диам. 0·08 м., инв. № 230, кафяво оръдие дълго 0.075 м., инв. № 231, част от сива каменна брадва—чук, инв. № 232 и друга част от черна каменна брадва—чук—инв. № 233, част от каменно длето с черносив цвят — дълж. 0.055 м., инв. № 234 и други две части от сивозеленикави длета, широки 0.04 м., инв. №№ 235—236, каменно длето, направено от порфирит — доста добре запазено: дълж. 0.035 м., инв. № 237, част от мотика, направена от еленов рог, върхът и основата на който липсват: дълж. 0.11 м., инв. № 238 и части от глинени съдове — инв № 239. Материали от камък, глина, кремък и кости, произхождащи от Чуктатарската могила се съхраняват и в Новозагорската археологическа сбирка[3]. Тази могила ми е известна отдавна, тъй като тя се намира на пътя от Нова Загора за родното ми село Омарчево. От 1930 година насам много пъти съм отивал до могилата и обхождал повърхнината ѝ. Преобладаващата керамика е типична за бронзовата епоха в нашите земи. Обаче, не липсват части от глинени съдове, рисувани с графит. Те свидетелствуват, че могилата е съществувала като селище и през енеолитната епоха. Но, дали тя е възникнала по-рано през късния неолит или още по-рано — през средния неолит, това ще се установи чрез едно научно стратиграфско разкопаване на могилата.

2. Адатепекалеси (Депсиската) могила при с. Крумово, Новозагорска околия[4]. Тя се намира на около 1 клм. североизточно от селото. Възникнала на един остров всред коритото на р. Новозагорски азмак до тресавището Депсизя, откъдето носи турското си име Адатепекалеси или Депсиската могила. Тя е висока 12 м. и има диам. при основата 160 м. По повърхнината ѝ се намират части от сиви, черни и червени глинени съдове без орнаменти или пък с изпъкнали и вглъбнати орнаменти обр. 21. Освен това успяхме да открием едно малко глинено

---

[1] ГНМПл. I 1948. 174 и ГНМПл. II 1959, 238 сл.

[2] В. Миков, Праисторически селища и находки в България, 1939, 82.

[3] Н. Койчев е прибрал разни фрагменти от праисторически материали в Новозагорския музей.

[4] В. Миков, ц. с. 80.

съдче с черен цвят, сферично дъно и висока дръжка, на която горната част е счупена обр. 22. Това съдче е подобно на изкопаните от селищната могила Разкопаница при Маноле[1] и Плоската могила при Св. Кирилово,[2] Веселиново[3] и другаде.

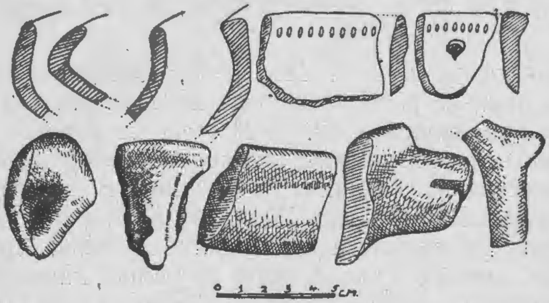

Обр. 21. Фрагменти от глинени съдове от могилата при Крумово
Fig. 21. Fragments de vases en argile

Една голяма част от повърхнината на Депсиската могила е нива на Т. К. З. С. В миналото тези ниви били притежание на Илия Динев Капчев, Пеню Йорадонов Влашки, Пеню Димитров Томов и Димитър Иванов Томов от с. Крумово. Председателят на селсъвета в с. Крумово, др. Пеню Йорданов Пенев (Влашки) ми каза, че дядо му Пеню и неговият брат Желю били джамбази. Преди освобождението ни от турското иго, те много пъти ходили в Цариград, за да продават коне и говеда. Между другото се интересували и от границите на селското землище и отбелязаните в него местности. Затова проверили и „Кютюкя“ в Цариград тогава. Там видяли, че днешната Депсиска могила се именувала „Адатепекалеси“. Действително, през 1934 година др. Пеню Йорданов Пенев при оране на върха на могилата засегнал с палешника си зид. При разкопаването се оказало, че е широк повече от два метра. Зидът бил строен от ломени камъни, споени с хоросан. От тоя зид били извадени 20 коли камъни. Явно е от казаното по-горе, че на върха на могилата била построена впоследствие крепост, от която могилата е получила турското прозвище „кале“.

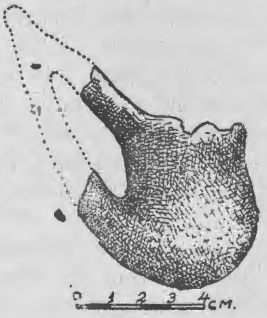

Обр. 22. Глинен съд от могилата при Крумово
Fig. 22. Vase en argile

На 100 м. ю. и. от Депсиската могила се намират следи от първобитно селище от бронзовата епоха. Такова селище има и на 200 м. южно от Депсиската могила. То е високо 3 м. и има диам. при основата 100 м. Двете могили трябва да се вземат като колонии на Депсиската могила. Причината за това е островното положение на Депсиската могила и невъзможността на селището да се развива диаметрално, поради окръжаващите го води на р. Новозагорски азмак.

3. Могилата Дедеверенкалеси (Акарджа, Вакъв) в с. Дядово, Новозагорска околия възникнала до левия бряг на р. Новозагорски азмак и западно от извора Акараджа, чиито води са каптирани в две чешми. Висока е 12 м. и има диаметри при основата си 120/150 м., а при върха

---

¹) П. Детев, Селищната могила Разкопаница, ИАИ XVII 1950, 171 сл., обр 110, 115, 117 и др.

²) В. Миков, ц. с. 108.

³) В. Миков, Селищната могила от бронзовата епоха до с. Веселиново, ИАИ XIII 1939, 110, обр. 221.

60/70 м. На върха на могилата личат крепостни стени, дебели 2 м. Трудоваци разкопали източния зид на крепостта. Тя е зидана от ломени доломитни камъни, споени с хоросан, в който има чукани керемиди. До северния зид на крепостта забелязахме правоъгълна кула. По всичко изглежда, че и крепостта е имала правоъгълна форма. В североизточния край на двора на крепостта е разкрит храм, в който са изкопани един съд за кръщаване на деца, който сега се използва за същата цел от селската църква, железни кръстове, метелически кандилца и др. Братя Х. и К. Шкорпил в книгата си Могили, 1898 год., стр. 163 описват крепостта така: „В западния край на могилата е аязма Св. Петър. На върха на могилата са били намерени основи на една продълговата четвъртита сграда (с хоросанови зидове), която е дълга 95 разркача и широка 60. На южното кюше на сградата се намира кула (с диаметър 10 м.) и в югоизточната стена е била портата, от която излизал път (постлан с камъни). Сградата представлявала укрепление (тракийско или римско). Всред сградата била копана една яма (на дълбочина 3 м). и в нея била намерена една плоча с Тракийски конник; близо до югозападната стена са били намерени три счупени плочки (с конник), хромел и кости от рогач". Очевидно е, че тогава крепостта е била по-добре запазена. По повърхнината на могилата не се намират фрагменти от глинени съдове, понеже е обърната в пасище. Северният ѝ край е разкопан и насипа е извозен за правене кирпичи и тухли. На това място се намират много черни, сиви и червени части от глинени съдове на гаванкоподобни и крушовидни глинени съдове без орнаменти и с изпъкнали и хлътнали орнаменти, с плоски дъна. Дръжките на съдовете са широки и с овално напречно сечение. Краищата им са изпъкнали нагоре. Въобще, преобладаващият тип керамика е от бронзовата епоха. Наред с нея се намират черни и червени фрагменти от глинени съдове, рисувани с графит. Къснонеолитна и среднонеолитна керамика не забелязахме. Поради това много трудно е да се предели времето, през което е възникнала селищната могила Дедеверенкалеси, но с положителност може да се каже, че селището е загинало през бронзовата епоха. По време на посещението ми на могилата намерихме върху насипа на разкопаното място една черна каменна тесла обр. 23.

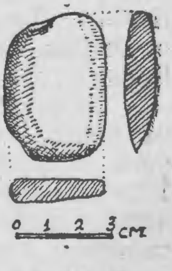

Фиг. 23. Каменна тесла от могилата при Дядово. Fig. 23. Herminette de pierre

По всичко изглежда, че и на селищната могила Дедеверенкалеси не е била достатъчна територията, за да побере жилищата на нарастналото население в селището и подобно на това от Адатепекалеси при с. Крумово, част от жителите му се заселили на 50 м. западно от могилата. На това място се създало друго праисторическо селище, — колония на Дедеверенкалеси. Тази колония — селище е съществувало през бронзовата епоха.

4. На 2·5 клм. южно от с. Сокол, Новозагорско, в мочурливата местност Чукура се откриват следи от открито праисторическо селище. В нивата на Миню Пенев Минев от с. Радево, Новозагорска околия, се намират части от червени и черни глинени съдове, работени с ръка, бойни топки, ръчни мелници, които са направени от скали, произхождащи от Монастирските височини и др. Това селище ще да е възникнало в края на бронзовата епоха и съществувало през желязната епоха.

5. Плоската (Химитлийската) могила при с. Сокол, Новозагорска околия[1], се намира на 2 клм. югоизточно от селото. Възникнала е на левия бряг на Химитлийското суходолие до един извор, който сега е каптиран в чешма. Висока е 10 м. и има диам. при основата 120 м. На повърхнината на могилата се намират части от черни, червени, сиви и кафяви съдове без орнаменти или такива с вглъбната и изпъкнала украса и профили на устия, като посочените в бр. 24. Но южния склон на могилата, след оране и дъжд овчарят Величко Пенев Мандов от с. Сокол намерил един бронзов връх за копие табл. X. 2, инв. № 3220. Дължината на върха за копие е 0·22 м. Той има формата на лавров лист: дълж. 0.15 м. и широчина в най-изпъкналата част 0.03 м., със средна голяма нерватура и две малки странични нерватури в горния край[2] деб. 0.02 м. Долната част на върха за копие има остроконусовидна форма, дълга 0.07 м. и с диам. при основата 0.022 м. Вътрешната кухина на пръта на копието представлява островърх конус с основа 0.017 м. и височина 0.1 м. Долната част на върха за копие е пробита с две срещуположни дупки за приковаване с гвоздеи върха на копието за дръжката му. Върхът за копие е покрит с лъскавозелена патина. Този връх за копие ни напомня бронзовия връх за копие от Калакастрово, Севлиевска околия[3]. с тая само разлика, че средната нерветура на калакастровския връх за копие е широка и плоска, а не изострена, като тая на нашия връх за копие. И двата върха за копия имат централно надебеляване — нерветури. които са характерни за халщатските железни върхове от Щаермарк[4] и Крайна.[5] То прилича напълно на намерените бронзови върхове за копия от Drajana-de-jos[6] в Ромъния, Spălnaca[7], Lozna-Mare[8], Suşeni[9], и др. Поради това следва да го отнесем към III и IV бронзов период.

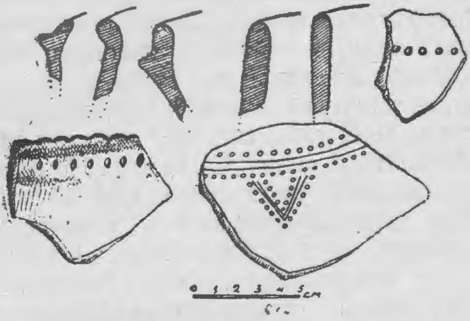

Обр. 24. Фрагменти от глинени съдове от могила при Сокол
Fig. 24. Fragments de vases en argile

5. Кюрдийското открито селище при с. Проуорово, Новозагорска околия, се намира на 1 клм. южно от селото в местн. Кюрдийските гробища. В нивата на Стоян Димитров Йоргов при обрьщане на лозе през 1929 са намерени огладени каменни сечива и фрагменти от праисторическо селище. То е възникнало на десния бряг на суходолието р. Чеирска, събираща водите си от Полк. Златарево и местн. Богошина[10].

---

[1] В. Миков, Праисторически селища и находки в България, 1939, 100, обр. 58.

[2] Р. Попов, Единични находки от бронзовата и халщатската епоха, ИБАД III 224, обр. 218; същият, Култура и живот II, 17.

[3] V. Radimisky, Die prähistorischen Fundstätten, 28, обр, 84.

[4] Пак там, 31, обр. С.

[5] I. Andrieşescu, Nouvelles contributions sur l'âge du bronze en Roumanie, Dacia II 1925, 357, pl. II n. n. 1—6.

[6] Hortensia Dumitrescu, Objetes inédits du dépôt en bronze de Şpălnaca, Dacia III—IV 1935—1936, 201, fig. 3, n. 2 u 6.

[7] Dr. Martin Roska, Le dépôt de bronze de Lozna-Mare, dép. de Somes, Dacia I 927—1932, fig. 2, n. 1 et 2.

[8] Aurel Filimon, Le dépôt en bronze de Suşeni, Dacia I 1924, 344 sqq.

[9] В. Миков, Праисторически селища и находки в България, 1939, 77.

6. Праисторическата селищна могила до Кирчовата воденица в землището на с. Крумово, Ямболска околия, се намира на 2.5 клм. южно от селото. Висока е 3 м. и има диам. при основата около 100 м. По повърхнината на могилата се намират части от черни, сиви и червени глинени съдове с гаванкоподобна и каноподобна форма, дръжки с пъпчести израстъци, двойноконусовидии прешлени и др., обр. 25, които са характерни за бронзовата епоха.

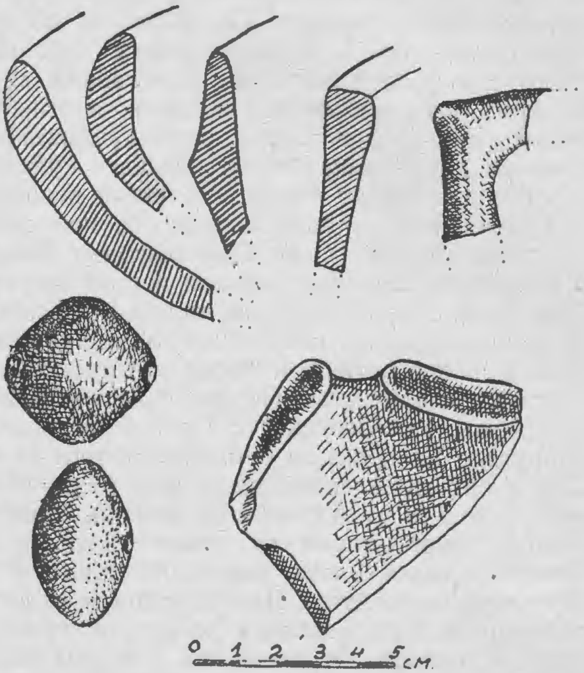

Обр. 25. Фрагменти от глинени съдове от могилата до Крумово
Fig. 25. Fragments de vases en argile

7. Селищната могила Мердюмека (Мермиджекя[1]) се намира на 1 клм. с. и. от с. Драма, Елховско. Тя е висока 12 м. и има диам. при основата 140 на 170 м. Разположена е на лявия бряг на р. Азмак, ляв приток на Чобаназмак, всред една пространна равнина, която е обърната в естествени ливади. По повърхнината ѝ се намират части от глинени съдове, рисувани с черна боя и такива, боядисани с кървавочервена боя. Някои от тия фрагменти са украсени с финна, плитковдлъбнати орнаменти, други с изпъкнала украса. Наред с тях, по повърхнината на могилата се намират огладени каменни тесли и брадви, бойни топки, ръчни мелници, късове от магнитна руда и др. От украсата на фрагментите от глинени съдове се вижда, че могилата е възникнала през средния неолит и че нейната керамика е сродна с тая от Македония и Тесалия.

Освен поменатите селищни могили, в които при разкопаване, сигурно ще се намерят още много материали от бронзовата епоха, такива са намерени единично в землището на с. Падарево и Сокол, Новозагорско. В местн. Черквището, находяща се на 1.5 клм. от с. Падарево е намерен в една пещера бронзов връх за копие, инв. № 2708 на Софийския народен музей.[2] В местността Куручешме, находяща се на 3 клм. северно от с. Сокол, Нонозагорско, при реголване лозето на Боню Бинев Банев, са намерени 10 чифта каменни калъпи за леене на бронзови брадви, сега прибрани в Новозагорската музейна сбирка[3].

---

[1] Мердюмек (merdümek) и Мермиджек (mermi) са турски думи. Първата значи човече, а втората — граната. Вероятно, първата произлиза от глинените идоли на хора, които се намират по повърхността на селищната могила, а второто наименование — от каменните бойни топки, които имат формата на граната.

[2] В. Миков, Праисторически селища и находки в България, 1939, 107.

[3] ИАИ XVII 1950, 218, обр. 142, 143, 144.

От гореизложеното се вижда, че ридът Св. Илия бил заселен доста добре през неолита. По намиращите се на повърхнината на 15 първобитни селища материали и от разкопките, които направихме в Дончовата селищна могила при с. Биково, Новозагорска околия, се вижда, че първобитните жители на рида Св. Илия са се заселили в този край около 3000 години пр. н. е. Впоследствие през каменомедната епоха населението се е увеличило. То се занимавало с мотижно земеделие, скотовъдство, лов, риболовство и други занятия. Финно изработените глинени съдове, рисувани с графит, разнообразната култова пластика на идолите и много други неща от материалната култура на тия хора ни говорят за едно значително благосъстояние и висока примитивна култура в това родовообщинно селище, каквито са всички селища в рида Св. Илия и България от това време. Първобитният живот в рида Св. Илия ще да е протекъл на селищните могили и през старата желязна епоха (халщата). След това първобитните ни прадеди се заселили в обикновени селища. Наверно, следи от новата желязна епоха (латена) ще се намерят в нашия край в някои юртища и могилни некрополи, които били селища и през римското владичество. По време на пътуването ни през село Радево и Омарчево, Новозагорско; с. Полк. Златарево, Ботево, Бояджик, Ямболско и другаде ми показаха бронзови монети от Филип II Македонски (359—336) и син му Александър Велики (336—323). А в с. Радево видях една златна монета от Александър Велики. Монетата е изорана от селянина Манол Димов Стамов от същото село в местн. Велчевото кладенче, находяща се на 1 клм. южно от селото в намиращия се там юртлюк. Лице: глава на Атина Палада с шлем надясно. Опако: Виктория права, облечена в дълъг хитон и разперени крила, с жезъл в лявата ръка и венец в дясната. От дясно на нея има надпис Ἀλεξάνδρου, а от лявата страна монограма NH[1].

Горните материали свидетелствуват, че ридът Св. Илия не е лишен съвсем от елинска култура. На едно такова голямо пространство, каквото заема тоя рид не може да не е имало тракоелинска култура. Поради това, когато човек проучва повърхностно материалната култура на загиналите антични (тракоелински и тракоримски) селища в рида Св. Илия остава с впечатлението, че през римската епоха се е кондензирало в него компактно тракийско население, което през II—IV в. създало завидна култура и големи селища. Впоследствие тези селища били унищожени от варварите по време великото преселение на народите. Днес за местонахожденията на тия селища (т. юртлюци) ни напомнят само сметните наслаги и могилните им некрополи. Такива юртлюци с могилни некрополи открихме в землищата на селата:

1. Питово, Новозагорска околия. На 3 клм. североизточно от селото има следи от селище, при което са издигнати надгробните Боева и Костадинска могили. Такова селище се намира на 1.5 клм. източно от селото в местн. Юрта и достига на 3 клм. източно от Текиря. В околностите на това селище се наброяват четири надгробни могили. Една от тях била разкопана през 1936 година от сина на Питовския свещеник Никола Троянополски. Той открил в нея гроб с човешки кости.

Твърде интересен е извора, наречен Текиря. Понастоящем водата му е каптирана в чешма. Атанас Арнаудов от с. Питово ми каза, че изворът до каптирането му за чешма бил открит. Той бил изджизден. Отгоре имал правоъгълна или квадратна форма, която се образувала от дялани мраморни камъни, под които следвала конусовидна зидария от плоски тухли, споени с червен хоросан. На някои мраморни камъни имало гръцки надписи. Така изграденият извор, от дъното на който извирала вода, бил покрит с една дялана плоча, направена от пясъчник. В средата ѝ имало дупка. През тая дупка околното население си черпило вода за пиене и поене на добитъка. Водата на извора била много студена. Тя се използвала и за лекуване на трескави деца. Родителите им ги събличали голи, цамбуркали ги няколко пъти с краката надолу във водата, присушавали ги и ги обличали. След студената баня, вярвало се, че болните деца оздравяват. Разбира се в извора се пущали пари за здраве. От този извор видях една мраморна колона, изправена и зациментирана в средата над извора, обр. 26. Очевидно е от гореказаното, че изворът Текиря ще да е бил някога във връзка с езическо светилище, чийто основно проучване трябва да стане чрез разкопки.

---

[1]) Н. Мушмов, Античните монети на Балканския полуостров, София 1912, 457, табл. VI, 13 и VII, 1.

2. Биково, Новозагорска околия. Следи от антично селище има на 1 клм. североизточно от селото. Из нивите и герена, по течението на р. Новозагорския азмак има десетина могилки, останки от могилните погребения на траките от това селище. Такова едно селище се намира на 3 клм. северозападно от селото в местн. Кривулите. За него ни свидетелствуват намиращите се тук надгробни могили.

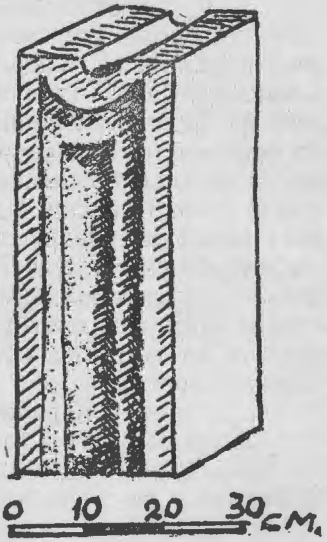

Обр. 26. Мраморна колона от Питово, Новозагорска околия

Fig. 26. Colonne en marbre de Pitovo, arr. de Nova Zagora

3. Омарчево, Новозагорска околия е богато с паметници от античната епоха. В самото село е имало доста голямо селище. За него ни свидетелствуват намиращите се при оране и копане римски императорски монети и надгробни могили край селото: Дрянова, Гирова, Кяпова, двете Вълчеви, Димовпетковата и селската могила при старите гробища. Не по-малко било селището в местн. Дувларя, находящо се на 1.2 клм. североизточно от с. Омарчево. То заема доста голямо пространство. Из нивите и до днес изобилствуват части от сива тракийска и римска керамика. В това селище Васил Танев Ников изорал оброчна плочка на Тракийски конник, която сега се съхранява в Новозагорската музейна сбирка.[1] Доста голямо селище има на 500 м. северно от селото. То обхваща около 200 декара. Възникнало е около Голямата чешма. При оране на нивите се намират части от сива тракийска керамика, от финна римска керамика с червен цвят, хромели с вдлъбната вътрешност и др. В нивата на Иван Христов Керанов са открити зидове на голямо здание, дълго 10 м. и широко 8 м., дебелина на зида 1 м. Зидовете са изградени с ломени доломити и споени с червен хоросан. Възможно е двете Вълчеви могили и Димовпетковата, а също така и двете могили в Донковица да принадлежат към некропола на това селище. Четвърто селище от това

---

[1] Д. П. Димитров, Антични паметници от Стара Загора и нейната околност, ИАИ VII, 1932—1933, 310, обр. 85.

време ще да е съществувало в местността Под Секията, от което са останали Милева и Сива могили.

4. На 1.5 клм. северно от с. Калугерово, Новозагорска околия има останки от антично селище в местн. Ишмята и четири надгробни могили.

5. На 3. клм. с. з. от с. Падарево, Новозагорска околия и не далеч от Новозагорския азмак има антично селище. Намиращите се наоколо могили са от некропола му.

6. Северно от с. Крумово, Новозагорска околия има антично селище и могилен некропол край него, южно от Депсисната могила.

7. На юг от селищната могила Дедеверенкалеси, в с. Дядово, Новозагорска околия, се намират следи от старо селище. През него минава Радевската (б. Новочифлийската) рекичка, ляв приток на р. Новозагорски азмак. Най-стари материали се намират около м. Атановия трап. Членовете на Дядовския кооператив изкопали трап и открили стар кладенец на това място. В изхвърлената пръст около кладенеца открихме фрагменти от сива тракийска керамика, части от керемиди и животински кости, главно конски. От това се вижда, че селището било обитавано през римското владичество и просъществувало и по-сетне. Затова ни свидетелствуват Латинските гробища до шосето Богданово-Дядово и могилният некропол Шестте могили (всъщност те са десет)[1]. Една надгробна могила в селото била унищожена за пръстта ѝ. Тя била на мястото на днешната общинска сграда. В основата ѝ е открит гроб с човешки кости.

8. В местн. Караджата, находяща се на 4. клм. ю. и. от с. Радево Новозагорска околия, има голямо антично селище. То достига на север до Нейковския кладенец, на юг до Богдановския бузалък, на изток до Могилите и на запад до Дълбоката река. При оране на нивите, палешниците на оралата засягат камени зидове. Някои от тях са изградени от ломени камъни и спoявани с кал, а други — с хоросан. Миню Пенев Минев изорал от нивата си на това място една каменна преса — трошачка, направена от каябашки камък, с размери 27/27 см. и дебелина 20 см., подобна на тая, изкопана в селищната могила Банята при с. Кап. Димитриево, Пещерско,[2] А Куни Стоянов Кунев от същото село в нивата си изорал една елинистична бронзова кана обр. 27, инв. № 3219. Тя е висока 0·12 м. и с диам. при дъното 0.063 м., на търбуха 0.12 м. и на устието — 0.06 м., деб. при устието 0.005 м. и при дъното 0.001 м. Горната част на търбуха ѝ е отделен от устието с орнамент лезбийска кима. Каната е покрита със зелена патина и варовико-глинести отложения.

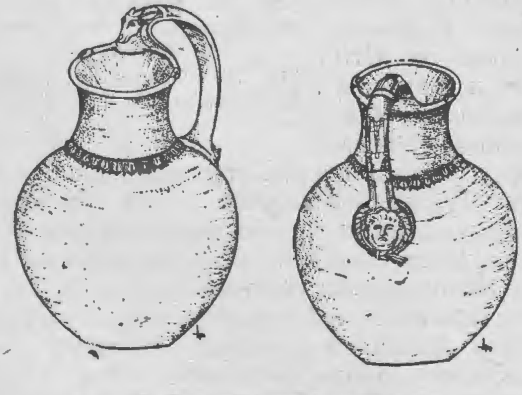

Фиг. 27. Бронзова кана от Радево
Fig. 27. Pot á eau en bronze de Radévo

---

[1] Бр. Шкорпил в книгата си Могили, 1898, стр. 163, твърдят, че в това старо селище са намерени бронзови монети, сечени през времето на Филип Македонски и на императора Licinius, Antoninus Pius Aug. и др.

[2]) П. Детев, Селищната могила Банята при Кап. Димитриево, ГНМПл. II 1950, 19, обр. 38.

Дъното ѝ липсва. Дръжката е украсена в горната си част с предната част от мъжка сърна, а в долната — с глава на Херакъл. Предната част на сърната е изваяна така, че двата предни крака са обхванали устието на каната, а главата е издигната нагоре и рогата опират на тила. Предната част на сърната е отделена с една напречна изпъкналост от средната част на дръжката. Отгоре на последната е изваян релиефно съд с цветя и поставка под него. Поставката, съдът и цветята са инкрустирани със сребърни ленти.

Слави Ненчев Атанасов изорал в същото селище бронзова статуйка на срамежливата Венера: вис. 0.11 м. Тя е изработена грубо. Ходилата на богинята липсват. Статуйката е покрита със зелена патина, табл. X. 3 инв. 3222. Освен това, в същото селище Куни Стоянов Кунев изорал в нивата си един железен търпан, дължина 0.32 м., широк 0.045 м. и дебел 0.007 м. табл. XI. 2, инв. 3334.

Надгробните могили в землището на с. Радево са съсредоточени около юртищата Караджата, до Велчовото кладенче, находящо се на 2 клм. ю. з. от селото и Юрта—на 1.5 клм. източно от селото. Общо в землището на селото наброихме до 27 могили.

9. В местн. Стойковия въртоп, находяща се на 300 м. северозападно от с. Сокол, Новозагорска околия, има следи от старо селище. Тук иманяри често копаят около старата чешма за пари. На това място, в нивата си Миню Пенев Минев от с. Радево, намерил медни римски монети от Траян (91—117), Филип баща (244—249) и една бронзова монета с лика на Юлия Мамея, майка на Север Александър, сечена в колонията Деултум. Антично селище е съществувало и западно от Химитлийската (Плоската) селищна могила. За него ни сведочи могилният некропол Трите могили (всъщност те са 5), Каменливата, Величковата и Острата могила около селището, а така също римската керамика, долиуми и монети. Митю Пенев Добрев от селото изорал в селището сребърна римска монета от Гета (202—212). На 1.5 клм. с. и. от селото до полите на върха Таушантепе има антично селище и могилен некропол, състоящ се от една голяма и 8 малки могилки, високи до 1 м. Тези могилки ни напомнят на тия при Дюлево, Панагюрско.[1] Пет надгробни могили се намират северно и източно от селото. В Асанчовата могила до източния край на селото е изкопана глинена табла със зар, на който размерите са следните: дължина 0.025 м., широчина 0.02 м., вис. 0.02 м. На едната страна има дупка, която излиза на срещуположната страна с 15 вдлъбвания, поделени в три реда по пет. На двете странични стени има отбелязани по три точки, на една четири точки, а на другата пет, обр. 28, инв. 3335. Таблата е счупена, а зара ми го предаде Миню Желев Георгиев.

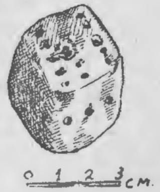

Обр. 28. Глинен зар от Сокол
Fig. 28. Dé à jouer en argile trouvé á Sokol

В територията на селището са намерени автономни римски монети, от Лициний (317—326) и византийски монети от XII—XII век.

10. На 3 клм. с. з. от с. Еленово, Новозагорска околия, се намира м. Юреня. Тя представлява котловина, заградена от бърдата Каракая, Остър камък и Юреня. Наклонена е на югоизток и отворена чрез долината на р. Юренска към низината. Из цялата котловина се намират

---

[1] ГНМПл I 1948, 192 сл. В селището е намерена римска сребърна монета от Гордиян III (238—244).

фрагменти от финна римска керамика, боядисана с червена боя и части от глинени съдове, чийто профили на устия даваме в обр. 29, хромели с вдлъбната вътрешност и такива, които приличат на праисторическите ръчни мелници. По време на копането каптажа за селската чешма в нивата на Тодор Стоянов Куюнджийски, Йовчо Раднев от Еленово изкопал бронзова статуйка на срамежливата Венера, която предал на Новозагорската музейна сбирка.[1] От това селище излиза калдаръмисан път, широк около 4 м., който води право на юг от селището. Той лесно се открива на есен по каменната му настилка, когато нивите са изорани или пък пролетно време, по рядката и слаба храна, която расте по него. Могилният некропол на това селище се намира на връх Юреня. Там има 10 надгробни могили.

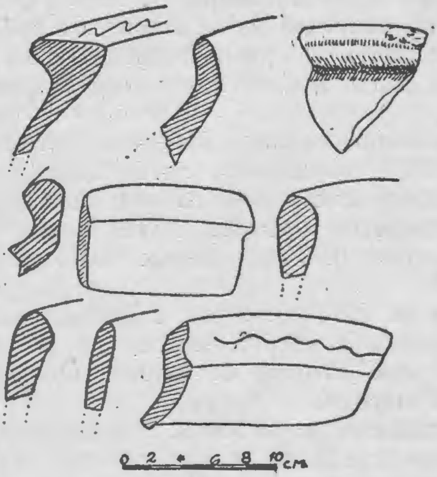

Обр. 29. Фрагменти от римска керамика от Еленово
Fig. 29. Fragments de céramique romaine

Около селския каптаж Маслака има следи от голямо селище. В това селище намерих части от черна фирнисова керамика, червена римска и такава със зелена глеч, предна част от бронзов кон в ход, на който главата и краката от колената липсват. Всред тялото на коня има дупка обр. 30.

В местн. Кьошкя, находяща се на 3 клм. с. з. от селото (всред лозята), има следи от друго старо селище, което съществувало през римското владичество. В територията на селището се намира тракоримска керамика. Близо до него се издигат 4 надгробни могили.

На 1 клм. югоизточно от Еленово се намират Трите Пеневи могили, а под тях (до турските гробища) — други две. Източно от тия могили има следи от старо селище.

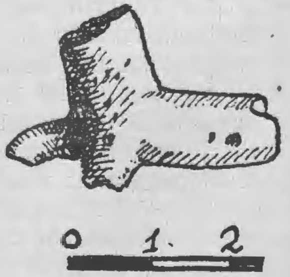

Обр. 30. Част от бронзова статуйка на кон от Еленово
Fig. 30. Partie de statuette en bronze representant un cheval

11. На 1.5 клм. с. з. от Полк. Златарево, в местн. Караджата, се намират следи от антично селище. По повърхнината на селището се намира тракоримска керамика, обр. 31. В нивата на Господин и Стоян Даневи Дойчеви са изкопани четири медникарски, железни чукчета и клещи. Чукчетата са прибрани в Новозагорската музейна сбирка, а клещите са дадени на селския железар. Некрополът на това селище са Трите могили (всъщност, те се 12). Най-южната се казва Табашката. На 500 м. северно от селото се намира Банковата могила. Тъй като в нивата на Ради Тодоров Стоянов от селото, в местн. Караджата са намерени бронзови монети от Филип II Македонски (359—336) и син му Александър (336—323), ние решихме да разкопаем една от Трите могили, а именно,

---

[1] Съобщение на др. Н. Койчев, за което му изказваме тук нашата благодарност.

средната: висока 1,6 м. и с диам. при основата 16 м., за да се убедим. дали въобще може да се открие тракийско могилно погребение пр. н. ера. Разкрихме тракоримско погребение чрез изгаряне. Покойният е бил изгорен на клада, оградена с ломени камъни, наредени като зидове около кладата обр. 32. В средата на кладата и вън от нея се намериха обгорели човешки кости, пепел и части от глинени съдове, каквито са представени в обр. 33. С разкопаната могила се потвърди, че и могилният некропол трябва да се отнесе към римската епоха, времето, през което съществувало селището в местн. Караджата. От това следва да заключим, че бронзовата монета от Филип II Македонски и син му Александър са пръснати из нивата на Ради Тодоров Стоянов от някоя колективна находка, която няма нищо общо със селището.

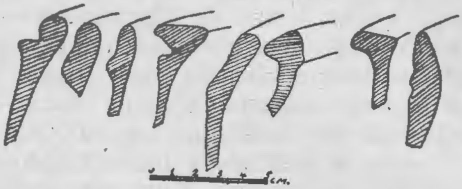

Обр. 31. Вертикални разрези от устия на римски глинени съдове
Fig. 81. Coups verticales d'orifices des vases romaines en argile

12. На 4 клм. източно от с. Прохорово, Новозагорска околия, в местн. Марашите, има антично селище, чийто следи на северозапад се забелязват около селския каптаж и се губят южно от медния рудник Бакърлъка, който бил експлоатиран през римското владичество.[1] Низината под нея се нарича Римското кале, на което зидовете били разрушени от селяните и камъните пренесени в селото. Това кале и Бояджийското ще да са охранявали прелеза, през който минавал път от с. Прохорово и Межда за селата Гълъбинци, Ямболско и обратно. В околностите на това пространно селище се наброяват около 12 надгробни могили. То било обитавано и в по-ново време.

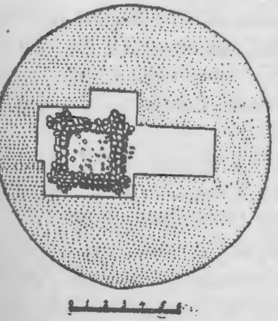

Обр. 32. Могилно погребение при Полк. Златарево
Fig. 32. Sépulture tumulaire pres de Polkovnik Zlatarévo

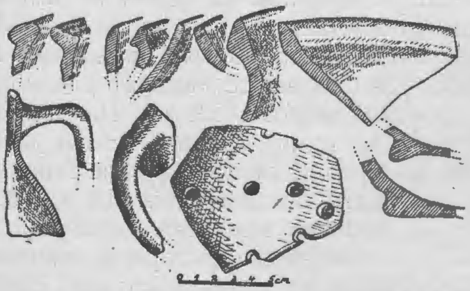

Обр. 33. Фрагменти от римска керамика
Fig. 33. Fragments de céramique romaine

Балю Иванов Стоянов от селото изкопал в нивата си в местн. Марашите през 1934 година една шепа медни, бронзови и сребърни римски монети. Той каза, че част от парите предал на Новозагорската музейна сбирка, друга на Казанлъшката и трета на Софийския народен археологически музей.

---

[1] К. Иречек, Княжество България, II ч., 676 и Херман Шкорпил, Природни богатства в целокупна България, Пловдив 1884, стр. 44, 64, 71, 92.

При копане основи за плевня в двора на Георги Иванов Попов, Балю Иванов Стоянов изкопал каменна фигура на овен: дълж. 0.265 м., височ. 0.15 м. и деб. 0.05 м., табл. XI. 3.

На югозападния край на селото се издигат три надгробни могили, а на 4 клм. южно от Прохорово — други три надгробни могили, между които най-лична е Чобанешката. До последните могили има следи от старо селище. Никола Баев Динев от селото намерил в местн. Каменливите места, находящи се на 2 клм. с. и. от селото една сребърна монета с образа на жената на Филип Араб (244—249) — Отацилия.

13. с. Межда (б. Гюбел), Ямболска околия. На 500 м. с. з. от селото, в местн. Келетовия чеир, има селище. Из нивите се намират части от тракоримска керамика. Около това селище има 5 могили. Четиритях се намират западно от селото. От тях двете северни могили се казват Шанка, а южните две — Манчето. На източния край на селището има само една могила. Тя се казва Къзларджа. На с. з. от могилите Шанка има друго селище. То се намира западно от шосето Межда — Бояджик. Из него се намират части от сива тракийска керамика, долиуми и римска керамика. Някои от сивите тракийски съдове имат хлътнали дъната.

На 2 клм. южно от Межда, в местн. Горчивата чешма, Иван Димов Карагьозов разкопал една малка надгробна могила. В основата на могилата открил урна пълна с пепел и обгорени човешки кости и два глинени съда. В местн. Горните лозя (Каменливите кариери), находяща се на 2.5 клм. с. и. от селото, Господин Недялков Георгиев намерил една медна монета от времето на римския император Лициний баща (307—323) и една от Юстиниян Великий (527—565).

14. В местн. Лозята, находяща се на 1.5 клм. северно от с. Савино, Ямболска околия, се намират следи от зидове, градени с ломени камъни и хоросан, широки 1.2 м.[1] На същото място се намират върхове за стрели, долиуми, тухли — дълги и широки 0.32 м. и дебели 0.045 м. Тези материали са във връзка с намиращето се селище в местн. Аврамбунар, надгробната могила до кладенеца и близкото Бояджийско кале. В това селище е намерена златна монета от времето на Юстинияна (527—565) с образа на императора на лицевата страна и надпис: DNIVSTINIAN-VSPPAVG, а на опаката страна Виктория на трон. В лявата си ръка държи кълбо с кръст отгоре, а в дясната ръка — венец; сечена в Цариград.

15. От двете страни на междуселския път Савино—Меден кладенец се намира голямо тракоримско селище. То заема около 4000 декара. До 1927 година една част от това селище било мера. Тя обхващала местностите Горният чанлък и Кортепе. През споменатата година Савинци изорали западния край на Горния чанлък, а Меденкладенци — източния. По време на разораването на мерата и обръщането ѝ в ниви, селяните открили много основи на сгради, керамика и други материали в територията на това тракоримско селище. Обаче, най-интересни са били откритите постройки на светилище в местн. Кортепе, находяща се на 500 м. западно от с. Меден кладенец. Според показанията на тогавашния помощник кмет, др. Добри Минчев Желязков, на 61 година, Колю Димитров Стоев, на 44 години, Димитър Георгиев Боюков, на 21 година и Руси Димитров Русев, на 40 години, от с. Меден кладенец, по време на разораването на местн. Кортепе, попаднали на основите на две постройки и един

---

[1] Такъв зид се открат в лозето на Димитър Георгиев Кадиев и Юрдан Стоянов Господинов от с. Савино.

кладенец, разположени във вид на триъгълник. На западния ъгъл на триъгълника била построена една чешмоподобна стена от ломени камъни, споени с хоросан: дълга 10 м., широка 0.6 м, и висока 1.5 м. В средата на зида била зазидана една мраморна оброчна плочка на трите нимфи: височино 0.45 м., широчина 0.5 м. и деб. 0.09 м., която изпратили в Бургаския музей[1]. На 70 м. с. и. от тази стена с оброчната плочка на нимфите имало сграда с правоъгълна основа: дълга 28 м., широка 8 м. и с дебелина на зидовете 0.6 м. През 1935 година Руси Димитров Русев при разчистване на нивата си, разкопал основите на сградата. Дългата ѝ страна била ориентирана от изток на запад, а фасадата ѝ — на юг. В сградата се влизало през три коридори, с размери: 3.8 на 8 м. До източния зид на сградата имало две еднакви стаички с размери: 3 на 3.8 м., с врати на западната стена, към коридора. От западната страна на тоя коридор имало също така две еднакви стаички със същите размери и врати на източната стена, към коридора. Същото разположение и големина имали четиритях стаички, разположени от двете страни на средния и западния коридор. С други думи казано, цялата сграда била разделена на 12 стаички и три коридора или всичко 15. Цялото пространство пред нея до стената с оброчната плочка на нимфите и кладенеца, който се намирал на 100 м. югозападно от нея; било послано с плочи. Зад сградата минавал калдаръмисан път, който идвал от бившето турско село Сахатлии, минавал край сградата и извивал на югозапад край северния край на стената с оброчната плочка на нимфите, за да мине по южните склонове на Гювген (Гюргенбаир) и понататък. Северно от сградата и пътя личат следите на голям гьол, а северно от стената с образа на нимфите и пътя, Руси Димитров Русев разкрил купища най-разнообразна керамика. От Гювгенбаир слиза едно суходолие и минава източно от зида с оброчната плочка на нимфите, тече до самия кладенец и се отправя надолу. Някога в тоя дол е текло вода, която по всяка вероятност, е била използвана за светилището. Колю Митев Михалев от с. Меден кладенец намерил до кладенеца бронзови монети с лика на Север Александър (222—235) и опако Херакъл прав с кривак в десната ръка и лъвска кожа, сечени в Бизантион[1]. По време на разкопането и разчистването на нивите около светилището Димитър Атанасов Ников намерил една оброчна плочка на Тракийски конник, която изпратил в Бургаския музей[2]. На 200 м. западно от светилището, Митю Грозев намерил един боен чук и железни клещи, Кунчо Янков Илиев намерил чук и звънец, Георги Коев Михалев изкопал 90 броя медни византийски монети от XI—XII век, а Митю Грозев Недев изорал една желязна щампа с буквата „А“ за дамгосване на едър добитък. От това тракоримско селище са прибрани в двора на Димитър Атанасов Ников четири бигорни стълбове и един в двора на Митю Георгиев Иванов. Те имат формата на четиристенни призми: дълги 1.5 м. и с правоъгълна основа 0.4 на 0.25 м.

Следи от старо селище в землището на Меден кладенец се намират в местн. Юрта на бившето турско село Сахатлии, намираща се на 4 клм. североизточно от селото. Това село съществувало до освобождението. Жителите му са се изселили в Турция. Дядо Стоян Проданов Стоянов, сега на 70 години, запомнил дядо Лафит, последният жител на това турско село. А че имало селище и през римската епоха на мястото на бившето село Сахатли, ни говорят четиритях надгробни могили около селото, тракоримската керамика и изораната от Диню Георгиев Панайотов сребърна монета от Валентиниян (364—375), сечена в Цариград. На лицевата страна на монетата е представен бюста на императора с венец на главата, надесно. Околовръст надпис: DNVALENTINIANVSPFAVG. На опаката страна на монетата е изобразен венец и надпис вътре VOT+MVLTXX. Отвън венеца има надпис CON.

---

[1] Г. Кацаров, Антични паметници из България. ИАИ V 1928—29, 83, обр. 49.

[1] Н. Мушмов, Античните монети на Балканския полуостров, 1912, 190, 3409, Т. XI, 10.

[2] Г. Кацаров, Антични паметници из България, ИАИ V 1928—29, 82.

На 1 клм. източно от селото, до гробищата, има четири могили и следи от старо селище.

16. В територията на с. Видинци, Ямболско, имало антично селище, чийто некропол от четири могили се намира северно от селото. Такъв некропол от две могили се намира над Юрта Арабходжа (Сарабаджа).

17. На 2 клм. западно от с. Крумово, Ямболско, в местн. Ченакдере (Паничерски дол) има юртлюк. На север от него има две могили. Северната се казва Голямата могила, а южната — Малката. Друго старо селище имало на 2 клм. югозападно от селото, на лявия бряг на р. Балалий (Медена река).

18. Стоян Христов Тодоров от с. Драма, Елховско, намерил в дола при Дуркчешма пет медни римски монети от Проб (276—282) и Максимин (235—238).

19. На 1 клм. югоизточно от с. Дряново, Елховско, има следи от старо селище и некропол от 7 надгробни могили.

20. Такова селище с некропол от 6 надгробни могили има на 3 клм. западно от с. Маломир, Ямболска околия.

21. Останки от антично селище се намират на 2 клм. западно от с. Ген. Инзово, Ямболско, до р. Хаджибунар. В близката околност на това село се наброяват 12 надгробни могили. Старо селище в землището на селото е имало и в местн. Каргалъка, находяща се на 3 клм. с. и. от селото.

22. По време на залесяването на върха Саръкъс през 1944 година, който се намира на южния край на с. Ботево, Ямболско, Колю Димитров Колев при копане дупки за акациеви фиданки, изкопал едно гърне със сребърни римски монети от Юлия Домна (193—211), жената на С. Север и други римски императори. На северозападния край на селото има пет надгробни могили, а на изток от върха Саръкъс—две.

23. На изток от Картожебенската селищна могила при с. Бояджик, Ямболска околия, се намират следи от антично селище. Из нивите са пръснати части от тракоримска керамика. Петко Славов Петков от селото изорал в нивата си една желязна киркомотика.[1] В околността на това селище се наброяват четири надгробни могили, а в околността на селото — други 6.

24. В землището на с. Гълъбинци, Сливенско, има седем надгробни могили: Кондовата, Селската и Малката до нея, могилата до Големия рът, Генчовата могила, Пишовата и Карасъбеватa. Тракоримско селище е имало на мястото на бившето село Тюркмени, до Тюркменската селищна могила.

От гореказаното се вижда, че през римското владичество траките са изградили в рида Св. Илия много селища с забележителни постройки. Може би това се дължи на подчиняването и омиротворяването от римляните, а не е чудно, причината за това да са трудовите условия на земеделско-скотовъден живот, който те са водели, или пък се прибрали в уединения рид Св. Илия, за да са далеч от селищата и пътищата на поробителите. Всеки случай, през II и III век, в селищата на рида Св. Илия е създадена завидна тракоримска култура. Обаче, варварските нападения през V и VI век са направили живота на траките непоносим. Селищата им загинали. На тяхно място възникнали селища с паянтови и подвижни сгради. Средствата и трудовите условия на живот на тракийското и славянско население в края на римското владичество и началото на византийското до VII в. в нашите земи били изразходвани за направа на крепости, в които във време на война и опасност се прибирало населението и бранило. Такива крепости в рида Св. Илия били издигнати до селата Питово, Калугерово, Крумово, Дядово, Прохорово, Драма. (На връх Калебаир в Монастирските височини), Дряново и Бояджик.

---

[1] ГНМПл II 1950, 260, обр. 40, Б.

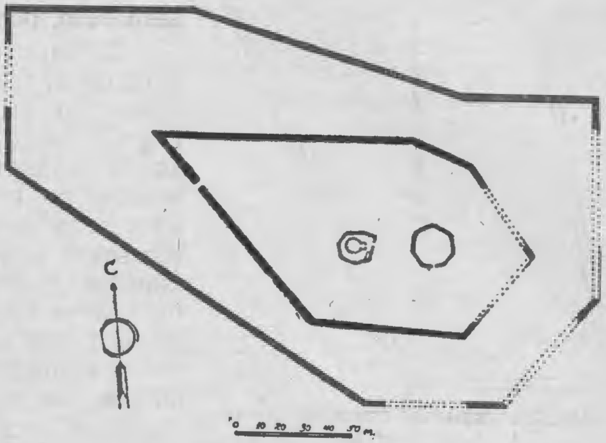

Обр. 34. Окомерна скица на крепостта при Калугерово
Fig 34. Croquis à vue d'oeil du fort situé près de Kalougérovo

Питовското градище се намира на 2 клм. югозападно от селото, на върха Градището. Преди 50 години това градище било унищожено. Камъните от зидовете му били извадени от питовци и откарани за градеж в селото. Сега мястото на някогашното градище е превърнато от питовци на каменна кариера. Това Градище ще да е охранявало пътя от с. Омарчево за Полк. Златарево и обратно. Крепостта при с. Калугерово се намира на върха Св. Илия. От нея се открива чаровна гледка надлъж и нашир из равна Тракия. Тя е с двойни стени обр. 34. Запазени са само основите ѝ. Зидовете ѝ са градени с ломени камъни, споявани с червен хоросан. В средата на тая крепост се издига турски молитвен дом — Тикята. На изток от нея е минавал стар друм от с. Сокол до с. Омарчево и обратно, Като имаме предвид формата на крепостта и червения хоросан който споявал зидовете им, следва да я отнесем към началото на византийското владичество.

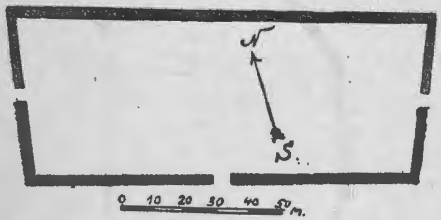

Обр. 35. Окомерна скица на калето при Драма
Fig. 35. Croquis á vue d'oeil du fort près de Drama

За крепостта Адатепекалеси на Депсиската селищна могила при с. Крумово, Новозагорско, и тая на върха на селищната могила Дедеверенкалеси в с. Дядово, не може да се каже нищо повече от това, което казах на стр. 5 и 6. В същото положение са и двете калета при с. Прохорово, Новозагорско, Едното се намира на югозападния край на селото. За него ни напомня само името на местн. Калето. Преди години селяните вадели камъни от дебелите зидове на крепостта. Другата крепост се намира на 4 клм. северно от селото до римската рудница Бакърлъка. И от нея не са останали никакви следи. Драмското кале се намира на връх Калебаир. То има формата на неправилен четириъгълник с входове от изток и запад. Тази крепост е построена през средновековието, обр. 35.

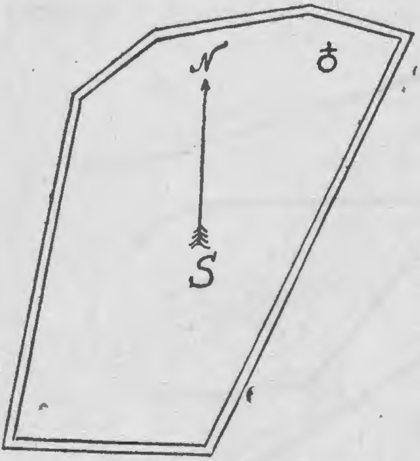

Обр. 36. Окомерна скица на калето при Дряново
Fig. 36. Croquis á vue d'oeil du fort près de Drianovo

Дряновското кале се намира на 500 м. източно от селото, до монастирчето Св. Илия. То има неправилна — петоъгълна форма, която определихме от изкопите, които селяните са направили, за да вадят камъни от крепостните зидове. Дебелината на запазената част от зидовете е 2.1 м. Камъните в зидовете са споявани с бял хоросан. В североизточната част в двора на Калето била разкрита основа от разрушена църква, в която са намерени църковни принадлежности. Северният зид на калето бил подпрян с големи камъни и подпорни зидове. Тия камъни и зидове били разрушени от дядо Марин Петков, от селото, починал на 80 години през 1895 година.[1] Причината за подпирането с големи камъни и опорни стени на северния зид на калето е тая, че край нея минава дълбок дол, обр. 36. Тази крепост е опазвала пътя от Тополовград за Сливен или тъй наречения път Джидето през време на робството ни под турците — открит от долината на р. Тунджа.

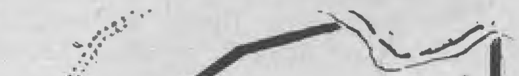

Обр. 37. Окомерна скица на калето при Бояджик
Fig. 37. Croquis á vue d'oeil du fort prés de Boïadjik

От всички калета в рида Св. Илия най-запазено е Бояджийското кале или както населението го зове Калето, обр. 37. Зидовете му са строени от ломени камъни, споени с червен хоросан. Част от западния му зид стърчи до 1 м. над земята. В тая част на зида е запазен по-нов строеж. В двора на Калето има параклис Св. Георги, където на другия ден след Георгьовден, се събира събор. Това Кале е охранявало прелеза на рида Св. Илия, през който минава пътя от с. Бояджик и Гълъбинци за Прохорово и Межда и обратно. Същият път от юг бил охраняван и от северното Прохоровско кале. От повърхностното проучване на Бояджийското кале е трудно да се установи възрастта му. Обаче, червеният хоросан, с който са споявани камъните в основата на зидовете, ни навежда на мисълта, че то е било построено през рановизантийско време и после стените му са преправени.[1]

---

[1] Тия сведения ми ги даде Райко Проданов Велев, на 66 години, от селото.

Селищата в рида Св. Илия през средновековието, ново и най-ново време, били паянтови. Това се дължи на варварските нападения и неспокойния живот на българите през феодализма и робството ни под турците. Затова, освен части от керамиката на тия селища, каменни основи на сгради, споявани с кал, пепелно-сметните наслаги в тях, намиращите се византийски, български, турски и други монети, разни предмети от метал, кости от хора, домашни и диви животни, гробища край селищата — нищо друго не е останало. Поради тази причина много трудно е да се определи времето, през което са съществували тия селища. Освен това, трябва да отбележим, че на ония места, където е имало условия за възникване на селища, такива са възникнали още в праисторически времена и са продължи съществуването си с или без прекъсване до днес. Разместването на материалите от византийски с тия от славянобългарски произход пречи за правилното и точно определяне на възрастта им. Трябва продължително проучване, по възможност и чрез разкопки, за да може да се определи времето, през което е възникнало едно селище и хронологическото му развитие, въз основа на археологическите материали. Затова, ние се ограничихме само да отбележим загиналите селища в рида Св. Илия и да ги нанесем в приложената към статията ни археологическа карта,[2] както следва:

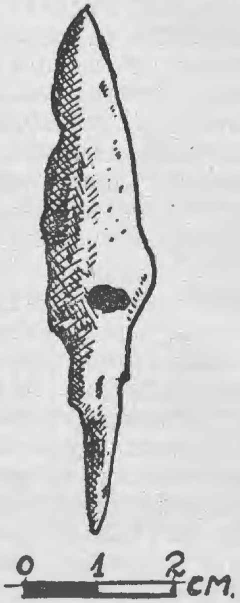

Обр. 38. Железен връх за стрела от Полк. Златарово
Pointe en fer pour flèche

1. Крумово (с. Юрлемиш). В околността на двете праисторически-колонии селища на Депсиската могила имало старо селище от по-нов произход. То се казва Горния юрт. Такова селище има на левия бряг на р. Новозагорски азмак, до селото и на юг от него. Последният юртлюк е праселището на с. Юрлемиш. През 1840—42 година т. е. през време на „последното чумаво“ юрлемишенци се изселили от това село и се заселили в гората на мястото на днешното село Крумово. Старите крумовчани твърдят, че гробищата на това село се запазили до 1905 г., след което камъните им били извадени и превърнати в училищна нива. Последното погребение в тия гробища се извършило през 1872 година, когато се строяло крумовско училище. Тогава едно зидарче-балканджийче паднало от скелята на новостроящето се училище и се убило. То било погребано последно в тия гробища. Учителят Иван Антонов, на 50 години, от селото и много други крумовци запомнили, че до 1915 год. в тия гробища отивали стари жени „на задушница“.

---

[1] К. Иречек, Княжество България, II 1899, 675. „На юг от селото лежи пространно градище (обр. 1), в което до черквището Св. Георги били изкопани казват железни стрели, част от боздуган „релиеф с конник копиеносец“.

[2] За жалост тя не можа да бъде отпечатана. Подробна археологическа карта на старините в рида Свети Илия се съхранява в Народния музей в гр. Пловдив.

2. Дядово. До 1907 година селото се казвало Дедекьой, след това е преименувано на Дядово[1]. От местн. Малките гробища до р. Новозагорски азмак и на юг до Латинските гробища има следи от селища от по-нов произход. Те са две. Едното се намира западно от Големите гробища, а другото — в местн. Зъмски юрт. В последното селище из нивите се намират части от червени глинени съдове, гледжосани отвътре с жълта и различни нюанси зелена глеч. Върху някои от тия фрагменти се забелязват тъмно зелени ивици рисувана глеч, не по-стари 200—300 години.

3. Радево (б. Ердуванлийски, Нов, Новозагорски чифлик). Селото възникнало като турски чифлик. Поради това до 1907 год. било преименувано на Радево,[2] понеже първият заселник-българин в чифлика на Бозвелията се казвал дядо Ради. Чифликът се намира на 1.5 клм. югоизточно от селото, в местн. Юрта. Този юрт обхваща голямо пространство между селата Радево и Сокол. На обширни пространства на него се стелят дебели пепелно-сметни наслаги, животински кости и останки от някогашна керемика, от която изобилстват много фрагменти от червени глинени съдове, гледжосани с жълта, зелена или тъмночервеникава глеч. От това се вижда, че селището е съществувало много години преди възникване чифлика на Бозвелията.

4. Сокол (б. Ердуванлий). Селото е възникнало като султански чифлик. От рода на тия султани е и Бозвелията, беят на Ердуванлийския чифлик.[1] Преди възникването на селото, обаче, в местн. Юрта, западно от Сокол имало привилегировано българско село, на което жителите били соколджии, откъдето получил името си чифлика и по-сетне селото. Друго селище се намира на юг от село Сокол, до Джамалските гробища и Джамалската могила. Територията на това селище обхваща и местн. Въртопа, където има стара чешма, около която иманяри копаят за пари. Цялата местност около селището се казва Чукура. Името си тази местност получила от формата си: тясна, дълга, ниска и зелена долина, през която тече вода, подобно на чукур-пръждило, колан за връзване на гащи. Трети юртлюк се намира на 1.5 клм. източно от селото, в местн. Новите лозя. Из нивите се намира пепел, домашна смет, части от глинени съдове, гледжосани с кафява и зелена глеч, някои от които са с рисувана украса.

Стари гробища в землището на селото има в местностите Шишковия баир и източно от Химитлийската селищна могила. Последните гробища са на загиналото през „второто чумаво“ (1831 г.) село Химитлий, чийто жители се изселили в с. Еленово (б. Караджамуратлий), Радецки (б. Благотелно, Химитлий) и Сокол, Новозагорска околия.

5. Еленово (б. Караджамуратлий). То възникнало като турски чифлик на Караджа Мурат. В селището при селския каптаж Маслака има археологически материали от средновековен и най-нов произход. Такъв юртлюк се намира на 1 клм. южно от селото в местн. Трите Пеневи могили до турските гробища.

6. Полк. Златарево (б. Куюнджигидик или Овчи прелез). То е старо българско село. Възникнало е до най-големия прелез (т. гидик), на рида Св. Илия, през който се прекарват за паша селските овци, откъдето е получил старото си турско име Куюнджигидик (Овчи прелез), а не

---

[1] Юбилеен сборник Българското село, 1930, 364.

[2] ц. с. м. 367.

[1] Сборник Българското село, 1930, 368.

Куюмджигидик, както някои искат да го осмислят.[1] Впоследствие е прекръстено на Полк. Златарево. На 500 м. западно от селото, в местн. Биктеша се намират следи от старо селище. По време на посещението ни на това място в нивите намерихме един железен връх за стрела обр. 38. Ако съдиме от местн. Турските гробища, които се намират на южния край на това селище, трябва да приемем, че било заселено и с турци. Из нивите се търкалят части от червени глинени съдове със зелена, кафява и жълта глеч и други материали, датиращи от преди 200—300 години. Друго загинало селище, наречено Юрта има в местн. Славовия рът, находящо се на североизток от селото. От най-нов произход е и загиналото селище на северния край на селото, наречено Юрта. То е изорано и обърнато в ниви. В една нива забелязах части от глинени тръби (кюнци) на някогашна чешма. Илия Димитров Славов от селото ми предаде един каменен прешлен за вретено, намерено в този юртлюк.

7. Прохорово (б. Каракюрд) през време на робството ни под турците се намирало на юг от селото в местн. Юрта. Първите му заселянци били черни кюрди, откъдето селото се нарекло Каракюрд. За това свидетелствуват Кюрдийските гробища на южния край на този юрт, Причината за преместването на селото на север в гората била чумата.[2] Из нивите на местността Юрта се намират чучурчета от турски глинени бърдуци, части от червени глинени съдове, гледжосани с жълта, зелена и кафява глеч и др. Такива материали се намират и в Юрта, който се намира южно от селото.

8. Межда (б. Гюбел-Курфалий) е заселено от курфалийци (савинци) на границата (гюбеля), разграничаващ трите землища на Еново, Полк. Златарево и Савино, затова е наречено Межда. Това село било заселено с турци, които след освобождението се изселили в Турция. На югоизточния край на селото има следи от загинало селище от по-нов произход.

9. Савино (б. Курфалий).[3] На 4 клм. югоизточно от селото до Турските гробища в местн. Бялата вода, е имало турско село.

10. Меден кладенец (б. Балъбунар). Селото възникнало като турски чифлик. Народното предание твърди, че чифликчията бил много добър и обичан от българското население. Когато заженил сина си. поканил българите и турците от съседните села. Устроил по тоя случай голями забавления и пиршества. Затова на сватбата на сина му дошли много хора. Като нямал възможност да почерпи всички гости с шербет по турски обичай, той заповядал да изсипят в кладенеца големи количества мед. След това обявил на гостите си да си теглят подсладена вода от кладенеца и да пият колкото искат. От тая случка селото било наречено

---

[1] К. Иречек, Кн. България, II 1899 679, го нарича Коенджи; в Таблицата за километражни разстояния между селищата в кн. България, 1896, 268, е писано Куюнджи-Гидик.

[2] Народното поверие твърди, че селото било много старо и голямо. Наричало се Кючук Стамбул, но чумата изморила населението, затова било наречено Каранкьой и от там Каракюрд (Юб. сб. Бълг. село, 1930, 364). Колегата Никола Койчев в статията си „Лошо преименувани селища в Новозагорска околия“, Архив за поселищни проучвания Г. кн. 3, 107. твърди, че името на селото произхожда от турската дума „Курт“ (вълк) или Черновълково. Прекръстено със заповед 2820 от 9·8 1937 г. на МВР Прохорово.

[3] Селото било заселено от татари, които се изселили в Турция след освобождението. Те нарекли селото си Курфалий (Славейково), понеже в гората, всред която възникнало селото им, имало много славеи.

от околното население Балъбунар (бълг. Меден кладенец[1].) На 4 клм. североизточно от селото, на мястото на старото тракоримско селище имало и турско село Сахатлий.

11. Видинци (б. Арабходжа) е ново селище. Възникнало е като турски чифлик на Араб Ходжа на 500 м. северно от селото. След освобождението чифликчията напуснал селото и се изселил в Турция, а чифлишката земя била закупена от българи, които се заселили в днешното село, а не на мястото на чифлика. Наречено е Видинци, защото е на открито място и се вижда отдалече. На около 400 м. северно от селото минава българският окоп Еркесията. Той идва по права линия. западно от Ген. Инзово, минава край южния край на най-северната Селска могила и се отправя за село Скалица (Каяджик). Тук тоя ров е широк 12 м. заедно с насипа му, който е от северната му страна,

12. Крумово (б. Гююмлии). На североизточния край на селото има селище от по-нов произход.

13. Драма. Името на това село произхожда, по всяка вероятност, от стария град Драматица, седалище на епископ, подчинен на Пловдивския митрополит. За този град свещеник Константин в „Описание на Пловдивската кааза“ казва: „Пловдивската митрополия има десет епископства: Агатийско, Лиотийско, Скутарийско, Влептийско, Драмицко, Йоанийцко, Константийско, Великийско и Вуповско. Понастоящем (1819) има само две епископства: Агатонийско и Левкийско и то само с титлата, без епископствата, понеже всичките ѝ епископства при последното ѝ завладяване от турците били обезлюдени“[2]. От това описание се вижда, че град Драматица и другите епископски градове загинали през втората половина на XIV век. За този град К. Иречек пише в книгата си Кн. България II, 702 следното: „На южната страна под върха лежи голямото гръцко село Малки монастир с 1258 жители, на северната пък турското село Драма. Не зная, дали има в това второ село някои старини, но името ми напомни Драматица, седалище на епископ, който според византийските списъци от края на IX-то столетие заедно с епископите на градчетата Скутарион и Леуке при южните поли на Сакар планина бил подчинен на Пловдивския митрополит“. Действително, през време на проучванията ни из землището на с. Драма, открихме следи от голям град на 2 клм. североизточно от селото. Останките на този град се простират от селищната могила Мердюмекя до драмските лозя. В нивата на Киро Стоянов Господинов, от село Драма, която се намира на север от селищната могила Мердюмекя, видяхме разкрит зид, граден с ломени камъни, тухли: дълги и широки 0.32 м., дебели 0.045 м., споен с червен хоросан, а в лозето на Стоян Цонев Попов от с. Маломир, Ямболска околия, находящо се в Драмските лозя са разкрити основи на голяма сграда, до която е открит мраморен корниз. Той бил пренесен в двора на намервача му в с. Мало-

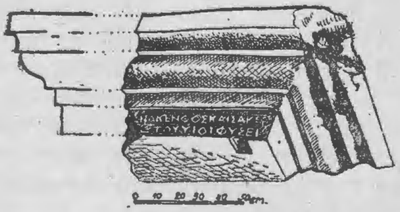

Обр. 39. Мраморен корниз с надпис от Драма
Fig. 39. Corniche en marbre avec une inscription, découverte à Drama

---

[1] Това предание е достоверно. През 1929 година аз разговарях със старци, които като деца били на сватбата на беювия син и пили шербет от кладенеца, обаче, пропуснах да запиша имената им.

[2] Свещеник Константин, Описание на Пловдивската кааза, ИГД III 1935, 190.

мир, където успяхме да го разгледаме и скицираме. Корнизът отгоре е дълъг 0.85 м. и широк 0.8 м., а долу 0.72 м. на 0.6 м. и дебел 0.47 м. обр 39. На лицевата му страна е издълбан надпис от два реда. Височината на буквите е 0.035 м, шир. 0.03 м. Първият ред е дълъг 0.65 м., а вторият — 0.049 м. Вторият ред започва под буквата А от горния ред. Краищата на буквите са разширени. Надписът гласи:

ΔΙ]ΝΑΚΕΝΘΟΣ ΚΑΙ ΣΑΚΕΡ[1]
. . ΤΟϒ ϒΙΟΙ ΦϒΣΕΙ

От изработката на камъка и палеографията на буквите се вижда, че той е писан преди VII век, времето, през което е съществувал и бил в разцвета си епископския град Драматица. Той идва да подкрепи твърдението на, П. Мутафчиев, че името Драматица е гръцко, със славянско окончание, създадено не по-рано от VII век[2].

14. Дряново (б. Казълджикларе), Ямболска околия. Селото е получило името си от дряновата гора, всред която е възникнало за пръв път на мястото на днешния Казълджиклийски юрт, находящ се на 1 клм. северно от селото.

В местн. Караорман, находяща се на 1 клм. с. и. от селото се намира старо селище. Други юртлюци от по-нов произход се намират на западния край на селото в местн. Мезардере, Усурганя и Хасарлъка.

15. Маломир (б. Карапча), Ямболска околия. Първите заселници на това село са от село Съединение (Карапча), Чирпанска околия. Поради това заселниците му го нарекли на името на родното си село.

На 3 клм. западно от селото се намира юртлюкя Каяли. Жителите му се изселили по време на чумата от селото си и се заселили в днешното село Каялий (сег. Камено), Бургаска околия. Юртлюк от по-нов произход има и в местн. Бабена Денена юрт, находящ се южно от лозята и Трите могили.

16. Ген. Инзово (б. Бял кладенец, Акбунар), Ямболска околия. Това село било посетено от К. Иречек на 22 юний 1884 год. Ето що казва той за селото: „На 5 и 3/4 часа стигнахме в Акбунар, най-северното гръцко село във вътрешността, единственото в Ямболска околия. На хорището пъстро облечената младеж с еднообразни песни в дълги редове играеше своето неделно хоро.“ Те са се изселили в Гърция. Сега на тяхно място са заселени българи от Тракия и Македония. Не отдавна, селото било прекръстено Ген. Инзово на името на руския генерал Инзов, попечител на българите в Бесарабия, в която има изселени българи от това село през Руско-турската война от 1829 година. Останки от старо селище е юртлюкя Хаджибунар, находящ се на 2 клм. югозападно от селото до р. Хаджибунар. На 3 клм. с. и. от селото се намира юртлюкя Каргалъка, а в местн. Палпо е имало гръцки чифлик. На изток от селото има много надгробни могили.

17. Ботево (б. Чомлекьой), Ямболска околия. На зида на селската чешма има мраморна плоча с изображение на кипариси и една арабеска, цвят-розетка. Този камък е изваден от бившата турска джамия в селото.

---

[1] Попълването на името ΔΙ]ΝΑΚΕΝΘΟΣ [ΖΙ]ΝΑΚΕΝΘΟΣ) дължим на проф, Д. Дечев, за което му изказваме тук благодарността си.

[2] П. Мутафчиев, Към църковно-историческата география на Пловдивско, Сб. Митрополит Максим, София, 1931, 107; В. Златарски, История I 2, 265, известия в хрониката, бел. 2; Ат. Илиев, Турски изговор на българските местни имена, Сп. БАН 1917, стр. 105.

Сега в двора на общината се пази един надгробен кръст—паметник с ниша и надпис на гръцки, над който е изобразен гълъб насреща, с разперени крила, обр. 40.

Този паметник е изваден от старите гробища.

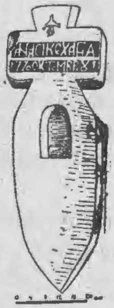

Обр. 40. Надгробен паметник от Ботево
Fig. 40. Monument tombal de Bötévo

На в. Саръкъс, на южния край на селото, има оброчище на Св. Константин и Елена. Там е построен паметник за падналите ботевчани през войните На това място има запазена малка горичка, от стари дървета, които стърчат като китка на върха. Причината за опазването ѝ е тая, че съществува поверие, какво, ако някой отсече дърво от тая горичка, ще умре или ще му се случи голямо нещастие.

В онова време, когато съществувало турското село Сахатлий, до село Меден кладенец на връх Олубаба имало турски молитвен дом-теке.

18. Бояджик, Ямболска околия. През време на робството ни под турците, жителите на селото се занимавали с бояджилък, затова селото било наречено Бояджик. То е чисто българско село. Взело участие в Априлското възстание през 1876 година, следствие на което селото било изгорено и били избити много хора.

На 1 клм. северозападно от селото се намира Юртя на бившето село Саранлий. То съществувало до 1842 година. По време на „чумавото“ саранлийци се изселили и заселили в с. Саранлиеникьой (сегашно Телец), Ямболска околия. Гробищата на това селю се намират западно от с. Бояджик.

19. Гълъбинци (б. Мосукоджилий), Сливенска околия. На 1 клм. североизточно от селото, до пътя за с. Кермен, има юртлюк на турско село и гробища до него, а до Тюркменската селищна могила имало тюркменско село, наречено Тюркмени. То просъществувало до 1840 година. По време на „чумавото“ жителите му се изселили от с. Тюркмени и заселили в основаното от тях село Тюркмени (сег. Тамарино), Ямболска околия.

20, Питово (б. Гердеме), Новозагорска околия. На 1.5 клм. източно от селото се намира местн. Юрта. При оране на нивите се откриват основи на сгради, керамиди, части от червени глинени съдове и други неща, които говорят, че на това място имало селище. Ако се съди по турските гробища, които се намират източно от този юртлюк, трябва да приемем, че селото било заселено и от турци.

21. Биково (б. Бухалий), Новозагорска околия. Селото възникнало до западния бряг на Керменлийския гьол. В околностите му из тръстиката живяла птицата воден бик (т. буга). Нейният гръмогласен писък се чувал надалече. От името „буга“ или бик на тая птица, било наречено селото от турците Бугалий (Бухалий), а след това преведено на български — Биково. На 2 клм. южно от селото, в местн. Клюнкя, има старо селище. Културните материали ни свидетелствуват, че то било славянобългарско селище.

Следи от стари селища от по-нов произход личат на запад от Джисовата кория, северозападно от селото и на изток от селищната могила в м. Кулнука.

22. Омарчево. Първите заселници на това село са от селата Г. и М. Мърчево, Раховска кааза. Отначало селото се наричало Мърчево, което

на турски се произнасяло Мърча (Марча), а впоследствие е осмислено че произхожда от турското собствено име Омар, към което е прибавена наставката-чево.

В местн. Конаковия дол, находяща се на около 2.5 клм. южно от селото, има следи от изчезнало средновековно селище. По-интересни оръжия и сечива, които омарчевци са намерили случайно при оране и копане на нивите си в Конаковдолския юртлюк са: 20 железни върха за стрели, 2 брадвички, тесла, чукче и ножче, които описваме по-долу. Върховете за стрели са обикновени, обр. 41. Такива се намират и по другите краища на България и чужбина.[1] Те са два вида: с шипове и цев за втикване на дървената дръжка. Към първия тип върхове за стрели се отнасят №№ 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 16, 17, 18 и 20, обр. 41, а към втория тип — 1, 2, 3, 9, 10, 11, 12, 19, обр. 41.

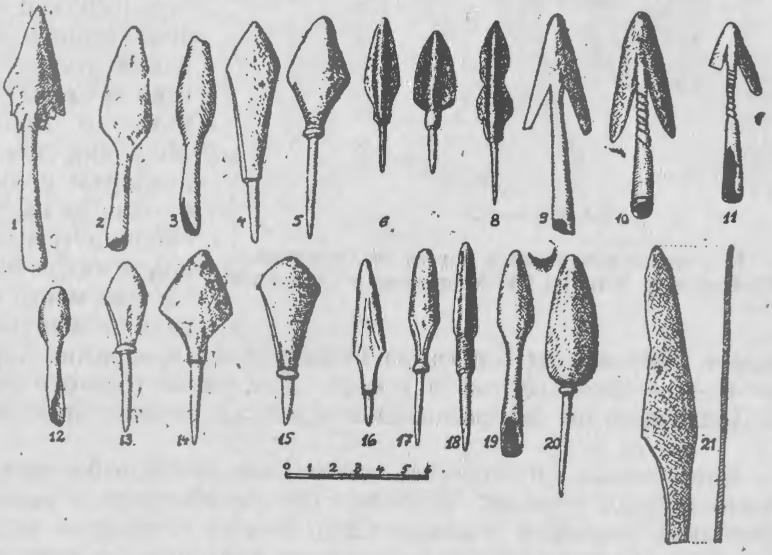

Обр. 41. Железни върхове за стрели и ножче от Омарчево
Fig. 41. Pointes en fer pour fléches et petit couteau, decouvertes à Omartchévo

Формата на листа във върховете за стрели е ромбична в №№ 4 и 5, в №№ 2, 3, 12, 9 и 20 имат формата на дебел лавров лист, а в №№ 13, 14, 15, 16, и 17 върховете имат лист, който в предната си половина е разширен, а в задната — дълбоко врязан. Последните два върха за стрела са орнаментирани (16 и 17). На №№ 6, 7, 8 и 18 напречният профил на листа е смачкан триъгълник. Тия върхове за стрели са трирърби. Листът на върха за стрела под № 1 напомня ромбична форма. Задният край ни листа завършва от двете страни с по три зъбци· Очевидно, тия зъбци имат за цел да попречат на забитата в тялото на човека стрела, да се извади. Такова приспособление имат листовете, означени на скицата под №№ 9, 10 и 11 върхове за стрела. Тяхните листове имат триъгълна форма и завършват с уши в задната част на листа. Върхът за стрела, означен под № 9 на скицата, прилича на един връх за стрела, намерен в Мадара,[1] а подобни на №№ 9, 10 и 11 са намерени в Хърватско.[2]

---

[1] Р. Попов, Материали от разкопките през 1934—35, Мадара II 1936, 63—64, Обр. 63—97;

Две култови брадвички, от които на едната е счупено лицето, обр. 42, А, Б; една желязна тесла (обр. 42, Б); едно желязно чукче, обр. 42, Г и едно желязно ножче, подобно на изкопаното в Мадара[3] обр. 41, № 21.

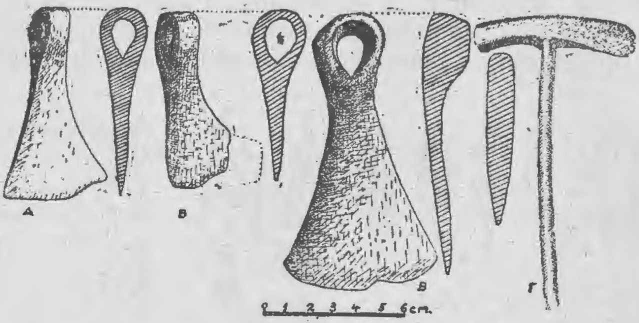

Обр. 42. Железни брадвички и мотика от Омарчево
Fig. 42. Herminettes et houe en fer decouvertes à Omartchévo

Северозападно от това селище минава важен път от Омарчево за Сокол. На тоя път, до Конаковия дол, има следи от калдаръм и останки от основи на турска биклимя (стражарница), за пазене на пътя. На това място са спирали да нощуват керваните, които пътували от Сливен за Гюмюрджина и обратно. Загинали селища от по-нов произход има и в мест. Джадъгьол (блатото на джадиите), м. Донковица, до северозападния край на гората Яранджата, и Мечите.

Античното селище до Голямата чешма било обитавано и през време на робството ни под турците. Жителите му се изселили и заселили в местн. Криволите, Биковско землище. След това се скарали за водата на Голямата чешма с Омарчевци. Омарчевци не ги допуснали да се продоволствуват с водата на Голямата чешма и поради това и липса на достатъчно вода за пиене и поене на добитъка в новото им селище, те се изселили на мястото на днешното село Попово (б. Енипазли), Новозагорска околия.[4]

23. Калугерово (б. Текемахле, Махлата), Новозагорска околия е възникнало преди 200 години, като махала, която се състояла само от няколко български къщи, построени до чифлика на Тикята. Поради тая причина Махлата била наречена Текемахле — Махлата. Днешното име Калугерово на селото е български превод на турското име Текемахле. Поменатия ислямски молитвен дом Тикята е построен в двора на вътрешната крепостна стена на върха Св. Илия (Адатепе).[5] Това теке през XVI и XVII в. било много известно. През 17 век то било посетено от известния турски пътешественик Евлия Челеби, който дава следното описание за него: „Оттук (Нова Загора) на юг на 1 час разстояние от града на Пловдивския път се намира друга една прочута местност,[6]

---

[1] Р. Попов, ц. с 64, обр. 96, Г.

[2] L. Niederle, Manuel de l'antiquité slave, t. II Paris 1926, 283—285, обр. 111.

[3] Р. Попов, ц. с. 65, обр. 98 и 66, 99.

[4] Околното население ги третирало като пъзльовци (страхливци), понеже смятали че Омарчевци ги прогонили. Затова селото им било наречено Енипазли (Новопъзлево) Новото му име няма нищо общо със старото.

[5] К. Иречек, Кн. България, II 1899, 669.

[6] Първата прочута местност в този край било светото теке на Мейтоглу Мехмед бей в с. Конес (дн. Конево), Новозагорско. То било построено от Челеби Султан Мохамед. Текето имало високо кубе, една джамия и една трапезария, в която денонощно се поднасяло в изобилие чорба на проходящите. Д. Г. Гаджанов, Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през средата на 17 век, Пер. сп. XXI, кн. 70 1909, 683.

наричаема „Адатепе“, която е много висока; половин час трябва, за да се изкачи човек на върха. На самия връх се намира гробницата на Кадемли баба Султан, който бил роб на козашкото племе, което живее във фагфуристанските земи, обаче се предал на божа служба и получил разрешение от Ахмед ходжа Исеви (Есеви) — дервишки шеф, да дойде в Румелия. Дервишките си одежди получил от Хаджи Бекташ Вели (основател на дервишкия бекташийски орден) и избрал това високо бърдо за свое жилище. В седем години вътре той изкарал много хиляди свои ученици. Погребан е на това високо място. Когато Челеби Султан Мохамед се научил за смъртта му, веднага изпратил куриери, които издигнали едно свето кубе. Същият султан направил отделно теке, един имарет, килер, месчид и площадка, като им привързал седем села като вакуфи. Всички вилиетски аяни почитат този светец и отиват на поклонение на гроба му. Приживе той бил овчар и свирил на кавал. И сега този кавал виси на главата му.

Оттук се върнахме в Нова Загора и оттам тръгнахме на запад и стигнахме в село Хадърбей, което е вакуфско[1]“.

От описанието на Евлия Челеби се научаваме, че islямският молитвен дом Тикята е построен през времето на Челеби Султан Мохамед (1413—1421). В него са погребани мощите на Кадемли Баба Султан[2]. Той бил пълководец на турската служба. Като такъв се прославил и спечилил благоволението на Мохамед I. Обаче, той се предал на божа служба и получил разрешение от Ахмед Ходжа Исеви да дойде в Румелия. Заселването му в рида Св. Илия ще да е станало с разрешението на Мохамед I. В село Радево, Новозагорско, съществува легендата, че тоя дервиш имал право от султана да загради с бразда онова място, което той пожелаел да направи своя собственост. Така и сторил. Заселил се в с. Дядово (б. Дедекьой), Новозагорско и заорал голямото пространство от р. Новозагорски Азмак на север и запад до р. Чобан азмак на юг и на изток границата на владението му е вървяла източно от Химитлийската река, Еленовско землище, върха Нишана, Конаковия дол, по хребета на гората Пилидере, суходолието Джадъгьол, вървището и Гереня, Омарчевско землище и свършвала до р. Новозагорски азмак. В това пространство имало седем села, които след смъртта на Кадемли Баба Султан и по нареждане на Мохамед I плащали данъци на Тикята[3]. В това предание ще има нещо вярно, понеже според него Кадемли Баба Султан и другарите му т. е. близките му, се изселили от Дедекьой и заселили в с. Ердуванлий (Сокол), Новозагорско, понеже имали турци — едноверци. Поради тая причина, построеното след смъртта на Кадемли Баба Султан теке било наречено „Ердуванлийско“[4]. Плащането на данъци на Тикята от селата в горепоменатата територия продължило до освобождението ни от турците.[5] Тикята получавала приходи и от няколкото мелници, построени по течението на р. Тунджа.[1] Кадемли Баба Султан проповядвал учението си на в. Адатепе, днешния връх Св. Илия. Няма съмнение, че Кадемли Баба Султан ще да е бил повлиян от много разпространеното в Мала Азия и Балканския полуостров учение на Бйорклюдже (Дедесултан) и отстъпника евреин Торлак Кемал, които били за равенство на целия имот между хората, освен жените и учели, че мохамеданите и християните се кланят на един и същ бог, назован с различни имена. Имайки предвид това, културният Мохамед I искал чрез учението на своя бивш пълководец и по-послешен Кадемли Баба Султан, да асимилира българите. Той го изпратил в Св. Илийския рид с тая мисия. Учението на Кадемли Баба Султан се харесало на българите. Поради това, както казва Евлия Челеби, „В седем години вътре той изкарал много хиляди ученици". Обаче, комунистическите им схващания и обявяването им против султанския теократизъм станали причина Мохамед I да започне преследване на привържениците на Деде Султан и Торлак Кемал, вследствие на което избухнало възстание в Мала Азия, което било потушено в боя при Караборун до Смирна. Че Кадемли Баба Султан имал същите разбирания на Деде Султан и Торлак Кемал говори и факта, че учениците му били турци и българи и след смъртта на Кадемли Баба Султан и погребване мощите му в светото кубе, той и до днес се тачи като светия от турци и българи. Българите неправилно вярват, че в гроба на светото кубе са погребани мощите на Св. Илия (Алия). Всъщност, до това убеждение може да са дошли от алианската дервишка секта, към която се е числял Кадемли Баба Султан и другарите му. Религиозните си обряди и служба те извършвали с тъпани и други музикални инструменти. Кавалът, с който свирил Кадемли Баба Султан и за когото ни пише Евлия Челеби, се пазел в светото кубе до освобождението, тъй като в Тикята е имало дервиши[2]. От всички сгради които видял и описва Евлия Челеби, днес е оцеляло само светото кубе или както околното население го нарича Тикята Табл. XI, 1. Основата му представлява правилен седмоъгълник със страна, дълга 3.5 м. и с придверие — със страни 2 на 2 м. и врата, обърнати на изток. Както придверието, така и долната и по-широка част от стените на светото кубе са изградени от дялани палеозойски мрамори на височина до 5.3 м. изкопани от мраморната кариера при Конаковия дол, Омарчевско землище, а горната по-тясна част от светото кубе е висока 1.7 м. и изградена от ломени камъни и тухли, които образуват един арабски стил кубе, отстрани и отдолу измазано с хоросан, а отгоре покрито с обикновени керемиди, а в средата на покрива, отгоре, се издигала бронзова поставка, над която били прикрепени полумесец и звезда, табл. XI, 1. Подът на светото кубе е постлан със седмоъгълни тухли, споени една с друга с хоросан. В средата на пода на светото кубе се издига сводеста гробница, ориентирана от изток към запад, в която са погребани мощите на Кадемли Баба Султан. От източната страна на гробницата се намира иззидана яма, в която си спускат краката ония хора, които страдат от ревматизъм. Вярва се от болните, че след като престоят известно време в ямата болните им крака, те ще оздравеят. Такова поверие съществува и за ония болни, които лежат на гроба и то най-вече срещу Сухинден и

---

[1] Д. Г. Гаджанов, ц. с. 683.

[2] Възможно е тия мощи да са на погребания в Нова Загора Шеих Хозрети Шемседин Симави. Титлата „Султан“ ще да е почетна, дадена му впоследствие.

[3] Тия села са: Калугерово, Падарево, Крумово, Дядово, Радево, Сокол и Омарчево Новозагорско. От омарчевското землище са влизали само ония земи, които са били на запад от Пиледере и Джадъгьол. Вж. Текемахленското съдебно решение № 354 от 8. X. 1880 г. на Департаменското съдилище, отделение гражданско, в гр. Стара Загора.

[4] Вж. същото съдебно решение.

[5] Сведенията са от стария учител Гинчо Петров Гинчев от с. Омарчево, Новозагорско, починал на 86 години през 1949 година. Той запомнил, че тия села плащали данъците си на Тикята.

---

[1] В съдебното решение № 354 се поменава само една воденица с два камъка при с. Баня, Новозагорско.

[2] Покойният учител Гинчо Петров Гинчев, от с. Омарчево и други стари хора са виждали кавала на Кадемли Баба Султан в светото кубе.

Илинден. Ония хора, които страдат от очибол, след като се помолят в светото кубе, на излизане си мият очите с вода, която се съхранява в дупките на два мраморни стълба, поставени от двете страни при входа на светото кубе. На 20 м. западно от светото кубе, се намират няколко концентрични кръга, подобни на охлювова черупка, които са образувани от забити в земята доломити—варовици. В центъра на тия кръгове има побит мраморен стълб с дупка в средата, в която има вода. Болните куцат на един крак отвън навътре и обикалят концентричните кръгове, след което си мият болното място с водата, която се намира в дупката на централния стълб. Пред светото кубе се намира семейната гробница на Коневския Султан, който преди освобождението се грижил за издръжката на Тикята. Дворът около кубето бил заграден със зид, направен от ломени камъни, споени с хоросан. В двора се влизало от изток и от юг през две сводести врати. На 20 м. източно от входа на светото кубе се намират полуразрушените основи на Текето. То има основа на правилен седмоъгълник със страна, дълга 9 м. и вход на юг. Зидовете му са дебели 1.5 м. Те стърчат на 3—4 м. над земята. Градени са от ломени камъни, между които са поставени тухли, хорусан и дървени кушаци, на които сега зеят в зидовете дупките. Около входа и в основата има делани зелени камъни, донасяни от Ямболската околност. От вътрешната страна на всяка стена на текето има по една ниша за баджа: широка 1 м., дълбока 0.6 м. и от двете ѝ страни — по едно долапче, с размери: височина 0.8 м., широчина 0.55 м и дълбочина 0.6 м. В това теке са живеели дервишите, хранели се, служили молебен и спели. Около текето имало одаи за пренощуване на богомолците, кухня и фурна за приготвяне на хляб, ястия и пития, килер за съхраняване багажа на приходящите и такива за прибиране на добитъка им. Разрушени до основи и затрупани с пръст са и поменатите от Евлия Челеби имарет, месчит и площадка и затова не се знае мястото им. Нито пък се знае мястото на ония сгради, в които се прибирал земеделско-скотовъдния инвентар, производството и добитъка на текенското стопанство.

Разкопаването на крепостните стени и развалините на Тикята ще хвърли обилна светлина върху живота на хората в тоя ислиямски молитвен дом.

Изобщо, проучването живота и материалната култура на нашите прадеди през време на робството ни под турците и в надвечерието на освобождението ни, трябва да стане своевременно, понеже много неща се помнят от стари хора и има повече писменни и археологически данни за тях.

---

[1] Покойният дядо Лазаро Иванов, от с. Калугерово, Новозагорско, бе на 81 години през 1929 година. Тогава той ми каза, че на младини бил овчар в чифлика на Тикята, Нейн управител бил дервишина Джевер Баба, арнаутин по произход. Той имал син Велия. Чифлишката земя се обработвала от шест ратаи. Добитъка се пасел от два овчаря, един козар и един говедар. Освен светото кубе и Тикята имало здание за преспиване на богомолци, фурна с кухия, стаи за хранене на приходящите, обор и кашла за добитъка. Той виждал и барал кавала на Кадемли Баба Султан в светото кубе.

ПЕТЪР ДЕТЕВ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАХОДКИ НА ВОЗВЫШЕНИИ „СВ. ИЛЬЯ.“

Возвышение Св. Илья принадлежит к так называемому Тунджанскому кряжу. Он уединен, низок и занимает около 450 кв. клм. пространства. Благодаря плодородному чернозему и мягкому, умеренному климату с средиземноморским влиянием, он был густо населен еще в самой глубокой древности. 3000 л. до нашей эры там заселились скотоводы-хлеборобы, находившися в среднем стадии варварского развития. Нами было открыто 15 праисторических поселений (открытых и курганных).

Следы пребывания этого населения в Новозагорском районе — это открытое праисторическое поселение в местности Текиря у с. Питово; Дончевое праисторическое поселение, Гьолское праисторическое поселение и в местности Кунлука у с. Биково; Гробищенское праистор. поселение в с. Омарчево; праистор. поселение возле Конаковой балки в землище с. Калугерово; Чуктатарское праисторическое поселение (табл. X, 1) у с. Падарево; Депсиската (Адатепекалеси) у с. Крумово, где найден небольшой глиняный сосуд и фрагменты глиняных сосудов (обр. 21 и 22); Дедеверенкалеси в с. Дядово, где найдены-каменный топорик и фрагменты глиняных сосудов (обр. 23); Чукурское праисторическое поселение (открытое) и Плоската (Химитлийское) праисторическое поселение (кургана) у с. Сокол, на поверхности каторого находятся фрагменты глиняных сосудов бронзовой эпохи (обр. 24) и бронзовый наконечник копья (табл. X. 2), инв. 3220; откр. праисторическое поселение в м. Кюрдийское кладбище у с. Прохорово; праисторическое поселение (курган) около Кирчевой мельницы у с. Крумово, Ямбольского района, на поверхности каторого находятся фрагменты глиняных сосудов и др. предметы бронзовой эпохи (обр. 25); Картожебенское праистор. поселение (курган) у с. Бояджик, Ямбольскаго района; праистор. поселение (курган) Мердюмекя у с. Драма, Елховского района и Тюркменское праистор. поселений (курган) у с. Голубинци, Сливенскаго района.

Из фрагментов глиняных сосудов и других праисторических материалов, которые находятся на поверхности праисторических поселении (курган) у с. Голубинци, Бояджик и Драма видно, что эти праистор. поселения возникли во время среднего неолита. Керамика Драмского праистор. поселения (курган) подобна найденной в праисторических поселениях Македонии и Фесалии. Большая часть праистор. поселений на возвышении Св. Ильи обитались во времени каменномедной и впоследствии бронзовой эпохи. Но есть ли праисторические поселения которые возникли в бронзовую эпоху и просуществовали в железную епоху — покажут и установят будущие разкопки. Надо отметить, что элинская культура в этой местности отражена слабо. Значительных следов фрако элинских поселков, некрополей, крепостей и др. археологических материалов мы нигде не заметили. Однако во многих местах землищ сел Радево, Омарчево, Новозагорского района; Полк. Златарево, Бояджик, Ботево и в других местах, Ямболского района нам показали македонские монеты Филиппа II и Ал. Великого. По всему видно, что во времена римского владычества на склонах возвышения Св. Ильи было концентрировано компактное фракийское население, которое в III и IV столетии создало значительные поселения и культуру. Некоторые из них приобрели вид маленьких городков. Таковы античные поселки в местности Текиря у с. Питово, Новозагорского района, где находится мраморная колона (обр. 26); в м. Караджата у с. Радево, Новозагорского района, где найдены элинистический бронзовый кувшин (обр. 27), бронзовая статуэтка Венеры (табл. X. 3), един желез. секач (табл. XI. 2), бронзовые монеты с изобржением Юлии Мамеи, высеченные в Деултум и др. В кургане у с. Сокол-Новозагорского района найдена глиняная доска для игры и игральные кости (обр. 28). В м. Юреня у с. Еленово-Новозагорского района находят части римских глиняных сосудов (обр. 29), а в м. Маслака этого же села найдена часть бронзовой статуэтки лошади (обр. 30) и черная фирнисовая керамика. Особенный интерес представляет и выделяется античное поселение в м. Караджата у с. Полк. Златарево-Ямболского района. На поверхности этого поселения находятся много остатков римской керамики (обр. 31) и простые курганы, как указанные в обр. 32 и 33. Однако, самое большое римское поселение на возвышении Св. Илья находится между селами Савино и Меден кладенец, Ямболского района. Античные поселки находятся при всех некрополях в области Св. Ильи. Их раскопки и изучение дадут обильный материал о жизни и культуре фракийцев в фрако-элинскую и фрако-римскую (античную) эпоху. Этот рост посёлков с замечательными постройками во времена римского владычества в Святоилийской местности, обязан значительному благосостоянию населения в III и IV столетии. Однако, варварские нападения в V и VI в. сделали жизнь фракийцев и славян невыносимой. Их поселки погибли. На их месте появились послеки с глинобитными и подвижными постройками. Средства и труд населения, жившего на нашей земле в те времена исползовались для стройки крепостей (где во время опасности население пряталось) и для их защиты. От того, кроме обломков керамики и позднеримских, византийских и болгарских монет — в этих поселках и пепельных наслоениях ничего не видно.

Развалины крепостей находятся в землищах с. Питово, Бояджик (обр. 22), Дряново (обр. 21), Прохорово, Калугерово (обр. 34), Дядово, Крумово-Новозагорского района и Драма (обр. 35). Резкой границы между средневековыми и поселками самого нового времени не может быть установлена, ввиду того что там, где были условия для возникновения и развития поселков, таковые возникли еще в глубокой древности и существовали с перерывом или без перерыва сотни лет. В средневековых остатках поселка в м. Биктеша у с. Полк. Златарево мы нашли железный наконечник стрелы (обр. 38), в м. Аксу и Мердюмекя на месте старого города Драматица найден мраморный архитрав с надписью:

ΔΙ]ΝΑΚΕΝΘΟΣ ΚΑΙ ΣΑΚΕΡ
. . . . ΤΟΥ ΥΙΟΙ ΦΥΣΕΙ (обр. 39).

На месте средневекового поселка в м. Конаков дол у с. Омарчево найдено на поле много железных наконечников стрел, железный ножичек (обр. 41), 2 топорика и цапка (обр. 42). Самые выдающиеся старинные находки, времен турецкого ига, на возвышении Св. Ильи — ислямский молитвеный дом Тикята и Светото кубе (светой купол), табл. XII-$_1$ на вершине Св. Ильи (Адатепе). Между другими старинными находками, каторые мы видели во время нашей поездки на возвыш. Св. Ильи заслуживают внимания надгробный камень из с. Ботево, (обр. 40) и каменная фигура барана (табл. XI-$_3$) вырытая в с. Прохорово-Новозагорскаго района.

Вообще изучение жизни и материльной культуры наших предков на возв. Св. Ильи и составление археологической карты старинных находок и этой местности имеют болшое значение для будущих археологических изысканий на возвышении Св. Ильи.

P. DETEV

LES ANTIQUITÉS DANS LA CHAINE DE COLLINES DE SAINT-ÉLIE

La chaîne de collines de Saint-Élie fait partie du massif, nommé de la Toundja. Ce massif est isolé et peu élevé. L'humus naturel de son sol et son doux climat tempéré, subissant l'influence méditerranéenne, ont été la cause qu'il fut habité déjà 3000 ans avant notre ère, par des cultivateurs-éleveurs qui étaient au stade moyen du développement barbare.

On rencontre des restes de cette antique population surtout dans l'arrondissement de Nova-Zagora; tels par exemple:

Le hameau découvert dans la localité „Tékiria", près de Pitovo; la Dontchova moguila (Tell de Dontcho) et la Guiolska moguila (Tell du marais) dans la localité „Koulnouk", près du village de Bikovo; la Grobichtenska moguila dans le village Omartchevo; le tell près du village de Kalouguérovo; le tell de Tchouktatàr, pl. X. 1, près de Padarévo; le tell de Depsis (ou Adatépékalessi), près de Kroumovo, d'où proviennent un petit vase et des fragments de vases en argile fig. 21 et 22; le tell de Dédévérenkalessi, à Diadovo, d'où proviennent une herminette de pierre et des fragments de vases en argile (fig. 23); le hameau découvert de Tchoukour et la Ploska moguila (Tell plat), surnommée encore Himitlyska, près de Sokol; sur les versants de cette dernière on rencontre des fragments de vases en argile datant de l'époque de bronze, fig. 24, et une pointe de lance en bronze pl. X. 2, № d'inventaire 3220, Le hameau découvert dans la localité „Cimetière des kurdes", près de Prohorovo; le tell situé à côté de la „Kirtchova vodénitsa" (moulin de Kitrcho), près de Kroumovo, arrond. de Yambol; sur les versants de ce tell aussi on rencontre des fragments de vases en argile et d'autres objets, datant de l'époque de bronze fig. 25; le tell de Kartogébène, près de Boïdjik, arrond. de Yambol; le tell de Merdumékia, près de Drama, arrond. de Elhovo, et le tell des Turkmènes, près de Gueuleubintzi, arrond. de Slivène.

D'après les fragments de vases en argile et d'autres matériaux préhistoriques que l'on rencontre à la surface même des tells-anciens lieux habités, et situés près de Gueuleubintzi, Boïadjik et Drama, on conclut que ces tells ont surgi au siècle du néolithe moyen.

La céramique du tell de Drama est semblable à celle que l'on rencontre dans les tells de Macédoine et de Thessalie.

La majeure partie des tells situés aux environs de la colline de Saint-Élie ont été habités déjà à l'époque de pierre-cuivre et par suite à l'époque de bronze. Mais, les futures fouilles de ces tells-lieux habités-établiront seules s'il y en a qui aient surgi durant l'époque de bronze et survécu à l'époque de fer.

Nous devons noter cependant que la culture hellénique de cette région est peu développée: nous n'avons nulle part remarqué d'importantes traces de hameaux thraco-hélléniques, des nécropoles, des forts ou d'autres matériaux archéologiques.

Toutefois, à beaucoup d'endroits dans les territoires communaux des villages de Radévo, Omartchévo (arrond. de Nova-Zagora), Polk. Zlatarévo, Boïadjik, Botévo et ailleurs (arrond. de Yambol), on nous montra des monnaies portant l'effigie de Philippe II et d'Alexandre le Grand.

A tout point considéré, il semble que durant la domination romaine, sur les versants de la colline de Saint-Élie s'était condensée une population compacte qui, au cours des III-e et IV-e siècles, créa d'importants lieux habités culturels. Certains de ces lieux acquirent dans la suite l'aspect de vrais bourgs; tels par exemple: les hameaux antiques situés dans la localité „Tékiria", près de Pitovo, arrond. de Nova-Zagora, où se trouve une colonne de marbre, fig. 26; les hameaux situés dans la localité „Karadjata" près de Radévo, arrond. de Nova-Zagora, d'où proviennent un pot à eau héllénique de bronze fig. 27, une statuette de Vénus en bronze également, pl. X, 3, un tarpan en fer pl. XI, 3, plusieurs monnaies en bronze portant l'effigie de Julia Mamée et fabriquées à Deultum etc.

On a découvert dans un tumulus sépulcral près de Sokol, arrond. de Nova-Zagora, une boîte de tric-trac et un dé à jouer, en argile, fig. 28; on trouve encore dans la localité „Urénia", prés d'Élénovo, arrond. de Nova-Zagora, des parties de vases romains en argile fig. 29; tandis qu'on a trouvé dans la localité „Maslaka", près du même village, une partie de cheval en bronze fig. 30 et de la céramique à vernis noir.

Le hameau antique, dans la localité „Karadjata", près de Polk. Zlatarévo, arrond. de Yambol, présente surtout des singularités intéressantes et remarquables. On trouve à la surface de ce hameau beaucoup de fragments de céramique romaine fig. 15 et un grand nombre de sépultures tumulaires, comme celle qui est représentée dans les fig. 31 et 33.

La plus grande bourga de antique, cependant, de la chaîne de collines de Saint-Élie se trouve entre les villages de Savino et de Médène kladénez, arrond. de Yambol. Les fouilles et les investigations dont ces hameaux antiques seront objet à l'avenir procureront un riche matériel sur la vie et la culture de thraces durant l'époque thraco-héllénique et thraco-romaine. L'accroissement considérable de constructions remarquables dans ces lieux habutés, durant la domination romaine sur la région de Saint-Élie, est dû au grand bien-être général qui caractérise les III-et IV-et siècles.

Les invasions barbares cependant aux V-e VI-e et siècles, rendirent la vie des thraces et des slaves insupportable. Les hameaux de ces derniers périrent et à leur place surgirent des hameaux aux constructions de bois et transportables. Toutes les conditions de travail et les ressources de cette populationahabitant nos terres alors étaient dépensées et employées à la construction de forteresses dans lesquelles elle se réfugiait et se défendait en cas de danger. Voilà pourquoi, outre les fragments de céramique et certaines monnaies romaines, byzantines ou bulgares ensevelies dans les couches de cendres, on ne trouve rien autre chose qui ait une valeur archéologique.

On rencontre des restes de ces forts dans les territoires communaux de Pitovo, Boïadjik fig. 22, Drianovo fig. 21, Prohorovo, Kalouguérovo fig. 34, Diadovo, Kroumovo (arrond. de Nova-Zagora) et Drama (arrond. d'Elhovo) fig. 35.

Il est impossible d'établir une limite brusque entre les hameaux du moyen-âge et ceux de l'époque moderne et contemporaine; la cause en est que ces régions présentaient des conditions favorables à la vie; de cette façon, elles attirèrent des habitants et donnèrent naissance à des hameaux déjà dans l'antiquité la plus reculée; or ces mêmes hameaux continuèrent à y exister dans la suite pendant des siècles entiers.

Nous avons découvert parmi les restes du hameau médiéval situé dans la localité „Biktécha", près de Polk. Zlatarévo, une pointe en fer pour flèche fig. 38; et dans les localités „Aksou" et „Merdumékia", sur l'emplacement de l'antique ville de Dramatitsa, nous avons trouvé une architrave en marbre portant l'inscription suivante:

ΔΙ]ΝΑΚΕΝΘΟΣ ΚΑΙ ΣΑΚΕΡ
. . . . ΤΟΥ ΥΙΟΙ ΦΥΣΕΙ. . . (fig. 39).

Au sud du village d'Omartchevo dans le localité Konakov dol, se trouvent les restes d'un village du moyen âge. Parmi ces restes nous avons découvert les objets suvants en fer: un grand nombre de pointes de flèches et un petit couteau fig. 41, deux petites haches et une houe fig. 42.

Mais l'antiquité la plus remarquable sur la chaine de collines de Saint-Élie et datant de l'époque de la domination turque. c'est le tempe musulman „Tikiata" pl. XI, 1 avec la sainte coupole s'élevant au sommet même de Saint-Élie.

Nous croyons nécessaire de mentionner encore la pierre tombale de Botévo fig. 40 ainsi que la figure de mouton en roche de schiste, déterrée Prohorovo, arrond. de Nova Zagora pl. XI, 3.

En général, il nous semble que l'étude suivie de la vie et de la culture matérielle de nos ancêtres, habitants de la région de Saint-Élie, ainsi que l'établissement d'une carte archéologique relatant les antiquités découvertes dans cette chaîne de collines, serraient d'une grande importance pour les futures explorations scientifiques de tonte ia région.

ГОРО ГОРОВ

СЕЛО ЗАБЕРНОВО, МАЛКО-ТЪРНОВСКО

(Антропогеографски проучвания)

Селцето Заберново, предмет на настоящото проучване, спада в странджанската покрайнина, известна под името Хасекията,[1] която е една от добре обособените в географско, етнографско и езиково отношение български покрайнини. Простира се в най-североизточните разклонения на Странджа планина и обхваща поречията на реките Велека и Караач.

За обособяването на Хасекията в етнографско и езиково отношение твърде много е допринесло и обстоятелството, че през петвековното турско робство тя е била привилегирована област, откъдето е получила и названието си. За точното етимологическо значение на турската дума хасеки съществуват различни мнения,[2] но в общи линии тя изразява определянето и обособяването на покрайнината като лична султанска земя.

Никакви достоверни сведения за съжаление не са открити до сега, които да хвърлят светлина както по първоначалното оформяване на Хасекията като привилегирована област, така и за характера на дадените ѝ привилегии и за живота на населението през робството.

Единствено във връзка с едно горско дело пред Бургаския окръжен съд, под № 586 от 1921 година, по спора на претендентите за гората Хорозлар, спадаща в същата покрайнина, се откриха някои документи, които косвено хвърлят светлина по интересуващия ни въпрос. Тия документи дават да се заключи, че Хасекията е била вакъфско владение от частните свещенни имоти на султан Мехмед I (1414—1421 г.)[3], което показва, че тя има твърде стар произход т. е. дадените ѝ привилегии датират още от първите векове на турското владичество в Балканския полуостров. Но по какъв повод, по какви причини тази бедна планинска покрайнина е станала лично владение на турските султани за сега това не може да се установи.

Според едно странджанско предание, образуването на Хасекията се свързва със завладяването на българските земи от турците и по-специално с превземането на крепостите по странджанското черноморско крайбрежие, една от които под странното име Урдувиза, между селото Приморско и гр. Мичурин (Царево, Василико); е играла решаваща роля. Днешното състояние на останките от крепостната стена, с която е било оградено откъм сушата живописното полуостровче Урдувиза, ни очудват с внушителните си размери. А изграждането на такава стена би било възможно само при наличността на добре организирана сила.

---

[1] Местното население я изговаря Есакйята, или Ясакйята:

Мй хòди, Желю, мй хòди,
мй хòди в Есакйята (местна нар. песен).

Така е позната покрайнината и във вътрешността, срв. В. Дечев, Миналото на Чепеларе, 1928 г., стр. 11 и др.

[2] Вж. Г. п. Аянов, М. Търново и неговата покрайнина, 1939 год., стр. 176 и следващите.

[3] цит. съч.

Преданието е твърде приплетено и с няколко варианта. Според един вариант, владетелка на крепостта Урдувиза при превземането ѝ от турците била Мария (или Моно-виза), която се предала след упорита съпротива и при известни условия, между които и даване привилегии на населението от близката околност.

Според друг вариант, който е много по-жив в спомените на населението, в Урдувиза се прочула с хубостта си „бяла Стана Урдувизка“, дъщеря на владетеля на крепостта. Научил се за нейната хубост турския султан, който изпратил с кораби нарочна войскова команда да я отвлекат. Понеже крепостта оказала съпротива, войската действуваща и със сила и с хитрост, навлязла в нея, отвлякла хубавицата и изглежда опожарила и самата крепост,[1] за което се загатва и в запазената за това събитие стара, хубава странджанска народна песен, която се помни само от стари хора и се е пеела в миналото на най-голями гощавки, сватби, заговезни и др. народни обичаи и увеселения. Съдържанието на песента е следното:

Прочула се бяла Стана,
бяла Стана, Урду̀визка
от град града — в Цариграда.
Де я зачу сам си царет,
сам си царет, бре турчи́нът.
Той пру̀ди триста души,
триста души църни турци,
църни турци — янадолци,
да я земат за царица.
Отишли са и я зели.
Турили я ф гимийката,
лъзнали я по морето.
Най-големият[2] хи думаше:
— Мари Стано, бяла Стано,
бяла Стано Урдувизка,
обърни се та погленни,
вашто село огън гори,
вашто село, вашта къща.
Отговаря бяла Стана:
— Нека гори да изгорят
моя майка и мой баща,
че си бехме девек’ брата,
девек’ брата, девек’ сестри
сѝ дадоха ф нашто село,
ф нашто село, нашта вяра,
мен дадоха ф друго село,

---

[1] От пътните бележки на В. Е. Фои Броняр, секретар на австрийската легация в Цариград, писани при едно негово пътуване по черноморското крайбрежие в 1774 год., съдим, че вече през втората половина на 18 в. Урдувиза не е съществувала като селище и крепост, защото Броняр в своя пътепис отбелязва и най-малките скели и селища по крайбрежието, като Поровица, само на половин километър южно от Урдувиза, в устието на Караач, Атлиман. Кюпрю (при днешното село Приморско) и др., но нито дума за Урдувиза. (Год. на УН. кн. XXVIII, 1931—1932, сс. 1—60, П. Ников, Едно неизвестно пътуване по българския черноморски бряг).

[2] Командирът на войската (б. м.).

ф друго село, друга вяра,
друга вяра — на турчина.[1]

По-нататък преданието разказва, че привилегиите на Хасекията били узаконени със специален султански ферман, благодарение застъпничеството на „бяла Стана“. Ферманът се пазел от специални лица, избрани от населението в покрайнината, но към първата половина на 19 в. бил унищожен от заинтересовани.

По спомени на местното население, границата на Хасекията вървяла: на югоизток по долното течение на Караач, пътя за с. Българи през възвишението Голеш, оттам по билото източно от с. Българи, като пресичала р. Велека под Припур; оттам, на юг, по Кладарското бърдо до Белия пясък и Каменет, през Острата чука и Попиново по билото до вливането на р. Докузак в Аидере, под Стоилово, оттам по течението на Аидере до височината западно от с. Бръшлян; на запад по билото Сейова нива до към с. Ковчаз и Близнак; на север по билото Босна — Живак — Угращ — Хаджийка до Атлиман.[2]

В тия си граници в Хасекията влизали селата: Гарван и Телькиляр (изчезнали), Мързево, Граматиково, Българи, Визица, Заберново, Калово, Конак, Бръшлян, Звездец и Ковчас.

На две места паметта на населението в покрайнината е запазило трайни спомени за границите на Хасекията: единият е при с. Конак, до височината Босна — нивите Ушурет, което название е останало, защото тия ниви единствени от землището на Конак оставали извън границата на привилегированата земя и затова стопаните им трябвало да плащат данъка „юшюр“; другият спомен са лъките под местността Припур при с. Българи: понеже и тези ниви оставали извън Хасекията българци, за да се отърват от плащане данък на тях ги изоставили и те запустели. От това се възползували жителите на съседното гръцко село Кости, които започнали да ги засяват. След премахването обаче на привилегиите, стопаните на тия изоставени ниви от с. Българи си ги потърсили, но костийци вече не ги отстъпвали, затова се завели дела, спорът се проточил много и се помни от стари хора в последното село.[3]

Привилегиите на Хасекията били отнети към тридесетте години на 19 в., което съвпада с премахването на много други привилегии на българите в североизточна Тракия като последица от заверата.[4]

---

[1] Записал Г. Горов от Костадин бабин Тодорин, 55 год. от Заберново, 1932 година.

[2] Очертаването границите на привилегированата покрайнина, според преданието, по нареждане на султана, станало така: колкото земя може да заобиколи един конник от изгрев до залез слънце, като излети от Урдувиза и вечерта свърже кръга пак там, както и станало, но с една забележка, че местното население, тайно от властта, се договорило с яздача (според един вариянт — самата „бяла Стана“) да се приготвят на няколко пункта здрави коне (атове); та като се преумори първия кон, яздачът да се прехвърли на втори, трети и т. н., с цел колкото може повече села да се заобиколят и включат в кръга. Така третият по ред кон в своя луд бяг паднал при скелята Атлиман и моментално умрял от преумора, та яздачът свързал кръга пеш. Затова скелята се нарекла Атлиман (Конска скеля).

[3] По сведения от Киро Арабажиев, 73 год., Илия Д. Татарчев, 70 год. и др. от с Българи (1938 год). Това сведение опровергава източната граница на Хасекията, очертана от Г. п. Аянов (цит. съч.), който включва в покрайнината като привилегирована земя и гръцките селища (в миналото) — Кости, Бродилово, Ахтопол и Мичурин.

[4] Д-р С. Табаков, История на гр. Сливен, т. I., с. 88.

I. ФИЗИКОГЕОГРАФСКА ЧАСТ

1. Положение

Набелязаните граници на Хасекията са едновременно и етнографски и езикови граници на покрайнината, защото селищата на изток, между устието на р. Велека и черноморското крайбрежие (Кости, Бродилово, Мичурин и Ахтопол) в миналото са били с гръцко население, а сегашните им жители са изселници от Източна Тракия. Останалите селца в този триъгълник — Изгрев, Варвара, Велика и Лозенец са новозаселени също от изселници, с изключение на Изгрев, чиито жители са българци. Селищата извън северната граница на Хасекията — Селихлер, Ченгер (изчезнали), Ясна поляна (Аланкайряк), Крушевец (Кайрякьой) — в миналото са били чисто турски, Приморско (Кюприя) е заселено от хасекийски изселници след Освободителната война в 1878 година, а Индже войвода (Урумкьой) е било с гръцко население, сега също заселено от хасекийци. Селата откъм западната граница — Евренозово, Моряне (Дингизово) и Тъмна река (Карамлък) също са били турски, а Близнак (Караеврен) има население, спадащо етнографски и езиково към загорците. Единствено селищата откъм южната граница — Малко Търново и Старо Резово (изчезнало) етнографски спадат към Хасекията, но М. Търново като градче е търпяло влиянието на Лозенград и другите градове в Източна Тракия. Единствено турско селце в границите на Хасекията в миналото и то с краткотрайно съществувание, защото е било новозаселено, е малкото селце Бакаджик, разселено през Балканската война в 1912 година.

Както се спомена, Хасекията обхваща изцяло басейна на реките Велека и Караач. По-значителните притоци на Велека са Аидере и Тъмна река (Карамлък). По-голямата част от селцата в Хасекията са наредени на дължина по левия бряг на Велека и притока ѝ Тъмна река, по южните склонове на билото Босна — Живак — Уграш, именно Българи, Мързево, Граматиково, Визица, Заберново, Калово, Конак. Звездец се намира между двете реки, а Стоилово и Бръшлян са по десния бряг на Велека.

2. Орография

Хасекията е хълмиста гориста земя, дълга около 50 клм. и широка средно 10—15 клм. Крайният хоризонт, който затваря покрайнината е следния: на север едно от последните второстепенни билà на Странджа с посока от запад към изток, което започва от в. Мечка до Осман баир и Близнаците и завършва при Атлиман, на черноморския бряг. Главните възвишения по това било са: Босна, Живак, Св. Илия, Орана поляна, Петрова поляна, Дуденово, Уграш. Източно от последното възвишение, билото се разклонява от коритото на Керина (Визичка) река, която в долното си течение носи името Караач.

Североизточното разклонение завършва с Атлиман. По него и на запад до Босна вървеше турско-българската граница до 1912 година. Това било започва с височината Димирет и по-нататък дава възвишенията Пшелинет, Хаджийка, Острата чука, Колуница, Дукова бара и Гаче.

Южното разклонение започва с възвишението Тъпънет и завършва с крайморските височини Голеш, Лисово, Граничар, Папия. Последната височина се издига непосредствено над морското равнище и има твърде внушителен вид. От нея се открива величествена гледка както към вътрешността на Странджа, така и към морето. Разказват, че при ясно утро преди изгрев слънце от нея могат да се забележат силуетите на цариградските предградия.

От юг хоризонтът на Хасекията се затваря от дългото Кладарско бърдо, което в западния си край издига възвишенията Острата чука и Попиново, зад които се снишава котловината на М. Търново, а зад нея се възправят Голямата Могила и Градището, най-високият връх в тази част на Странджа. На запад се загражда с билото на Сейова нива, височината Звездец и Близнаците.

Заберново, по местна мярка, е средно по големине село в Хасекията и брои 150 къщи. Разположено е на около три километра над дълбокото корито на Тъмна река при вливането ѝ във Велека, върху един склон, който се спуща от Уграш към двете реки с едно резко спадане под височината Тъпънет — Бисана. Цялата околност на Заберново е хълмиста, прорязана от дълбоки ерозивни рекички и долове, обрасла с дъбови и букови гори. Ограничена е от изток с коритото на р. Щремница, на юг с Велека и Тъмна река, на запад с Казанска река и на север с билото Уграш. Западно под селото протича малката Заберска рекичка, която лете пресъхва, табл. XII. 1 и 2.

Дълбоките долове, които се вливат в Тъмна река и Велека, очертават по-дълги или по-къси билà с посока към двете реки, по-важните от които са: Тъгарово, Тъфралийка, Пройчово, Милофрът (Милюв рът), Гарманиково, Божейме, Талиюва нива и Тумбата—Голо бърце. По гърбовете на тия билà са нивите на заберци, а стръмнините са обрасли с гори.

Землището на Заберново граничи на изток с това на Граматиково и Визица, на север с Н. Паничарово, на запад с Калово и на юг със Стоилово.

3. Хидрография

Странджа общо взето е позната като безводна планина, понеже е ниска, без високи върхове, които да задържат снеговете до късно и да осигуряват води на реките. Все пак и тука се срещат не редко буйни карстови извори, но те са в ниските места на доловете, под които няма подходящи земи за обработване и затова водите им не могат да се използуват за напояване. Такива извори в заберското землище има четири: най-горе, под главното било е, Уграшкия извор със студена, варовита вода, извираща от скалите на бял варовик; вторият е Малкият извор, южно по билото Милофрът, с много пивка вода; третият е Големият извор и наблизо до него — Кокорово, по билото Гарманиково, близо до коритото на Щремница. Големият извор е типичен карстов извор, извира от варовични скали и е с много твърда вода. Останалите водни източници са малки изворчета (кайначета), пръснати из землището и задоволяват нуждите за поене на добитъка и за пастирите, жътварите, орачите, дърварите. Те обикновено дават началото на дълбоки долове. По-значителни от тия изворчета са Тъгарово, Хайдушкото врисле, Кельkoското врисле, Юртет, Страти боя, Букувчето, Дяда Постоле, Пшелинет, Чучурката, Дяда Янаке, Бигорът, Онте, Добрика и Язмата, в коритото на Тъмна река и др.

В самото село чешма няма, защото е на вододелно било, но затова пък ниско, в доловете около селото изворчетата го заобикалят като венец, което обстоятелство е било решаващо за заселване селото на това место. Тия водни източници, някои от които твърде слаби, но никога не пресъхващи, са следните, по местни названия: Бáбин, Кѝрью, Чу́чурът, Ле́щата, Ста́нчо, Чушме́та, До́брю, Су́башкет врис, Бури́лото, Ко́ста, Уси́ката, Каза́рмата, Гро́бенцки дол и Дели Георги. Едни от тях имат пивка вода (Коста, Добрю, Станчо, Кирью, Дели Георги), а останалите служат за поене на добитъка. В миналото за наливане вода от Станчо и Бурилото имало първобитно приспособление „бурило“, което все пак е било по-хигиенично от черпенето вода направо с бакъри или стомни. Днѐс три от изворчетата (Станчо, Коста и Чучурът) са каптирани за чешми с резервоар, но изобщо проблемът за водоснабдяването на селото е крайно наболял. Защото носенето на вода с кобилица и бакъри на рамо или със стомни на ръка от дълбоките долове от жените и децата, особено зиме, е убийствено мъчително и причина за чести простуди и заболявания. Трудното снабдяване на вода дава отражение и на хигиената сред населението. Перспективите за снабдяване на селото с вода са две: или да се доведе водата на Уграшкия извор, който отстои на около 3 клм. и е над равнището на селото, или пък чрез електрически двигател от Малкият извор, понеже е под нивото на селото, но водата му ѐ мека и пивка.

4. Климат

По липса на специални климатически проучвания и на метеорологическа станция в Странджа, освен дъждомерите в М. Търново, Граматиково и Звездец, не разполагаме с конкретни данни за охарактеризиране климата в Хасекията. Както е известно, Странджа е ниска планина, със средна височина 300-400 метра, но поради това че е гориста, много разчленена и прорязана с дълбоки ерозивни долове, всичко това ѝ придава напълно планински характер. Като обща констатация може да се отбележи, че поради близостта на Черно море и влиянието, което оказва последното, особено по течението на Велека и Караач, климатът на покрайнината е сравнително по-мек, с топла есен и по-студена късна пролет, мека зима и умерено лято. Дебели снегове падат, но рядко се задържат за по-дълго. Селцата по левия бряг на Велека и Тъмна река, в това число и Заберново, са в по-благоприятно климатично разположение, понеже са върху южен склон и са запазени откъм север от гористото било на Босна — Живак — Уграш.

Господствуващи ветрове в Хасекията и частно в Заберново, по местните названия са: моренѝкът — черноморски бриз, който лете редовно духа след обед откъм морето и се използува за отвяване при вършитба, затова тука не са познати веялките; яснѝкът — севернякът, който носи снеговете и навява дълб ките преспи (навейе) зиме; бя̀льльет вя̀тер — който духа от северозапад, откъм Бяло море и носи дъждове и югъ̀т — южнякът, който за късо време стопява снеговете, изсушава почвата и често пъти, особено есен, духа с такава сила, че разкрива покриви, кошари, плевни и събаря дървета.

5. Растителна покривка и животински свят

Растителната покривка и жив тинския свят в Хасекията не се различават много от тия в останалата част на Странджа планина. От горските дървенисти насаждения тука преобладават дъбът и букът. Дъбът е четири вида, които местното население именува: гърнѝца или още храст (мн. ч. хра́скье), а г рата от него — хра̀стова го̀ра, когато дъбовете са грамадни, високи (напълно противоположно на литературното значение на думата храст — нискостеблено); цер, гуру́н и лъжни́к, който се среща съвсем редко, предимно по устието на реките към черноморския бряг. Дъбът (хра́стовата го́ра) заема обикновено равнището на билата, а букът — стръмнините и осойните места. Упорита и неравна борба е водил странджанецът в миналото, при пълната изолираност и откъснатост на покрайнината от пътища и градски центрове, срещу бързото настъпление на буйния растеж на гората по баири и падини, за да си осигури парче земя, от която да се прехранва. Изкоренената и орана до пълно изтощение нива при онова първобитно земеделие е трябвало да се оставя 4—5 години „келеме“, за да „отпочине“, но в това време околната гора настъпва и за къс срок бившата нива е пак гора и е требвало отново да се бори орачът с нея; пробитият път до нивата, за носене дърва и пр., за година-две отново ставал гора и т. н. И при липсата на възможности за препитаване от горите, поради липса на пътища и пазари, странджанецът по неволя е виждал само злините, мъките, които му носи гората и затова той не е считал за нужно да я пази. С това напластено наследство в съзнанието на горяните се сблъскват днес горските власти, пред които стои сериозната задача да се опазят горите в Странджа.

Други по-известни дървесни видове са: кленът, габърът (два вида — „келев“ и „белогабер“), дрян, леска, предимно по коритата на реките, скоруша (оскруша), глог, мушмула, круша, киселица, бряст, върба, липа, усика (трепетлика), брякина, кучешки дрян, череша, дива лоза (горида), повит и др.

От храстовидните се срещат няколко вида вечно зелени храсти, най-известният от които е прочутата странджанска зеленика (Rododendron ponticum), чието царство е землището на село Българи, а около Заберново има само на няколко места, по южните склонове на височината Димирет.

От тревистите по-известни видове са жълт минзухар, иглика (йглеч), гарвански лук, див чесън (кимря̀н), детелина, глушина, див нахут, здравец, фсякано биле, сърпак, разните житни плевели — къкъл, троскот, паламида, магарешке бодил и др. — бела дона (голамо биле), предимно по билото Угращ, и много други, всичко около 80 вида, както ги посочва Н. Стефанов[1].

От животинския свят се срещат голям брой диви животни: вълк, лисица, дива котка, катерица, видра, пор, златка, борсук, сърна, заек, елен (рогач), а в миналото се е срещала и мечка, спомен от което са многобройните названия на реки и местности: Аидере (Меча река), Меча канара и др.

От птиците са познати: орел, ястреб, кукумявка (хухлувица), кукувица, кос, гарга, врана, дрозд, дарогъжица, гургулица, врабче, синигер, орехче, славей, пчелояд, чучулига и др. Много видове влечуги — осойница, пепелянка, слепо̀к, стрелец, водна змия, гущер и пр.

По реките се срещат рибите: речен шаран (лу́павец), мрена, пастърва, кременче, белица, долчинковци и кривия рак.

---

[1] Сравни Н. Стоянов и Б. Стефанов, Флората на България, т. I и II.

II. АНТРОПОГЕОГРАФСКА ЧАСТ

6. Население в миналото. Старини.

В Странджа не са правени археологически разкопки и проучвания, за да може със сигурност да се говори за предисторическо население. Въпреки това, случайно тук и там се откриват следи от предисторическия живот в тази планина. Така например, през 1934 година в местността „Харамиите“, на около три километра североизточно от с. Н. Паничарово, при оране в една нива се откриха явните следи на жилище от новокаменната епоха, именно, каменни чукчета, брадвички, длета, грубо работен хромел и др., а също така и керемични предмети от по-късна епоха.

Други трайни следи от предисторическо време са многобройните долмени в Странджа и Хасекията, табл. XIII, 1. Долмени (или „Змейови къщи“, „пѐщурье“, „по́хлу́пени каменье“) в землището на Заберново има на много места. Най-големият от тях е в м. „Тумбата“ (Добрювица) с циклопически размери: дължината на двете камери 5.10 м., задна ширина 2.5 м. и предна — 1.40. От покривната му плоча се е запазило само едно парче с размери: дължина 2·90 м., широко 0.70 м. и дебело 0.26 м. Скали от тоя род камъни наблизо няма и не може да се обясни откъде са носени тия грамадни плочи, които са естествени отломъци. Други долмени се намират в м. Лъгът по същото било, които са на брой два, един до друг, всред един пазлак и покрити с могили от камъни. При разравянето на един от тия долмени с бастуна се откри човешка челюст с напълно запазени зъби. Трети долмен има при завършване билото Тумбата — Голо бърце, в междуречието на Тъмна река и Заберска река. Четвърти — в най-високото място на Униашката бърчина, в „църквището“.

Най-ревностните „изследвачи“ на всякакъв род старини в Странджа са иманярите (малджѝи, мадръо̀наджии), които не са оставили неразкопана и неразрушена нито една старина, като не са пропуснали и пещерите, за да търсят заровено имане. Според техните разкази може да се предполага, че в Странджа е възможно да се открият следи от пещерния човек. Така в две от пещерите — Каръмлъчката, при изворите на Тъмна река, и Голямото подземие в горното течение на Аидере, при разкопаването им иманярите са открили дълбоко на около половин метър под варовичните пластове човешки скелети, а в пещерата Камени баир при Звездец са открити и следи от огън обгорели камъни и кости от най-различни животни.[1]

Следи за живота на населението от по-ново време в този край са многобройните могили (тумби), които не са изследвани и не е установено кои от тях са поселищни, кои гробници и кои гранични. Някои от тия могили са с внушителни размери, каквато е могилата в м. Тулпан на 1 клм. югоизточно от Заберново: обиколка при основата 150 м., височина 15 м, табл. XII, 3. Близо до нея са открити следи от езическо сбровище и тракийски конник, от което може да се заключи, че наоколо е имало тракийско селище. Други по-забележителни могили могат да се посочат: на изток от горепосочената на около 400 метра, също близо до друго езическо капище (днес чествувано като монастирче „Св. Дух“), в м. Драгоевица (Тумбата) — западно от селото, при с. Стоилово, при

---

[1] По сведения от иманярите: Стоил Димов, 60 г. от с. Стоиково, Димо Вълчев Крушунев, 58 год. от с. Звездец (1932 год.) и др.

Конак, в м. Попиново и пр. В тази част на Странджа и специално в Хасекията се срещат много начесто некрополи: в местността Чашка на 2 клм. южно от с. Ясна поляна; по Уграшката барчина, в местността Тумбата до Заберново и другаде. Тука се намира и най-големият открит до сега некропол от 800 могилки, построени в редици, по билото Хаджийка — Хориет кале.[1] Тукашното население нарича некрополите „ѐленцко гробье“, като за племето „ѐленнье“ има представа, че на ръст били същински великани, та при спъване от капина хората падали и умирали, затова, според преданието, „ѐленньето“ се покланяли на капината и за да я омилостивяват ѝ колили курбан.

В Хасекията се срещат и много „калета“ или „градѝща“. Почти в землището на всяко село има по едно, а някъде и по две „калета“, строени обикновено в най-непристъпните и пустинни, но стратегѝчески места по височините над реките. Едни от калетата са по-стари, градени със суха зидария, а други са зидани с хоросан. Предполага се, че те са от по-ново, римско време, а първите — от траките. По-забележителни калета в Хасекията са Голямото Градище над М. Търново, Кунгювото кале, между Калово и Конак, Махмукьойските калета (две—едното старо и другото по-ново) по билото Звездец — Петрова нива и други. В землището на Заберново има едно кале, Кокоровското, строено на непристъпна височина над р. Щремница и Кокоровския извор, по билото Гарманиково, защитено от трите страни от Щремница и Кокоровския дол и само от запад е могло да се влиза в него. Диаметърът на калето е 100 метра. В средата му се намира голяма вдлъбнатина, „въпа“, навярно цистерна за вода, а според преданието — началото на подземен изход, който е стигал до самата Щремница, откъдето скритото при нападение население се снабдявало с вода. На запад откъм единствения вход има стръмна падина, в дъното на която има натъркаляни множество камъни, някои от които валчести като гюллета. Това место се нарича Фърлѝющето, понеже, според преданието, оттука се отбранявало калето при нападение чрез хвърляне на камъни срещу нападателите.

В параклисчето „Свети Георги“, на един километър южно от Заберново в м. Тулпан, е зазидан в олтарната част добре запазен тракийски херос, изработен на едрозърнест мрамор с размери: височина 0.8 м. и ширина 0.85. Херосът е представен с развята назад хламида, яздещ надесно. Зад коня му е представен пажът на хероса. Последният се подпира с лявата си ръка на опашката на коня, за да приравни хода си с тоя на ездача[2], табл. XIII, 3.По всичко личи, че наблизо е имало езическо светилище, което ще е във връзка с голямата могила, за която стана дума го-горе.

Второ езическо светилище е открито преди около 50 години на един километър източно от същата местност, във върха на билото Милофрът, празнувано днес като „Свети Дух“, със запазени основи на солидна постройка и грамадни правоъгълни дялани каменни поставки. Между тях се намери и отломък от надгробен паметник с размери: височина 0.80 м., ширина 0.45 м. и дебелина 0.12 м., с надпис на старогръцки, края на който завършва: „Пътниче здравей“,[3] табл. XIII, 2

---

[1] К. Шкорпил, Опис на старините по Черноморската област (1926 г.),

[2] К. Шкорпил, цит. съч.

[3] Д. Дечев, Известия на Българ. археолог. институт, VIII 1934, стр. 78.

7. Стари селища. Доселвания и разселвания.

Населението в Странджа и Хасекията е преживяло всички превратности и бури на променливата история на Балканския полуостров, характерно за която са непрестанните нахлувания на най-различни племена, продължителните войни между България и Византия през първото и второто българско царство и др., видимите следи от което са многобройните стари селища в покрайнината. Предания и спомени обаче от времето преди турското нашествие в тия земи не са запазени сред населението, освен споменатото предание и песни за Урдувиза. Все това време датират и откъслечните и мъгляви спомени за страшните каталани[1], отразени в народните приказки. Така в една детска приказка от Хасекията се говори, че спящото под една леска зайченце било ударено от паднал лешник и то помислило, че това е куршум изстрелян от каталаните, затова бягайки из гората, всяко срещнато горско животно плашело с каталаните, повтаряйки задъхано: „Бягай, Кàлько Лешѝчко (Вълчо Кòкълчо, Мечко Тодоро и пр.), да бягаме, че отдолу идат турци-каталанци, отдето минат — кръв се лее, мозък тече...“ А прозвището каталàнско е станало нарицателно, за да се изрази нещо прекалено. Тук казват: „енно ѝденьнье пàнна — каталàнцко“, или „ тоя има пари — каталàнцки“ и др. п.

Проблемът за изчезналия град Угреш. В един молитвослов от 1600 година, постъпил по-късно в Черепишкия манастир, в края (на стр. 440) преписвачът му е прибавил приписка, в която се казва:

Трѹдиⷯ се ѿ҃ сеⷨ писаніи, а҆зь грѣшны̏, мнѡ҃ ѡ҆каанѣиши, и҆ мъ́нши въ ѥ҆ромонасѣ ѥ҆ромонаⷯ Василїа. Ѿ҃ монастиⷬ ст҃го Нлїа близь се҃ Тѣтовѣнѥ, Ѡуьтво ми ѥ҃ Загорїе таразїа҃ (?) Ѿ҃ граⷣ Оугреша, бли҃ монастыра ст҃а Пеⷮка...[2]

За родното място (отечество) на този иеромонах Василий от град Угреш, близо до манастира „Света Петка“, в Загорието, има едно редко съвпадение на изброените имена в околностите на Заберново, което дава сериозно основание да предположим, че този град е бил тук.

Първо, имаме местността Угрàш, едно второстепенно било от главното Босна — Живак — Уграш, което се спуща от север към юг, ограничено от коритата на Уграшки дол и Стоянов дол, след събирането на които рекичката носи името Заберска. Освен общото название Уграш на цяла околност имаме: Угрàшката бърчѝна, Угрàшки извор, Угрàшки гьол, Угрàшко пладнище и пр. А фонетичната близост между двете думи

---

[1] Каталаните били полудиви испански орди, повикани на служба от византийците през 1302 година. Те пожънали големи успехи срещу турците, но поради нередовното плащане възнаграждението им от Византия, сами се превърнали в разбойници и цели 75 години държали в трепет и страх населението около беломорското и черноморското крайбрежия на п-ва (К. Иречек, История на България, стр. 224). Един от водителите на това разбойническо племè, Рамон Мунтанер (1269—1336), който участвувал в 32 сражения по море и по суша, говори в своята хроника, че грабежите им в югоизточна България достигнали до Neada (Инияда), с Мидия и около Ахтопол, т. е. засегнали са и крайбрежната част на Хасекията (срв. С. Табаков, История на гр. Сливен, т. I, стр. 221).

[2] Протоиерей Ив. Гошев, Стари записки и надписи, свезка пета, 1937 год., № 54, стр. 34.

— Угра̀ш и Угреш е много голяма и може да се допусне, че са едно и също име.

Второ, тука наблизо се намира параклисчето „Света Петка“ (Балъклия), който в миналото е бил голям манастир, със свои ниви и пасища, с няколко сгради и калугери. Нивите до манастира, около 200 декара, и до днес се наричат манастирски, а околността „манастирско“ или „манастирет“. Следите от сградите на манастира личат ясно. Днес там има само едно параклисче, чествувано от двете села Калово и Заберново в петъка след великден и го наричат „Балъклия“ (Света Петка) табл. XII. 4. Преданието говори, че манастирът разполагал с много добитък — овце, крави, имал свои воденици и тепавици, следите от които личат долу под манастира в Заберска река. Тепавичището е на пътя от манастира към Уграш.

За края на този манастир се разказва следното: една жена от околните села отишла да се изповяда в манастира. Калугерът (или игуменът), пред когото се изповядала жената, си позволил да посегне на нейната семейна чест. Връщайки се в селото, тя се оплакала на съпруга си и последният, вбесен от това, си отмъщава на калугерите, като една нощ запалва манастирските сгради, които изгорели до основи. След това, може би и поради създаденото настроение между околното население, опити за възстановяване на манастира не били направени и той запустял.

Поставя се сега въпросът, да се определи къде е бил този град Угреш? Васил Миков като споменава за този документ определя изчезналия град Угреш до село Буково (Грудовска околия) и извежда името Угреш от стб. ОУГРИ — със значенае на унгарец, маджарин.[1] Основание да определи Угреш там В. Миков навярно е имал пред вид Г. Буковския манастир „Света Петка“. Никъде обаче там няма запазено име Угрещ, което да напомня за изчезналия Угреш. На Осман баир, на около един километър от манастира, има следи само от обикновено градище, но не и от селище. Преданието смътно говори, че именно опожарения манастир до Заберново се преместил при Г. Буково и затова носи същото име — света Петка. Доколко обаче последното отговаря на истината не ще е трудно да се установи, ако се направи едно по-задълбочено проучване, като се разпитат стари хора от с. Г. Буково.

Ако допуснем, че Угреш е бил около Заберново, трябра да го търсим на две места: или на самия Угра̀ш или в м. Юртет.

По самото било на Уграшката бърчина има следи от старо селище, но те ни насочват на много по-старо поселение, защото никакви следи от керамични останки не са намерени. Има множество могилки, под вековната дъбова гора, които изглеждат повече да са некропол. Найвисокото място носи името „цръквището“, понеже се е предполагало, че там е била църквата на селището. Преди двадесетина години обаче иманяри разкопали „цръквището“ и открили гробница с много човешки скелети, оградена с грамадни камъни, прилични на тия в долмените. Все пак при едно щателно проучване твърде е възможно да се открият следите и на по-ново селище.

Следи от изчезнало селище има и на около един километър от манастира, отсреща коритото на Заберска река, на два километра северно от Заберново, в местността Юртет, в подножието на възвишението Бисàна. Мястото където е било селището е разорано на ниви и в тях се виждат на всяка крачка керамични парчета. По-добре личат гробищата на селището, понеже местото там е по-стръмно и каменисто, негодно за нива. В гробището и днес стои полуизровен голям откъс от някакво релефно изображение на камък от едрозърнест мрамор. За съжаление, местното население не е запазило спомен за името на това селище. Разказва се само, че Заберново е било най-напред тука, но защо се е изселило — не се знае. Може да се предположи, че една от причините е била оскъдността на водата, поне като съдим по днешното състояние на водните източници. Според преданието, оттук селото се пренесло в местността Тулпàн — на 1 клм. южно от днешното село, където следите от селището са по-пресни: останало е коренището на една смокиня, останки от една чешма с пръстени кюнци — Стратѝ боѝ и купчини от камъни в нивите, както и керамични останки.

---

[1] В. Миков, Произход и значение на имената на нашите градове, села, реки планини и места, София, 1943 г., стр. 104.

На днешното си място Заберново датира от преди около 300—350 години. Доказателство за това може да се приведе и обстоятелството, че преди десетина години бурята събори издъно един вековен дъб в гробищата, който бе на възраст около 300 години, под чийто корени се оказа гроб. Последният е могъл да бъде поставен там преди поникването на дъба, или най-малкото, когато е бил малко дърво. Според преданието, първите къщи на Заберново на сегашното му място били правени от дъбове, сечени там. Много от материалите обаче на най-старите къщи в селото имат следи, че са взети от по-стари къщи, навярно пренесени от Тулпан.

Име. За произхода на наименованието на Заберново нищо не се знае. В един анонимен сборник „Наше село“, издаден преди няколко години, се казва за Заберново, че името му произлизало от „събор“, какъвто ставал уж в околностите му някога. Нам обаче не е известно да е имало такъв голям „събор“, та и селото да получи името си. Тука си има обикновени „панагири“, каквито има и в останалите села на Хасекията.[1]

Доселвания. Преданието за движението на населението на Заберново в далечното минало ни говори, че в него са се вливали жители от няколко съседни села.

Първото вливане на жители в Заберново станало от изчезналото днес село Телкиля̀р, което се намира на около 20 клм. на изток, по билото Хаджийк̀а-Дели Раша. За заселването пък на последното село се знае, ча жителите му произхождат от други селища. При опожаряването на крепостта Урдувиза, за което се спомена по-горе, жителите ѝ се заселили навътре в гъстите гори и образували селото Гарван, днес несъществуващо, но името му запазено, отстоящо на десетина километри от морския бряг, на запад (между днешните селца Писменово и Урузово). Гарван обаче било непрестанно обезпокоявано от грабителските нападения на племето ла̀зи,[1] затова жителите му потърсили спасение по-назапад, като се разделили в две посоки: едната част от гарванци се заселили в м. Церът, по посока към Мързево, след това се придвижили и заселили в Юртет близо до Мързево и най-сетне образували самото Мързево.

---

[1] Покойният стар детски писател Дядо Благо (Стоян Русев). който е родом от Заберново, ни убеждаваше, че Заберново произхождало от името на Заберган — хан на българите кутригури (между 550—558 г.). който извършвал грабителски походи из целия Балкански п-в и дори заплашвал да унищожи властта на византийския император (Юстиниан I) в полуострова (Н. Г. Данчов и Ив. Г. Данчов, Българска енциклопедия, стр. 482). Това любопитно предположение неможе обаче да се подкрепи с никакви исторически доказателства и то си остава като такова.

Другата половина от гарванци образували селото Телкиля̀р (Лисичево) по билото Хаджийка — Атлиман, но ла̀зите и там ги намерили, затова и от тук трябвало да бягат още по-назапад, по-навътре в Странджа. Жителите на Телкиляр също се разделили в две посоки и се заселили в готовите села: едната половина във Визица, а другата в Заберново. Поради това и землището на разселеното Телкиляр било поделено между Визица и Заберново, като към Визица били причислени местностите от бившето телкилярско землище: Есекайряк, Колуница, Калчовци и Хасанкьой, а Заберново взело Дели Раша, Новите колиби, Мусакьово, Церова поляна и др., които места заберци владееха до 1878 година, където те имаха чифлици (колиби) и много днешни старци са родени на колибите Дели Раша,[2] помнят бащините си ниви, а някои дори още им плащат данъка, макар че вече са в обекта на горите. След определяне обаче на границата между България и Турция, по Берлинския договор, по билото Босна — Живак — Уграш — Хаджийка — Атлиман, тая част от заберското землище останаха отвъд в Изт. Румелия, а селото — в Турция и нивите не можеха да се орат, още повече че това беше гранична зона.

Това придвижване на населението от разрушената Урдувиза към вътрешността на Хасекията, според преданието на старите хора, ни изглеждаше легенда, но наскоро са откри един документ, който потвърждава, че част от жителите на Телкиляр са се изселили във Визица и това ни дава основание да вярваме, че и другите сведения не са измислени, а отговарят на действителността. Този документ е едно съдебно определение на Ахтополския околийски шериатски съд от 1836 година, по повод искането на една деветочленна делегация от с. Визица, в състав: Тодор Чорбаджи Михаилов, Митрю Стоянов, Стоян Калоянчов, Хрусул Иванов, Хрусул Димов, Георги Калчов, Горитоглу Стоян Киров и Хрусул Малчов, които пред съдията Хавръз Хюсеин заявили следното:

> „Мерата, намираща се в границите на нашето село и наименовано село Ески-Телки, което се развали преди (40) четиридесет години от датата на настоящия акт, се намира между следните граници: от една страна Хорозларската мера, от друга — Гайдехор, от друга Колуница дереси до Големия кайряк, от друга Гарван дереси до Осман Дермен. Намиращата се между тия граници мера служи от горепоменатата дата и до днес за айлък, кашлак и посеви на селото ни, от никъде не е имало никаква пречка в сеченето и пасенето в нея — зиме и лете. Обаче, за да стане тя наше собствено притежание и владение, молим Шериатския съд да ни даде крепостен акт за това“.[3]

---

[1] Лазите са племе от грузинското семейство, морски пирати, които с дръзките си нападения по черноморските странджански брегове десятки години всявали ужас в тукашното население.

[2] Петър Горов Ников, Иван Рашев, Тома Рашев и др.

[3] Този крепостен акт се намира в с. Визица (в Георги Тодоров), от когото взехме препис през 1947 год. Преведен е на български от Министерството на външните работи и вероизповеданията, консулски отдел, на 2 юни 299/1881 год. в София и преводът потвърден за верност с оригинала също от нотариуса при Бургаския окръжен съд с № 5223 от 28. I. 1920 год.

Свидетели по това дело били селяни от околните села, именно: Лолук Вълчев, Малчо Пеев, Бегликчи Стоян, Яким Тодоров и Димо Вълчев — всички от Заберново, навярно произходящи от изселниците на Телкиляр, Караникола Чорбаджи от Стоилово, Георги Атанасов от Калово, Тодор Чорбаджи Михаилов от Хорозлар и Субаши Абдул от Евреноз.

От този документ заключаваме: първо, че една част от жителите на Телкиляр (Ески-Телки) действително са се влели във село Визица, следователно и сведенията за вливане другата част в Заберново, още повече като се има пред вид владеенето на другата част от землището на Телкиляр от последното, е напълно вярно; второ, че разселването на Телкиляр е станало в края на 18 век (1796 год.).

Второ вливане на население отвън в Заберново имало от изчезналото село Велека, което се намирало в междуречието и в самите лъки, при вливането на Тъмна река във Велека. Причините за разселването на селото Велека не са известни, но има указания, че най-важните и решаващите са здравословни. Понеже селото е било ниско в реката, обградено с високи баири — от изток Божейме, а от запад Петрова нива — където падат чести мъгли и слани, става силно течение по реката и има рязка промена на дневната и вечерната температура и, заболяванията са били често явление. За голямата смъртност на населението, както и за причините на разселването ни указват ред суеверия[1].

Следи от това селище днес има много: запазен е един бунар, наричан „бояджийски геран“, понеже в селото имало майстори бояджии, чийто бил кладенецът. В лъките Орехът, където до скоро е имало и дънери от орехи пак от селото, орачите откриват делвички, стомни и др. керамични останки. През 1898 година бил открит и друг кладенец под дънера на дебел бряст, който извор днес служи за аязмо на манастира. Открита е и една керемидарници. Селото броило 80 къщи. Днес по-нагоре по течението на Велека се намират стоиловските колиби Велека.

Поради средното положение на селото Велека между Стоилово и Заберново, жителите му се разделили на две и едната част отишла в Заберново, а другата—в Стоилово. Едновременно с това била поделена и мерата между Тъмна река и Велека: по билото до Драката, от там по Янов дол до вливането му в Тъмна река. По-после изселените в Заберново жители, понеже е трябвало да преминават Тъмна река зиме, за да орат нивите си, ги продали на стоиловци, а някои, по местността Стария чифлик, още си се владеят от заберци.

Разселвания. Покрай гостоприемството, което Забернуво е давало на жители от околните селца, гдето животът поради размирните години, здравословни, стопански и други причини е ставал невъзможен, селото изпитвайки същите несгоди, само за последните два века, за които имаме сведения, е дало няколко разселвания.

При всички по-важни и бурни събития — войни, въстания и др. — населението в Хасекията е намирало спасение в бягство в гъстите вековни странджански гори, поради което думата „бя̀ганьето“ е добила особен смисъл и значение, свързано с представата за убийства, страхове, ужаси и разорение. Запомнените „бяганьньета“ са четири на брой: „старото бяганьнье“ е станало при първото прехвърляне на руските войски под Балкана, именно похода на Дибич Забалкански в 1829—1830 година; второто или „казачкото бяганьнье“, е през Освободителната война в 1877—1878 година; третото е през събитията на Преображенското въстание в 1903 година и последното е през Балканската война — 1912 година. За старите хора в покрайнината разните „бя̀ганьньета“ са оставили незаличими следи, затова те им служат като траен календар за ориентиране във времето. Когато ги запитате на колко са години или за друго събитие казват: „след старото бяганьнье“, „в казачкото бяганьнье“ и пр. В резултат на тия събития винаги е имало разселвания.

---

[1] Разказва се например, че църквата в селото била на името на Богородица; всяка година там ставал голям събор, традиция запазена и днес, и по този случай се колела голяма жертва (курбан) — говежди бик. Веднаж една бабичка си купила главата на бика, за да я вари, но я турила под дрешника си (възтреба) и я забравила. Когато се сетила за нея след време и проверила, тя се ужасила, когато видяла, че биковата глава я гледала като жива. Изплашила се бабата и за да не се научат за сторения от нея грях, скришом пренесла главата вечерта и я хвърлила във Велека, откъдето започнал да излиза вампир (устрел), който нападал и морил хората и добитъка и това станало причина да се разсели селото.

Трябва да спомена, че наред с бяганията по политически причини помнят се и „чумни бяганьньета“ или просто „чумавото“, които също са няколко — „старото чумаво“, „скорошното чумаво“ и пр., когато чумните епидемии са нахлували със страшна сила и населението е намирало спасение пак в горите. Последното „чумаво“ в Заберново е към края на 18 век. Видимите следи от чумните бегания са десятките гробове покрай селото, из градинки и хармани, понеже не е имало възможност да се носят умрелите в гробищата.

Най-старото запомнено разселване на заберци, както казахме, е станало през руско-турската война в 1829—1830 година. Знае се, че всяко идване на братята руси в България е подхранвало и надеждата у българите за освобождение, затова толкова по-голямо е било разочарованието и по-черна ставала мъката при оттеглянето на руските войски. По тия причини особено при първото идване на руситe в България и оттеглянето им, съгласно Одринския договор (1829 г.), населението от цяла североизточна Тракия, в това число и Хасекията се изселва в Русия, което е отразено и в народното творчество. В народните песни животът в братска Русия се рисува твърде примамливо:

Збѝрай, Калинко, ру́бата,
збѝрай я, човаллѝсвай я
ф пуста Русия ше пѝдем,
ф Русия лѐсна леснинà —
ф Русия бàла[1] не мя̀тат,
бàла, Калинко, ни харàч.[1]

Ведно с вдигане десанта от руските войски по черноморското крайбрежие, цялото население от Хасекията се изселва в Русия, вземайки със себе си на гръб най-необходимото, като изоставило покъщнина, имот, ниви, добитък. Пренасянето ставало с гимии от Созопол. Настанени в неоздравените и пусти тогава области в Херсонска и Таврическа губернии голяма част от изселниците неможали да се аклиматизират и измрели друга част се върнали обратно при обявената амнистия от турското правителство, след две годишен престой, но все пак и там останали много, където и до днес са се запазили в компактна маса.[2]

---

[1] „Бàла“ и „харач“ са данъци, които турското правителство е събирало от поробеното население.

[2] Вж. събраното народно творчество на тия българи от Н. С. Державин в сборника „Болгарскiя колонiи въ Россiи“, изд. на БАН.

Заберново през това време броило около 150—200 къщи и населението му до един се изселва в Русия. След амнистията, към 1832 год. се завърнали обратно около двадесет семейства от родовете: Горовци, Бигликчиювци, Бъчуварювци, Чехутовци, Шишковци, Делиивановци, Станчовци и др. Завърналите се заберци, след около двегодишно престояване в Русия, заварили селото напълно опустошено, разграбено от турците и от останалите тука жители на околните села—никаква покъщнина, добитък, семе за засяване нивите, никакъв инвентар, та е трябвало да започват съвсем отначало. Разказва се, че за да завъдят отново овцете трябвало е да дадат на един кехая от Звездец — Крушунет, в местността Добрика, около 40—50 декари ниви срещу 12 овце за разплод.

Второ голямо разселване на заберци станало през Освободителната война в 1878 година, когато границата, според Берлинския договор, се установила на 4—5 клм. северно от селото, по билото Босна — Уграш, и голяма част от нивите, чифлика Дели Раша, останали в Източна Румелия, а селото в Турция.

В кипежа на събитията през Освободителната война и най-вече при паническото бягство на турците от бързия победен марш на братските руски войски, заберци намирали спасение пак чрез бягство в горите, защото издевателствата и грабежите на бягащите турци, особено на свирепите черкези, нямали край. Характерни документи, които отчасти ни дават представа за изживяните ужаси на заберци и на останалото население в Хасекията през тия времена, са жалбите на селата до главнокомандващия руската армия, княз Николай Николаевич, когато победоносните руски войски през януари и февруари 1878 година напредвали към Сан-Стефано. По една щастлива случайност черновките от тия жалби са запазени.[1] Така, в жалбата на заберци се казва:

> Избавительо нашь Князе Николае!
>
> Нашето село е от 50 къщи в Ахело-Бургаската кааза има растояние 12 часа, а до М. Търново 4 часа.
>
> Теглилата ни са[2] чифтовете и овцете ни зимаха и на пътят когото срещнеха го обираха; когато дойдеха въ село не оставеха да продума никой, ако ли продумаше джермяваха[3] го и не[4] искарваха комити. И нѣкой отъ заптіетата или вънкашни когато дойдеха въ селото ни искаше да му правимъ всякакви прищевки това същото ставаше и отъ черкезете и от турцитѣ. Друго едно: на 20 того мѣсеца дойдоха в селото ни държяветѣ (бѣеветѣ) на които ходѣхме да се оплакваме на Бургасъ и ни заобиколиха селото отъ които 7 души се хванаха отъ първенцитѣ и имъ зѣха всичката стока и дигнаха отъ селото 17,000 гр. и мнозина вързаха и имъ смазаха коститѣ доклѣ бѣха живи, като ги удряха съ тилыето[5] на брадвитѣ и ги направиха на пестилъ. Нъ това имъ не стигна, и пак други бесеха, а пъкъ друкъ (извинетѣ) нажежяваха свредлитѣ и имъ проврѫтяваха дупки по тѣлото и имъ го въвираха въ срамното мѣсто: охъ Боже! Как да ви го опишемъ! Въобразете си: ревътъ

---

[1] В частната архива на бившия учител в М. Търново Н. Орешков. (срв. Г. п. Аянов, цит. съч., стр. 337).

[2] Следва зачеркнато: „тия от 5 год." Правописът запазен.

[3] Глобяваха го (б. м.).

[4] С значение на ни, което по местния диалект се изговаря като не (б. м.).

[5] Тиловата, тъпата, тежката част на брадвата (б. м.).

и викътъ правеше человѣка да пролива кървави сълзи, охканията и воздиханията разтреперваха и най-дързостния человѣкъ. И отъ къмъ дрѣхи не ни остана ни една, причината на туй което стана, та бегахме беше, защото по напрѣдъ състанаха гръците, та ни клеветеха на мѣстнитѣ власти и казваха че ги е страхъ от насъ, та дойдоха и ни зѣха оружіето отъ тамъ до сега още се намираме по пустините защото не се е миналъ денъ да не посещаватъ селото ни нѣкои отъ тѣхъ.

Неможемъ да ги искажеме мъкитѣ които прѣтеглихмѣ защото са безбройни. Езикътъ ни е вѣзанъ и не можемъ вече да говоримъ всички отъ бой (ни) и убодени.

Слѣдъ Бога обичний ни княже нашь Николае, вие сте ни покровитель; дано Бог Ви бъде помощникъ и прострете и къмъ насъ покровителственнѫтѫ Ви Ваша рѫка, та ни избавите от тѣзи грабители.

В голѣма надѣжда остаят вѣрнитѣ и покорнитѣ Ви слуги.

1878 іан/26
Заберново Подписваме се

Понеже събитията в началото на 1878 година се затегнали и заберци не са могли да останат повече в горите в най-студените месеци януари и февруари, затова се настанили в най-близките села отвъд — Н. Паничарово Ясна поляна, Приморско, Веселие, Крушевец, Извор и други. След приключване на войната и окончателното определяне на границата, само едната трета от населението се завръща обратно в Заберново, а останалите остават в Изт. Румелия и се настаняват в горепосочените села, а някои отиват чак в с. Надър, Айтоско. Заберецът Костадин Станчев пръв се заселва със семейството си на мястото на днешното село Приморско, след него идват изселници и от други села на Хасекията и така се образува ново село, което нарекли Кюприя. Друг заберец Коста Узуна, ведно със стоиловеца Коста Куюмджията поставят началото на селото Н. Паничарово, след което се заселват и жителите на Старо Паничарово.

Трето голямо разселване на Заберново става през събитията на Преображенското въстание в 1903 година. Докато продължавало въстанието, жените, старците и децата напуснали селото и се настанили в местността Горовата бърчина зад границата, през зимата прекарали пак в близките до границата села в България, а след даване на амнистия от турското правителство в 1904 година, обратно се завърнали едва половината от семействата, а останалите пак остават в селата Н. Паничарово, Веселие, Ясна поляна и др.

Последното „бяганьнье“, през Балканската война в 1912 година, е временно, като заберци прекарват лятото пак зад границата в горите на Велковата ечма и в Краварник, но след определяне на границата зад М. Търново, населението за първи път се завърна целокупно и заживя свободен живот.[1]

---

[1] Поради липса на място, останалите материали за типа и характера на селището, архитектура, етнография, духовна и веществена култура и пр. ще бъдат обнародвани допълнително.

ГОРО ГОРОВ

СЕЛО ЗАБЕРНОВО, МАЛКО-ТЪРНОВСКОГО РАЙОНА

Автор, терпеливый и упорный исследователь области Странджи, дает короткое извлечение своих исследований над селом Заберново, которое находится в интересной области Хасекия. После нескольких общих понятий о географическом положении, об орографии и климатических условиях области, автор занимается антропогеографическими отношениями. Самая большая часть исследования занимается сведениями об археологических остатках в окрестностях села и с данными его прошлого. Переменная судьба этого села изучается до 1912 года. Вторая часть этого труда следует с етнографическими и фолклерными материалами.

GORO GOROV

LE VILLAGE DE ZABERNOVO, ARRONDISSEMENT MALKO-TIRNOVO

L'auteur, qui est un explorateur patient et assidu de la région de Strandja, a résumé ici ses études sur le village de Zabernovo, qui se trouve dans la région intéressante de la Hassekia. Après quelques notions générales sur la situation géographique, sur l'orographie ainsi que sur le climat de la région, l'auteur s'arrête sur les conditions anthropogéographiques. La plus grande partie de l'étude s'occupe des restes archéologiques des environs du village ainsi qu'avec les données — malheureusement trop maigres — de son passé. La vie mouvementée du village est suivie jusqu'à l'an 1912. Une seconde partie suivra avec des matériaux d'ethnographie et de folklore.

ГЕОРГИ п. АЯНОВ

БЪЛГАРИ В ЮЖНА СТРАНДЖА И СЪСЕДНИТЕ ОБЛАСТИ

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ — БУРГАС, ТОМ I

ГЕОРГИ П. АЯНОВ

БЪЛГАРИ В ЮЖНА СТРАНДЖА И СЪСЕДНИТЕ ОБЛАСТИ

Уводни бележки

Областта южно от Странджа до Цариград споделя всички етнически промени, на които е подложен Балканския полуостров. Нещо повече — тези земи, разположени близо до проливите, които съединяват двете морета и са прекия път от Европа за Азия, намиращи се до един значителен световен център, какъвто е Цариград, приемат прекия удар на всеки завоевател и контрамерките на всеки господар, който иска да запази за себе си предимствата на своето изгодно географско пложение. Тези обстоятелства определят непрестанните, често пъти основни промени в народностния облик на областта, споделяни от местното българско население от неговото настаняване, та до наши дни. Една от тези дълбоки, коренни етнически промени се извърши пред нашите очи, като хиляди българи бяха принудени да напуснат родни селища и имот пред угрозата да бъдат физически унищожени. Настоящата работа предлага материали, събирани от бежанци от тези краища. Целта е да се запази местната традиция за състава на населението, за неговото участие в общобългарските освободителни борби, за обстоятелствата на пропъждане на съответното селище. Събрани са и сведения на местното предание за изграждането на българския елемент в областта, след като вече веднаж е бил унищожен с турското нашествие. Но преди всичко, налага се един въпрос и той е: Дали след преживеното турското нашествие в тия страни, което е причинило толкова злощастия на местното население, са останали следи от него, главно от българското. Колко и да са оскъдни сведенията, с които разполагаме, все пак има известни указания, които ни дават основание да допустнем, че са се запазили остатъци от старото българско население, освен в планинските части на тия области, за което няма съмнение, но и в полските.

Гръцкият хронист Грегорас, като говори за обезлюдването на Тракия през XIV-ти век казва, че в нея рядко можело да се видят волове и орачи. Като имаме предвид, че със земеделие са се занимавали изключително българите тогава, можем с основание да заключим, че тия орачи не са били други освен българи (проф. П. Ников).

Д-р П. Орешков допуща, въз основа на езикови данни и други спомени, че в околностите на Деркос и Чаталджа се е запазило средновековно българско население (20).

В подкрепа на това мнение на Орешкова, ще посоча интересния факт, че в северните околности на планинския градец Странджа, от незапомнени времена и до Балканската война, се намериха 200—300 български колибарски селища от по 5—6 колиби, наричани още по турски мекяни или саи, чието население се е занимавало изключително със скотовъдство и отчасти с въглищарство. Тия колиби (мекяни) са носили обикновено фамилните имена на тяхните основатели, като: Станковци, Желязковци, Керециновци и др. подобни, каквито имена носят всички колибарски селища в странджанско около днешните села (6). Тъй като занятието на тия колибарски селища е било крайно необходимо за нуждите на столицата, изглежда, че турската власт ги е толерирала. Каква е днес съдбата на тия малки планински поселения, никой не знае. И никой в миналото не е имал възможност, в тия непрестъпни планински чукари на Южна Странжда, да проследи произхода, бита и езика на тия планинци. Но, ако ще искаме да търсиме следи от средновековно население в Чаталджанско, то ще го намериме именно между тия планинци.

Христо Кодов (41) е на мнение, че старобългарско население се е запазило в цяла Източна Тракия. Навярно той прави това свое заключение въз основа на известни спомени за стари български села и от следи от славянска топономия, каквито намира и Макс Фасмер. Колкото и да са слаби следите от славяно-българска топономия, факт, който прави впечатление на всеки изследвач, той не е още убедително доказателство, че тук не са обитавали българи или, че не са се задържали тук през и след завоеванието. Защото османските турци, завзели веднага тия места, са преименовали всичко с турски имена. Даже имената на многовековни старо-гръцки и тракийски селища, са били заменени с турски. Затова именно ние не виждаме повече следи не само от славяно-българска топономия, но и от гръцка. Но, ако този факт е верен за полските части на тия области, съвсем не е така за планинските им части, както и за самите им съседни планини, в които славяно-българската топономия е преобладаваща. Аз съм имал възможност, чрез разпитване на стари хора (бежанци) от Цариградските български села, както и на източно-тракийци и на западно-тракийци да проследя топономията и водописната номенклатура около всички български села от Чаталджа до Места и съм останал с убеждението, че докато следите от славяно-българска топономия около полските села са наистина слаби, около планинските села в Родопите, Сакар Дервентските възвишения и Странджа, славянската топономия е преобладаваща. Това подробно е отбелязано в книгите „Странджа“ (6) и в „Народностен лик на Западна Тракия“ (42). — А този факт, който е много важен, говори краснаречиво, че ако българският елемент в полските части на тия южно-български земи е бил прогонен и разреден по един насилнически начин, то в съседните планини българското население се е запазило и чувствително увеличило, поради прииждането от полето на прогонени българи, за да предприеме ново заселване и объргаряване на тия земи през мирния период на турската държава, който настъпил след завършване на завоеванието.

ТУРСКА КОЛОНИЗАЦИЯ

Турците, като обезлюдявали тия южно-български земи от християнското население, едновременно с това заселвали неговите селища с колонисти, като османски турци, туркопули и др. от М. Азия, както и татари от Южна Русия.

Най-първо били заселвани градовете и стратегическите места и главните пътища, които водели за Одрин, Гюмурджина, Солун, Пловдив и др. Н. Грегорас ни съобщава, че по Дарданелското крайбрежие имало значителни поселения от турски наемници, допустнати от самия император Кантакузен, за да ги има на разположение, когато му стане нужда. И това е било преди още турците да се настанят в Цимпе (1352 г.) и да започнат систематическите си завоевания (П. Ников). Гръцкият историк Папаригопулос в своята „История на гръцкия народ“ пише, че около средата на XIV-ти в. Орхановия син Сюлейман паша настанил около Галиполи и няколко турски и арабски поселения, а към края на същия век, султан Баязид, а след него и Мурад II. прехвърлил от М. Азия в Тракия тюркмени, а към Горна Тракия — татарски колонисти от Южна Русия (Табаков). По-късно към XVI-тия век били прехвърлени от Анадола нови колонисти, известни под името коняри или юруци и после казълбаши, само че те били повече настанени към Западна Тракия и Източна Македония, а в Странджа от тях наброявали 3—4 села в Малко-търновска околия.

Изобщо, в едно късо време Цариградско и Източна Тракия са били покрити с доста турски поселения, които давали запасни военни сили, без да стане нужда да се прехвърлят такива всеки момент от Мала Азия. Християнските държави, казва проф. Ников, не били в състояние да се противопоставят на турската колонизация нито със сила, нито по естествен път, защото докато тяхното население намалявало поради изселване, избиване и потурчване, то турците използували за тази цел прираста на турското население в Мала Азия.

Както по-рано, при славянското заселване на тия земи, славянският елемент постоянно се засилвал, поради прираста и постоянния приток на нови славянски маси от север, така сега се наблюдавало един обратен процес — засилване на турски елемент, поради притока на турци от югоизток. Изглежда, че този процес е продължил до към средата на XV-ти в. — Макар турската колонизация да не е била масова и стихийна, при все това тя е оставила известни следи, за което съдим по поменатия по-горе факт, а именно, че в полските части на Цариградско и Източна Тракия не са запазени чувствителни следи от славяно-българска топонимия.

Макар да не разполагаме с точни данни за народностния лик на Цариградско и Източна Тракия непосредствено след самото им покоряване, имаме основание да предположим, като имаме предвид систематично прокараната турска колонизаторска политика и чувствителното обезлюдяване на тия земи през същото това време, че етническият им образ значително се е изменил в турска полза.

Новият етническия образ, обаче на тия земи не бил дълготраен по много причини: първо, притокът на нови турски колонисти бързо намалял; второ, прехвърлените от Анадола колонисти за чисто военни цели бързо се топели и намалявали, поради непрекъснатите войни; трето, продължителната военна служба от 10—15 години, отнемала от частните стопанства най-работоспособните работни ръце, а това ги разстройвало. И, като прибавим към всичко това и болестите, невежеството и мизерият, които са най-първи съпътници на войната, ще ни стане ясно защо преселените в Цариградско и Източна Тракия турски колонисти бързо намалявали и се израждали и представлявали твърде жалка картина за тогавашния наблюдател. За малочислеността на турците в това време — средата на XV-ти в. ние ще предадем интересните сведения, които ни дава италиянският хуманист Филип Бонакарис, наричан още Калимах, който през 1468 година е пропътувал през нашите земи, като пратеник на полския крал Казимир За турците той дословно казва: „... когато пътувах с многобройната си свита, те (турците б. м.), излизаха от колибите си и обграждаха пътищата, за да ни гледат. Чудех се на малочислеността, голотата и нечистотата на това бедно население. Струваше ми се, че те живеят не в къщи, а в тъмни пропасти — толкова им бяха жалостни и посърнили лицата. В сравнение с пустинята, която преминах, в Цариград аз намерих повече население, но и то беше облечено в същите дрипи, изгладняло и немощно, подобно на онова, което срещнах по пътищата. По-нататък, когато минах по брега на Долна Тракия, па и сега, видях колко са малобройни турците в Европа! Никъде няма да срещнеш укрепен и разположен град, освен развалини и пущиняци".

И Калимах, подобно на по-първите съвременици, ни рисува Тракия и Цариградско като обезлюдени и пустинни земи, но не само от християнски елемент, който е бил прогонен, но и от турски, който е бил малочислен, изтощен и изроден. Явно е, следователно че турският етнически образ, който бяха добили тия области при завоеванието им от турците, е било само времено и относително явление.

Заключението, което може да се направи от изложеното до тук е това, че Цариградско и Източна Тракия, като са били опустошени и обезлюдени, не само от християнски елемент, но и от самите турци, са представлявали крайно привличащ фактор за ново заселване, за което са способствували демографски и социал-политически промени в държавата, както и смекчените вътрешни отношения на новите владетели към поробените българи. Ето защо, ще видим, че след първата турска колонизация, която се извърши през и след самото завоевание Цариградско и Изт. Тракия са били повторно заселени от първите им обитатели-българите, още щом настъпили благоприятни за това години.

Тия благоприятни социал-икономически и политически условия се създали през мирния период на турската държава, който настъпил след падането на Цариград (1453 г.)

След като Цариград станал столица на турската държава, властта на турците окончателно се затвърдила на Балканския полуостров. Границите на империята се изместила далече зад Дунава. Тогава — от края на XV-ти в. и началото на XVI-ти в., в българските земи настъпил дълбок и продължителен мир — около век и половина, през който период се създали условия за мирен и спокоен живот и за производителен труд за населяващите ги народности. Спряли убийствата и заробванията, престанали разбойническите набези, засилил се стопанският живот. „От дълго време, пише Владислав Граматик, бяха престанали бойните сражения, които преди вършуваха в българските земи. Размирието се превърна в тишина". Не така случайно турската държава е достигнала своето най-голямо величие към края на този период, при царуването на Сюлейман Славни (1522—1566 г.) Макар завоеванията да са продължили и при този бележит султан, но войните са се водили далеч зад Дунава и тяхното отражение не се чувствувало толкова в българските земи. Ето при тия благоприятни политически условия е започнало новото разселване на българите от края на XV-ти и началото на XVI-ти век.

Има известни указания, по които можем да допустнем, че и гърците са използували този мирен период в турската държава и, като колонисти от Мала Азия и островите, идвали към Цариградско и Източна Тракия. Но те са били нищожен брой и заели главно крайбрежните градове на Бялото и Мраморно морета, като търговци, моряци или занаятчии.

Към началото на XVI век. турците се опитали да запълнят опразнените земи в европейските им владения с нови колонисти. Това са били казълбашите и така наречените коняри или юруци, които са били номадско-пастирско племе, което не се занимавало съ земеделие. Те всички обаче били прехвърлени към Западна Тракия, Родопско и Източна Македония. В Цариградско и Изт. Тракия са известни само 4 села в Странджа — М. Търновско, а именно: Караеврен, Дингизово, Карабалиево и Карамлък. Изобщо, турците не задържали новите колонисти в балканските земи, а ги изпращали за колонизиране на новите земи зад Дунава. Като военна класа от офицери, войници, чиновници, полицаи и др., турците заемали, преди всички градовете. И като градски елемент те по-малко се занимавали с търговия и занаяти, затова производителният елемент в държавата си оставали пак християните — българи и гърци, както и арменци, от които турците имали еднаква нужда и като земеделци и скотовъдци, и като търговци и занаятчии. Но особенна нужда от работната ръка на българите се чувствувало в създадените спахийски и вакъфски владения, или в частните султански земи в плодородните полета на Изт. Тракия и Цариградско.

Спахиите в социално отношение се явили като заместници на българските боляри и византийските прониари, защото спахилъка, подобно на болярството и прониарството, е било една форма на източен феодализъм. Поради това, социалното положение на българските селяни през това ранно турско време, не се е променило много — променили се само господарите, а селяните — от крепостни, станали ратаи, а по-късно — от исполичари станали яръджии и кесимджии. Свикнали от векове на тая форма на земеобработване, те лесно се приспособили към спахийството. Поради това, колкото и да са били тежки социал-икономическите и политически условия на живота и поминъка, българите не се побояли, при настъпилите мирни години, да се разселват на юг — към плодородните полета на Цариградско и Източна Тракия, където намирали и работна земя и топли мерии за стадата, и закрила от спахиите.

Но освен в спахийските и султанските земи, българите намирали си работа и поминък и като земеделски работници, ратаи или пастири и в турски села, създадени върху раздадените земи на турските ветерани от войните.

ПОВТОРНО РАЗСЕЛВАНЕ НА БЪЛГАРИТЕ

Главни разселнически огнища

При така настъпилите благоприятни условия в Турция започнало повторно разселване на българите към полетата на Изт. Тракия и Цариградско.

Общо е било убеждението на първите изследвачи, че българите в Цариградско са дошли от най-различни краища на българските земи. По-новите изследвания, обаче, които съм имал възможност да направя, говорят, че заселниците тук са, преди всичко рупци и загорци от съседна Странджа, поне в голямото им мнозинство. Ако рупците от Сакар при разселването са се спущали по долините на Тунджа и Марица, за да заемат запустелите земи в Одринско и Свиленградска околии, както и части от околийските центрове; ако рупците от Дервентските възвишения са заселвали южните от тях земи на Чохенска и Хавсенска и Баба Ескийска каази, Цариградско и отчасти източните околии на Изт.

Тракия, са заселени изключително от рупци от Вътрешна и Северна Странджа и отчасти със загорци от северните склонове на Странджа, главно от Средецка околия. Разселниците към източните околии на Изт. Тракия са се спущали предимно по многобройните странджански притоци на Еркене, когато отиващите към Цариградско рупци са държали прекия път по билото на планината, или старият римски път по крайбрежието. Това е било много естествено, защото и двата тия пътя са били най-сигурните, още повече, че южните склонове на Странджа се разклонявали доста навътре в Цариградска област. Има указания, от които може да се съди, че загорците от Северна Странджа, са се спущали от левия бряг на Теке-дере и покрай полите на Югозападна Странджа, край Лозенград, Скопо, Яна, Бунар Хисар, Виза и Сарай и нататък към Чорлу и Чаталджа, по който път личат техните следи, размесени части с рупците, които са се движили на юг по този път, по речните долини. Не е, следователно, напълно достоверно мнението на д-р П. Орешков, който поставя последната граница на етнографското разпространение на загорци по линията на градеца Сарай, тъй като те са проникнали и по на юго-изток в Цариградско, дори до Чаталджанско, където образували цяло загорско село Чанакча. По-малките групи от тях, които попаднали под силното влияние на по-многобройните рупци, са се смесили с тях и се обезличили в характерните си особености, в говора и в носията. Изобщо, загорците от Северна Странджа, като много по-малобройни от рупците в Странджа, са вземали и по-слабо участие в разселването през XVI-я в. и затова техните следи се губят, колкото слизаме по на юго-изток между по-гъстите рупски маси. По-активното участие на рупците в разселническото движение ще си обясним, не само с тяхната многочисленост и по-голяма разселническа способност, но и с тежкото икономическо положение, в което са били поставени от турските власти и от доставчиците (чорбаджии) на дървени въглища, нужни на Самоковската желязна мина, която работа се извършвала безплатно от населението във форма на вечна всекагодишна ангария. Това се отнася, разбира се, за съседните на Самоков околии: М. Търновска, Ахтополска, Мидийска и отчасти Визенска. Това вечно икономическо робство навярно е карало тукашното рупско население да търси на юг по-сносен живот. Но факта, че това население често недоволствувало, водило борби и дългогодишни процеси със своите експлоататори говори, че положението му съвсем не е било завидно (45).

Ако първото разселване в нашите области е станало от Странджа, това ще се обясним не само с непосредствената близост и географска връзка с нашите области, но и с факта, че тая планина през цялото средновековие е запазила старо българско население. Ако ще трябва, обаче, да търсим старо българско население в тая планина, ще го намерим в така наречената в моя географски очерк за нея вътрешна Странджа, която представлява една гориста и хълмиста природно защитена крепост между двете вододелни била: Босненското и Караманбаирското и през която протичат двете по-значителни вътрешни реки, вливащи се в Черно море — Резовска и Велека. Има много данни и указания, които ни говорят за непрекъснатото обитаване в нея на старобългарско население — едно здраво и будно борческо население, към което е придошло и оцелялото и прогонено от Изт. Тракия и Цариградско, през време на турското нашествие от XIV-ти век.

Главен разселнически център във Вътрешна Странджа е бил планинският градец Малко Търново, разположен не далече от левия бряг на р. Резовска, наричана тук Голямата река, в една низка, но твърде плодородна котловина. Този чисто български градец, възникнал от ранно турско време, като събрано селище от отдавна изчезнали стари колибарски селца от средновековно време: Доброво, Сушица, Копан, Делиево Шиолигово, Махалата и др. (6) рано е започнал да праща навън прирьста на своето население, поради крайно неблагоприятните поминъчни условия за живот за неговото немногобройно население, но иначе твърде предприемчиво, работливо и плодовито. В едно късо време, в обширната му мера, която според худутнамето му се простирала на по 20 клм дължина и шир, възникнали около 40—50 нови колибарски селища от по 5—10, а някои и по 15—20 колиби, които селища тук населението, нарича още чифлици, някои от които по-после са се развили в отделни села, като: Кладара, Цихнихор, Керациново, Маглавит и др. (45). След като всяко плодородно кътче от мерата му е била заселена и била използувана от тия колибарски разселници, М. Търновци, па някои и от колибарите, започнали да търсят поминък и в селата на околията, дори и в съседните по-близки околии — в тяхните села и градове. В не много продължително време е станало такова разселване от градеца и околията му, че няма да бъде преувеличено да кажем, че няма село в Странджа от Бургаски залив на север до Босфора на юг, в което да няма от М. Търново или селата му заселници. Само че, ако разселените на север са от по-ново време, главно от войните и въстанието насам, разселниците на юг, които нас тук интересуват повече, са от много отдавнашно време, от когато изобщо е започнало новото разселване на българите, продиктувано от политически, стопански и демографски причини. Слабите поминъчни условия на живота и поминъка, карали тия странджанци да се залавят на най-разнообразни занаяти, които биха могли да намерят приложение, според местните условия и да осигурят насъщния. Затова ще видите М. Търновци по всички села и градове и като търговци и занаятчии и като орачи и овчари, и като зидари и мандражии, и като бегликчии и джелепи — в по-далечното минало, и като чираци и прислужници, и като въглищари и дървари и кираджии, или амбулантни търговци, хотелиери, сладкари или златари по градовете, абаджии, франк-терзии и пр. и пр. — Само в Лозенград би могло да се изброят не десятки, но стотина български семейства, които изхождали от странджанските села. Такива, макар и в по-малък брой, могат да се изброят и в другите градове, като: Бунар Хисар, Виза, Сарай, Ахтопол, Мидия, Самоков, Странджа, както и в селата на тия околии. Странджанци може да срещнете дори и в полските градове на Изт. Тракия и Цариградско. Населението в крайморските гръцки градчета, като изключим от него остатъците от стари гърци и придошлите гръцки колонисти през време на турското завоевание от крайбрежията на Бяло и Мраморно морета има голям примес от българи от съседните села, дошли тук да търсят поминък като чирачета, прислужници или занаятчии, отпосле подпаднали под икономическата зависимост на господарите си гърци и под влиянието на гръцкото духовенство и погърчени. Поменатите по-рано 200—300 колибарски селища (мекяни и саи) в района на градеца Странджа, Чаталдженско, като скотовъдски и въглищарски, са възникнали от Странджанските разселници. Като изключиме най-старите от тях, които са от ранно средновековно време, по-новите са възникнали след XVI в. при новото разселване на Странджанските рупци. Не е така случайно, дето някои от тия мекяни носят досущ типичните имена на съществуващите и до сега малкотърновски колиби, като: Карадимовци, Станковци, Едровци и др.

Втор такъв активен разселнически център е бил другият вътрешен Странджански градец Малък Самоков, който е възникнал като рударско селище от много отдавна. Поради недостатъчна работна земя и други поминъчни условия, и неговото население е било принудено да търси работна земя в покрайнините на обширната му мера и по този начин са възникнали около него 10—15 колибарски селища, по-големите от които са били: Сивриеви колиби, Ливадич, Матровци, Хрусюльовци, Папакруевци, Чавдаровци, Бакларови, Едровци, Войновци, Петковци, Градювци и др., някои от които се въздигнали в отделни села. Такива са били: Дядо Едрювите колиби, от които е образувано с. Едрово, но което, под влиянието на Самоковските гърци, било наречено Емброс (от Едрос).

Историята за възникването на с. Емброс е типичен пример за възникването изобщо на българските села от по-стари колибарски селища. Макар примерът да е от сравнително по-ново време — отпреди 100—150 години, но той ни дава указание да си обясним как са възниквали и по-старите странджански села от по-стари колибарски селища. Този пример в случая, за нас е още по-интересен, защото убеждава нагледно, как е ставало разселването на българите на юг и от къде и какви пречки е срещало то по своя път. Затова ще си позволим да разкажем на кратко историята на възникването на това село.

Образувано е от Самоковски преселници и от свръхнаселението на околните колибарски селища на местото, гдето са били дядо Едрювите колиби, при юрт (развалини) от изчезнало българско селище. Без да изброяваме в подробности родовете — основатели от Самоков, или от изброените по-горе колиби, ще допълним само, че по-късно тук са дошли преселници и от други северни странджански села: Велика, Паспалово, Труля и др., както и от М. Търново и неговите колиби: Арнаудовци, Лековци и Стратировци.

На разселването на българите, обаче, неочаквано се противопоставили гърците от Самоков, които искали да имат земя в мерата на новото село. В същност, борбата между българи и гърци, които са били нищожно малцинство в Самоков, е била стара — още от разработването на мината, в която последните заемали разни чиновнически длъжности и главно — били организатори или предприемачи в доставката на дървени въглища за пещите на мината. Предприемачите за доставка на въглища били на брой 18 души гърци от Самоков, но имало между тях и българи — чорбаджии от съседните околийски центрове: М Търново, Виза, Мидия и др. — Тъй като мината била държавна, държавата заплащала въглищата на предприемачите по уговорена цена на ока. Тия предприемачи, в споразумение с управителя на мината (турчин), представяли на селяните от Самоков и околните села, които участвували в доставката на въглищата, че цялата тая огромна работа, която поглъщала всичкото работно време на селяните, трябвало да се извършва ангария (безплатно), а добитите пари от държавата, срещу стойността на въглищата, предприемачите поделяли с управниците на мината, а на селяните не давали нищо. Вършела са, изобщо, една безбожна експлоатация с труда на работния народ цели години наред. Когато тази игра била разкрита, започнали недоволства, бунтове, процеси и затвори и работата дошла до оръжие. Борбата се усложнила, когато към тая социал-икономическа основа се намесили и националните ежби. За самоотбрана българите образували нелегална чета, под водителството на Никола от Самоков и на още един Никола от с. Велика, която поканила гръцките първенци в черквата „Св. Тодор“, уж да преговарят по спорните въпроси, но ги избили до един. Намесва се и властта, която държала страната на гърците и повече от инициаторите били изловени и затворени, осъдени на затвор и заточение, като бунтовници срещу държавата. Така се създало крайно неудържимо положение между българи и гърци. Тогава именно една чета от непримиримите българи, под водачеството на дядо Чавдар, на дядо Костадин Бакларов и на Никола Янев, решили да се изселят от Самоков и да образуват ново село при дядо Едрювите колиби, което нарекли Едрово, а под гръцко влияние Ятрос Тия ожесточени национални и икономически борби виждаме отразени в запазената народна песен:

Чавдаре глава вдигнали,
Чавдаре още Бакларе,
В Едрово село да правят
При Едровите колиби.
. . . .

Когато инициаторите срещнали съпротива от гърците, подкрепени от местните турски власт, главно от управителя на мината (Оджакът, както народът наричал мината), тогава въпросът бил отнесен за разрешение в Цариград,

В песента по-нататък се говори:

Не дава джанъм, не дава,
Оджаковският ефенди
Тие мазмати сториха,
От царя ферман земаха
В Едрово село да строят.
. . . .

Въпреки противодействието на турците, селото било образувано. От всяко колибарско селище отишли по 5—10 семейства и селото в едно късо време порасло на 150—160 къщи. Това най-много се дължало на благоприятните поминъчни условия: достатъчно работна земя, богати гори, пасища за добитъка, изобилна и хубава вода и здравословен климат.

Интересното е да отбележим и факта, че всички села и колибарски селища, които са взели участие в заселването на Етрос, носят български имена, както е и българска цялата топографска и водописна номенклатура в околността на новото село, като: Чавдаровият извор, Мартинов кладенец, м. Ялханът, м. Аязмите, м. Св. Тодор, р. Кермигьото, р. Муртагон, старо селище Муртагон, Сива река, Крива река, Белият пясък, р. Мътника, Вирът и мн. други. Този факт говори, че в тази част на планината не е обитавал друг народ, освен славяно-българи. Ние ще посочим и други села във Визенско и Самоковско, които макар под гръцко или турско влияние да носят не български имена, като: Куру-дере, Сречен, Инжекьой, Пенека, Апартес, Евренли, Евренджик Сарай, Софияна, Чонгора, Яна, Едиги, Карадере, Дерекьово, Труля, Дупница, Урумбеглии, Скопо, Ахъркьой и Колиби, на които, обаче, населението е било българско.

Но освен тия български села, имало е и други с чисто българско население, обаче, след Освободителната война, а някои и по-рано, са били заети от мухаджири от България и населението им прогонено. Едни от жителите избягали в България, други се пръснали по съседните български села. Във Възенска околия такива села са били: Азбуа, Татарли, Едрикьой, Мангерет, Манука, Каптиен, Телали. В Бунар Хисарска околия: Монастир-дере, Чаирли, Старо Курт-дере, Хрозумът, Бей Бунар, Иван-кьой, Сазора, Дихоново, Дерменджихор и др.

Имало е и трета група села със смесено население — българи, турци и гърци. С време българите, поставени под двоен тормоз, били принудени да се изселят. Във Визенска околия такива смесени села са били Ченге, Каварджик, Ювали, Магриотица, Топчи-кой, Св. Иван, Св. Георги, Соуджак, което българите наричали Студената вода. В Бунар Хисарска околия били смесени селата Инджекьой и др. — В тия смесени села турците и гърците са нови колонисти, дошли от Мала Азия или от островите и крайбрежията, когато мохаджирските села са от турски преселници от България — след първата и втора руско-турски войни. В северна и Вътрешна Сранджа такива колонисти не са могли да проникнат.

Общото заключение, което се налага да направим, след приведените по-горе данни е, че новото разселническо движение на българите от Странджа, което започнало от началото на XVI в., а по-точно — дори от края на XV-ти в., е продължило бавно и предпазливо, но безспирно и по-нататък. Но, макар и бавно и предпазливо, българите от Вътрешна и Северна Странджа, дето е било запазено старо население през робството, постепенно са се спущали на юг, заемайки най-първо средните части на планината, Лозенградска, Бунархисарска и Мидийска околии, а по-късно — Визенска и Сарайска, докато най-после ги виждаме при Деркос, Чаталдженско, Чорленско и Силивренско, където започнали да се настаняват в полските части на тия околии, а именно, в обезлюдените спахийски земи и в султанските имения, а по-късно и в чифлиците на разни беюве, паши, вакъфски и частни имения, или покрай турски села, доколкото е имало такива. Всички тия обезлюдени и запустяли земи, иначе много плодородни, са били жадни за работната ръка на българина, който единствен би могъл да ги култивира и превърне в цветущи градини и житница за столицата.

ВЪЗНИКВАНЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ СЕЛА ОКОЛО ЦАРИГРАД

Във възникването на българските села около Цариград, които ние познаваме от по-ново време, наблюдаваме два етапа. Първият етап обхваща периода от новото разселване на българите през мирния период в турската държава до към края на XVIII в. — Разселването през този период, както видяхме, е било мирно и естествено проникване на юг, продиктувано от чисто стопански нужди и демографски причини, и олеснено от смекчените отношения на властта към българската рая. През втория период на разселването са действували, освен същите причини, още главно и страхът от кърджалийските нападения, които карат българите от застрашените земи да търсят, не само сигурен поминък, но и спокоен живот.

Началото на първите български поселения ще търсим към XVI в. или с други думи — наскоро след започването на самото разселване. Като първи поселения ще смятаме ония колибарски селища или мекяни в околността на градеца Странджа, Чаталджанско, където се запазили такива още от средновековно време със старо българско население.

Малки поселения е имало и около овчарските кошли (ъгли) и мандри, където скотовъдците са слизали да зимуват в топлите мери по тая област, много от които в последствие се заседявали тук. Овчарски колиби се създали и в обширните мери около Цариград, където спирали многобройните беглишки (държавни) стада, събирани от скотовъдското население срещу данъка „беглик“ за нуждите на войската. В горните местностите на Чаталдженско и Чорленско са възникнали друга категория селища — въглищарски, каквито е имало от по-старо време около градеца Странджа. Малки български махали се създали и край турските села на новите турски колонисти от М. Азия, доколкото е имало такива села. Най-после, такива първи поселения, чисто земеделски, ще да е имало и в спахийските и после в чифликчийските земи и султански имения, за земеделските работници в тия земи, както и за пастирите на бейските и чифликчийските стада и за всички ония аргати и занаятчии, чийто труд е бил свързан с нуждите на земеделското стопанство.

В Цариградската област са били на лице всички благоприятни условия за създаването на най-разнообразни поминъци за българското трудолюбиво население. Преди всичко, обезлюдеността на областта от турски елемент, благоприятните почвени и климатични условия, са я правили твърде привличащ обект за заселване. Областта е била богата с води, особено Чорленско и Силивренско, напоявани с многобройни извори и от планинските реки на Южна Странджа. Обширните пасища и топлите мери за зимуване, са създавали, така също, условия за развитие на скотовъдството, което станало най-главният и доходен поминък на българското население. Докато в полските части на околиите, поради добрата паша и топлият климат говедовъдството и особенно биволовъдството процъвтявали, в планинските части на тия околии, покрити с нискостеблени гори и храсталаци и изобилна вода, е имало условия за за развитие на овцевъдството и въглищарството.

Но покрай първите рупци и загорци от Странджа започнали да идват тук и българи от по-далечни краища на българските земи, главно от Средногорието и Балкана, по така наречената „Войнишка пътека“. Тия разселници са били от войнишките села и идвали в Цариградско да изпълняват войнишката си повинност, като орачи, овчари, косачи, жетвари, коняри, пастири и които, след завършване на службата си, засядали тук, като се залавяли на разни занаяти по села и градове. Войниклъкът, като военна повинност на известни български села в турската империя, е съществувал от много отдавна, та до по-ново време, защото стари хора от странджанските села Яна, Курудере, Урумбеглии и др., които лежат на прекия път за Цариград, по така наречената „войнишка пътека“ помнят, че войнишките чети са минавали по тия пътеки за Цариград, до преди Освободителната война, с малък байряк начело и малка гайда (джура) с тънко ручило. По спомените на тия стари странджанци, най-много войници имало от Златишко, Софийско — от селата Буново и Мирково, Горна и Долна малина, после от Самоковските села; от с. Чукурово, Сливенско, Ловчанско, Севлиевско, Търновско и Странджанско.

Хилядите българи, за които говори немският духовник Герлах, че е видял още през XVI в., когато бил в Цариград (през 1572—1578 год.), са били именно тия първи български заселници в Цариградско, за които говорим (П. сп. кн. VII. 1884 г).

Същият немски учен ни говори, че той е видял през същото това време да докарват около Цариград по няколко хиляди овце, които правоверните закупували по случай „Курбан байрям“ Българите, които придружавали стадата добитък, Герлах нарича „овчи пастири“, а търговците на живата стока, за които говори същият пътешественник, не са били други, освен българските „джелепи“ или браничари, които събирали на пролет дребен добитък — яловина, угоявали го през лятото по високите пасища на Странджа, а през есента и зимата го продавали на Цариградския пазар.

Преди да се прокара Баронхиршовата железница, джелепският добитък се е прекарвал по „Джадето“ (широкият път), което държало посоката на стария римски друм Яна—Бунар Хисар—Виза—Сарай—Чорлу—Цариград. Но за по-малки стада е имало и по-пряк път — по билото на Странджа, наричан „Джелеп йолу“ (Джелепски път). По него са слизали, както се изразява тукашното население „Вървящите овце“. По този път са минавали главно странджанските овце, които се угоявали по високите пасища на Лисаво, Караманбаир, Махиядите и др. високи пасища на Странджа. Разбира се, на Цариградския пазар са били докарвани овчи стада и от други краища, защото в една султанска заповед от края на XVI в. четем, че пловдивски джелепи трябвало да доставят за нуждите на Цариград 34400 овце (Документи, том III). Големите консумативни нужди на многолюдната столица са предизвикали и създаването на местно скотовъдство. Евлия Челеби ни съобщава, че жителите на Чорлу притежавали по хиляди овце, в града ставало два пъти седмично пазар, сиренето му било прочуто. Към града се числяли 30 села и в него имало 30 махали, от които 15 християнски и 15 мюсюлмански. За прочутото сирене на Чорлу ни говори и другият турски пътешественик Хаджи Калфа. Сигурният пазар, който представлявал Цариград за добитък и млечни и други продукти, е карал заселените тук българи да се отдадат на скотовъдство, като най-доходен поминък. Странджанските овце известни под името „кaварджик“, са се предпочитали на Цариградския пазар, поради вкусното им месо.

Освен джелепският добитък, около Цариград са се струпвали и големи стада беглишки овце и кози. Както е известно, наред с браничарството в Турция, през последните 3—4 века се е развило твърде много и бегликчийството. Бегликчиите са били преброители и събирачи на данъка беглик, който първоначално се събирал в натура, на 10 овце (кози) по една. Събирачите на този данък били предимно българи, защото овцевъдството е било техен вековен поминък. Събраните от този данък овчи стада, се наричали беглишки (държавни) и служели за продоволствуване на армията.

В случая, за нас е важно да отбележим, че тия джелепи и бегликчии, или „овчи пастири“, както ги нарича Герлах, са били български овчари и кехаи. Около Цариград е имало обширни мери, гдето се събирали и пасли беглишките и джелепски стада, преди да бъдат предадени на войската за консумация.

Тъй като закупчиците понякога се сдружавали и принуждавали българите да продават добитъка си на безценица, защото последните нямали къде да го държат и хранят, то те започнали да закупуват свои мери, главно в Чаталджанско, в които мери държали добитъка си до като намерят по-добра цена. От Малко Търново закупена мера в Цариградско е имал големият търговец Иван Добринов Бояджиев, от с. Звездец (Гьок тепе) е бил Хаджи Стоян Лостюоглу и др.

Такава обширна мера за беглишки стада е бил чифлика Велимеше, Чорленско, където многобройни овчарски колиби, всред гористи местности са служили за жилища на българските пастири. В народните песни в странджанско се говори, че Вълчан войвода често намирал убежище в колибите на тия български пастири, когато бивал подгонван от потери. През същото това време, когато се е подвизавал Вълчан войвода, в странджанско е върлувал друг такъв харамия — някой си Кара Танас от българската тайфа, както се казва в султанската заповед (Документи, том III). Той нападнал с четата си от 40 души един султански чифлик близо до Мраморно море, откарал добитъка, пленил стария кехая и поискал голям откуп, за да го освободи. И този хайдутин е възпят в народните песни, както и Вълчан. За нас е важно да подчертаем факта, че за да могат да се подвизават тия хайдути, трябва да е имало и съответни за това условия за тяхната безопасност. А такава безопасност са представлявали именно гъстите маси българско население, което ги е укривало и подпомагало.

След предаването на беглишкия добитък на войската и продаването на джелепския на търговците, мнозина от тия български овчари и кехаи, вместо да се завърнат в далечните си родни места, предпочитали да останат тук, където намирали всички благоприятни условия за своето любимо занятие: и добра паша, и изобилна студена вода, мек климат за зимуване на стадата и прохладни летни пасища по високите върхове на съседна Странджа, а най-главното — близък и обширен пазар, какъвто е бил Цариград с милионното си население и със своя многоброен гарнизон. С припечелените си пари от досегашния си труд, тия български пастири си купували малки стада овце, образували къшла или ъгъл и се заседвали тук. Когато стадото се увеличавало образували мандри за производство на млечни произведения. Около тия кашли и мандри отпосле се развивали цели скотовъдни селища, а когато скотовъдците закупили и околната земя или съседен чифлик, те станали и земеделски селища. Че от тия първоначални ъгли (къшли) и мандри са възникнали първите и наверно и най-старите български селища в Цариградско, съдим от техните имена: Таш ъгъл, Цариградско; Янък ъгъл, Чорленско и др. — По-късно тук са се издигнали големи скотовъдни селища, като: Курфали, Силивренско; Тарфа, Чаталджанско, Чанакча и др., с по 20 до 30 хиляди глави дребен и едър добитък. В Чорлу е имало две български махали-земеделска и скотовъдска. Имало е българи с повече от 1000 глави овце и кози. — И около Силиврия скотовъдците са били българи. Всяка сутрин от този град са тръгвали множество лодки с кисело мляко „Силиври йорту“ за Цариград. Множество добитък са притежавали не само професионалните скотовъдци, но и повечето селяни-земеделци, както и някой заможни българи в градовете Чорлу, Силиврия и Чаталджа. Например големият земеделец в Курфали, Димитър Маркоолу е имал повече от 1500 глави едър и дребен добитък. Други големи скотовъдци от същото село са били Яни Чорбаджи, Георги Микоолу, Никола Пършата, които притежавали по 1000 глави едър и дребен добитък. Но най-големият богаташ в това село е бил Пейчо Маркоолу — собственик на 3000 декара земя, 2000 овце и 1000 кози, 100 чифта работен добитък и цели стада биволи и коне (хергелета) и др.—В Деркос голям земеделец и скотовъдец е бил дядо Яни Чорбаджи и двамата му сина — Петър и Георги. В Тарфа такива били Никола Деведжията и дядо Саранди Тодоров. В Чанакча били Петър Маринов Димитър Маринов и Иван Стоянов.

Особено е било развито и въглищарството в предпланините на Южна Странджа, богати с нискостъблени гори. От върбата, елхата и някои други храстови дървета се добивал специален чилингирджийски кюмюр „Лонгоз кюмюру“. Огромни са били нуждите на голямата столица от всякакъв вид дървени въглища, за отопление, за разните занаяти, особено ковачите, както и за многобройните турски кафенета. Някои от селата на Чаталдженско и Силивренско като Даа-Еникьой, Синекли, Юсуфкьой, Армаша, Деркос и др., са възникнали от горната местност като въглищарски селища. На първото село това показва самото му име. А силиврийци, наричани от съседите им „черменлии", са дошли, навярно, от Чермен, Свиленградско (6,29). Първите четири семейства в Деркос са били въглищарски от дервентжийското село Вакарел. Имаме основания да допустнем, че тия въглищарски села са били заселени твърде отрано — стотини години преди кърджалийско време, по почин на самата власт, за да се задоволят нуждите от въглища за градското население на столицата. Така ще си обясним и възникването на тия многобройни колибарски селища (саи, мекяни), които по-рано поменахме — в дебрите на Южна Странджа, северно от градеца Странджа, чието предназначение е било да доставя въглища и добитък за нуждите на столицата. Като привилигеровани държавата им е давала безплатна земя за поселване и ги е освобождавала от горско право, или пък не са плащали други данъци.

Крайно оскъдните сведения, които имаме за етническия състав на старите градове в нашата област, като Чорлу, Силиврия и др., не ни дават възможност да проследим процеса на тяхното повторно въздигане и възстановяване след разрушението и обезлюдяването им при завоеванието, но тъй като турците през периода на завоеванието не се занимавали много с търговия и занаяти, затова не бихме могли да си обясним чувствителния стопански подем в държавата през този мирен период, констатиран почти от всички пътешественици, без производителния труд на християнското население в тях и в селата около тях. Тия градове, макар по произход да са от тракийско и гръцко-римско време, но разрушени при зовоеванието, не биха могли да се въздигнат и развиват така бързо и лесно в търговски и пазарни центрове в тая област, ако населението от съседните планини и от полските села около тях, не бе започнало да ги заселва наново. Така са се създали христянският квартал в Силиврия, жителите на който — главно българи, са се занимавали със занаяти и скотовъдство, за което ни говорят по-новите пътешественици.

Аналогичен заселнически процес ние наблюдаваме и при възникването на по-новите градове в Западна Тракия, като: Дедеагач, Караагач, Софлу, Ортакьой (Ивайловград). Те се въздигнаха като търговски и пазарни центрове за своите околии едва след като в тях нахлу изобщо християнски елемент от околните села, главно български, тъй като в повечето околии българите са представлявали мнозинство, особенно преди заселването между тях на турски колонисти — мохаджири от България. — Християните, за които ни говори и Герлах, че видял по градовете из Цариградско и Източна Тракия, са от XVI в. — Други пътешественици, като: Курипешин, Бошкович, Лозинян, Конт Хотерев и Рико ни говорят, че през епохата на турския упадък през XVII в., когато нови разбойнически банди от М. Азия, като дишлии, капасъзи, делибашии, еничери и пр., започнали да нападат и опустошават цветущи села в Тракия и Цариградско, полското селско население започнало да търси убежище в градовете, като по-добре защитени от нападенията на тия разбойници. Подобно нахлуване на селски християнски елемент в градовете наблюдаваме и в по-ново кърджалийско време, към края на XVIII в. — Сега вече причините, които са карали християните да заселват градовете не са били чисто икономически, за да търсят по-доходен поминък, но главно и страхът от върлуващите разбойници през тия векове. Само, че градския български елемент, който намираме в тия градове още през XVI в., сега, след по-новата турска колонизация, е бил изместен, според свидетелствуването на чуждите пътешественици, от центъра на градовете в покрайнините им. Може би, това изместване да се е наложило от самите стопански условия на живота на българите, като земеделци и скотовъдци, за да разполагат с по-широки дворни места за добитъка и домакинските си нужди като земеделци и пр. — За нас е по-важно да установим, че още през първия период на разселването и до по-ново време разселниците българи еднакво заемали и полските земи в селата и градовете.

Но, ако това изместване на българския елемент в покрайнините на градовете се е отнасяло за земеделците и скотовъдците в тях, то занаятчиите, търговците, абаджиите, са имали цели свои чаршии в центъра на градовете. На особена почит са били абаджиите в градовете, които са приготовлявали облекло за турското население. А след военната реформа в Турция цариградският „Хамбар“, където се изработвало облекло за войската, е привличал хиляди българи.

РАЗСЕЛВАНИЯ, ПРЕДИЗВИКАНИ ОТ КЪРДЖАЛИЙСКИТЕ НАПАДЕНИЯ ПРЕЗ XVIII И XIX-ти ВЕК

Известно е, че не минали много години от старите малоазийски орди и ето, че по нашите земи към последната четвърт на XVIII в. започнали да се явяват познатите по своята жестокост даалии и кърджалии които със своите масови нападения не оставили нито кът неопустошен от Черно море до Македония и от Моравско до Бяло море. В Одринско са върлували най-свирепите от тях — теглиешкияс, с главатари Кара Фейзи, Манаф Ибрахим, Кара Хасан, Иса Оглу и др., чийто лагер първоначално е бил в Източните Родопи, Хасковско, но по-късно се изместили към северните поли на Странджа — между Елховско и Средецко, около селата Папазли, Юсуфлар и Башатли, където е върлувал Дели Кадри, към когото отпосле се присъединил Кара Фейзи, Индже войвода с другарите си Кара Колю, Вълчан войвода, Моню войвода, Добри войвода и др.

Като ограбили и опустошили цветущи градове като Чирпан, Асеновград, Копривщица, Панагюрище, Габрово, Жеравна, Котел и др., не пощадили и своите набези и някои села и градчета в самата Странджа, като Едига, Урумкьой, Азара, Ахтопол, Инджекьой, Бунархисар и др.

За върлуването на тия разбойнници ние имаме много данни във ферманите и буюрутлиите на султан Селим II-ти, затова няма да се спираме върху тях. Ще отбележим само, че анархистичното състояние на държавата, предизвикано от по-старите разбойници, сега, през кърджалийско време, още повече се засилило. Сам султан Селим III-ти признавал, че държавният ред е компрометиран (32).

Важно е за случая да подчертаем, че положението на българите в опустошените от кърджалиите и даалиите области и на хайтите в Родопите, било крайно отчаяно, защото нито сами са били в състояние да спасят живота и имота си, нито пък властта е могла да направи това. При това положение изплашеното българско население е гледало да се спасява както може: едни се спотайвали в непристъпните усои на планините, други бягали по суша и по море към далечна славянска Русия, особено от М. Търновско, Лозенградско и Одринско (6), а трети през гори и планини, се спущали на юг към Тракия и Цариград и дори и М. Азия, където било най-безопасно, понеже имало укрепени градове с гарнизони. Но, докато българите западно от Марица се спущали към Западна Тракия, тия от Горна Тракия, източно от Марица, през Странджа и Сакар, слизали към Източна Тракия и Цариградско. От един рапорт на генерал Тамара, руски консул в Цариград през 1802 год., се вижда, че голям брой българи от разни места, в бягството си от кърджалиите, стигнали до градеца Мидия на Черно море, но несигурни и там, те продължили още по на юг — до с. Белиград, Чаталджанско и от там се пръснали по чифлишките имоти, защото не били допустнати по-нататък към Цариград (20).

Изобщо, кърджалийските нападения са дали силен тласък за разселване на българите към юг. Към първите стопански, политически и демографски причини за разселване, ще прибавим и страхът от нападенията на тия разбойници. Разселването така се засилило, че едва ли не вземало стихиен характер. Според живи — запазени спомени, разселниците не идвали вече предимно от Странджа, както през първия период на разселването, но от разни места на Горна Тракия, най-много от Чирпанско, Старозагорско, Сливенско, а имало и от Средногорието — от Панагюрско, Копривщенско, Севлиевско, Златишко, също и от Странджанско. Идвали разселници и от Софийско и по-далечни краища, изобщо от всички ония кътове, които са били заплашени или разорени от кърджалиите. Многобройните юртове на изчезнали стари български села в Чирпанско, Сливенско и Странджанско говорят, че по тия места са ставали големи разселвания на населението.

Интересно е да отбележим факта, че засиленият разселнически процес на българите към южните земи, предизвикан от кърджалийските върлувания, е продължил не само през периода на тяхното върлуване— от 1790—1810 година, но и през следващите години на същия век, даже и до преди Освободителната война. Това явление ще си обясним с обстоятелството, че не само страхът от кърджалиите карал населението да търси спасение и спокоен живот на юг, но и защото Южна Тракия и Цариградско и сега както и след първото им опустошаване при завоеванието, са представлявали истински привличащ фактор за масово заселване: обширни плодородни полета, но запустяли поради липса на работна ръка. Турското население постоянно, неудържимо намалявало по известните вече нам причини: непрестанни войни, слаб прираст, мизерия, болести и невежество. Правителството виждайки застрашителното израждане на турския елемент, се мъчило да запълни празнотата с нови колонисти и то не толкова от М. Азия, колкото от татари и черкези от Южна Русия, но и тази най-нова турска колонизация не е могла да запълни празнините от липса на работна ръка. Още по-малко е могла да се запълни от другите народностни елементи: гърци и арменци.

Ето, с тия причини ще си обясним най-първо, защо бягащите от кърджалиите разселници били еднакво радушно приемани и от бейовете в техните чифлици и от турското население в селата за работници, пастири и занаятчии и второ защо и през кърджалийско време и след прекратяването на кърджалийските нападения разселническият процес не само че не спрял, но даже се заселил още повече. Имало е и още една причина, която улеснявала етнографското разширение на българите на юг. Това са ония социално-икономически промяни, които настъпиха в държавата с разпадането на средновековния феодализъм или спахийството в Турция. След кърджалийско време в държавата се извършиха реформи, станаха промени и в законодателството по отношение правото на собственост. В силата на тия промени, собствениците—турци на тия обширни земи около Цариград, могли вече по-свободио да ги продават, а освен това, признато било и на християните правото на собственост. Българите използуваха тия благоприятни промени в държавата и с припечелените до сега пари като ратаи, чифлигари, яръджии (исполичари), започнали да закупуват чифлишките земи, в които до сега работеха като такива и ставали собственици (мюлклии). Поради тия промени в държавата, новите заселници, които идвали тук през и след кърджалийско време, които са имали възможност, веднага са могли да закупят чифликчийска земя и са ставали собственици. Такива случаи ние ще посочим и но-нататък. Тия, които са нямали средства, намирали работа в чифлиците, но на по-либерални начала — не вече като ратаи или чифлигари, а като исполичари и кесимджии и след като припечелвали средства, закупували земи от чифлика, в който работели и с време и те ставали мюлклии. Във всеки случай българите постепенно бяха се измъкнали от чифлигарското си състояние и бавно, но сигурно ставаха собственици. Друго едно обстоятелство, което улеснявало този процес това е, че почти всички собственици на тия чифлишки земи били те турци, гърци или арменци, или султански жени, живеели в Цариград или в другите градове на областта, поради което не могли да контролират производството, макар да имали свои надзиратели. В повечето случаи, когато собственикът умирал, наследниците продавали земята. Българите се явявали естествени купувачи на чифлика и ставали негови собственици. Имало е случаи, когато собствениците на чифлишките земи приживе са продавали на работещите я до тогава българи под една или друга форма. У някои, разпитвани от мене бежанци от Цариградските села, съществува убеждение, че техните деди и прадеди са получили земята си даром от султанката, собственица на чифлика, в знак на благодарност и признателност, или „за душата“, че са били честни и съвестни работници. Тия спомени, колкото и да не изглеждат вероятни, говорят за настъпилите по-смекчени отношения в Турция между властвуващите и покорената рая. Големият историк на турската държава Хамер констатира, че през XVIII-ти век настъпва сравнително по-мека атмосфера в Турция. „По непреодолимо въздействие на времето — пише той — мохамеданският властелин или трябваше да абдикира от властта си над християните, или да я управлява с повече кротост и умереност — друга алтернатива нямаше. Изглежда, че отоманските владетели са съзнали тази необходимост“ (32).

Сега именно, през и след кърджалийско време, или по-точно — от когато българите добиха право на собственост, настъпи вторият етап на окончателното оформяване на българските села около Цариград, като свободни мюлклийски села. Преди да станат такива те са преживяли един кесимджийски и исполичарски период Този процес за всички села от трите Цариградски околии, не е бил еднакво продължителен. Продължителността на този процес е била в зависимост не толкова от времето, когато са дошли тук заселниците, а от по-особените условия, при които е заживяла всяка една преселническа група.

Най-рано откупили земята си Чаталджанските българи, не само защото са били най-стари заселници, но и защото освен добрите условия за разнообразен поминък и припечелване, тук са намерили и закрила и от самите турци, които били в малцинство спрямо гръцкия елемент.

Освен това, земята тук е била бейска и чифликчийски, та затова, когато беят умирал, наследниците обикновенно са я продавали и българите са се явявали най-заинтересовани купувачи.

В Силивренско и Чорленско положението на българите е било понеблагоприятно, поради силното духовно и икономическо влияние на гърците от Чорлу и Силиврия. Земята тук е била повечето на частни богаташи — гърци и арменци от Цариград, Чорлу, Родосто и Силиврия, или на преселници-арнаути от Янинско, които, като християни и под внушението на патриаршията, съвсем не са искали да я продават на българите, за да не им дават възможност да се засилват национално и икономически. Освен това, на тия българи Цариградският пазар е били по-отдалечен и по-недостъпен и поради това не са могли така бърже да припечелват пари за закупуване на свободни земи. Поради тая причина превръщането на тия села от чифлигарски, в мюлклийски е ставало по-бавно. Но, въпреки това, повечето от Силивренските села, доста години преди Освободителната война — 1878 година, са били вече мюлклийски.

Сравнително най-много чифлигарски селища е имало в Чорленско, което ще си обясним не толкова с по-късното идване на българите тук, отколкото с обстоятелството, установено чрез подробно разпитване, че повечето от тия чифлигарски селища, които ще поменем по-нататък, са образувани от свръхнаселението на създадените от по-рано мюлклийски селища в съседните околии, особено в Силивренска. В това отношение селата: Синекли, Дерменкьой, Бююк Чаушли—Силивренско и с. Ахъркьой — Визенско са дали най-много изселници в Чорленските чифлици. Така от Синекли са се заселили в Бююк Калъчли, Бейджилер, Армаша, Умурча, Арапли, Ени Чифлик и др,; от Ахъркьой, което е по на север, са дошли изселници в Чешмели, Селвели, Ени Чифлик и др., а от Дерменкьой най-много са се разселили в Умурча и Арапли и др.

Така създадените от свръхнаселението нови селища, последните в последствие и те от своя страна изпращали своето свръхнаселение да търси прехрана в други села и чифлици. От Бююк Чаушли отишли в Аврен, от Армаша, Арапли и Юсуф Кьой и др. отишли в Ени Чифлик; от Исакча, Армаша, Моселим и Юсуфкьой и др. са отишли в Сеймен и др.

Изобщо, през последните няколко десетилетия до Балканската война, наблюдаваме едно непрекъснато движение и преливане на населението между селата и чифлиците в Цариградско, което ще си обясним с чисто икономически, политически и демографски причини, с духо ния, политически и морален гнет, който се упражнявал от местните турци и гърци спрямо българския елемент. За да ни стане ясна тази мисъл, ще трябва да си припомним, че тия 5—6 десетилетия съвпадат с периода на черковнонационалните борби и въстания на българите, които бяха хитро използувани от гръцката духовна власт пред турското правителство, за да се спъва стопанското и национално превъзмогване на българите. Преображенското въстание на тракийските българи през 1903 година и терористическите акции на четите по железопътната линия между Черкезкьой и Даа-Еникьой, влошиха още повече положението на тукашните българи.

БЪЛГАРСКИ СЕЛА ОКОЛО ЦАРИГРАД

Първите изследвачи на тия села ги делят на две групи: Чаталджанска и Чорленско-Силивренска. След Юрий Венелин (15), който пръв е обърнал внимание на тях през 1829 г. за тях заговорва, през време на черковната борба — 1874 г. и Нил Попов (20). По-късно Офейков (Шопов) в своите „Пътни бележки и впечатление“, ни описватия само села, които са разположени от двете страни на Анастасиевата стена (21). — В по-ново време за тях споменава и д-р К. Иречек (5), д-р П. Орешков (20), и д-р С. Табаков (30). Сведения за тях черпим и от в. „Дневник“ от 1906 г., бр. 1594. За тях са писали след Балканската война М. Арнаудов, Ст. Шишков и Ст. Шивачев.

По-целесъобразно е щото тия села да ги разделим на три групи според разпространението им в трите админастративни околии: Чаталдженска и Силивренска, които административно се числят към Цариград и Чорленска, която спада към Одрин.

ЧАТАЛДЖАНСКА ОКОЛИЯ.

Към Чаталджанската група Офейков посочва следните девет села: Тарфа, Деркос, Делиюнус, Тая Кадън, Чанакча, Имрихоркьой, Ерменикьой, Инджекьой и Орфанлий.

Към тия села от Венелин знаем, че са съществували още три български села, а именно: Бечик, Пазар-джедит и Сигер-капу, които впоследствие били погърчени. Към погърчване е отивало и Имрихоркьой макар Нил Попов да го посочва в 1874 г. като чисто българско.

По сведения от стари бежанци, обаче, научаваме, че преди и след Освобождението тук са съществували още доста български села и чифлици. Помнят се и имената на следните такива: Таш-ъгъл или Ташлък, наричано от турците Таш Али. До Тая Кадън бил чифлика Кара Халил, чифлика Ангура — до Мраморно море, чифлика Кариото, селата Калос, Кюпчели, Айватли, Тузлък и чифлика Лахна-кьой, чифлик Боялък до Делиюнус, чифлика Арнауткьой, близо до Цариград и др. — След Освобождението се заселили още два чифлика: Бошдере и Кападък. Повечето от тия чифлици са били собственост на Касър паша от Цариград, наследен от сина си Низим бей.

Сведенията на тия наши бежанци, относно селата образувани преди Освобождението, се потвърждават и от сведенията на известните географи и етнографи H. Adalbert Daniel и Gustaw Adolf v. Kloeden, които от 1875 г.— 1877 г. посочват като български някои от горепоменатите села, населени след войната с турци, например: Айватли, Тузалък, Ташъл, Калос, Ерменикьой, Гюпчели, Кариото и др. от Силивренско и Чорленско

Към Чаталджанските села Шивачев посочва поменатите по-горе, Ерменикьой и с. Кабакча — в съседство с Аврен, населени само с българи — в. „Мир“, прибавка 8, стр. 3, 1911 г. — С. Шишков към същите села поставя като българско и селото Чапкън, Потвърждава също, че Ерменикьой е било населено също с българи (12).

Така, че цялата Чаталдженска група чисто български селища, без отдавна погърчените, за които има само смътни спомени, са били не 12, както ги отбелязват споменатите първи изследвачи, а повече от 24.

За тая група българи общо се знае, че са дошли от Старозагорско, Чирпанско и Малко-Търновско. М. Арнаудов (7) приема въз основа на езикови данни, че всички те са от Странджанско, без да посочва по-точно от кои села и околии.

Новите проучвания, обаче, които имахме възможност да направим непосредствено от самите бежанци от тия села, настанени около Бургас

Айтос, Карнобат и Ямбол, ни дават по-ясна и по-друга картина за техният произход (2). Ще проследим поотделно произхода на всяко едно.

Чинакче: от 290 къщи. Новите му заселници през кърджалийско време са от дервентджийското село Факия, в северна Странджа, с участието на преселници и от съседните Странджански села Амалиите, Дерекьой и др. — Някои от бежанците, които произхождат от последното село (настанени в с. Надежда, Бургаско) още носят прякора „Дерекьойлии“, например дядо Дядо Димитър Дерекьойлията и др. — После дошли преселници и от Панагюрище — бащата на дядо Стефан Панчо Пейчев; от Кюстендил — Димитър Ашика и др., които се заселили преди Кримската война — 1852 г.; от Дупница дядо Стоица; от Родопско — — дядо Мотю, а имало е и от Чирпанско — дядо Панчо и др.

Старите му преселници от Странджанските села, на брой 27 семейства, от родовете Мумджийски, Поповци, дядо Петър Попов, Коюнджийски и Муслийски, са дошли като земеделци в местността „Изедин“, но понеже нямало в околностите никаква гора, настанили се в чифлика на Мурад фака, изпърво като ратаи, а отпосле като кесимджии. Десет души по-късно откупили чифлика за 1500 лири и го поделили на 10 пая, а после отстъпили земя и ни другите селяни. С прииждането на новите преселници, българите откупили и съседните чифлици на Садък бей и Махмуд бей, където първоначално също работели земята с ходжерет. Каква голяма е била нуждата от работна ръка се вижда от обстоятелството, че самите бейове молели чанакчанци да се заселят в чифлиците им, понеже минавали като много работливи хора. Когато и тая земя се указала недостатъчна, българите започнали да коренят съседната гора да отварят ачми, където намирали най-плодородна девствена земя, поради което турците го преименовали на Чанакче Имарет-плодородно. Освен на земеделие, населението се отдало и на скотовъдство, въглищарство и лозарство. Рядко е имало стопанин, който е работил земята си с един чифт добитък, а обикновенно това е ставало с 2—6 чифта. С развитието на благосъстоянието се увеличило и населението. Откупен е бил и чифлика на една султанка за 1200 лири. Освен това чанакченци се готвели да откупят и чифлика на Айватията като депозирали даже 2000 лири в Екзархията, която била посредник, но Балканската война попречила на това. Селото имало черква и училище.

Бързото напредване и разширяване на Чанакче е предизвикало завист у съседните гръцки и турски села Кестенлик и Инджекьой, които правили опити да заграбят мерата му, но благодарение упоритостта на чанакчанци, те малко успявали.

Прогонени от турците през 1913 година, чанакчанци се преселили в Западна Тракия — с. Бидекли, Софлийско. Като бежанци в България, се намират в държавния чифлик „Кая Биюк“, Шуменско и в близките села около Бургас и Поморие.

Деркос — 150 къщи. Първите му заселници от войнишките села са дошли най-първо от Вакарел — 4 семейства, от рода на Иван Коджабашев. Последното село, като дервенджийско и разположено на важен път, е било често обезпокоявано от кърджалии и др. разбойнически нападения, поради което е дало и много преселници на юг. След това дошли преселници и от Каспичан, Варненско, Чирпанско и от Одрин. Това село, както и Тарфа, е образувано много години преди кърджалийско време. Земята е била на някоя султанша.

Прогонени от турците след реокупацията през 1913 година, деркосци се заселили в с. Тепе-Чифлик, Гюмюрджинско и отпосле, като чанакчанци, дошли в България в 1920 г. — Като бежанци се намират главно в Айтос и с. Уланли, Айтоско; Гебедже, Варненско и др.

Тарфа — 360 къщи, е било някога турско село Тарифакьой, но дошли българи като войници, пастири и др. от разни места и го заселили, откупили земята от турците и така станали мюлклии. След първите войници, които не се помнят, дошли 10 семейства от Ени махле, Чирпанско, други от с. Беброво, Еленско, напр. дядо Христо Кехая Юруков-прадядо на Христо Апостолов и Никола Димитров, от когото черпя тия сведения. Дошли са преселници и от Радомирско. От Тетевен бил дядо Златан, от Троян 7 семейства, между които дядо Тодор Абаджията, дядо Нейко Тодоров, от когото почерпих тия сведения. — По-късно дошли от Казанлък, от Старозагорско, Софийско — дядо Тодор; прадядото на баба Стана, от която черпя сведения, бил от Пловдив. По спомените на нейният мъж — дядо Георги Димитров Бабаджанов — 70 годишен, селото е било заселено върху развалините на много старо селище (град) Тирка.

Преселници е имало и от Копривщица, Златица, Факия, Средецко, както и от Западна Македония. За последните се говори и в сп. „Македонски преглед“, кн. 2 и 3, год. VII/1932 г., „Трети арнаути и то от Тетовско и други Западно-Македонски краища, отишли чак в Цариградско и се поселили в с. Тарфа. Това е станало около преди 125 — 130 години“. Тия сведения са почерпени от бежанеца Иван Колев, 60 годишен, от с. Тарфа, живущ в с. Евренли, Карнобатско. Селото е било разделено на 4 махали, по имената на по-големите родове-основатели: дядо Стоянова, дядо Боева, дядо Станчева и дядо Минева махали.

Селото е било отдавна мюлклийско. Имало черква и училище. През Балканската война, тъй като селото останало зад линията Мидия-Енос по нареждане на ген. Радко Димитриев, селяните били прехвърлени отсам тая линия и настанени в Люле-Бургас и околните турски села Мюселим, Караагач и Кум Сеид. При турската реокупация много от селяните били избити, спасилите се дошли в Бургас и настанени едни в града, а други в околните на Бургас села Долно Езерово, Кафката, Надежда, Твърдица, Гебедже, Варненско и с. Медово, Шуменско.

Тая Кадън — 260 к. Заселено преди кърджалийско време на чифлишка земя, собственост на султанката Тая Кадън, която впоследствие е продала земята си на обработващите я българи. Първите преселници са били българи от съседния чифлик Кара Халил, но придошли и българи от най-различни места: Чирпанско, Калоферско, Карнобатско, Ортакьойско, Котелско, от Шоплука, но имало и от Македония. От Чирпан бил дядо Георги Пишмана-дядото на дядо Марко Стоянов, от когото черпя тия данни, сега живущ в Бургас, на 85 години, родом от същото село. Дядо Иван Калофереца е бил от Калофер; дядо Ангелко — от Каменово, дядо Димитър — от Енидже-Вардар, дядо Вълко Арабаджията бил от Котел. Когато той се заселил в Тая Кадън, селото броело вече 20—30 семейства. Предполага се, че наскоро са дошли от Котел и Кара Стоян, дядо Слав, дядо Стойко, дядо Камбур и др. — От Софийско бил дядо Иван Шопа, от Ямбол бил дядо Яни-дядото на Карамфил Карастоянов. Когато селото се оформило окончателно, образували се няколко махали, които носили имената на първите родове-основатели: Карастоянова, Пишманова, Аладжова и Алтън махала. Като по-стари заселници се сочат още Делибалтовци и Бахчевановци,

След Освободителната война — 1878 г, около 30—40 семейства се изселили в България в с. Зетьово (Енище), Чирпанско, после пак се върнали, но се заселили в с. Бош-дере, защото земята им била заета от турски преселници.

Селото е било мюлклийско, имало черква отпреди 130 години.

След Балканската война — 1913 година таякадънци се заселили в гр. Фере, Зап. Тракия, но прогонени и от там от гърците в 1920 г., те се се разпръснали по различни места из България от по 5—10—20 и 30 семейства. Срещат се в Стара Загора, Ямбол, Варна, Бургас и в Бургаските села: Атанасово, Братово, Твърдица, Кафка, Ахмачево, Карнобатско и в Поморийските села Чимово и Бата.

Делиюнус — 150 к. Новите му заселници били главно от Чирпан и Чирпанско и затова жителите му били известни между околните села с прякора „чирпанлии".

Като по-стари чирпанлии се сочат дядо Иван Чирпанлията, с известните му синове Петър и Яни Чорбаджииванови; дядо Дечо с двамата му синове Никола и Андрея и синовете на последния — Тодор, Велю и Димитър, който умрял преди около 40 години като столетник. По спомените на внуците му, по-старите заселници наброявали 20—30 семества. От Котел е бил дядо Руси. Наскоро дошел и Петър Шопа от Софийско, който преди това бил работил в М. Чекмедже, но когато дошел в Делиюнус, оженил се за дъщерята на дядо Руси и останал там Имало е преселници и от Копривщица — дядо Иван Клинката, който дошел като дядо Руси с цялото си семейство. Сега като бежанци се намират из селата около Бургас, размесени с таякадънци.

Земята, на която се преселили първите преселници била на същата султанка, която владеела земите (чифлиците) на Деркос и Чанакча. Първоначално българите я обработвали като чифлигари, но след нейната смърт те я откупили от наследниците ѝ. У по-младото поколение е създаден спомен, че тя е подарила земята на българите „за душата си", понеже била доволна от тях. В последствие дядо Иван Чирпанлията забогатял много и сам закупил чифлика Аджумер за 1800 лири.

Имрихоркьой — 170 къщи, е най-близкото село до Цариград, поради което то е изпитало най-силно гръцкото влияние. Полупогърченото му население пази смътни спомени от къде са дошли прадедите му тук. Помни се, че дядо Кочо Георгиев е дошел от Чирпан. Деведжи Атанасолу е бил вторият заселник, който се е занимавал с камиларство. Най-първо е бил закупен един чифлик от турски бей от Цариград, а а след прииждането на нови заселници закупен бил от същия бей и вторият му чифлик.

Като бежанци имрихоркьойци се срещат във Варна и някои Варненски села и 1—2 семейства в Несебър.

Ташъгъл — 330 къщи, е било от старите мюлклийски села, заселено от Средногорските войнишки села, когато отбивали войнишките си задължения в околността на Цариград. След войната черкези го разрушили, защото населението му помагало на руските войски и нападало бягащите турски части. Част от населението му се заселило в Тарфа, но повечето избягали в България — с. Българово, Айтоско, с. Цар Аспарухово, Авлан, Караново, Ново-Загорско. След амнистията повечето са се завърнали, но не вече в Ташъгъл, защото черкезите били разграбили имотите им, а се заселили в чифлиците Бош-дере, Кападък, Кара Халил и то вече не като мюлклии, а като кесимджии. Като бежанци се намират в селата Коскьой, Поморийско, Цар-Аспарухово, Ново-Загорско, Варна и др.

Чифликът Кара Халил, 40 къщи, е бил заселен с 20—30 семейства от Тая Кадън, които, освен частната земя в това село, работили под наем и чифлишка земя. Освен дошлите ташъгълци, в него е имало преселници направо от България, напр. Диню Йотов от Видинско, дядо Сава от Моравско и др. Собственикът на чифлика е бил Мехмед Али, убит през войната — 1878 г. наследен от сина си Хаджи бей.

След изгонването им от турците карахалилци се заселили във Фере, откъдето после дошли в България — 1920 г. и се настанили в бежанските села около Бургас.[1]

Ерменикьой, 150 къщи, също е било старо българско село. При реокупацията през 1913 г. турците са изклали населението му, а спасилите се трима души бежанци сега живеят един в Бургас и 2-ма в Ямбол.

Още по-старо село е било Белград или Бели-грат, както го произнасяло местното население. За него Хамер пише, че когато султан Сюлейман завладял Бялград на Дунав — 1521 година, преселил от него много българи в Странджа, по направление към Босфора, от които едни отишли към Цариград, а други останали в планината, дето основали селото Белград, западно от Деркос.[2]

Д-р П. Орешков, въз основа на езикови данни напр.: добрава вместо дъбрава, намира, че жителите му не са никакви „гърци“, а погърчени българи. От разпита на стари хора от селото узнал, че в околността му се срещат местности с чисто български имена, като: „Шари-пътека“, „Петко-кашласа“, „Бърдо“, „Плоча“, „Изворче“, „Чучулига“ и др. И по антропологически белези, казва Орешков, жителите му нямали нищо общо с крайморските гърци в този край.

В Чаталджа българи имало освен от Панагюрище и Копривщица, каквито са били родоначалниците дядо Нено Юрука, дядо Стоян Боров, дядо Рад Мутафчията и др., но още и от Севлиево, както бележи Н. Ганев в историята на този град (19). Идвали тук, като абаджии само за през есенните и зимни месеци до напролет, но мнозина от тях оставали и завинаги тук. Но най-голяма група представлявали македонските българи — около 100—150 семейства, които се занимавали със зидарство, млекарство, градинарство и фурнаджийство. Мнозина от тях се оженили за гъркини и под тяхно влияние се погърчили. Повечето от тия македонци били от Костурското село Вишени, Българска плаца и др.

Ст. Шивачев посочва селата Инджес и Костандес като населени с българи, примесени — първото с гърци и малко турци, в. „Мир“, прибавка № 8, стр. 3 1911 г.

За българи в Инджес ни говори и Липранди и Кипр. Роберт (17), които казват, че от тях (българите) е била турена основата на тукашното население.

В гр. Странджа, 1200 къщи, българите в миналото били значителна част и се занимавали със земеделие, скотовъдство и въглищарство. Към града се числели административно 200—300 махали — колибарски поселения, с по 1—2 или 2—3 колиби, наричани саи или мекяни, чието население — българи, се е занимавало със скотовъдство и въглищарство. Запазените типични имена на някои М. Търновски колиби, които се повтарят и тука като Желязковци, Станковци, Кераціиновци, Хаджи Едрьовци и др., са едно доказателство, че към старото население на тия колиби (саи, мекяни) е придошло и ново от този край на Странджв планина.

---

[1] По сведения от Сава Иванов — 76 г. и Марко Стоянов — 75 г. от Кара-Халил сега в Ямбол.

[2] Д-р С. Табаков, в. „Илинден“, бр. 42—43.

Освен в градчетата, българи, примесени с гърци и турци, е имало много в чифлиците и селата около Чаталджа, напр. в с. Язма, което е гръцко, е имало и 15—20 български семейства; в чифлика Чукур-Боса, в чифлиците Лахна-кьой и Мартеник, които били наемани за мерия от дядо Илия Х. Немски — голям Панагюрски джелепин; чифлиците Гарда и Анарша, в чифлика Харами-дере с гора и др., населени с шопи, като работници.

За останалите села и чифлици от тая група знаеме много малко, както за произхода им, така и за тяхната съдба. Тия села бяха Кюпчали — 100 к., Кариото — 100 к., Калос — 110 к., Тузалък — 90 к., Айватли — 130 к. и Ападжа — 150 к. Първото от тях е заселено с преселници от с. Факия, Средецко преди 150 години. За всички тях, както и за Ерменикьой и Ташъл, бележитите етнографи и географи H. Adalbert Daniel и Gustaw Adolf v. Kloeden съобщават, че те преди Освободителната война са били чисто български села, но след войната в тях са били заселени мухаджири от България (36). Съвременници — стари бежанци казват, че населението им избягало в България, но след дадената амнистия повечето от тях се върнали, но не вече в старите си селища, а като кесимджии по чифлиците. Чифлиците от тая група (Чаталджанската) се запазили с по 30—70 къщи и до 1912 година и били в процес на освобождение от чифлигарското си състояние. Бежанци от Гьопчели има в околните на Бургас села.

Но освен в изброените до тук 25 села и чифлици, значителен брой българи имало и в предградията и градчетата около Цариград, като Св. Стефан, М. Чекмедже, Чаталджа, Инджес, Костандес и др. и в гр. Странджа, без да поставяме в сметката и голямата българска колония в самия гр. Цариград, която брояла 40,000 души, повечето преселени от кърджалийско време. В Св. Стефан и М. Чекмедже българите били повечето от Македония и се занимавали с млекарство и градинарство. В Голямо Чекмедже българите са били от Старо-Загорско като бежанци от Цариградско (5). Имало е и доста македонци, занимаващи се с терзийство, млекарство и градинарство.

Ще кажем изобщо, въз основа на горните данни, че Чаталджанската група български села са образувани много години преди, а някои през кърджалийско време от стари преселници и от по-нови от найразлични краища, но най-много от тия покрайнини, които най-много са са пострадали от кърджалийските върлувания и разорения, от Горна Тракия, а именно: Странджанско, Старо-Загорско и Чирпанско. В това се уверяваме не само от посочените данни и сведения от самите бежанци, техни потомци, не само от посочените по-горе свидетелства на генерал Тамара, от многото юртове на изчезнали села във вътрешна Странджа, но и от интересния факт, който ни съобщава д-р Табаков, че още в края на XVIII в Чирпанско е било гъсто населено с турски колонисти на местата на разорените български села, които били преименовани на турски. От тогава водят, вероятно, началото си и няколкото нови турски села в Странджа, на мястото на изчезнали български села във Визенско Б. Хисарско, които по-рано споменахме и за които се знае, че са пострадали в кърджалийско време, а други положителни данни говорят, че преди това те са били български села.

СИЛИВРЕНСКА ОКОЛИЯ

Към Силивренската група се числят следните 18 села: Аврен, Синекли, Курфали, Гелевре, Куртулмуш, Кючук Сеймен, Бююк, Чаушли, Бейджилер, Бююк Калъчли, Бююк Чалтик, Папазли, Султански чифлик, Ападжа, Малко Армаша, Караказли, Дауч и Азапли. Към тая група български села Хр. Вакарелски (37) поставя и чифлика Авлон бей, като от тях първите 10 са били мюлклийски (сенетлии) от много отдавна, а последните 9 са били все още кесимджийски.

В тая група села спомените за техният произход са по-смътни, което може да се обясни със следните причини: някои от тях са образувани, като чаталджанските, много рано и второ, между тях е имало много разселвания, докато населението им се установи на собствена земя, поради което обстоятелство и историческата връзка с миналото е скъсана и спомените са забравени.

От първите автори, които ни дават сведения за тях, общо се приема, че тукашните българи са дошли от Странджанско, Старозагорско и Сливенско, което се потвърдява от разпита на по-стари бежанци от тия села.

Кючук (Гурджук) Сеймен със 170 къщи, е било по-рано чифлик на цариградски бей, но българи от разни чифлици от Силивренско закупили земята, поделили си я по 100, 200, 300 декара и така са станали мюлклии. По същия начин си поделили и гората.

От чифлика Караказлия дошли Трандафил Николов и дядо Наню. От Даучли дошел Иван Домусчията; от Армаша били Димо Армашлията и Таню Армашлията; от Чалтик — Стоян Павлов и братята Гочоолови; от Кюстемур — Трандафил Караджов и Никола Кюстемурски. Преселници имало и от Аврен. През 1878 г. жителите му избягали в Ямболско и Пазарджишко, но после повечето по тях се зввърнали.

Синекли, 180 к., е заселено от преселници от село Чирмен, Свиленградско и затова съседните българи и до последно време ги наричали „чирменлиите". Те дошли като въглищари. Предполага се, че тяхното преселване от преди 260—300 години е станало по искането на самата власт, защото били настанени в една обширна беглишка — държавна гора, дето образували първото си селище — с. Гюргендере и затова на държавата плащали само данък горско право, а не кесим. Отпосле селяните откупили гората, от която годишно изпращали в Цариград около 1000 вагона с въглища. По-късно, вероятно след първата Руско-турска война — 1828 г., турци от България изгонили българите и се настанили в село им, дето имало само 4 гръцки колиби и тук образували новото си село, което нарекли Синекли. Първото село било безводно и турците сами го напуснали, а тогава синеклийци се настанили и върху мерата на двете села. Но, въпреки това, работната земя все пак била недостатъчна и затова от Синекли са излизали много изселници в съседните села Калъчли, Умурче, Куртулмуш, Армаша, Арапли, Курфали и др.

Като първи преселнически родове от Чирмен се сочат Карабаджакови, Бегирджиеви и Карачомаковци. По-нови преселници дошли и от Чирпанско.

Курфали било с около 300 къщи, от които 260 български и 40 турски. То е едно от най-старите мюлклийски села. Земята му била първоначално на Кямин бея от Силиврия. Извънредно плодородната земя е позволила да се издигнат по-късно крупни собственици, като земеделци и скотовъдци: Димитър Маркооглу, Яни Чаталджи Микооглу, Георги Никола Пашата (6). Към първите преселници от Странджа после дошли от с. Върбица, Н. Загорско, с. Габарево, Казанлъшко и от Чирпанско, които до късно носили загорската си носия, особено чирпанци. Дошли преселци и от околните чифлици и села.

Аврен, 230 к., чисто българско село, заселено преди 130—140 години от разни места. До тогава е било турско село, основано от някой си Аврен паша. Известни години е било със смесено население. Към първите преселници после дошли от Калофер — прадядото на дядо Илия Братанов — дядо Иван Братанов със своето семейство, който отивал като абаджия в Цариград, но се остановил на работа в това село. След него дошли Янко Петров от Калофер и Йовчо Андреев от Сливен, които останали на работа при дяда Ивана и даже Янко се оженил за сестрата на последния, а Йовчо за неговата дъщеря. На трите семейства турците позволили да си построят жилища към южния край на селото. Придошли и нови приселници: дядо Младен от Сливен, дядо Петко и дядо Добри от Кортен, Н. Загорско, дядо Черменджи от Чирмен, Свиленградско, дядо Бучук от Харманли и др., които в скоро време образували цяла махала, а в по-ново време заели и цялото село, като откупили земята от турците, които се изселили, построили си черква „Св. Балъклия“ и училище и след хуриета — 1908 год. признали Екзархията. Видни първенци в селото са били Никола Дочев, Станко Вълков, Димо Ив. Братанов, Атанас Ганчев, Димитър Ганчев и др., които стояли начело на черковно-националната борба.

Имената на първите преселници са били запазени в наименованията на трите селски махали: Братановска, Йовчовска и Янковска.

След освободителната война около 20 семейства се преселили в чифлика Мерембей, Н. Загорско, а след Балканската война едни останали в Бургас, други в Айтос, Н. Загора, Сливен, Хасково, Варна, но най-много в Ямбол — около 220 къщи, които образували цяла бежанска махала със същото име.

Куртулмуш, 180 к., е по-ново село, образувано от изселници от Синекли. Сегашното поколение е запазило спомени само за това, а от къде са дошли прадедите му в Синекли — не си спомня. През 1878 г. селото било разорено от турци и черкези, за гдето жителите му оказвали съдействие през войната на руските войски, но отпосле пак го застроили и заселили. Мюлклии са станали окончателно през 1870 год.

Кюстемур, 170 к., е старо мюлклийско село. Интересно е, че това село се споменава от Евлия Челеби в 1654 г., без да означава от каква народност е населението му, но вероятно със смесено българско и турско както и много други (22). Според спомени българите закупили една част от земите му от някой си Дервиш ага, а друга — от гърка Тодораки ефенди, който живеел в Цариград. Закупената земя българите си поделили по 200—300 декара. Селото е било повече скотовъдско. Дядо Стефан Атанасов притежавал повече от 1000—2000 глави едър и дребен добитък.

Голямо Чаушли, 100 к., е било също старо мюлклийско село Преселници са дошли от Старозагорско и Пазарджишко — с. Абдилар, които отпосле откупили нова земя на новото село, която била султански чифлик. През 1878 г. селяните се завърнали в България в с. Абдилар, а след амнистията и те, както много други от други села там, се върнали обратно в Чаушли. В тяхно отсъствие, обаче двама богати гърци от Цариград, Щерю и Демостен, присвоили земята им, която едва чрез продължителен процес успели да си възвърнат.

Малко Чаушли, 90 к., съседно на първото, е било заселено главно от Софийските села, поради което и до последно време съседите им са ги наричали „шопи“. Първом дошли 5—6 семейства начело с дядо Петър шопа. Заселили се около една къшла за едър добитък, собственост на цариградски грък Демостен, където имало по-стари заселници от Странджа. Когато се намножили на 30—40 семейства, решили да закупят земята от гърка и за целта изпратили дядо Петър шопа в Цариград като пълномощник. Той, обаче, се изхитрил и вземал земята на свое име, но с общи пари. Докато да си я откупят отново, вече от дядо Петър, селяните останали кесемджии за известно време. Освен за скотовъдство, създали се условия и за земеделие.

Гелеври (Калевре) е било по-малко селце, от 80 къщи, образувано най-напред от преселници из Малоазийските български села, но отпосле дошли в него и от Силивренските чифлици. Мюлклийско то е станало много отдавно. Част от българите били гъркомани.

Останалите 5 селища от тази група, като по-нови, Балканската война завари като кесемджийски или с други думи в процес на освобождаване от чифлигарството. Тия села бяха Бейджилер, Бююк Калъчли, Бююк Чалтик, Папазлий и Султански чифлик. Те не са били образувани непосредствено от стари преселници от Странджа, а от свръхнаселението на по-старите мюлклийски села. Самите стопански условия на живот и поминък и нуждата от повече работни ръце, е главната причина за бързото размножаване на тукашните българи, което правело силно впечатление на другите народности.

Между българските села на Силивренската група, е имало само три, които минават за гръцки, а именно Чанта, Фенер и Епиватос и гр. Силиврия. Но и в тях, значителна част от населението им е била от погърчени българи, със слабо национално съзнание (21). Занимавали се със скотовъдство и занаяти. Ан. Страшимиров говори, че той открил следи от загорски квартал в самия град Силиврия от българи дошли от Панагюрско и Копривщица. Сегашните „гърци“ в Чанта и Силиврия, продължава Страшимиров, не крият, че дедите и бащите им са били от Отлукьой (Панагюрище) и Авратлан (Копривщица) (23). Една част от българите в Силиврия, пише Н. Ганев, била от Севлиево (19). Според Липранди, броят на българите в Силиврия през 1866 г. не е бил малък. Освен със занаяти — абаджилък, те се занимавали и със скотовъдство (9). Киприен Роберт, от 1841 год. също казва, че една голяма част от населението на Силиврия, което брояло 3—4 хиляди души, било българско (17).

Ст. Шишков за Силиврия пише: Християнският елемент в града е от българско произхождение в своето мнозинство, но поставен в неблагоприятни условия на съществуване, той силно се погърчил. Много видни и състоятелни родове до Балканската война помнят от кои околни села, или по-далечни места са дошли тук (12).

Ант. Страшимиров ни говори, че през Балканската война видял в Чанта запазени българи, стари вече, които дошли тук като чирачета още по онова време, когато български търговци на килими от Пирот са идвали към Анадола да продават своите произведения. Според М. Арнаудов, българите в Чанта са били главно от Пирот и Златица. Бежанци от Чанта и Силиврия, които макар и рядко да се срещат в Бургас и с. Русокастро, Бургаско, напълно потвърждават горните констатации.

Дядо Тодор Вълчев от с. Евренлии, Визенско, който е живял дълги години в Чанта, ми изброи следните български родове, които той добре помни: Тончевци, Ценовци, Славовци, Христовци, Лоловци, Драмадановци, но имало е и други, които не можел да си спомни. Към тия родове Шишков изброява още и следните българи: дядо Стоян Абаджи, Димитър Шопа, Калоян и Петко Коняри, Цонюоллар, Христо Абаджи и др.

Във Фенер са живели видните българи: Стоян чорбаджи, Болгарлар Колю и Георги, шопа Лука, Георги Въжара и др. (12). Според М. Арнаудов във Фенер 72 берковски семейства още помнят българското си потекло (7).

Българи е имало и в приморската паланка Ерекли (Старата Хераклеа), в която живеели доста видни българи, между които били дядо Димитър шопа и занаятчиите Петър Асърджиолу и Тодор Сливнели, шивачи и др.

Между поменатите по-горе погърчени села С. Шишков изброява още няколко отрано погърчени български села, като Плеватос, Ягос, Шастрос. Старото поколение, обаче, в тях и до ново време си говорило български, пазило българските си имена, обичаи, облекло и народни песни. Български имена като Стоянолар, чорбаджи Стоян, Гочовци, Шопа и др., често се срещали.

ЧОРЛЕНСКА ОКОЛИЯ

Към Чорленската група се числят следните 22 села: Даа Еникьой, Дерменкьой, Исакча, Сеймен, Ени Чифлик, Ахъркьой, Юмурча, Армаша, Мюселим, Юсускьой, Чукур Ченгел, Кючук Челтик, Чешмели, Арапли, Селвели, Хаджи Серемет, Паша Лахна, Кара Сенет, Олан Бей, Пашали, Веле меше и Колибите — чисто български селища, но българи е имало и в някои със смесено население, които ще споменем по-нататък.

От изброените горе 22 селища, първите 6 са били стари български мюлклийски села. Следващите 8 са били също стари, но още кесимджийски. Последните 8 са били по-малки чифлигарски селища с по 40—60 семейства, които работели под кесим бейски или държавни земи.

Последното селище — Колибите, в същност е било едно от найстарите, но отдавна изчезнало: татари от България заграбили земята му и образували две нови татарски села, които съществуват и днес — Шарпас и Епли, а българите отишли в Кючук Сеймен и Ташъл. От где са били тия стари българи в Колибите, разпитаните бежанци не знаят, наверно от съседна Странджа, както всички по-стари преселници.

Второ старо село е било Дерменкьой, 260 к., полупогърчено в по-ново време, както Имрихоркьой от Чаталджанските села. По-рано земята е била чифлик на богат арменец от Цариград. Докато българите били със запазено народностно съзнание, една част от тях, поради духовен терор от страна на патриаршията, се изселили в съседните български села, като Исакча, Арапли и др. Останалите в селото българи са били мюлклии.

По-видни български родове, които се помнят, в това село са били Младенолар, Минчевци, Дядо Стоянчо, Мечката Георги, дядо Гачо, дядо Грозю и много други (12)

Стари мюлклийски села от тая група, образувани преди кърджалийско време непосредствено от преселници из Вътрешна Странджа както и от Горна Тракия, били Мюселим — 150 к., Армаша — 130 къщи, Юсускьой — 160 к. и Исакча — 170 къщи. — Мюселим е било на вакъвска земя и затова първоначално плащали данък само на въкъва, но после откупили земята. Армаша е възникнало през XVII в. като въглищарско селище всред гористи местности, собственост на цариградски паша. След изкореняване на част от гората му се открила земя и за земеделие и скотовъдство. Юсускьой също възникнало през XVII в. като въглищарско селище всред гориста местност, собственост на някой си албанец, наследен от сина си — Абрахим бей, а след смъртта на последния имота се управлява от двамата му синове — Мустафа и Али бей. До смъртта на последните българите работели на кесим, а след това откупили земята. Исакча е било по-рано чифлик на Андронак бей — арменец, после закупен от турчин. Към първите българи са дошли и други, както поменахме от Дерменкьой, но се преселил тук и от Синекли и др. чифлици. Според други източници, в Исакча е имало преселници и от Ловченско (46).

Изобщо, спомените за произхода на населението на тия стари села са твърде смътни, вероятно, защото са дошли много отдавна. Ще чуете само техни бежанци да казват, че дедите им са дошли отгоре, от Горна Тракия, през бузгунлука.

Други села в тая група мюлклийски, кесимджийски и чифлигарски, са образувани, както по-новите Силивренски села — от свръхнаселението на по-старите от тях села в Чорленската околия, но и от преселници от Визенска и Силивренска околии. Също и от българи-преселници от М. Азия, както от преселници от вътрешните български земи.

Така например Умурча, 180 к., е заселено от Дерменкьойци и Синеклийци. Земята е била по-рано на Ариф-бей от Цариград; после тя била купена от един французин, а българите са я купили от последния.

От синеклийци и дерменкьойци е заселено с. Арапли, 160 к., преди чифлик на арменеца Андронак бей от Цариград. После българите откупили земята.

Чешмели, 90 к., и Селвели, 180 к., били заселени от българи от Ахъркьой и то преди Освободителната война — 1878 г., когато турски колонисти от Добруджа заели последното село. Селвели е било до тогава чифлик на Мехмед Али от Цариград, а Чешмели — на един арменец. После дошли българи от други села.

Сеймен, 180 к., е било чифлик на двама арменци от Родосто, Мусес и Аленак, но след арменското клане в Цариград — 1895 г. чифликът е бил на Руфат паша. Първите заселници са били българи из Мала Азия, начело с някой си дядо Петър, прадядо на баба Мария, която ми дава тия сведения, но отпосле придошли и от съседните села: Исакча, Чалтък, Армаша, Мюселим, Юсускьой и др., които постепено откупили земята от пашата и така станали мюлклии.

Интересно е да се отбележи, че Исакча, което само е образувано от местни българи — дерменкьойци, в последствие препращало свръхнаселението си в Сеймен. Това впрочем е било общо за всички села и ще си го обясним с недостига на земя в селата, с бързото разрастване броя на българите и с неудържимия им стремеж към повече работна земя, на която искали час по-скоро да станат законни собственици. Може да се каже, че заселването на Сеймен от околни пришълци и бързото откупване на бейската земя, представлява типичен пример за образуване на мюлклийски села.

Още по-типичен пример, само че за по-ново време, представлява заселването на голямото и богато село Ени Чифлик, с около 400 къщи.

Преди това в неговата мера е имало два чифлика — Тюркменли и Ени Чифлик, собственост на двама чаталджански бейове, но в последствие купени от един богат цариградски италианец — Степанович. В 1892 год. местните българи от този чифлик, както и богати селяни от околните села Чукур Ченгел, Исакча, Арапли, Куртулмуш, Даа Еникьой, Мюселим, Юсускьой и др. купили цялата земя за 10,000 лири. Помнят се даже имената на някои от по-богатите закупвачи: от Армаша били синовете на дядо Коста — Андон и Митю; от с. Арапли — братята Вълко, Велю и Тилю; от Куртулмуш — дядо Банковите синове, Димо и Димитър Банкови; от Юсускьой бил бащата на дядо Мавруди и мухтарчето Гелю; от Исакча — синовете на баба Неда и дядо Господин, Вълко и др.; от Мюселим — чорбаджи Дока и др. Имало е участници в закупването и българи от визенското село Ахъркьой; също и от Казънлък — дядо Коста.

Най-първо в закупване на земята участвували около стотина от по-богати българи в тия села, като в последствие те я поделили на по-малки парцели и за по-бедните, та се създали около 300—350 собственици и то в късо време. Така образуваното мюлклийско село запазило името на единия от двата съществуващи от по-рано чифлици — Ени Чифлик.

По-старите българи от Ени Чифлик разказват по спомени, че техните деди са дошли от селата на Горна Тракия и Странджа. Някои продължавали да поддържат и до Балканската война роднински връзки с родните си села.

През Балканската война наши войници от Старозагорско и Пазарджишко са намерили далечни свои роднини в Ени Чифлик. И като бежанци сега, ние ги виждаме настанени в Пазарджишките села Големаново, Ченгерли и др., което не е станало случайно.

Чукура (Чукур-Ченгел), 220 к., е било заселено в гориста местност на държавна земя, като въглищари но след като българите я очистили и разработили, арнаутина Вели бей — брат на Ибрахим бей, който владеел Юсускьой, присвоил земята и българите останали кесимджии на него и после на сина му — Мехмед бей. Според смътно запазени спомени, българите тук са дошли преди кърджалийско време от Странджанско. Дядо Михо, бащата на дядо Минчо, когото помнят като баща на стари бежанци, се сочи като един от първите основатели на това село.

Ахъркьой, 130 к., е старо българско село отстоящо на север от Чорлу, заселено още в началото на XVII в. от Странджа. Дошли после нови преселници от разни места: дядо Руси — прадядото на дядо Атанас Андреев, от когото почерпих тия сведения, е бил от Стара Загора; дядо Цвятко бил от Куманово; дядо Недко — от Карлово, Никола Арнаутина — от Кюстендил и др.

Земята по-рано е била чифлик на една султанка, управляван от пълномощник-арменец Дишлиолу, който със съгласието на султанката, заселил първите 15—20 български семейства, които до преди кърджалийско време достигнали до 130, разделени в две махали, които носят имената на първите основатели на селото — дядо Цвяткова и казак Николова.

След войната 1878 г. турски колонисти от Добруджа заели селото и изгонили българите, които се спуснали на юг към Карасенет и Мюселим, Юсускьой, Чаушлии, Чукур Ченгел и др. чорленски села и чифлици. В последствие тия пръснати ахъркьойци от Чорленско чрез упълномощен Цариградски адвокат успели да си възвърнат земята и наново се заселили в селото си, но, неможейки да живеят в мир с турците, още след Освободителната война се преселили в Чорленско. През Балканската война, когато тия места бяха временно освободени, ахъркьойци пак се завърнали в родното си село, но само за няколко месеци.

По същия начин се заселили в по-ново време и чифлиците Кара-Сенет, Олан бей, Вели меше, Хаджи Серемет, Пашали, Кючук Чилтик и др., които били на път да станат и те мюлклийски села, но били изпреварени от Балканската война. Всички те имали от 40—60 български къщи. Чифликът Велимеше е бил на държавна земя, където е имало около 60 беглишки колиби за българите—пастири на беглишките овце.

Хаджи Серемет е било заселено с българи главно от Чорленско. Ст. Шишков към тая група български села прибавя и селата: Кадъкьой и Аквиран, без, обаче, да отбелязва броя на къщите (12). По тоя начин Чорленската група български села е брояла не 22, както отбелязахме по-рано, а 25.

Освен тия чисто български селища към Чорленската група, ще причислим и още някои със смесено население като Янък ъгъл с 110 български къщи; Караджакьой с около 350 къщи гърци, българи и турци, както и самия град Чорлу. С тия две смесени села и града Чорлу тая група български села е наброявала общо 28 селища.

Офейков ни говори, че в Чорлу е имало две чисто български махали — земеделци и скотовъдци (21). Един дописник във в. Дневник от 1906 г. пише, че в миналото тия две махали броели повече от 200 къщи. От разпита на стари бежанци от този край узнах, че едната махала се наричала „Българска махала“ („Булгар махале“) — овчарската, а втората „Кючук чауш“ — мегдани махале, в която българите земеделци са се занимавали и с кираджилък до Родосто, от който поминък са се препитавали повече от 150 български семейства. Освен това, е имало и цяла абаджийска чаршия, в която са работели българи— терзии, които Офейков нарича „загорци“, дошли от Средногорието (21). Н. Ганев допълва, че в Чорлу е имало абаджии от Севлиево. Ежегодно, пише той, много севлиевци са ходили да упражняват своя занаят не само в Чорлу, но и в Силиврия и Чаталджа. Те обикновено тръгвали през м август и се завръщали през м. март заговезни (19). Естествено е да се предположи, че много от тия севлиевци са оставали за постоянно в тия градове.

Според Шишков населението на Чорлу се е движело между 5—6000, повечето турци. Християнският елемент се е състоял повечето от българи, преселени от разни краища и през разни времена, но много от тях в последствие погърчвани и в салнамето от 1898 г. са показани за християни. Дядо Теофил абаджията помни, че преди руско-турската война—1878 г. е имало само 5—7 чисто гръцки семейства. Останалите са били българи или погърчени българи. Християнският квартал се е наричал „Булгар махалеси“. Видни български родове си били: Хаджи Петролу, Вълюолу, Петколу и др.

Според Липранди българите в този град заемали почетно място (9). Прочутото в цялата Румелия чорленско сирене и кашкавал, за които ни споменава още Евлия Челеби през 1651 г., са били дело на българския производител (22). От това свидетелствуване на тоя турски пътешественик следва да заключим, че българите в Чорлу, както и в другите градове около Цариград, са дошли тук като скотовъдци преди кърджалийско време. Или още през XVI и XVII в.

Ето по такъв начин българите успели в сравнително кратък период да обългарят Цариградската област, да създадат не 20—30 български села, както ни ги съобщават първите автори, а повечето от 65 цветущи чисто български селища и около десетина такива със смесено население, без да смятаме изчезналите и напълно погърчените български села, каквито е имало не малко. Българите са заемали почтено място и в градовете. Не смятаме също и ония стотини и хиляди български семейства, пръснати по 5—10 или 15—20 в многобройните чифлици на тия околии. Например: в с. Боснакьой, Силивренско, е имало собствен чифлик на султан Хамид II, който и до детронирането на последния, се е обработвал от десятки български семейства, които при това са се ползували с особени привилегии.

ЕТНОГРАФСКИ БЕЛЕЖКИ

1. Език

От историческите и антропогеографските проучвания установихме че заселниците са предимно от Странджанско, Сливенско, Ново-Загорско Старо-Загорско, Пазарджишко, Чирпанско, Панагюрско и Софийско, изобщо от Горна Тракия. Макар спомените за преселение от Странджа да са най-смътни, обаче, от други етнографски данни, като език, носия, обичаи, народни песни и др. съдим, че тая съседна планина е била главното изселническо огнище, от където са слезли българите в Цариградско. А как да си обясним смътните спомени за преселението от Странджа? — Ще си ги обясним с обстоятелството, че поради съседството на тая планина, чиито южни склонове се простират и в самата Цариградска област, от нея най-рано и най-безопасно са се спускали българите към полските части и, както видяхме, много по-рано от кърджалийско време, поради което историческите спомени са били прекъснати и забравени. Че голямото мнозинство от заселниците са дошли от съседна Странджа, съдим и от факта, че същите етнически групи от рупци и загорци, които има в тая планина, се срещат и в нашата област (6). И, както загорците в Странджа, които заемат само северните ѝ части, главно селата от Средецка околия, като Факия, Ябълково, Момина Църква и др., са малцинство спрямо рупците, които заселяват цяла вътрешна и Южна Странджа, така и заселници в Цариградско от тия етнически груди са в такова числено съотношение помежду си. Докато загорците се заселили главно в селата Чанакча, то рупците са се пръснали в трите околии на областта. И, както чанакчени и до последно време се наричаха загорци, както ги наричаха и съседните села, така и другите заселници минаваха за рупци. Имало е и други по-малки етнически групички, които са носели имената на изселническите пунктове, като „чирпанлийци“, „черменци“, „шопи“, „панагюрци“ и др., със своите диалектични особености в говора и с характерната особеност на своята носия. Но всички тия групички се губели в многобройната странджанска рупска маса.

В първите години след преселението и рупците и загорците продължавали да носят старата си странджанска носия и да поддържат характерните особености в своя говор. Но, по-късно, поради гръцко и турско влияние, както и поради смешение с новодошлите заселници от разните краища на Горна Тракия, а също и под влиянието на по-меките климатични условия, са настъпили известни отклонения, както в говора, а още повече в носията на тукашните българи. Но някои характерни особености, както в говора, така и в носията на тия етнически групи се запазиха и до последно време. Загорци от Чанакча и като бежанци даже, днес продължават да говорят на ке-наречие: ке гу бием; ке гу обидим. За чанакчени е характерно, че те единствено употребяват съкратения член о: ходихме по дъждо; качих се на пенджеро. В Чанакча още казват: майки ми; с’а сум на шейсет гудини; времету й хубаву али?; с’а какво ки ми питаш?; иес с’а ти разправям; иес че сум забравила; утре ке ида; посми; иес на ми идва на ума тая песма. Рупците пък из цялата област говорят на ше. В някои села (Тарфа и др.) и на ша: на касабата ше идем; жълтици ша гу нанижа; чирпанлии и Старозагорци говорят и като бежанци (с. Твърдица, Бургаско) на жа, за и са: жа ида; са идем; за дойда.

Но това, което е най-характерното в говора на българите в Цариградско, то е добре запазеният непрегласен ятов или якавски изговор на старобългарското е-двойно без оглед на следващата гласна или на ударението. С това характерно отличие говора на тукашните българи е живо свързан с всички юго-източни български говори, особено с тия в Тракия и Странджа, а този именно факт безспорно говори за етническата общност на Цариградските българи с тия от поменатите съседни области.

Бежанци от Тарфа (в Бургас) казват: убаво б’аше; б’али пари за черни дни; да б’ах и яс ерген; б’адно село (sic.? Ив. Г.) синеклийци също говорят: от старо вр’аме; от дв’а години е болен; когато б’ахме малки д’аца; в събота срещу нид’ал’а; В Тая Кадън: Сред’ашната порта; с’акакви ги има; б’али кърпи на гла̀ва: В Чанакча въпреки другите особености ятовият говор е добре запазен: б’агайте да б’агаме; нашето село б’аше първо село; б’ала е като сн’аг; Деркос: момите платна б’алеха; булките леп (sic.? Ив. Г.) м’асоха; с’аки ден, с’ака нед’ала́; до дв’а ми тежки години. Мекото произношение на думи, окончаващи на мека съгласна и тук се среща, но не така силно, както в Малкотърновско: сол’, кон’.

Друга особеност е, че ударението на двусложните думи, както и на префиксуваните глаголи, винаги бяга на първия слог, като: ръка, но́га, гла́ва, мо́мче, до́неси, по́пей. Също казват, както в Странджанско: ела, вм. яла (6). В много случаи съгласните в и х в началото и средата на думите се изпущат: леп, ода, тоята. Редукцията е общо явление, както в Странджанските околии: С’а тамам девет гудини (н. п.); та че сай викна прувикна (н. п.). Повсеместно е употребата на местоимението хи вм. и: тъй хи китката подаде.

Интересно е, че в някои села (Тарфа и др.) личното местоимение аз или я, прави иес и яс: иес че съм забравила; иес на ми идва на ума. Тук вместо отрицателната частичка не е употребена на.

Д-р П. Орешков, който е изучавал чаталджанския говор казва, че в Чанакча, Тая Кадън и др.. произнасят особенно изразително ц вм. ч (40). Професор Б. Цонев пише, че говорите в Странджанско, Източна и Западна Тракия и Цариградско са рупски говори, с общо свойство непригласено старо ѣ. Професор Ст. Младенов разширява границите на тия рупски говори, като включва в така наречената от него юго-източна българска говорна област и говори в Горна Тракия до линията Бургас, Стара Загора, Чирпан, Пловдив, Пазарджик.

Говорът на българите в Цариградско, тъй както го описахме по-горе, напълно споделя характерните особености на тия рупски или източнобългарски говори, а именно: ятовият изговор, редукцията, палаталност (6) и отметнато ударение на двусложните думи и на префиксуваните глаголи и т. н. А всичко това говори за етническа общност на българите от Цариградско с тия от съседните области, от където са дошли при второто си разселване — Странджа и отчасти Горна Тракия. Щом нашите учени включват Горна Тракия в рупската говорна област, ясно ще ни стане, защо старите рупски разселници от Странджа в Цариградско и новодошлите там през по-ново кърджалийско време бързо са се слели и изчезнали помежду им и малките диалектични особености, каквито са съществували.

2. НОСИЯ

Същата прилика наблюдаваме и в носията на българите около Цариград и в Странджа. Този факт безспорно говори за етническата общност на населението тук и там. Трябва, обаче, веднага да прибавим, че в по-ново време е настъпило едно отклонение от чистата рупска и загорска носия, което отчасти се дължи на гръцко влияние и на по-меките климатически условия.

Рупската мъжка носия, която се състои от риза, елек, (джамадан), салтамарка, потури, долни гащи, пояс, шалове на главата върху фес и др., се среща в Цариградско, но, както поменахме, с малки различия. Например — в Делиюнус и околните села над долнята бяла риза се носи горня тъмна риза, наричана ромба — памучна, закопчана отпред, а елека и джамадана са както в Малко Търновско, Лозенградско и Бунархисарско. Освен вълнени гащи-потури — обикновенно бозави, а лете памучни гащи, с широки дъна, наричани още каравани. На синеклийците потурите отдолу завършват с колчаци. Поясът е червен или морав, с бели напречни шарки към краищата. Както в странджанско, потурите са запасвали с вълнени върви уркузуни. навървени в прегъвката на плата. Елекът е с гайтани и се закопчава в страни. Салтамарката някъде (Синекли) наричат още гриш и е гайтанлия. Около феса зиме увиват вълнени шалове. Краката си обуват с цървули, с бели навуща и върви; по-младите носят еминии и кундури. Изобщо, мъжката носия е досущ странджанска, с изключение на ромбата, която в Странджа е заместена с елече.

Различието повече се наблюдава в женската носия. Характерното женско облекло във вътрешна Странджа, а именно, везаната бяла риза, грижа (пратеняк), чокман и гунел, веленче, салтамарка, ментеш, ръченик, търпош и други, тук по-рядко се срещат в пълен комплект или са с по-други наименования. Ризата е памучна с дълги ръкави, везана с разноцветни багрила. В Синекли, по полите на ризата поставяли харбалета и тантели на пазвата. Долните гащи били памучни, домашно изработени, дълги до коленете, доле везани, набрани или привързани с тантели. Синеклийци ги наричали вътрешни гащи, а бродираната част наричали калци. В някои чаталджански села над ризата носели памучен долен фустан вместо гриже. Чокманът със син „гахтан", обточен по полите, се носил от синеклийци. Другаде вместо чокман са носели кафтан, също вълнен, само че с няколко разноцветни платове, домашно тъкани и с дълги ръкави. Лете носели памучни кафтани с широки ръкави, които се закопчавали след обличане. В зависимост от цвета на платовете, кафтаните носели различни наименования. И тук, както в Странджанско, са имали обичай, според сезона, да носят по два или три чокмани, гунели, кафтани един върху друг, „напълнени“. В други села носели фустан вместо кафтан, наричан горен фустан, вълнен, с ръкави и гайтани, каквито са носели в Лозенградско и замествали пратеняка в Бунархисарско. Но фустанът се счита по-нова дреха от кафтана, носен обикновенно от момите, и бил разноцветен, но от един плат. В Тарфа и някои други села кафтаните били украсени по полите с харбали, под тях един ред тантели, пояс от същия плат и пак тантели.

Салтамарката е както в останалата Странджа, вълнена, с ръкави, незакопчана и с гайтани. По-младите носят обикновенно чохени салтамарки, с черна или кафява кожичка (лисица) отпред, вместо гайтани. Джакета в някои села е възприет наверно под гръцко влияние, само че от по-дебел вълнен плат и по-груба кройка. Престилката е вълнена, разноцветна везма в долнята част, като везмата (шарки) носели различни наименования според формата и положението им. Престилките се опасват върху кафтана (фустана). Коланът, опасван върху престилката, е бил сърмен, но по-младите носели и копринени колани, разноцветни и със сребърни чапрази (пафти) с кръгла или с яйцеобразна форма и с плодови украси. Кюркет бил най-горната дреха, синя или зелена чоха, носен обикновено от младите булки. Кюркет е носен и във всички странджански околии, като горня зимна дреха.

Забраждането е ставало със шапчици, украсени с тепелъци и привързани с подбрадник; върху шапчицата се завързва дюлбен-подбрада. Другаде, вместо шапчици носели фес, над който привързвали малена, наричана още вали, украсена със сърма в краищата. Носела се обикновено от булките при женитбата. Момите забраждали върху малена треперушки за украшение. Другаде малената наричали ръченик, както в странджанско, обикновенно копринен, бял и с тантели в краищата. Жените и булките носели бели кърпи с цацалки; в Синекли чембера бил без пресове. Начинът на връзване кърпата се нарича курне, когато завързката е горе на главата. За украшение жените носят гривни, обици, пръстени, гердани от позлатени пари.

По-голямо разнообразие тук в носиите внася загорската в с. Чанакча, тъй както ни я описва д-р П. Орешков през Балканската война или както я виждаме между бежанците около Бургас — с. Надежда и др. Характерното е, че кафтаните са от пет плата, тъкани лито с две нишки при „цървен“ вътък и „шарена“ основа. Към кафтана е пришито елече, каквото другаде по-рядко се носи. Поясът четворно диметна тъкан на „църна“ основа и „шарен“ вътък (6). По-рано и загорките в Чанакча носели таке (фес) с язмица (дюлбен-ръченик).

Изобщо, в по-ново време не е била запазена навсякъде напълно типичната странджанска — рупска носия, обаче, у по-старото поколение са запазени живи спомени, че и тук в по-далечното минало се е носила чисто странджанската носия, както е била запазена чисто загорската от Северна Странджа в Чанакча до Балканската война или както се носи днес от тия бежанци около Бургас.

В заключение ще кажем, че въпреки някои различия в тукашната носия, не подлежи на никакво съмнение еднаквостта ѝ със странджанската — рупска и загорска носия. Като имаме предвид консервативния характер на народната традиция по отношение на носията, не можем да не приемем, че само едно старо и от векове отседнало население би могло да опази въпреки външни преселения и чужди влияния своята типична стара носия, както е опазило своя говор, обичаи, вярвания и народни песни.

Вярно е, следователно, заключението, до което дойдохме от историческите и антропогеографически проучвания, че в Цариградската област, даже и в най-размирните години, българи са се задържали и в планинските й части, Южна Странджа, които при спокойни години наново са заселявали и объгаряравали полските й части.

НАРОДНИ ПЕСНИ

ДОБЪР ЮНАК

Добър юнак, Божне ле, кон седлае
през горица, Божне ле, през зелена.
Йоседла го сини седла,
сини седла копринени.
Йобезди го жълта юзда,
жълта юзда копринена.
Че се хвърли на random кончето,
че отиде той в горица.
да обхожда в горица
Горица му повяхнала,
повяхнала, посърнала.
Одговаря добър юнак:
— Ой те тебе, ти горице,
защо ми се повяхнала,
повяхнала, посърнала?"
Отговаря му горица!
— Нето ме е жар жарило,
ами сноще тук минаха три синджира,
три синжира, черни роби:
Първи синжир млади булки,
втори синжир млади момци,
трети синжир млади моми.
Път му било за три дена,
той го зема за три часа,
че си стигна черно робе,
че извади тънка сабя,
се съсека до три турка
до три турка йанадолка.
Ой те тебе добър юнак,
тебе пеем, Бога славим
от Бога ти много здраве.

(Коледна песен от с. Омурча, Чорленско, пята от Анг. Кр. Чолаков, 41 год. от с. Чулфа Преславско).

ГОРО ЛЕ, ГОРО ЗЕЛЕНА

Горо ле, горо зелена
що си ми горо вяхнала,
вяхнала и посърнала?
Дали тъй жар пожарило,
или тъй слана осланила?
— „Нито мъй жар пожарило.
нито мъй слана осланило.
Фчера от тук минаха
до три ми избори (така? Ив. Г.) синжири,
първи синжир като мина,
фси избор млади девойки;
фтори синжир като мина,
фси отбор млади юнаци;
трети синжир като мина,
фсе избор млади невясти.
Коги девойки викнаха:
— Бре Боже, бре мили Боже,
нашите тънки дарове,
шияни недошияни —
гора се вярхум свиваше
и пътищата смеваше.

Кога юнаци викнеха:
Бре Боже, бре мили Боже,
нашите сераз биволи
зобени, неназобени,
поени, нанапоени —

гора се вихром свиваше
и пътищата смеваше.

Кога невясти викнеха:
— Бре Боже, бре мили Боже,
нашите дребни дечица
къпани, недокъпани
кърмени недокърмени . . . . .
. . . .

(Пяла Мика Димитрова от с. Сеймен, Чорленско, живуща в село Чулфа, Преславско).

СТОЯН И ПЕНКА

Стоян мама си думаше:
— „Да знаеш мамо да знаеш,
да знаеш, ала не-знаеш
каква мий тъга паднала,
на мойто сърце юнашко,
на мойта снага левентска
дали ще болен да легна,
или ще кражба да крадна,
или ще мома да влека?

Мама Стояну думаше:
— „Синко Стояне, Стояне,
нито ще болен да лежиш,
нито ще кражба да househ краднеш,
нито ще мома да влечеш,
най ще те мама посгоди
за Пенка мома убава!“

Стоян си майци думаше:
— „Да зная, мамо, да зная,
че Пенка мене ще земе,
ще продам конче алено,
ще купя сераз биволи,
ще возя дребни камъчки,
ще правя ситен калдъръм,
дето ще Пенка да мине —
чехлите да си не каля.“

От с. Юсуськьой, Чорленско

ЛЮБОВНА ПЕСН

Мър кажи мамо на Анка,
да не ми люби момчето,
момчето, мандажийчето,
либи го, че го подлуди,
дан, знае делник, ни праздник,
ни куга-й света неделя.
Ф събота тръне сякло,
ф неделя ги докара,
изгради равни дворове,
че се извикна, провикна:
— „Къде е Яна ди дойде
на мойте градом дворове,
на мойте редом столове.

От с. Омурча, Чорленско

СТОЙКО И СТАНКА

Стойко на Станка думаше:
— Станке ле, Стамболийке ле,
дай ръка, либе, прощавай,
че ша надолу да ида,
надолу към кесиджилъка,
малку ше многу да седя.
Ако ма чуеш, разбереш,
че са ма, Станке, убили,
убили и погубили,
откупи кола с кирия,
братъм си, мале, олове,
да додеш, Станке, да видиш,

да додеш да ме намериш,
костите да ми събереш,
костите и кокалите,
та да ги, Станке, заровиш
ф нашата долна градинка,
под миризлива люляка,
та да ги, Станке, пуливаш,
сутрин и вечер със вино,
а на пладнина със сълзи.

с. Тарфа, Чаталджанско

НАРОДНОСТНО ВЪЗРАЖДАНЕ

Освен масовите и частични изселвания след всяка война, освен непрекъсната турска колонизация сред българските села след Руско-турската война през миналия век, големи поражения върху снагата на българите около Цариград е нанесло гъркоманството. Никъде другаде българите не са дали толкова много жертви на гърцизма както в Източна Тракия и Цариградско. По понятни причини, нито турската власт, нито патриаршията, а по-късно и гръцкото кралство, не са имали интерес от засилването на българския елемент в Тракия, а още повече близко до самите стени на Цариград.

Благодарение на привилегията, която патриаршията е била добила от първите султани над християнските народи в империята тя е успяла да наложи гръцки език и писменност на последните, като гледала да унищожи всяка следа от културното и национално минало на тия народи, за да ги елинизира по-лесно. Черкви и училища, учители и свещеници, монаси и монастири — всичко това минало под властта на фенер.

След създаването на гръцкото кралство, което станало носител на идеята за възстановяването на средновековна Византия, асимилаторската дейност на патриаршията, подпомагана и от гръцките консули, каквито имало почти във всички градове в Тракия и Цариградско, се засилва. Тази дейност се засилва и от обстоятелството, че турците не признавали националния принцип, а признавали само религиозната общност. Сами турците започнали да именуват подвластните им християни с общото име „Рум-милет“,което било възприето и от европейците.

На Тракия и Цариградско, области които трябвало да служат като връзка между Гърция и Цариград, при бъдещето възстановяване на Византия, се обърнало особено внимание още от средата на XVIII в., когато и започнало гръцкото национално възраждане и оформяването на панелистичните гръцки замисли. Интересно е че тая гръцка мегаломания е била насърчавана и от някои западни велики сили, които мислеха, че със създаването на една силна Византия ще издигнат преграда срещу Русия и славянството изобщо.

След Берлинския конгрес в Одринска Тракия е имало 14 епархии, от коит 4 се падали на Източна Тракия и в малката Цариградска област 3 епархии, Силиврия, Деркос и Чаталджа, въпрекн близостта на Цариград, когато българите имали само една — единствена епархия в Одрин и то без титуляр — владика, а със заместник — архимандрит. Освен това гръцкото духовенство имало и привилегията да участвува със свои представители във всички областни, окръжни, околийски и общински съвети (меджлиси), в които се разглеждали всички стопански, икономически и обществени въпроси, които интересували населението в района на тия съвети, като откриване на училища, изграждане на черкви, разхвърляне на данъчните тежести и др. — В тия съвети, обаче, българите нямали достъп, а гърците използували това обстоятелство, за да разхвърлят по-големи данъчни тежести върху българското население, за да ги омаломощяват икономически и да им създават материални и други затруднения по черковно — училищното дело.

Освен това, гърците имали възможност да упражняват терор над българите чрез заеманите от тях разни държавни, общински и др. административни служби, или пък срещу известни услуги, да поставят последните под свод свое влияние за по-лесно погърчване. Изобщо, бил е нагласен голям апарат от чиновници, учители, свещеници, търговци, селски бакали, обикновени цинцари, ганузлии или арнаути-християни, подкупени турски чиновници и безброй други платени агенти, който апарат, под командата на владиката или консула бил турен в действие за по-бързо обезвредяване и асимилиране на българите чрез затваряне на училища, чрез прогонване или убиване на учители и свещеници и видни българи, чрез унищожаване на български книги, надписи, икони, имена и други веществени паметници, които биха напомвали за миналото и вековно съществуване на българи в този край.

Към всички тия общи неблагоприятни условия за народностно възраждане на българите в Цариградско ще трябва да прибавим и затвореността и изолираността им с гъсти маси от враждебни народни и друговерски елементи, както и отдалечеността им от големите духовни български центрове, а така също и на липсата на български градски и духовни и културни центрове в самата област. Наистина Цариград със своята многобройна българска колония от 40—50,000 души навремето си е бил такъв голям център за българите, който е давал тон и насока на черковната борба и народностното възраждане в цялата почти империя, но неговото благотворно влияние се е обезсилвало от двойното и тройно по-силно противодействие на гръцката патриаршия. Не можем, следователно да си обясним по-късното пробуждане на тукашните българи с по-слабия интерес на Екзархията към културния и духовен живот на българите в този край или с бездействието на тогавашните светски и духовни дейци около нея, а по-скоро с непреодолимото противодействие на Фенер и неговите многобройни агенти, към всяка културно-просветна проява на тукашните българи.

Но, въпреки всички тия неблагоприятни причини, щом искрата на националното ни пробуждане обхванала другите български покрайнини, осоенно Източна Тракия през втората полвина на миналия век, тя не закъсняла да запали духовете на тукашните българи. За да можеше, обаче, да се поведе открито по-смела борба, необходимо бе да се създаде по-благоприятна политическа атмосфера в държавата. Такива политически условия се създадоха след издаването на фермана, с който се учредяваше българската Екзархия през 1870 година, който даваше на народностните малцинства свободно да се самоопределят като такива и да заживеят свой духовен и национален живот.

Първи започнали черковните борби най-старите български мюлклийски села в чаталджанско Тарфа, Деркос, Чанакча, Тая Кадън, Делиюнус, Имрихоркьой и др. — Създадените по-благоприятни политико-обществени условия дадоха възможност на Екзархията да прояви по-голям интерес към съдбата на българите в Цариградско, за да ги приобщи към лоното на народната ни черква и да ги просвещава на народен език.

Един от първите будители, когото Екзархията е изпратила в този край да буди и просвещава поробените братя бил учителят Максим Фратев от гр. Сопот, роден през 1844 год. — Своето образование той добил в родния си град при учителя Белчев, при когото научил и черковния ред и пеене. Към 1870 година той трябвало да придружи майка си Гана Иванова Фратева в Цариград, където бил затворен по-големия ѝ син Илия поради бунтовническа дейност. Благодарение на своята смелост и упоритост баба Гана успяла да се яви лично пред султана и да изпроси амнистия за сина си. През това време Максим, като буен и просветен за времето си младеж, на около 25—26 години, е имал възможност да се срещне и опознае с някой от първите дейци на нашето Възраждане, на първо място със Славейков, по чието настояване той бил изпратен в поменатите чаталджански села с нарочна мисия — да открива български училища и да просвещава народа. В неговото лице Славейков е виждал подходящия народен будител. Фратев напълно оправдал тая надежда. В една две години макар и да престоявал само по няколко месеци, той успял да открие български училища в селата Тарфа, където се задържал най-много; Делионус, Тая-Кадън, Имрихоркьой и Чанакча. За пръв път по негова инициатива се въвел обичая в последното село да се празднува народно праздника на светите просветители Кирил и Методи, който впоследствие се възприел и от другите съседни българси села. Че учителят Фратев е оставил дълбоки спомени в тамошното население със своята народностно-просветителна дейност съдим от факта, че много студенти от тия села, които по-късно са следвали в Софийския университет, са се отбивали нарочно в Бургас да се видят със своя стар учител. Като негови заместници в новооткритите училища, се помнят учителите: Петко от Силистра; Тодораки и Иванчо от Северна България. Други учители не се помнят. Изглежда, че след първите учители е била преустановена всяка просветна дейност тук поради засиления духовен терор от патриаршията, особенно след произнесената схизма. Сам Фратев се завръща в България през 1873 година и се установява в Бургас, дето се задомява и още същата година бива ръкоположен за свещеник в Бургас, където остава до смъртта си — 26. VII. 1919 година.

С прямотата на своя характер и смелостта да изобличава недъзите, той си спечели не малко врагове и от които не малко страдал приживе. Свещенник Максим е баща е баща на видните бургаски работнически дейци — комунисти Д-р Никола Максимов и Д-р Стефан Максимов.

Втор подем в народностното възраждане на тукашните българи наблюдаваме след 1908 година. Конституционният преврат през тая година създаваше в Турция, макар и привидно, условия за народностно проявление. Българите в Цариградско не закъсняха да използуват веднага дадената им свобода от новата коституция (Хуриета) още през медения месецй и започнаха да предявяват своите искания за отделяне от патриаршията и за откриване на български черкви и училища. Първи започнаха борбата пак поменатите по-горе чаталджански села, а след това и някои по-стари села в Силивренско като Синекли, Гуджук-Сеймен, Курфали и др. Черковната борба сега е взела масов и стихиен характер. Екзархията е била отрупана с молби за изпращане на български учители и свещеници в тия села. Нещастието е било там, че Екзархията, колкото и да е виждала момента за благоприятен за откъсването на тия българи от опеката на патриаршията, не могла на първо време да задоволи всички тия нужди и желания на българите, поради липса на светска и духовна интелегенция за учители и свещеници. На апела на Екзархията към тракийската и македонска емиграция в България за подкрепа на поробените братя в Турция в борбата им за народностно обособление и духовна еманципация от патриаршията се отзовали много учители и свещеници. Дадените политически свободи с Хуриета даваха на първо време възможност за завръщане на емигранти по родните места. Такъв е бил и иеромонах Аркади, известен със светското си име Велико Петров Павлов, когото Екзархът изпратил в чаталджанско да просвещава тамошните българи.

Велико Петров е бил родом от с. Тешово, Неврокопско — 1877 г. Основното си образование завършил в родното си село. Останал от малък сираче, той ходил в Хилендарския манастир на Св. Гора, където добил монастирско образование, като послушник при секретаря на монастира. През 1902 г. е бил ръкоположен за иеродякон и там завършил свещеническо училище, а през 1906 г. заминал за Бачковския монастир за учител в певческото училище и там добил иеромонашески чин — 1908 г. Когато се явил в Цариград, той бил назначен за уредник в семинарския пираклис. Иеромонах Аркади е нямал голямо образование, но бил борчески натура, с упорит характер и голяма самоотверженост.

Екзархът, познавайки способностите на Аркадия още като уредник в семинарската черква, преди всичко убедителното му слово и борчески характер, го намерил най-подходящ за народнопросветителната работа сред българите в Цариградско и го изпратил за учител и проповедник в този край.

Като истински народен будител, Аркади обикалял по-старите и по-будни села в чаталджанско, за да буди българите и да открива черкви и училища. Чрез публични събрания и проповеди в черква той успял още през първите една-две години на хуриета — 1908-1909, да приобщи към Екзархията Деркос, Тарфа, Делиюнус, Чанакча, Тая Кадън, Имрихоркьой, да им отвори български училища и да подготви местни хора за свещеници, които в последствие Екзархията ръкоположила.

Така, в Делиюнус първа учителки е била Мария Узунова от с. Кеплерско. Костурско, а пръв учител е дошел Георги Вълканов. В Деркос първото българско училище било отворено от Никола Ляпчев от Македония, заместен по-ле от учителя Стоянов. Свещеник бил поп Христо. В Тая Кадън първото българско училище било открито от учител от Македония, името на когото не се помни, а след него дошел Христо Бондуров, от Айтос. Свещеник бил поп Тодор от селото Бондуров открил преди това и първото българско училище в Тарфа. След него се редуват няколко учители: Никола от Македония, Кераца от Малко Търново и Райна от Варна. Има по-живи спомени за учителя Атанас от Македония, когото наричали „лудия“ поради буйния му характер и участието му революционните чети. Последен учител — до 1912 г. бил Хараламби, също от Македония. Селската черква „Св. Георги“ била много стара, строена много години преди идването на на русите, наверно около 1830 година. Край селото имало две монастирчета — „Св. Спас“ и „Св. св. Кирил и Методи“. Свещеникът п. Никола бил от селото си.

В Чанакча пръв учител бил Стою Николов от с. Еникьой, Узункюприйско, а пръв български свещеник бил п. Архонтов от Узункюприйско, заместен отпосле с друг, назначен направо от Екзархията.

Изобщо Чанакча, по-богато и по-будно село, станало духовен и просветен център за околните български села. В него било открито III-то класно училище с пансион, посещаван от ученици от всички околни български села. От него почнали да излизат и първите местни български учители, от каквито се чувствувало най-голяма нужда.

Училищен инспектор на всички тия училища е бил Петър Янев от с. Делиюнус, назначен от Екзархията. Той бил буен и самоотвержен младеж, който в просветното дело е играл такава роля, каквато иеромонах Аркади в духовното освобождение на тукашните българи. Гърците не пощадили и него. Когато се връщал в родното си село от служебна обиколка, той бил убит от засада от трима души, платени гръцки агенти

След него училищен инспектор е бил Георги Аладжов от Македония, който се задържал до Балканската война.

Общо казано, народностното пробуждане на българите в Цариградско в едно късо време е имало твърде големи успехи. Патриаршията не могла да допустне пробуждането на тия българи, затова със своите верни агенти, тя зорко е следила дейността на българските учители и свещеници. След като посегнали на Петър Янев, сега идвало и редът на иеромонах Аркади, чиято апостолска дейност пораждала кървава умраза в местното фенерско духовенство и гръцките платени агенти, които на няколко пъти се опитали да направят покушение на живота му из засада, но не успели. За да се сплашат българите да не посещават проповедите на Аркадия в черквите, устроени били от гръцки чети две публични нападения върху него през време на самото богослужение — едното, когато служил в черквата на Чанакча на Димитровден, а другото в с Деркос — на Гергьовден. Но, благодарение на навременната намеса на квартируващата редовна войска в тия села, гръцката чета, която обхождала черквата, била разпръсната и богомолците, заедно със своя свещенослужител, били спасени от явна смърт. Останалите живи съвременици на тия печални събития, сега бежанци в Бургас и околните села, с трепет си спомнят ужаса, който са преживяли в залостените отвътре черкви при нападението на гръцките чети.

НАЙ-НОВА ТУРСКА КОЛОНИЗАЦИЯ

ИЗСЕЛВАНЕ

Близостта на нашата област до столицата е благоприятствувала не само за ранното повторно заселване тук, но и за по-спокойния им живот и по-продължително задържане отколкото в другите южнобългарски земи. През кърджалийско време българите тук не са били обезпокоявани от тия разбойници и затова не са ставали никакви изселвания към Русия, или Бесарабия, както от някои други покрайнини като Одринско, Малко-Търновско и др. — Така е било и след първата Руско-турска война, която завърши с Одринския мир — 1830 г. Макар през тази война руски военни части да са проникнали до Силиврия, тук военни действия не са ставали и българите там не са имали възможност да проявяват своите симпатии към русите, та затова след оттеглянето на последните те останали спокойно по местата си, без да очакват отмъщение от страна на турците. Известно е, че от някои други покрайнини, където българите са указали съдействие на руските войски през тази война, много от тях са ги последвали, боейки се от турски репресалии и отмъщения.

Това благоприятно политическо положение за спокойното етнографско разпространение и умножение на българите в Цариградската област продължило до към 70-те години на миналия век. След това, както е е известно, в българските земи са настъпили събития от духовен и политически характер, които се отразиха зле върху положението на тукашните българи. Тия събития са били изкустно използувани от фанариотското духовенство, както и от гръцките агенти, за да злепоставят българите пред властта като най-опасни врагове на държавата Успешното разрешение на черковния въпрос и основаването на Екзархията — 1870 година, след една продължителна и упорита борба, в която, наред с другите българи, са вземали участие и българите от Цариградско, е вбесило фанариотското духовенство, за да започне с всички средства една безогледна кампания срещу всичко българско в този близък до столицата и седалището на патриарха край с единствената цел да се създаде недоверие на властта към българите като трудолюбиви работници.

След основаването на Екзархията дойде Априлското въстание — 1876 г. Макар българите от Цариградско да не са били във връзка с това революционно дело на средногорци, обаче, пълните затвори с подозрени българи, многобройните бесилки не само в Одрин, Елхово, Бунар-Хисар, но и в други паланки, както и върволиците заточеници, които минавали през Цариградската област за Бияз-кале, Диар-бекир, Подрум-кале и други крепости в Анадола, са създали недоверие и враждебно настроение на турската власт към българите умело използувано от фанариотските агенти, за да направят живота на българите тук невъзможен. Името българин станало синоним на „девлет душмани“ (враг на държавата). Но тъй като българите са се пазили от всякакви революционни прояви, властта, колкото и да гледала на тях с недоверие, не предприемала никакви репресалии, въпреки всички гръцки интриги и клевет . Така безболезнено те преживяха, макар със страх, и това събитие, което костува много жертви на българите от останалите краища.

Противобългарското настроение на турците още повече се засилило след Освободителната война — 1877-77 г., през която тукашните българи проявиха явни симпатии и дадоха ценно съдействие на руските освободителни войски в областта. Поради това след оттеглянето на русите станаха известни частни изселвания от някои села, които имахме случай да посочим по-горе. Само в Чорленска околия изселванията са добили масов характер. За тях английският поручик Чермеанд, член от Цариградското английско посолство, в своя рапорт до правителството си пише: „около 23 хиляди българи, изключително от Чорленско, страхувайки се от изстъпленията на турците, последвали руските войски, след сключване на мирния договор в Сан-Стефано и Берлин — 1878 г.“. В сравнение с изселванията от Източна и отчасти от Западна Тракия, тия от Цариградско са били нищожни. Можем да кажем, че и след тия изселвания, етническият характер на областта не се е почти никак променил във вреда на българите. Защото след дадената амнистия повечето от тях се завърнали, ако не в старите си села, които вече били заети от турски мухаджири, то в съседни на тях села или чифлици. Следователно и след Освободителната война българите запазиха численият си състав увеличен, разбира се, от естествения прираст на населението. Съотношението им, обаче, спрямо турския елемент се измени значително в полза на последния. Това се дължи на прииждането на много турци — мухаджири от България през и след войната, които не можаха да се примирят със създаденото положение в новоосвободена България.

Според една статистика на в. „Марица“, бр. 187/1878 г., Пловдив, повече от 40 хиляди турски семейства са се изселили от България през тая война, едни от които били настанени в Източна Тракия, други в Анадола, но известен брой останали и в Цариградско.

Известните етнографи и географи H. Adalbert Daniel (35), Custaw Adolf v. Kloeden (36) ни съобщават, че след Руско-турската война турското правителство създало по изкуствен начин множество нови турски села в Одринско и Цариградско, за да денационализира тези български провинции. Така например в Чаталджанско са били създадени следните турски села: Мандра, Гюмюш-бунар, Караман-дере, Халадджие, Ташушли, Бекерли, Алатин, Саитли, Чаир-дере и др. (8).

Освен тия съвсем нови села, създадени върху чифлици, където българите намирали работа, турското правителство настанявало мухаджири и между старите села, обикновено по 20 семейства най-малко в село. Настанени били по такъв начин из следните села в Чаталджанско: Казалджали, Канакаш, Изоврен, Инджекьой, Сувос, Сари Бегли, Орманли, Караджакьой, Субашкьой, Кабакча, Инджес и др. (8).

Имало други села — чисто български — в тази кааза, които били напълно заселени с мухаджири. Такива са били: Ташъл, Каристо, Кюпчели, Ерменикьой, Калюс и др. Същата участ сполетяла по-късно и две други български села: Айватли и Тузалък (8).

По същия начин, продължават тия двама учени, са възникнали в Чорленско и следните турски села: Казъл-Бунар, Тюлбе-дере, Велимеше, Геджелер, Османкьой, Караамет, Казълагач, Капаклии, Бунарша, Бахча бунар и Янък-ъгъл. А голямото българско село Ападжа, Силивренско, което през 1878 год. е имало само 10 турски къщи, към 1912 год. е брояло повече от 100 турски къщи (8).

Турците настанили тук бежанци не защото нямали другаде свободни земи, но за да се разбие компактността на българите и така да ги принудят да се изселят. Последните, обаче, оказали съпротива, за да запазят земята и селата си и, въпреки настъпилите за тях по-тежки условия за живот и поминък, успяли да се задържат тук и до Балканската война. Защото и през време на Преображенското въстание на тракийските българи през 1903 г. тия от Цариградско не пострадаха, защото поради изолираността им от враждебни и инородни елементи и отдалечеността им от въстаническите центрове, те не можаха да вземат участие в това въстание, та последвалото разорение на въстаническите райони тях не засегна.

Макар тия революционни прояви на странджанските българи да засилиха недоверието на турците изобщо към всички българи, но до погроми и изстъпления не се дойде, нито се предизвикаха масови изселвания, както това стана с българите от М. Търновска, Лозенградска и Бунархисарска околии, които бяха център на възстанието. Конституционният преврат в Турция през 1908 г., който даваше известни права на народностите в държавата, подобри, макар и временно положението на българите. Затова, от началото на днешния век у тях се забелязваше едно силно развито съзнание и народностно възраждане, изразено в желание за повсеместно отваряне на български черкви и училища и освобождаване от гръцката духовна власт.

В заключение ще кажем, че неудържимият разселнически процес на българите към юг и безспирното им етнографско разширение, би изменил окончателно народностния лик на Цариградската област в тяхна полза, независимо от новата турска колонизация, ако не бяха подложени на една страшна асимилация, ръководена от фанариотското духовенство и гръцките агенти и ако не бяха изселванията, предизвикани от Балканската война. Истинската катастрофа дойде не само за тукашните българи, но и за целия народ след извършеното безумие на 16 юни 1913 год., което предизвиква междусъюзническата война и даде възможност на Турция да окупира Цариградската област и Източна Тракия и да прогони и изтреби българите от тия земи. Изплашеното и обезумяло население, останало неизбито, бягало пред настъпващите турски пълчища по разни посоки: едни към Цариград, други на запад към Западна Тракия, а трети през Странджа — за България. Временно приютилите се в Западна Тракия, при гръцката окупация на тия области, намериха също убежище в България. Единственото село, което се задържало повече в Цариградско, е било Курфали, но и курфалийци, заплашени с потурчване и изтребление, били принудени да напустнат и те със сълзи на очи родното си село и да се приютят в общото отечество.

След изгонването на българите от Цариградско през 1913 година, изгонени бяха след Европейската война и гърците, след погрома на военната им авантюра в Анадола.

Дошлите в България бежанци от Цариградско са били настанени на много места, но по-компактно се срещат в следните пунктове:

В Бургас и околните села — Надежда, Долно Езерово, Веселие, Трояново, Атанасово, Извор и Ахренли има бежанци от Тарфа, Деркос, Чанакча, Тая Кадън, Делиюнус, Кара Халил, Курфали, Сеймен, Буюк Кълъчли, Синекли, Чанта и др.

В Карнобат и околията му има бежанци от Даа-Еникьой, Умурча, Мюселим, Чукур Ченгел, Селвели, Куртулмуш, Кюстемюр, Годжук Сеймен, Курфали, Буюк Кълачли, Синекли, Ташъл, Тарфа, Тая Кадън, Чанакча и Силиврия.

В Ямбол и селата на околията му — от Тарфа, Курфали, Тая Кадън, Ерменикьой, Гуджук Сеймен, Селвели, Чешменли, Ахръкьой, но най много от Аврен, които образуват в Ямбол цял квартал.

В Айтос и селата на околията Пирне, Уланли, Меравда, Трояново, Керметлик, Камчи-махале има бежанци от Цариградско от селата Чанакча, Деркос, Кюстемур, Годжу Сеймен, Кючук Чаушли, Аврен, Курфали, Бююк Кълъчли и др.

В Стара Загора и околните села има от селата Чанакча, и Мюселим.

В Новозагорска околия и селата има заселени бежанци в Аспарухово и Базаг от селата Аврен и Ташъл — 1878 година, Годжук Сеймен и др.

В Преслав и селата Ени Махле, Хаскьой и Бяла река има бежанци от Куртулмуш, Бейджилер, Кючук Чаушли и Кючук Сеймен,

В Попово и село Борисово има от Куртулмуш, Бейджилер, Кючук Чаушли и Кючук Сеймен.

В Пазарджик и селата Големаново, Ченгерли от Ени Чифлик и Селвели.

В Поморийска околия в с. с. Чимово и Коськой има от Ташъл, Бош-дере, Кападък, Тая Кадън и Ахъркьой.

В Пловдив има от Кючук Сеймен, Кючук Чаушли и Ахъркьой 1878 година.

В Плевен има от Синекли.

Във Варна и село Бяла има от Кючук Сеймен.

В Свиленград и с. Кирезли има от Умурча.

В с. Златица — от Ахъркьой — 1878 г.

В Добрич — Ахъркьой — 1878 г.

В с. Българово, Айтоско има от Ташъл — 1878.

ПО-ВАЖНА ЛИТЕРАТУРА

1. **Гавраил Кацаров и Димитър Дечев,** Извори за старата история и и география на Тракия и Македония, 1915 г. София.
2. **П. Мутавчиев,** История на българския народ т. I, 1943 г. София.
3. **К. Иречек,** История на българите, 1929 г. София.
4. Le voyage d'Atemer de Bertrandon de la Broquière, recueil de voyage etc. 1892.
5. **Д-р К. Иречек,** Етнографски промени в България, Исб. кн. IV. 1891 г. София.
6. **Георги п. Аянов,** Странджа. Издание на Тракийския научен институт, кн. XI, 1938 г.
7. **М. Арнаудов,** Обичаи и песни от Източна Тракия, СбАк кн. VI. 1913 г. — София.
8. Exposé par le Haut Comité de la Thrace orientale Sofia 1919. Le caractère bulgare de la Thrace Orientale faits, donnés statistiques.
9. **И. П. Липранди,** Восточный вопрос и Болгарiа. Москва 1868 г.
10. **Д-р Л. Милетич,** Разорението на тракийските българи, изд. Бълг. Ак. Н. София 1918 г.
11. **Д-р Констан. Иречек,** Стари пътешествия по България, Пер. сп. кн. кн. III, VI и XVI, също Сб. Н. Ум. кн. кн. IV и VI.
12. **Ст. Шишков,** Тракия преди последната Европейска война, Пловдив 1922 год.
13. **Проф. В. Н. Златарски,** История на Българската държава през средните векове, т. I София, 1918 г.
14. **Д-р И. Шишманов,** Стари пътувания из България, Сб. Н. Ум. кн. кн. IV и VI, София.
15. **Юрий Венелин,** Древ. и Нин. Болгар.
16. **Т. Златанов,** Български колонии в Русия, Пер. сп. кн. 37—39.
17. **Cyprien Robert,** Les slaves de Turquie t. II.
18. **Destrilles,** Confidences sur la Turquie t. II.
19. **Н. Ганев,** Страници из историята на Севлиево.
20. **Д-р Павел Орешков,** Етнографски бележки, Сб. Ак. Н., кн. VIII. София.
21. **Офейков** (Шопов), Българи пред стените на Цариград, Пер. сп. кн. XX —XXII.
22. **Д. Гаджанов,** Пътувания на Евлия Челеби, Пер. сп. кн. 70.
23. **Антон Страшимиров,** Нашият народ, София.

24. **Л. Н. Осленов**, Юбилеен сборник на Копривщица.

25. **Ricaut**, Histoire de l'Etat présent de l'Empire Osman 1672.

26. **David Urquart**, Turkey and Rasources London, 1833.

27. **Wilhelm Martin — Leake** Rasearch in Graece, London 1814.

28. **Wilhelm Prossel**, Land und Leute in der Europäischen Türkei в сп. „Das Ausland" Wochenschrift für Länder und Völkerkunde 58 Jahrg 1885, Stuttgart und München.

29. **Георги п. Аянов**, Въглищарството в Странджа, сп. Български народ, кн. 2.

30. **Д-р С. Табаков**, Град Сливен.

31. **Heinrich Kiepert**, Die neuen Teritorialgrenzen auf der Balkanhalbinsel von Geschichtspunkte der Nationalgrenzen „Globus" illustrierte Zeitschrift für Länder- und Völkerkunde, Braunschweig 1879.

32. **Hammer**, Histoire de l'empire, ottoman, t. III.

33. **K. Sax**, Geographisch-ethnographische Skizze von Bulgarien (Mittheilungen der keiserlich königlichen geographischen Gesellschaft Bd. XII Neue folge, 2 Band, Wien 1869).

34. **M. F. Mirkovitch**, Dans la cart. ethnographique des Nationalités slaves;

35. **H. Adalbert Daniel**, Handbuch der Geographie, Leipzig 1875.

36. **Gustaf Adolf v. Kloeden**, Handbuch der Länder — und Staatenkunde von Eropa, Berlin 1874.

37. **Христо Вакарелски**, Бит и език на тракийските българи.

38. **Проф. П. Мутафчиев**, Де, кога и как се е губил българския народ до днес, София 1929 г.

39. **Emille de Laveleye**, La péninsule des Balkans t. II, Paris.

40. **Д-р П. Орешков**, Български села в околностите на Цариград Сп. Б. Ак. Н. — кн. VIII 1914 г. — София.

41. **Проф. Ст. Младенов и Хр. Кодов**, Език на тракийските и малоазийските българи, издава Трак. Науч. Инст. София 1935 г.

42. **Георги п. Аянов**, Народностен лик па Западна Тракия, изд. Култ. Благотв. д-ство „Тракия", Бургас 1942 год.

43. **James Buker**, (Lieutenat Colonel), Turqey in Europa. Third edition 1877.

44. **Leon Dominidu**, The frontiers of Language and Nationallity in Europa 1919, Publication de grande Geographical society de New York.

45. **Георги П. Аянов**, Малко Търново и неговата покрайнина, изд. на М. Търновската дружба „Странджански край", Бургас 1939 год.

46. **Атанас Сп. Разбойников**, Източна Тракия, географски преглед, библ. „Тракия" № 14, изд. Трак. научен институт, София 1946 г.

ГЕОРГИ ПОПАЯНОВ

БОЛГАРЫ ЮЖНОЙ СТРАНДЖИ И СОСЕДНЫХ ЕЙ ОБЛАСТЕЙ

В начале настоящего века глубокие потресения переменили еще раз этнический облик Южной Странджи и граничущих с ней областей После Балканской войны и особенно после Мировой, население этой части полуострова было принуждено покинуть родную страну и искать убежища в Болгарии. У автора этого исследования была возможность провести анкету в течении многих лет и он успел собрать ценные сведения о том как создалось болгарское население этой области. Он успел установить, что одна часть болгарского элемента представляет прямое продолжение средновекового местного болгарского населения. Это болгарское ядро быстро увеличилось внутренной эмиграцией болгар Отоманской империи. Первые эмигранты пришли из Странджи, последованы в скором временни болгарами из других областей Южной Болгарии, которые искали как свободную для обработки землю так и относительное спокойствие. Автор разсматривает каждую деревню отдельно и сумел определить как они создались, откуда пришли первые эмигранты и те которые их последовали. Следуют краткие сведения об участи и этой области в болгарском Возрождении и заметки об языке и национальном костюме жителей. Приложен список из которого видно как распределились эмигранты этой области на територии Болгарии.

GEORGES POPAIJANOV

LES BULGARES DE STRANDJA DU SUD ET DES RÉGIONS LIMITROPHES

Au commencement du siècle courant des bouleversèments profonds ont changé une fois de plus l'image ethnique de Strandja du Sud et des régions voisinantes. Après la guerre balkanique et surtout au lendemain de la guerre mondiale la population de ce coin de la Péninsule a dû quitter son pays natal et chercher l'abri en Bulgarie. L'auteur de cette étude a eu la possibilité de mener son enquête parmi les émigrés durant des années et a pu recueillir des informations précieuses concernant la manière dont s'est formée la population bulgare de la région en question. Il a réussi à préciser qu'une partie de l'élément bulgare était un prolongement directe de la population bulgare autochtone du Moyen-âge. Ce noyau bulgare s'est accrû bientôt d'une émigration interne des bulgares sous l'empire ottoman. C'est de Strandja que sont partis les premiers emigrés, suivis bientôt des bulgares des autres régions de la Bulgarie du Sud, qui venaient chercher des terres libres à cultiver aussi bien qu'une sécurité relative. L'auteur passe en revu tous les villages de la région et réussi à préciser presque pour chaqu'un d'eux comment s'est il fondé, d'où sont venus les premiers émigrés ainsi que ceux qui les ont suivis. Une étude succincte informe de la participation de la région bans la Renaissance bulgare, tandis que des notices brèves donnent une idée de la langue et du costume national des habitants Une liste montre la manière dont se sont repartis les émigrés des régions. étudiées sur le territoire de la Bulgarie.

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Турска колонизация. 122

Повторно разселване на българите. — Главни изселнически огнища 125

Възникване на първите български поселения около Цариград. . . . 130

Разселвания, предизвикани от кърджалийските върлувания 135

Български села в трите Цариградски околии — Чаталджанска, Силивренска и Чорленска 138

Етнографски бележки — език и носии 152

Народни песни. 156

Народностно възраждане 159

Най-нова турска колонизация. Изселване 163

По-важна литература 167

ИВАН ГЪЛЪБОВ

ЗА ЧЛЕНА В БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ — БУРГАС, ТОМ I

ПРЕДГОВОР

Българският език единствен сред славянските езици притежава напълно развит член. Срещу това той съседствува с езици, от други езикови групи, които имат добре развита тази граматична категория, а в някои от тях съществува и задпоставен член както в български език. Това странно положение става повод за непрестанни контроверсии, които изпълват изследванията за българския член. Както се вижда от предлаганата работа, една значителна част от недоразуменията се дължат на остарялата общотеоретична основа, от която се излиза при разискванията; други представляват истински недоглеждания; а трети произхождат от прибързани декларативни утвърждения. Аз се опитах да посоча тези пропуски, защото тяхното отмахване води съвсем естествено до разрешаване на въпроса за българския член, чиито принципи са прозрачно ясни.

Ядката на настоящата работа произхожда от заниманията ми като студент последна година в Софийския универтитет. Едно кратко изложение бе дадено в Македонски преглед г. 14 (1943) кн. 1, но то бе унищожено ведно с цялата вече готова книжка по време на въздушните бомбардировки над София 1944 г. Представено в завършен вид пред Българската академия на науките, моето изследване бе отличено с награда за езикознание за 1945 година. Така че тук печатната работа възпроизвежда почти дословно един стар текст. Отбелязвам горните обстоятелства, защото въпросът, на който е поставено предлаганото изследване, се засяга пряко и от още две други работи които излязоха по-късно, но които не са взети и тук под внимание. Едната работа е втората част от студията на J. Kurz, K otázce členu v jazycích slovanských. Byzantinoslavica 8 (1939-46) cc.172—287, а другата е изследването на младия полски славист Франтишек Славски Miejsce enklitiki odmiennej w dziejach języka bulgarskiego, Krakow 1946. И двете тези монографии разглеждат въпроси, които засягат основни страни от историята на българския член. Ако въпреки това предлаганата работа не вземе пред вид горните две студии, за това има причини и те са следните: изследванията на Иозеф Курц и на Франтишек Славски не промениха нито в една точка излаганите тук схващания, та нашето старо изложение от тази гледна точка можеше да запази предишния си вид непокътнат; на второ място, трябваше да се вземе отношение към схващанията, застъпвани от двамата учени, неминуемо щеше да се изпадне в дискусионен тон и от там градивната част на настоящата работа щеше да остане на съвсем заден план. За да се избегне това неудобство, аз оставих своето изложение в непроменен вид, а на монографиите на Курц и Славски посветих отделни обширни рецензии, които са готови и за които се надявам, че ще могат скоро да бъдат публикувани.

С истинска радост трябва да отбележа, че при заниманията си с въпросите за българския член, аз получавах не от едно място подкрепа и съвети. На първо място трябва да отбележа непрестанната заинтересованост на моя бивш учител проф. К. Мирчев. Благодарение на него аз можах да се запозная с новоизлезлите работи, засягащи въпросите, с които се занимавах, дори тогава, когато поради отдалеченост от големите библиотеки, мъчно можах да следя езиковедската литература. Не по-малко полезни съвети получих и от другите си двама учители — проф. Ст. Младенов и проф, М. Фасмер. На всички тях моята искрена благодарност.

Принципни положения

1. Недобрите страни, които произтичат от усвояването на принципни положения, изградени само върху част от материала, който подлежи на изясняване, проличават много ясно при разискванията върху българския член. Скептицизмът относно вътрешния произход на българския член се дължи в голяма степен на погрешните общи положения, от които критиката излиза, та това налага едно разчистване преди всичко на тази общо-теоретична основа.

2. Теорията на члена по традиция се основава на това, което александрийските граматици са установили за гръцкия член във върха на неговия развой. В това отношение консерватизмът е толкова голям, че, въпреки престижа на сравнително-историческия метод в езикознанието и въпреки факта, че появата на члена в гръцки език се извършва едва ли не пред нашите очи, ние стигаме до странното положение да искаме да съдим за наченките на това явление от данните, които ни се предлагат в периоди съвсем отдалечени от момента, когато се създава то.

3. Така при разискванията за българския член критиката непрестанно изтъква, ча примерите като **ρаботъ.** които говорят за тясно свързване на показателното местоиме с предходното име още в старобългарски, не могат да бъдат схващани като предходници в новобългарския член, защото в горната група **-тъ** пазело своето показателно значение. Българският член дори в 15 век бил рядко явление по паметниците и едва след това почнала да се засилва употребата му.[1]

В случая критиката, облегната на общата теория на члена, градена върху познания за гръцкия член в неговото най-голямо развитие, забравя най-обикновени неща от историята на същия член: 1. че у Омир покъсния гръцки член има още в много случаи показателна сила и се употребява като показателно местоиме и 2. че не само у Омира, но и по-късно, специално в епическата поезия, членът е също рядко явление[2].

Пренебрегвайки тези добре известни неща, критиката не забелязва, че с горните изтъквания за българския член тя прави най-голяма услуга на схващането за самостойното му развитие. Защото, да не беше тази непрекъсната постепенност в развоя на нашето явление и да беше от друга страна в старобългарски се появил напълно развит член с днешните си синтактични и семантични особености, ние с пълно право бихме с усъмнили в самостоятелността на явлението.

---

[1] Вж. Ягич, Arch. 20 (1898) 604 . . .

[2] Вж. напр. у E. Kieckers, Hist. gr. Grammatik, III, Syntax . . . c. 71.

4. В по-нататъшното изложение ще бъдат показани и друга грешки на критиката, произтичащи от основни методични недостатъци, но и горният пример е достатъчен, за да се види как стари́ и несъобразени с новите постижения на езикознанието традиции могат да създадат една атмосфера на от предубеждения, в които новите и правилни тълкувания мъчно успяват да си пробият път.

Специално за члена тези мъчнотии в нашите общи теоритични познания се забелязват от мнозина и усилията да се скъса със старото наследство не са съвсем уединени. В това отношение особено е забележителен фактът, че една решителна стъпка в прочистването на оставените от александрийските граматици традиции по въпроса за члена се прави от един такъв известен грецист и индоевропеист, какъвто е починалия проф. Швицер[1]. Още в началото на тази своя работа, в която е направен доста подробен преглед на всички явления, които въпреки различните си функции имат това́ общо, че са особено развитие на адноминално употребеното показателно местоиме, Швицер изтъква, че старият термин „член“ („Artikel“) е в много отношения неудобен, защото, както се казва у един от последователите на Швицер[2] ние се излагаме на опасност „да схванем неправилно същността на това явление както в многовидността на неговата синтактична функция в отделните езици, тъй и в разнообразието на причините, които са го повикали на живот и техните функции в различните езици“, т. е. „das Wesen dieser Erscheinung in der Mannigfaltigkeit ihrer syntaktischen Funktion in den einzelnen Sprachen sowie in der Verschiedenheit ihrer Entstehungsursachen und ihrer Funktionen in verschiedenen Sprachen zu verkennen.“ За тия явления, чиято принципна общност Швицер показва в своята студия, той избира новото название „именна детерминация“ (nominale Determination). По този начин е избегнато едно значително неудобство на старата терминология, която означаваше иначе сродни явления, но не получили още същите семантични и формални особености на гръцкия и западноевропейските членове, само като „членоподобни“ („artikelartig“), та отнапред бива подронен опитът тези явления да се свържат (разбира се, не генетично) в нашите общотеоретични схващания.

5. Работата на Швицер по такъв начин представя голям напредък вече с това събиране под едно име на всички разнообразни явления като се почне от гръцкия член, та се стигне до персийския изафет[3]. Все пак и у него традиционните схващания не са съвсем изоставени. Така напр., като говори за нордическия член и изтъква, че задпоставеният член при съществителните е в същност предпоставен при следващото подир съществителното прилагателно, добавя: „Би могло да се подигне въпросът, дали последователното задпоставяне на члена и другаде не е било изградено по същия начин“[4]. Явно е прочее, че тук подтиците за това опростяване на проблема идват пак от едно съзнание,

---

[1] E. Schwyzer, Die nominale Determination KZ 63 (1936) cc. 145-167 — Друга литература по въпроса освен в цитираната работа на Швицер вж. и у J. Kurz, K otázce členu . . . Byzantinoslavica 7 (1937-1938) cc. 230-330.

[2] H. Wissemann, Syntax . . . c. 3

[3] E. Schwyzer, Die nominale Determinanation c. 151

[4] E. Schwyzer, Die nominale Determination . . . c. 154: „Mann kan die Frage aufwerfen, ob die durchgehende Nachstellung des Artikels, so auch sonst zustande gekommen ist“.

свикнало да смята предпоставения член на гръцки и на западноевропейските езици като образец за всички сродни явления в останалите езици. Това, което се дължи на специални местни и исторически условия, бива схванато без никакво оправдание като принцип. Съвсем естествено е тогава, че и другата страна изказва своята увереност „че по-старинен ще е задпоставения член“[1]. И в двата случая има все желание да се сведе разнообразния начин на членуване към един от дват главни типа. Една здрава теория обаче трябва да се пази от подобно опростяване на проблема, защото то пречи да се проследят специалните условия, при които се изработило постоянното място на тази или оная членна форма.

Това ще ни предпази и от такива широки аналогии, които защитниците на вътрешната поява на българския член бяха принудени да правят между нашето явление и нордическия член. Така, за да се противопоставят на ония, които, свикнали да смятат предпоставения член сякаш „по-истински“, мислеха едва ли не неестествена появата на задпоставен член в български, от българска страна бе изтъкнат фактът, че и в скандинавски има задпоставен член. Това съпоставяне не допринасяше обаче за разясняването на началото на българското явление. Наистина примери като Konungr inn hunski „der hunische König“[2] дори и срастнали с предходната дума членове като prestrinn sari, „der eben genannte verwundete Priester“[3] и с прилагателно на първо място minn inn hwassi hior, „mein scharfes Schwert“[4] по местото на члена са идентични с начина, по който се членува в български. Но горният вид на членуване не е единствен в нордически. Край него има още цяла редица други типове, които са дори по-добре застъпени. Нека споменем найважните тъй както са дадени у Делбрюка: inn gamli madr, in gamli, понататък landit allt или allt landit, inn fyrsts vetrinn, а освен тях и цял ред други комбинации, които стоят съвсем далече от начина, по който се членува в български език. Достатъчно е само да се съпостави това разнообразие с простото правило, което управлява българския член от неговото създаване до днес, за да се разбере, че задпоставеният нордически член не стои по-близо от кой да е предпоставен член.

6. У Швицера има и друг отглас от традицията: той се спира извънредно много на разнообразните синтактични и стилистични функции, които в различните езици се свързват с члена. Но разнообразието на всички явления, събрани под общото име „именна детерминация“, е толкова голямо, че би изглеждало пресилено и изкуствено това обединяване, ако не се изтъкне с нужната яснота някой друг принцип въз основа, на който да стане това обединяване. Тази необходимост е толкова по-голяма поради това, че, застанали на същата основа, на която и Швицер, по старите автори логично намираха синтактично-стилистичните разлики, свързани със занимаващото ни явление, за непреодолима пречка в свързването им в една общност.

7. Тази обща основа, върху която може да се гради единната теория на всички явления, означавани като „именна детерминация“, ние намираме в особеностите на показателното местоиме. Смятам, че

---

[1] Младенов, Сравнително . . . с. 412

[2] Delbrück, Der altisländische . . . 21.

[3] п. т. с. 23.

[4] п. т. с. 29.

излаганото по-долу схващане не е съвсем ново — елементи от него могат да се намерят у мнозина предишни автори[1].

Характерно за показателното местоиме е, че то не е свързано с никакви определени психични или логични съдържания. То няма собствени значения, а само показва. Оправдание за неговото съществуване се крие именно в демонстративната му сила, която обаче по един съвсем естествен развой, непрестанно отпада по ефикасност. По този начин историята на показателното местоиме е непрестанно състезание между отслабването на демонстративната сила на показателното местоиме от една страна и стремежа за нейното възстановяване от друга. И двете тези тенденции са свързани с промени в смисловата и формална страна. Стремежът да се запази демонстративната сила се изразява в непрестанно дирене на по-изразителни форми и то по няколко пътя: 1. чрез ново по-необикновено място на показателното местоиме във фразата; 2. чрез по-изразително акцентуване, сравни напр. немското der и dér; 3. чрез увеличаване на показателното местоиме с различни частици: срв. бълг. този, това, рус. тот и под. срещу стблг. **тъ** и celui-là и подобни срещу лат. illum, нем. dieser срещу der[2] и най-сетне 4. чрез подновяване на демонстративните основи[3].

8. Отслабването на демонстративната сила при показателните местоимена намира отражение както във формата, тъй и в значението. Какви са последиците от това намаляване на демонстративната сила във формално отношение може да се разбере от изложеното под § 7 под точките 1—4. Тук вниманието е съсредоточено върху последиците от значитбените промени. Историята на индоевропейските езици дава достатъчно богат материал, от който се вижда, че от отслабналото показателно местоиме се подхранват три други категории: 1. третоличното местоиме напр. бъл. той срещу стблг. **тъ**, немско er, sie от индоевродейските, показателни местоимения i-/ei-, s-[4] и т. н. 2. относителните местоимена и съюзи нем. der, o. слав. ИЖЕ блг. то в изрази като „ако ще го дадеш на гърци, то по-добре сам си го вземи“[5] или участвува в тяхното образуване: италиански il quale и под., френски lequel и под. и в български многобройните относителни местоимена, наречия и съюзи на -то, като който, която..., защото, где то, когато... и много други и най-сетне 3. от отслабналото показателно местоиме се развива членната форма.

---

[1] Вж. най-вече Muller, Zur Geschichte des Artikels ... IF 42 (1924) сс. 1-59. Особено ценно у Мюлер е това, че той изтъква най-настойчиво значението на реда на думите в изречението за появата на члена, с 18. Забележително е следното заключение, което той прави след прегледа на члена в индоевропейските езици: „Das Ergebnis war, kurz zusammengefaßt, daß wir in verschiedenen Abstufungen hier und dort demonstrative Elemente von den Stämmen to- und i (io-), bisweilen sogar miteinander in Wettbewerb, ihre hinweisende Kraft einbüßen sahen, um dann verblaasst die Rolle eines Artikels zu überhenmen, с. 22 т. е. „Резултатът, накратко е, че ние виждаме тук и там в различни отсенки демонстративни елементи от основите i- (io-) и to-, понякога дори и във взаимна конкуренция, да убят своята показваща сила и тогава, избледнели, да поемат ролята на члена“ с. 5.

[2] H. Krahe, Germanische Sprachwissenschaft с. 64.

[3] Срв. K Brugmann, Zu Wörtern für „heute“ ... с. 2, Младенов, Сравнително ... с. 340 и сл.

[4] H. Krahe, Germanische Sprachwissenschaft с. 54. . .

[5] А. Т.-Балан, Нова бълг. гр. . . с. 363.

Забележително е, че и трите тези категории в индоевропейските езици се явяват тепърва в историческо време, та тяхната връзка с показателното местоиме може да бъде непосредствено показана. Всички те се дължат на отслабване на демонстративната сила на показателното местоиме и в техния развой има поразителен паралелизъм. Тяхното значитбено различие и особености в развоя им се дължат на това, с коя от двете основни категории се свързва отслабналото показателно местоиме. От неговата адвербиална, приглаголна употреба се идва до третоличното местоиме, а от адноминалната, приименната — до члена. Относителното местоиме стои в това отношение по средата и неговият път минава през корелативната служба на показателното местоиме.

9. От направения преглед, който за нашата цел не може да бъде по-обширен, та съзнателно са избегнати някои странични подробности, става ясно, че членът, заедно с други граматични категории, представя един етап от естествения развой на показателните местоимена. Разбира се, показателното местоиме не достига във всички индоевропейски езици до посочените три категории. Пречка за това са съществуването или липсата на специални за всеки език условия. Езиковата история има задължението да открие при всеки отделен случай тези пречещи причини, но същественото е, че посочените тенденции в развоя на индоевропейските показателни местоимена са така настойчиви и общи, че по-правилно е не да се пита, защо в определен език се е получило от показателното местоиме третолично местоиме или член, а тъкмо обратно — кои са причините, които не са позволили в този или оня език да се стигне до посочената степен на развойните тендеции.[1]

Тази именно склонност на показателните местоимена се показва като естествена основа, върху която могат да се обединят всички ония различни появи, които Швицер означава като „именна детерминация“, защото от нея се обясняват всички формални и семантично-синтактични различия, които за традиционното схващане бяха непреодолима пречка при всяко свързване на въпросните появи. За да поясня правдивостта на тези си схващания, искам, до колкото това позволяват рамките на моята работа, да покажа възможностите, които това схващане дава за изясняване на въпросите свързани с члена.

10. Припомним ли си, че навсякъде, където се е образувал, членът произхожда все от показателното местоиме, не е мъчно да дойдем до заключение, че неговото хвърлящо се в очи качество да представя нещата като определени, известни почива върху особеностите на показателното местоиме. Традиционното схващане представя нещата по следния начин: езикът е чувствувал нужда да представя нещата, за които говори, в известни случаи като определени и като потърсил средства да изрази тази определеност спрял се на показателното местоиме. Това обяснение обаче не показва, защо тъкмо показателноте местоиме и никоя друга граматична категория, е послужило за изграждането на определителния член. Да беше склонността за детерминиране, така както се проявява в индоевропейските езици с членна форма, тъй всеобща, ние бихме имали право да очакваме

---

[1] Докато показателното местоиме е единственият източник за образуване на третоличното местоиме и члена, при изграждането на относителното местоиме участвуват и други категории, най-често въпросителното местоиме. По някой път и други напр. личните местоимена, както е например в средно-горнонемски vater unser, du da bist in himele, V. Michels, Mittelhochdeutsches Elementarbuch . . . c. 194. —Това разбира се, не нарушава с нищо важимостта от очертаните от нас развойни тенденции на показателното местоиме.

да видим и други граматични категории да бъдат използувани. Поддръжниците на традиционното схващане, като подкрепа за съществуването на склонността да се изразява определеност, изтъкват доста многобройните случаи по някога на нечленуване на известни думи. Те смятат, че тези думи са имали определено значение, та за това не са имали нужда от член. Но и този довод няма нужната доказателна сила. Достатъчно е да се види колко за един и същи език в различните периоди на неговото съществуване количеството на нечленуваните думи е различно, за да се разбере, че причината на нечленуването лежи съвсем другаде. Ако при появата си в даден език определителния член се употребява в съвсем ограничени размери, значи ли, че всички нечленувани съществителни са неопределени? Или, ако, както често се случва в езиците с член, напр. в гръцки и по диалектите и в български, и собствените имена биват членувани, значи ли, че те без член не означават съвсем определени предмети? Явно е, че особената отсенка, която членът дава на имената, при които стои, е единствено свързана с члена, който е една степен в развоя на показателното местоиме, и нечленуването се поставя във връзка със специални условия, които за всеки език и за всеки момент от неговия развой трябва специално да се изследват. Тия условия се дължат не само на семантични причини.

Но има и друг довод, който поставя връзка на необходимост между специалното, детерминиращо значение на члена и показателното местоиме. Тази вътрешна връзка се проявява в това, че членната форма не се явява в никой език отведнъж със своето специално значение. Напротив, историята на всеки член показва, че особената, детерминиращата способност на нашето явление е само един етап от неговия развой, при който се излиза от отслабналата демонстративност на показателното местоиме и се стига до едно пълно избледяване на семантичното съдържание. Така и гръцкият член почва със същото показателно значение, за да може по-късно да постигне значението, което се смята по начало присъщо на члена. Така е със занимаващото ни явление и с романските езици, така е и в германските езици, така е и в български. Но показателната сила може да остане свързана за по-дълго време с членната форма, както е напр. с тройния член в някои български говори.

Но особеното детермиращо значение не е нито край, нито цел на горния развой. Той е само един преходен период. Започнала с крайно пестилива употреба, историята на членната форма показва постепенно разширяване на тази употреба, докато най-сетне, минала през своята златна епоха, тя води към пълно автоматизиране на явлението и, като изчезват особените значения на членната форма, тя поема службата на истинска морфема, или въобще остава една отживелица, чийто смисъл е ясен само за етимолога. Много поучителна в този смисъл е съдбата на общославянската членна форма на прилагателните Какви са били нейните наченки и размерите на нейната употреба в нейното начало можем да съдим по аналогичното явление в ирански..[1] В старобългарски членната прилагателна форма **дроугꙑи** означава „l'autre“ срещу **дроугъ** „autre“[2] но по-нататъшната история на сложните прилагателни в славянските езици показва непрестанно разширяване на тия форми, при което изчезва разликата в значението на двата облика. В някои от днешните славянски езици, като руски например, разликата между двете форми е използувана да изрази известни синтактични категории, а в западнославянските езици членната форма на прилагателните е изтикала без остатък старите прости прилагателни.[1]

---

[1] Вж. Meillet, Le Sl. c... c. 446; Въведение... с. 334; повече за това явление в авестийски у H. Reichelt, Awestiches Elementarbuch... c. 370. Подобна употреба е доста широко застъпена и в староперсийските надписи с клиновидно писмо; списък на съответните места вж. у W. Hinz, Altpersischer Wortschatz... hya..c. 92, tya... c. 131.

[2] Meillet, Le Sl. c... c. 445.

И тъй, чини ми се, че от горното е ясно, че сементичното съдържание на члена е неразделна брънка от естествения развой на показателното местоиме. Изпъква ли последното със своята демонстративна служба[2] членът е едно следващо стъпало със своята особена служба „да определя", по което се минава към едно пълно изблedняaване на семантичното съдържание.

11. В близка връзка с въпроса за определителното значение на членната форма стои въпросът и за причините, които обуславят появата на члена. В предходния параграф ние показахме, че особеното значение на занимаващата ни форма е свързано със семантични промени, настъпили при показателното местоиме. Заключенията от предходния параграф намират потвърждение и в това, което знаем за условията, при които се появява членът. От историята на различните езици е известно, че членът се появява тогава, когато свободата на словореда в изречението се ограничи и когато различните свързани по значение части на изречението се организуват в определени групи, в които отделните елементи имат определено място. Тогава именно адноминално употребеното показателно местоиме се включва тясно в именната група и като последица идват всички ония семантични и формални промени, характерни за членната форма. Образуването на именната група е необходимо условие и истинската причина за появата на члена. Мейе подчертава това изрично в своята Esquisse d'une histoire de la langue latine... с. 157. На посоченото място, разглеждайки въпроса за създаването на именната група, като изтъква, че, до като в гръцки тя е вече изградена, латински не е успял още да я организира, френският езиковед продължава: „Латински, който няма подобни групи, не е могъл следователно да има член; романските езици трябваше тепърва по-късно да изковат своя член".[3]

12. Тъй че отправната точка на занимаващото ни явление е съвпадението на известни синтактични условия, при които показателното

---

[1] Вж. Meillet, Le Sl. c... c. 445; R. Nahtigal, Slovanski jeziki... c. 232.

[2] Която в същност е абсолютна и максимална детерминация, отговаряща на непосредствените нужди на момента. Каква по-силна определеност от едно посочване: *Този човек уби баща ми*. Определеността на показателното местоиме в случая става израз на заинтересованост, при което личността спонтанно реагира. Определеността на члена в *Човекът уби баща ми* е освободена от тази обвързаност с непосредната реакции. Членът е едно интелектуализирано посочване. — Да се сравни особено драматичността на израза с показателното местоиме с тона на пълно безразличие във втория израз.

[3] Le latin, qui n'a pas de pareils grouppements, ne saurait pas par suite avoir un article; les langues romannes ont eu a se forger leur article à une époques tardive. С горното се разрешава и един страничен въпрос, свързан с появата на члена, именно, в какво отношение стои неговото създаване с разпадането на склонението? Въпросът се разрешава много просто: между двете явления няма необходима причинна връзка. Едновременността на двата процеса в някои езици, която става причина да се подигне горният въпрос, се дължи на това, че и разпадането на склонението е свързано с образуването на групи в изречението. Следователно отношението между появата на члена и разпадането на флексията зависи от характера на именната група, който определя поранното или по-късното настъпване на едно от двете явления в един от случаите или тяхната едновременност в други.

местоиме бива увлечено в по-горе очертания развой. По този начин сме в началото не само на члена, като такъв, но и при произхода на всички формални и семантични особености, с които се явява занимаващото ни явление в отделните езици. Преди всичко мястото на бъдещия член се определя от това, как в дадения период известен език е разрешил въпроса за изграждащата се именна група. По-точно казано, с какво е било характеризувано слабото показателно местоиме и, най-вече, какво е било неговото отношение към останалите елементи на именната група. По този начин несъобразяващите се с многообразната действителност въпроси, дали членът стои при съществителното или при прилагателното, се показват напълно несъстоятелни и биват заменени със солидна основа, върху която може здраво да се строи — мястото на члена се определя именно от това при какво положение и условие адноминалното показателно местоиме е показало отслабване на своята демонстративна сила. Така Мюлер показва, как се определя мястото на романския член, а Делбрюк (с известни ограничения) прави същото за скандинавските езици. По същия начин се обяснява задпоставеността на българския член и на съответното явление в някои руски диалекти.

Този начален момент е решителен в много отношения за цялата по-нататъшна съдба на члена: поставен зад имената, той се приобщава по-близко с предходната дума и, изложен на специалните закони на изгласа, той претърпява лесно дълбоки формални промени, а заедно с това губи и по-бързо семантичната си стойност. Предпоставения член отстоява по-дълго време своята самостойност. Илюстрация на горното представя едно сравнение между гръцкия член и члена на славянските сложни прилагателни: додето гръцки до ден днешен пази самостойността на своя член и примери като τὸ γῶμον < τὸν ὦμον[1] или при местни имена Νιός < τὴν Ἴον, Νεζερός < τὸν Ἐζερόν и под.[2] са единични изключения, общославянският член -и при прилагателните причинява още от най-ранно време, поради тясното срастване с предходното прилагателно, редица промени в исконната му именна флексия и, станал неразделна част от тялото на сложните прилагателни, той изгубва самостойността си[3] и заедно с нея своето значение.

13. И формалната страна на члена потвърждава всичко казано до тука. Видя се, че в семантично отношение членът е само едно отслабване на демонстративната сила на показателното местоиме. Но това намаление в семантично отношение е свързано с напълно успоредни явления и във формалната страна на членната форма. Явлението е всеобщо. Швицер го определя като „Neigung, auch äusserlich als rein formale Elemente zu erscheinen“[1] т. е. „стремеж и външно да се прояви като чисто формален елемент“ и изрежда примери като немското der срещу dèr, den срещу denen и за гръцки „so stehen bei Homer die vollere Formen τοῖο, τᾶων, τοῖσι, τῇσι nur mit demonstrativer Kraft (substantisch oder adjektivisch) wie lit. tas, slav. **тъ** usw. während die kürzeren Formen τοῦ, τῶν, τοῖς, ταῖς

---

[1] Бешевлиев, Историческа граматика с. 160.

[2] M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland... с. 258

[3] В старобългарски тя е запазена още до известна степен, срв. Miklosich, Syntax... с. 148; Delbrück Vergleichende Syntax... Erster Teil... сс. 435—436 с позоваване на горното място у Миклошич и най-вече Meillet, Le Sl. c... с. 446.

[1] Schwyzer, Die nominale Determination . . . с. 155.

allerdings in beiden Verwendungen (als Demonstrativ und als Artikel) erscheinen".[1]

Тази слаба форма се определя от липсата на един или няколко от способите изложени под т. т. 1—4, § 7, с които езикът се мъчи да поддържа силните показателни местоимена.

14. И тъй, след изложеното до тука, смятам, че застъпваното становище е достатъчно убедително — значение, форма и място на т. н. член се определят от особеностите на показателното местоиме по такъв начин, че членът може да бъде гледан като една средна степен в развоя на показателните местоимена в адноминална служба.[2]

Това становище прочиства атмосферата от предубеждения, останали незаслужено дълго време в сила дори в съвременното езикознание. Те сами по себе си правеха мъчно приемането на всяко обяснение за вътрешната поява на българския член. Показали с това погрешността на основата, от която са излизали скептиците и създали една здрава общотеоретична основа, ние с по-голяма увереност можем да пристъпим към предмета на нашата работа.

Критика на хипотезитѐ за чуждото влияние при образуване на българския член

15. Показали незадоволителността на общотеоретичната основа, от която излизат критиците на теорията за вътрешна поява на българския член, от значение е да се изтъкнат и специалните грешки, които те извършват, когато изказват своите собствени схващания за чуждоезично влияние.

Историята на тези хипотези е доста еднообразна, защото се състои само от твърдения — никой до сега не е показал с нуждната минимална обосновка, как е прониквало това чуждо влияние при създаването на българския член. Най-големият довод беше, че задпоставеният член съществувал и в съседните езици, а от друга страна сред славянските езици само български имал член. Връзките с руските членни форми упорито се отрича, но и тука само с една обща фраза — между двете явления няма нищо общо — без обаче да бъдат доказани основанията за това. За връзката на българския член с руския, която засяга вътрешната страна на въпроса, ще се изкажа по-нататък. Тук ни интересува да установим несъстоятелността на твърденията за външно влияние при появата на българския член.

---

[1] Schwyzer, Die nominale Determination . . . 155 т. е. „Тъй у Омира по-дългите форми τοῖο, τάων, τοῖσι, τῇσι се употребяват само с показателна сила (субстантивно и адиективно) подобно на лит. tas, слав **тъ** и пр. до като по-късите форми τοῦ, τῶν, τοῖς, ταῖς се появяват и в двете употреби (като показателно местоиме и като член").

[2] Това становище получава подкрепа и от пълната успоредност, която съществува между историята на членната форма и съдбата на глаголно употребените показателни местоимена. И в случая се излиза от показателни местоимена с отслабнало значение, за да се мине през третоличното местоиме, което представя в историята на приглаголното показателно местоиме степен, напълно съответствуща на мястото, което членът заема в развоя на адноминалното показателно местоиме. Като членът третоличното местоиме се употребява в началото в много ограничени размери. Но както там, тъй и тука това положение е преходно. Настъпва скоро разширяване на явлението, което води към пълното негово автоматизиране, в което то изгубва своята експресивност и се обръща в чист формален елемент, какъвто е напр. френското il. Всичките други моменти, които участвуват при члена се явяват и тука: създаването на глаголната група, мястото и формалното отслабване. — Членът и третоличното местоиме са две глави на една и съща история, историята на показателното местоиме.

Както е известно тия твърдения почват от Миклошич, който вижда в случая влияние от страна на илирски. Но това време, което съвпада с още недоброто познаване на български език[1] бива бързо изживяно. Вече Ягич, който също вижда чуждо влияние при създаването на най-характерните особености на български, т. е. членът и липсата на флексия, се отказва от трако-илирски,[2] Ягич смяташе, че влиянието идва от страна на румънски, позововавайки се на „интимен контакт“ (innige Berührung) между двата езика.[3]

В по-ново време появата на българския член се свързва с по-общо и неопределено понятие „балканско явление“, под което авторите на новата хипотеза дават значителна свобода на читателевата фантазия относно изворите нв явлението. Такова твърдение изказва напоследък и Р. Нахтигал:“ Impuls (за разпадането на склонението и появата на члена, б. м.) je prišel nedvomno iz tuje sredine v ozkem sožitju in občevanju, toda razvoj se je izvršilzlastnimi sredstvi“ т. е. „Импулсът, несъмнено е дошъл от чужда среда при тясно съжителство и общуване, до като развоят се е извършил със собствени средства“[4]

Макар Нахтигал и да не казва кой език точно мисли за източник на явлението, все пак неговата формулировка се отличава с по-голяма положителност от останалите, защото дава ясно да се разбере, как си представя механизма на влиянието в случая. За него българския член се е явил чрез калка (calque, Lehnübersetzung) от някои от съседните езици с вече развити членни форми. Въпросът значи се свежда до това дали съседните езици са могли да станат причина от българското показателно местоиме да се развие член т. е. дали българинът е могъл чрез своето показателно местоиме да калкира члена на някой от съседните езици?

Знае се, че калката е плод на процес, развиващ се в съзнанието на двуезичната личност. При калката настъпва прехвърляне на особености от единия език в другия. За да стане това, обаче нуждно е да се изпълнят следните условия — в езика, който влияе, известна форма има две групи от значения — А и Б. В езика, който приема влиянието, има форма, в която езиковото съзнание на говорещия и двата езика открива група значения напр. A_1, общи с една страна от семантичното съдържание на формите от първия език например с А. Тогава се създава възможност и във втория език да се развие и втората част от семантичното съдържание от формата на първия език т. е. покрай A_1 да се яви $Б_1$.

---

[1] На Миклошич напр. не е ясно, че в сухоно грозйе -н- е част от члена В него той вижда еуфоничен елемент! — Miklosich, Syntax . . . с. 127.

[2] Arch. 16 (1894) . . . с. 284—Вж. напоследък още по-рязко и Швицер, ц. с. с. 149.

[3] В това си увеличение големият славист отива толкова далече, че като разглежда на същото мясю въпроса за разпадането на българската флексия, което според него въпреки големите различия — Ягич казва „голямата самостоятелност на явлението“ („die grosse Selbständigkeit des Vorganges“ — пак било под румънско влияние, изказва следното твърдение: „In dieser Beziehung theilte das Bulgarsche eher den Standpunkt der übrigen romanischen Sprachen als des Rumänischen“. — Arch. 16 (1894) . . . с. 282 т. е „В това отношение български споделя по-скоро положението на нещата в останалите романски езици от колкото в румънски“.

[4] R Nahtigal, Slovanski jeziki . . . с. 230. Това е най-положителното изказване по въпроса от всички, които се застъпват за чуждоезично влияние при появата на българския член. Книгата на Kr. Sandfeld, чиято забележителна стойност е в богатия материал, се задоволява с общи съпоставки, срв. сс. 165—173. На с. 172 съвсем предпазливо се изказва относно посоката на развоя „qu'il ne saurait guère être question d'un developpement independent bulgare“ т. е. „не би могло да става въпрос за един независим български развой“. Той смята, че „трябва да се има пред вид влиянието на румънски“ — „il faut compter avec l'influence du roumain“. Доводите му са, че между български и румънски имало други общоности и че двата народа имали „rapport de symbiose“ И нищо определено. — Meie, който в Le Sl. с. . . . 478 говори доста скептично относно самостойната поява на българския член, в рецензията си за книгата на Kr. Sandfeld печатана в BSL 31 (1931) сс. 58—61, изказва изненадващи възгледи напълно противоположни на горните.

Един пример, избран нарочно от областта на члена, пояснява достатъчно механизма на калката.[1] Така в словенски, лужишки и чешки показателното местоиме може да се употребява и като предпоставен член. В случая тласъкът за калкирането е дошло от немски. Това е било възможно, защото формата на немския член пази още в много случаи своето показателно значение, та е могло от нея да се хвърли мост към показателните местоимена на споменатите славянски езици и така да създаде възможност и те да предават значението на члена. Дето обаче езиковото съзнание не успее да открие такава посредничеща общност, дето липсва този мост, калка не може да има. Характерен в това отношение е примерът с езика на сърбохърватските преселници в Campobasso. Под влияние на италиянски у тях се създава чувство за необходимост от член. Италиянският член, обаче, за съзнанието на говорещите е така осамотен и без връзка с останалите езикови категории, че няма никаква възможност говорещите сърбо-хърватски да го свържат с някоя категория от родния си език и така да го калкират. Затова под напора на необходимостта те чисто и просто заемат италиянския член и го вмъкват в чисто сърбо-хърватски изрази като този: da mi kaže le puti, „pour qu'il me montre les chemins“.[2]

16. Какви са били в това отношение възможностите на български, изправен пред съседните езици с вече развит член? Дали е имало необходимите условия той да предаде „чуждия импулс“ със свои „собствени средства“, както казва Нахтигал?[3]

Поради особеното положение, което гръцкият е заемал дълго време на Балканския полуостров от значение е да се покаже, че „чуждият“ импулс при създаването на българския член не е дошъл от тази посока. И наистина, когато български език влиза в допир с гръцки, членът в последния е бил една съвсем ясно отделена категория, която дори говорещите гръцки наши книжовници не са могли да свържат с показателното местоиме. Тъй че гръцки не е можел да даде подтик българското показателно местоиме да калкира члена.

Гръцкият член все пак оказва влияние в български. Един от неговите видове, именно употребата му като „свързваща частица“ (Gelenkspartikel)[4] катон апр. второто ὁ в ὁ θεός ὁ τῶν Ἐλλήνων.[5] в езиковото съзнание на българските книжовници бива сближено със старобългарското относително местоиме иже и то почва да се употребява доста на широко за предаване на тази употреба на гръцкия член. За това свързване на **иже** с гръцкия член в ролята му на „свързщата частица“ имаме изрично указание от Йо. Екзарх, който говори за „различие“ (с него предава гръцкото *ἄρθρον*) и дава примери **иже чловѣкъ, ꙗже слава, еже небо**[1]. Така се получават изрази като **иже на доухъ хоула** или **еже на доухъ врѣдно глаголание** за гр. *ἡ τοῦ πνεύματος βλασφημία* и от Зогр. ев. **ѣже о І҃сѣ Назарѣанинѣ**, *τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζαρηνοῦ* Л 24.19 **еже л҄юбити** *τὸ ἀγαπᾶν* Мр. 12.33, които в известна периоди на българския книжовен език имат голями успех.[2] Но тови влияние на гръцки език не прониква дълбоко и с прекъсване на литературната традиция изчезва без да остави следи в народните български говори.

---

[1] За значението на калката вж. подробно у Vendryes, Le langage . . . с. 341

[2] Vendryes, Le langage . . . с. 343

[3] Оставяме на страна тук въпроса до колко е имало исторически условия за билингвизъм сред българския народ. Разрешаването на въпроса за калките показва до известна степен какво трябва да се мисли и по втория. Не подигам и други въпроси като грешки в периодизацията на влиянията, липсата на какви и да е указания за различия и постепенност в географското разширение, което би трябвало да се очаква да имаше чуждо влияние, с една дума неща, които също подкрепят нашето схващане. Не се спираме и на албански — дори и самите привърженци на чуждо езично влияние при появата на българссия член се отказват от него, срв. напр. Sandfeld, o. c. . . c. 168.

[4] Вж. по-долу § 38.

[5] Срв. Wissemannn, Die Syntax . . с. 19.

Влияние на гръцкия член върху българския и то при народните говори ми е известно само от едно място. Касае се за говора на с. Кулакия, познат по писаното с гръцки букви т. н. Кулакийско евангелие. В този говор се срещат примери на членуване като сътипразницити големите.[3] В случая задпоставеността е запазена. Само повторението на членовете е станало по чужд образец, което е станало възможно, когато в съзнанието на преводача между българския и гръцки член се сложило знак на равенство в семантично отношение, т. е. когато българският член е бил вече готов. Тези изключителни примери за цялата българска говорна област[4] със своето странно членуване показват как щеше да изглежда българският член да беше се намесило при него чуждо влияние и косвено потвърждават схващането за пълна самостойност на българския член.

17. Преценяваме ли възможностите за влияние от страна на румънски при образуване на българския член, трябва да припомним това, което е добре познато, а именно, че българо-румънските отношения през цялото средновековие и дори до най-късни времена са се развивали под знака на големия политически и културен престиж на българите. Но и при историята на българския член ние имаме специални основания да отхвърляме възможностите за влияние от страна на северните ни съседи. Ние наистина нямаме данни дали формата, от която е произлязъл румънският член е пазела още своето показателно значение по времето, когато се е образувал българският член, но че това е било много вероятно и, което е по-важно, че румънския не е указал влияние при създаване на българския член, може да разберем от простото съпоставяне на двата езика: и най-смелата хипотеза би се объркала, ако бъде поставена пред задачата да покаже как от комплицираната употреба на предпоставения и задпоставен член на румънски се е дошло до българския строен и съвсем прост начин на членуване. Да имаше влияние от страна на румънски, ние с пълно право бихме очаквали в българската езикова област членувания, в които чуждото да се отрази в такива странни примери каквито са например кулакийските.

---

[1] Срв. Б. Цонев, История. . . т. 2 с. 504.

[2] Срв. Б. Цонев, История. . . т. 2, с. 503 и сл. и Miklosich, Syntax. . . с. 128.

[3] На тези примери ми обърна внимание проф. К. Мирчев. — Понеже нямам под ръка изданието на Мазон и Вайан, цитирам по текста, даден у Йордан Иванов, Български старини . . . с. 198 и сл.

[4] Които, ако се били познати на говора на селото и не са били само особености на преводачовия език, се обясняват със силно напредналата елинизация на селото, срв. К. Мирчев, М. пр. 11, кн. 3—4, с. 235.

Разбира се, че отношенията между българския и румънския задпоставен член трябва да бъдат подложени на внимателно проучване, което ще има да установи дали задпоставения румънски член не е под българско влияние или е и там самостойно вътрешно явление. Все пак не е без значение да се изтъкне, че един румънски учен Demetriu Gazdariu излиза на лингвистичния конгрес в Рим с твърдение, че в своето начало румънският член е проклитичен и тепърва по-късно става енклитичен.[1]

Критичен поглед върху схващанията за самородната поява на българския задпоставен член

18. Но, ако — както бе показано в предходните параграфи — общотеоретичната основа, както и твърденията за развитие на българския член под преки чужди влияния, бяха в много отношения незадоволителни и не можеха да доведат до правилно разрешаване на проблема, то и от страна на привържениците на тезата за вътрешната поява па български член бяха допуснати грешки, които, повтаряни, на няколко пъти, хвърляха сянка на съмнение и върху това, което у тях беше безспорно вярно.

Схващането за вътрешната поява на българския член за пръв път беше подробно изказано и обосновано от покойния наш езиковед проф. Милетич. През своя живот той на няколко пъти се връща в специални работи на същата тема, а я засегна и в много други свои изследвания. Тъй той изгради една подробна система от схващанията си. Към тази система се включват и изказванията по въпроса на всички поддръжници на тезата за самостойността на занимаващото ни явление. Тъй че, показвайки някои недостатъци в схващанията на проф. Милетич, ние показваме в същност недостатъците на цялата система. Дето е нуждно, ние показваме някои важни различия между проф. Милетич и някои други привърженици на същите схващания.[2]

19. Между чисто методичните грешки, които проф. Милетич допусна в системата, която искаше да обясни появата на българския член, на първо място стои това, че той не говори в същност за самото начало на явлението и за причините, които са го предизвикали. Тежестта на въпроса нашия учен прехвърля на това, че може да наблюдаваме по паметниците развоя във формално отношение на члена и че нашите говори пазят склонитбени остатъци от тази стара форма. Несъмнено, тук има, недоразумение, защото ние можем да проследяваме морфологичните преображения на члена, можем да умножаваме и примерите в нашите съвременни говори и всичко това може да бъде много полезно, за да разберем, как се е дошло до сегашните общи членни форми, но то не ни дава нищо за разбиране на началото на явлението. В случая бихме могли да имаме чужд подтик, който да се изпълни, както биха казали привържениците на чуждоезично влияние „със специфични“ за нашия език средства. Защото, несъмнено е, че нашият член дори да беше се появил по чужди образци той все пак би използувал свои възможности, за да ги възпроизведе, та биха се явили своего рода калки. Това, именно,

---

[1] Atti del III congresso internazionale dei linguisti (Roma, 19—26 settembre 1933) a cura di Bruno Migliorini e V. Pisani, Firenze 1935, с. 311. — Авторът препраща и към своята книга, посветена на същия въпрос, излязла в Яш през 1929 г., която за жалост не можах да имам под ръка.

[2] Подробна библиография по въпроса вж. у Kurz, K otázce . . ., Byzantinoslavica 7 (1937—1938) сс. 230—340.

проф. Милетич не обяснява достатъчно, правейки своя преглед на морфологичните преображения на българския член.

20. Той не спечелва много в това отношение и като се позовава на идентичността в синтаксис, форма и развитие, която съществува между българския и руския член. Преди всичко проф. Милетич не посочва точно в какво се състои синтактичната идентичност между двата езика, както това той прави за формата и нейното развитие. А тъкмо това указание би било от много голяма полза в случая, защото членът, макар и да се схваща сега като морфологична категория, генетично той най-напред е синтактично явление. Да беше изтъкнал, в какво се състои общността в това отношение между българския и руския член, той дори и без да обясни нейния генезис, би имал най-решителния довод в своите ръце, защото показаната в това отношение идентичност би поставила вън от съмнение еднаквия развой, който е довел до това общо състояние.

21. Проф. Милетич обаче не стори това, а се задоволи да се позове на своето езиково чувство. Той говори[1]: „Нам обаче, които сме се сродили с всички формални и синтактични тънкости на новобълг. членна форма, не току тъй лесно можеше да избегне от вниманието всяко подобие, а камо ли пълна идентичност откъм тая страна в друг славянски език“. Наистина, имащ българско езиково чувство, българският учен можеше да разбере, че в случая се касае за две напълно идентични явления, но това не беше достатъчно за всички, които нямаха този български езиков усет. Поради тази причина именно, нашите изследвачи лесно се съгласиха с неговата теза, която за чужденци оставаше все още недостатъчно доказана[2].

22. Причината за това пак трябва да се дири у самия наш учен, който, позовавайки се наново на своето езиково чувство, сметна като несъмнени начала на член всички случаи със задпоставена употреба на показателни местоимена в старобългарските паметници. Като оставим на страна въпроса, че дори това да беше така с подобна констатация не се стигаше до никакво обяснение на генезиса на члена, защото това състояние трябваше да бъде разяснено относно неговите по-далечни връзки с общославянското положение — оставаше фактът, че във всички случаи с адноминална употреба на показателните местоимена в старобългарските паметници гръцките оригинали представяха пак подобно употребени също така показателни местоимена. На подобни бележки проф Милетич отговаряше, че няма защо да искаме началата на нашия член, за каквито той смяташе споменатите примери от старобългарските паметници, да са изгубили напълно своята показателна сила и по този начин да не могат да превеждат гръцките показателни местоимена и се позовава пак на своето българско езиково чувство, провъзгласявайки пълната си увереност, че историята на нашето явление трябва да проследяваме още от Кирилометодиевите преводи.

Несъмнено, от принципно гледище бележките на проф. Милетич относно едновременното съществуване на показателна и членна функция в посочената категория местоимена в началния период от появата на члена са напълно верни, но той постави в съмнителна светлина доказателната сила на своето езиково чувство по отношение на нашето явление, като провъзгласи употребата на показателните местоимена в Кирилометодиевите преводи за начало на тази типична българска езикова черта, когато и най-беглото сравнение на старобългарските преводи с гръцките оригинали показва, че преводачите в това отношение са следвали послушно гръцките оригинали, като мястото на показателните местоимена в изречението се определя от съответната гръцка употреба, а от друга страна повече от посочените примери нямат нищо общо с начина, по който се употребява нашият член.

---

[1] Мсб. 18 (1901) с. 9.

[2] Срв. дори у Б. Цонев: „Макар и да ми се не струва напълно доказана органичната връзка между българския член и тези на народноруски форми, както я приима Милетич . . .“, История . . . т. 1, изд. второ, с. 36.

23. По-долу ще бъде показано с нуждните примери и доводи, от какво решително значение за познаването на българската членна форма и на онези показателни местоимена, от които тя се е развила, е мястото им в изречението, но тук само ще отбележим, какви лоши последици има за възгледите на проф. Милетич недостатъчното внимание към този факт. Покойният учен отиде до там, че почна да говори за предпоставен член в български език и постави предпоставената и задпоставена употреба на показателните местоимена на еднаква основа при появата на българския член. Особено този факт бе достатъчен да разколебае всички, които биха го следвали в този негов път, защото човек би се попитал как тогава изобщо са могли да останат показателни местоимена в адноминална служба в български език и защо всички те, употребени пред или след името, след като е имало такива широки склонности, не са се превърнали в членове? Неговите примери с по-особено употребени предпоставени показателни местоимена в днешните български говори, в които той вижда член, като оставим на страна въпроса, дали трябва без друго да се броят за членни форми, са от време, доста отдалечено от епохата, в която са се сложили началата на задпоставения български член. Между двете явления има, несъмнено, не само временна отдалеченост, но и различие относно специалните условия на появата им.

24. При такава недостатъчна изясненост на условията, при които се е появил българският задпоставен член, подобни широки успоредици, в които е пренебрегнат доста застрашително и то с пакост за самите авторови заключения и различният генетичен момент, не са изненадващи, та не е съвсем неочаквано това, което проф. Милетич пише: „И наистина, ако погледнем строго принципиално, членната форма не може да се нарече неславянско явление вече поради това, че синтактичният процес, който е създал тая форма и който състои (sic! Ив. Г.) главно в предпочитателна употреба на показателното местоимение след, а не пред името, широко е бил разпространен в областта на прилагателните имена още в общославянско време, дори и преди, в литовско-славянско време, та като резултат от тоя процес се е явило тъй нареченото сложно склонение на прилагателните, що не е друго освен просто склонение на прилагателни свързани със задпоставен член. И българският член у съществителните не е нищо друго, освен остатък от също такова сложно склонение на съществителни, свързани с местоимение, и това склонение, докато е било читаво, е представяло пълна паралела на по-старото общославянско сложно склонение на прилагателните. С други думи и процесът, що е създал преди раздялата на славяните задпоставен член у прилагателните се е повторил след раздялата в областта на съществителните и то само в езика на една група славяни, та се създало сложно склонение и у съществителните“[1].

Нужно е доста смелост, за да се сближават две явления така много раздалечени по време, за чийто произход не е казано нищо определено

---

[1] Мсб. 18 (1901) с. 9.

Задпоставеността в двата случаи не била решителна, защото причината за появата ѝ може да бъде различна и в това отношение се е налагало предпазливост толкова повече, че условията на задпоставянето не ще да са били еднакви щом в първия случай старото показателно местоиме следва изключително подир прилагателни, та сам проф. Милетич се противопоставя на предположението на Юр. Трифонов за пренасяне на тези стари форми от прилагателните към съществителните и за влиянието на този процес при образуването на сегашния български член.[1]

Срещу това, задпоставеността на показателните местоимена, от която сетне се е развил българският член, се е извършила при други условия и, макар те да не са определяли местоимето да следва само съществителното, както мисли и упорито настоява проф. Милетич, те са много различни от обстановката, в която ще да се е начело образуването на сложното склонение на прилагателните.

Съпоставянето на двата процеса, макар и да не ни дава право да мислим, че именно „процесът, що е създал преди раздялата на славяните задпоставен член у прилагателните, се е повторил след раздялата в областта на съществителните“, би било твърде полезно, насочвайки ни към по-широки аналогични склонности на развитие, в които трябва да виждаме обаче само общо указание и никакво обяснение на началата на българския член. Това съпоставяне обаче сам проф. Милетич омаловажава като поставя на еднакво равнище случаите с употреба на показателните местоимена пред и след съществителните, давайки дори два успоредни хипотетични образеца на сложно склонение при съществителните. При тази неопределеност на условията и причините, при които е станало предпочитането на единия от горните два типа и след посочените други настойчиво защищавани положения на покойния наш учен, думите му „дълго време ще е траяло неопределено колебание в употребата на двата тия типа сложни форми (т. е. с показателно местоиме пред или след съществителното, Ив. Г.), докато у някои наречия вторият тип (т. е. със задпоставена служба на показателното местоиме при съществителното, Ив. Г.) преобладал, и то с повече формално (суфиксно) значение на местоименния елемент, който напротив при първия тип — с положение пред името — повече си запазил заедно с индивидуалната самостойност и своето показателно значение“,[2] тези думи именно, в които, може би, някой би открил началата на нашето схващане, не носят нищо определено за разрешаване на въпроса за появата на българския член.

БЪЛГАРСКИЯТ ЗАДПОСТАВЕН ЧЛЕН Е ЕНКЛИТИКА

25. От направения разбор става явно, че дори в основните положения на проф. Милетич по въпроса за члена има ред несъобразности, които поставяха схващането за развоя на българския член от стари вътрешни тенденции в неудобно положение, та обвиненията за априорност, които проф. Милетич хвърляше срещу защитниците на хипотезата за чуждо езично влияние можеше да му бъдат върнати. Тепърва в един спор между нашия учен и Юр. Трифонов въпросът за по-точно определяне на условията, от които се излиза при създаването на българския задпоставен член взема по-голяма изостреност. Този

---

[1] Мак. пр. 7 (1931) кн. 1 с. 23 и 8 (1932). кн. 2 с. 7.

[2] Мсб. 18 (1901) с 10.

спор, воден на традиционната общотеоретична основа, е удобна изходна точка към застъпваното тук становище, та го предавам по-подробно.

Видехме, как проф. Милетич се позовава само на своето чувство за български език без да показва, че по това той разбира нещо по-определено. Това негово чувство, изглежда, го е карало да сметне, че членът се е появил първом при съществителните. Това схващане бива прието тихом мълком и от другите наши изследвачи. Едва когато в една работа с извънредно голяма ценост поради изнесените в нея материали Юр. Трифонов застъпи гледището за първенството на българския член при прилагателните, проф. Милетич, настоявайки неотклонно на своите стари схващания, се опита да ги защити с повече доводи.

В своята работа „Към историята на членните форми в бълг. език.“[1] Юр. Трифонов, след като изнася примери за член от 1. **Законъ сѹдныи людьмъ** (Зсл), 2. **Словѡ на пренесеніе мощем преслав'наго Климен'та** (Слпр), 3. **Похвала свѧтомѹ Кирилоѹ** (КПхв), 4. **Слово на въшествіе господа нашего ісѹса Христа** (Слвш', 4. **Слово о правѣи вѣрѣ, или богословіе** (Богсл), 6. **Шестод҃нью съп'санѡ ішаномъ презвитерѡмъ ексар'хомъ,** (Шстд) изказва следните заключения, които за удобство нумерираме по. реда, който са дадени у автора: 1. „че в старобълг. език несъмнено е имало член“ 2. който трябва да бъде познаван „не чрез сравнение с гръцкия текст, а чрез вникване в смисъла на текстовете“, 3. че е погрешно „мнението, че уж умножаването на членните форми в български език се дължи на постепенното изчезване на падежните форми“, 4. че „членът първоначално ще да е преминувал от прилагателните към съществителни“. Към последната точка се прибавя и въпросът за пренасяне на член **и ꙗ, ѥ,** при съществителните, което кара Юр. Трифонов да даде на заключението си под т. 4 следния определен вид, чиято категоричност не се намаля от формата, в която е дадено: „не е ли възможно да се допусне, че и чл. **тъ, та, то** се е явил първоначално у прилагателните, както се е явил чл. **и, ꙗ, ѥ**?“

Същественият въпрос, по който и Юр. Трифонов се различава от схващанията на проф. Милетич, е именно това изтъкване на първенството на членната форма при прилагателните. Неговите доводи са преди всичко формите за именителен падеж на члена за мъжки род единствено число при сложните прилагателни, както тези форми се намират в изнесените от него примери. На место сегашната членна форма на прилагателните -ият и пр., която показва явна зависимост от члена при съществителните, изнесените от него примери имат завършък — **ꙑитъ,** в които е явно, че членът се е прибавял направо към сложното прилагателно. Тия облици са несъмнено първични и са по-ранни от днешните, които ако не се надяваме на строго диалектични явления, не са генетично свързани със старите, а са принесени по аналогия от съществителните. Този факт е достатъчен да разколебае нашата вяра в доказателната сила на днешните членни форми на прилагателните, които, взети сами за себе си в днешното си състояние, говорят за влияние на съществителните над прилагателните. Това обаче не говори още за първенство на прилагателните членни форми, тъй както не говорят за това и примери като **самът,** гдето показателното местоиме е прибавено към простия, а не към сложния облик на прилагателното. Форми, подобни на последната, се срещат и до сега в нашия език, напр. единът, нашът и пр. и имат значение в това отношение, че те показват, че преди днешните аналогични самият, единият и пр. е имало първични форми образувани само от простото прилагателно. Заключението, което Юр. Трифонов вади от своя пример самът „че членът тъ, та, то у прилагателни местоимена е имало, когато още сложната форма (т. е. чл. и, ꙗ, є) не е била разпространена у последните“ е напълно вярно, но то не дава право да мислим, че това са форми по-стари от члена при съществителните. Самото пренасяне на и, ꙗ, є при тези форми не е станало много рано и не е чудно дори, то да се е начеНало едва след образуването на прилагателните членни форми -ият и пр. Във всеки случай, дори това да не е така, формите като самът, єдинът и пр. могат най-много да говорят за едновременна поява на члена у прилагателни и съществителни, но не и за предимство в това отношение на прилагателните.

---

[1] Мак. пр 7(1391) кн. 1 сс. 7—26

Третият и най-решителен довод за тезата на Юр. Трифонов са примерът бл̃гдатиѩ род. п., ед. ч. от благодать, който той дава от Богосл. и формите от дѣва: дв̃аꙗ (Вр. ев.), дѣвѣи (Добр. ев.) и дв̃ыѭ (О р. ап.) които са за него несъмнени белези за пренасяне на сложното склонение на прилагателните към съществителните. Той вижда в тези случаи несъмнено прехвърляне на члена и, ꙗ, є още преди появата на чл. тъ, та, то и указва на всеизвестните диалектизми, като краляго, царюм (< —юємꙋ) и под. Облегнат на това, той смята, че развоят на члена тъ, та, то при съществителните се е извършил пак чрез подобно прехвърляне от прилагателните.

На този довод се спира проф. Милетич.

Той с право отбелязва, че случаи подобни на споменатите, са много редки в старобългарски и не могат да се смятат достатъчни, за да докажат това прехвърляне при съществителни на чл. и, ꙗ, є преди появата на чл. тъ, та, то, което според схващанията на Юр. Трифонов е трябвало да повлияе и при появата на чл. тъ, та, то при съществителните. Примерите краля-го проф. Милетич с пълно право смята за много късно явление първи наченки, от което, според него, има вероятност да са посочените примери у Юр. Трифонов и още няколко дадени у самия проф. Милетич. Към тази бележка може да се прибави и това, че да беше казаното прехвърляне несъмнено, то — поне в най-старите примери от членуваните съществителни — би трябвало да очакваме случаи, в които да се вижда влияние от страна на прилагателните.

28. В тази работа, която представя отговор на разгледаната Юр. Трифонова студия, след като се отхвърля по посочения начин главния довод на Юр. Трифонов засягат се по-нататък и други негови доводи и се прави усилие да се отхвърлят. Интересно е обаче, че примерите като самътъ и заключението, което Юр. Трифонов строи върху тях, са отминати. Тъй също не се обяснява какво трябва да се мисли относно

---

[1] Прилагателни членни форми в старобълг. език.
[2] Мак. пр. 8 (1932) кн. 2 сс. 1—8.

формата **-ꙑитъ** на прилагателните. Сам проф Милетич изнася нови подобни случаи, но веднага продължава: „обаче по образец на съществителните членни форми, след изчезването на крайната ерова гласна от типа **рабът(ъ), работ(ъ)** — се е образувал член -ът, -от (респективно -ъ, -о, -у, гдето е изчезнала крайната съгласна т), какъвто е примерът из среднобългарското Добрейшево ев. **злꙑѡтъ рабъ,** цитуван у Трифонова. Тъкмо тази пълна успоредица, — продължава проф. Милетич, — в развитието на члена у прилагателните по образец на члена у съществителните и е в подкрепа на мнението за приоритета на съществителните членни форми“.[1] По нататък се говори, че и в руски език членните форми на прилагателните са преминали подобно развитие и се дава пример като лукавоет, святоет.

Това, което проф. Милетич изтъква, е вярно и обяснява как се е получила днешната форма на члена при прилагателните, но как са се появили старите членове на прилагателните **-ꙑитъ,** това той не обяснява. А докато съществуват подобни стари членни форми, които са съвсем независими от члена при съществителните, хипотезата за „приоритета“ на члена при съществителните остава съмнителна. Нея проф. Милетич се мъчи да подкрепи и със статистиката на съответните примери от тъй наречените старобългарски паметници, но колко това е несигурно ще се види по-долу.

29. И тъй, въпросът за появата на члена **тъ та то** стига до задънена улица като и двете становища се натъкват на непреодолими пречки. Как ще трябва да бъде разрешен — при прилагателните или при съществителните се е появил първом членът? Интересно е, че разрешението на този въпрос е толкова просто и лесно, че човек се изненадва как не е бил забелязан. Хвърлим ли само поглед на начина, по който се членува в новобългарски, разрешава се не само въпросът за „приоритета“ на члена, но също така и въпроса за неговата задпоставеност и за несъмнено българската, респ. славянската основа, върху която се е развил. Ключът за разрешаването ни се дава от начина, по който са членувани групи от съществително и едно или повече прилагателни. В такъв случай се членува само тази дума, която стои на първо място. Да вземем следните примери: нащият мъдър и справедлив учител, Разменим ли думите, вижда се, че член ще носи пак само стоящата на първо място дума: мъдрият наш и справедлив учител, справедливият и мъдър наш учител, а също и учителят наш, мъдър и справедлив. Вярно, е че има случаи гдето всички прилагателни са членувани мъдрият и справедливият учител но това са съвсем ясно изразени вторични явления, повикани от желание за по-голяма изразителност. От важно и решително значение е обаче фактът, че по целокупното българско езиково землище, дори и в онези краища, гдето българския език се среща с други езици, е невъзможно членуване, в което и прилагателното и съществително да бъдат с член. Случаи като нашият учителят или учителят нашият са невъзможни за българина и той би казал само нашият учител или учителят наш.[2] В това отношение има такова еднобразие в българския език, литературен и народен, та няма защо да се привеждат много примери

---

[1] Мак. пр. 8 (1932) кн. 2 с. 6.

[2] За единствените изключения в това отношение вж. § 16.

а достатъчно е да се спомене, че както например в най-югоизточните български области казват: при нача̀лниковотог бра̀та[1], ч'ѝч'ува син, гул'а̀мутуму бра̀ту вѝкат ба̀те[2]; на запад в Трънско: бѐлиіън гòлуб га нѐмаше на тава̀нът а беше само бѐлана гòлуб̑ица; зелѐниіъв кон ме връл'и; бѐлова ждребе че ста̀не убаво; уян̑и бѐлатого коня да ува̀тим цръно̀го коня[3]; така и в северозапад, Видинско[4]: ца̀рството дѐдово, кра̀лството чѝчово и т. н.

30. Можем да увеличим примерите до когато пожелаем и пред нас все повече ще изпъква непоклатимото единство в това отношение. Механизмът на членуването в днешния български език в цялата му широта е така еднообразен и така без изключение проведен, че и само това да беше известно, щеше да бъде достатъчно, за да се разберат силите, които го управляват. Защото този подчертан стремеж на члена да следва винаги първата дума от комплекса може да има само едно обяснение — членът се управлява от закона за индоевропейската енклитика, който — с известни модификации — е останал в сила и до ден днешен в голямата част на българските говори.

31. Имайки предвид начина на българското членуване и стъпили здраво на изложените по-горе общо теоретични начала, ние можем да възстановим обстановката, при която се е създал българския член. Той има своето начало в различаването на слаба и силна употреба на показателните местоимена. Разликата се е изразявала в това, че силните са имали самостойно ударение и това им е давало по-голяма свобода в изречението, която все пак е била свързана с подчертаната тенденция да стоят пред името или именната група, към която се отнасят. Слабите показателни местоимена срещу това заемат винаги едно и също определено място — след името, с което са свързани. Това състояние е достигнато от всички славянски езици, та с основание можем да го приемем като общославянско.[5]

Като се има пред вид българският член и пълното сходство на руския с нашето явление[6] трябва да се приеме, че в част от славянските езици от най-старо време е бил оформен законът, който е управлявал тази постпозиция — слабото славянско показателно местоиме е било безударно и е следвало закона за индоевропейската енклитика. По-нататъшната съдба на тази енклитична форма зависи от начина, по който различните славянски езици са преобразували изречението. Българският език, изграждайки различните негови групи, е подложил на преобразование закона за енклитиката, който гласи: неударените думи заемат второ място в групата, с която са свързани по смисъл. Този закон действува както в именната група, тъй и в глаголната. Значението му се вижда от промените, които настъпват в значението — илюстрирани с приведените по-долу примери — когато енклитиката бива включена в една или друга група: аз дадох новата ти дреха, аз ти дадох новата дреха, аз ти дадох новата ти дреха. Във всички тези примери енклитиката се пази да не мине вън от границите на групата, към която се отнася, защото това би причинило смислова неясност.[3]

---

[1] Проф. Младенов, Принос . . . с. 79.

[2] Хр. Кодов, Езикът. . . с. 91.

[3] Проф. Милетич, Български преглед 1 (1929) кн. I, с. 19.

[4] Цв. Тодоров, Български преглед 1 (1929) кн. I, с. 134.

[5] Berneker, Wortfolge . . . сс. 11 . . .; Meillet, Sl. c. . . . сс. 477.

[6] Срв. по-долу § 38

32. Освен механизмът на членуването, както го илюстрирахме с горните примери от новобългарските говори, доводи за нашето обяснение, че българският член се е развил от неудареното показателно местоиме в приименна служба, подчинило се на преработения закон за индоевропейската енклитика, намираме в следните факти:

1. Акцетуването на старите -i- основи и на сродните в това отношение числителни бройни. Знае се, че тази категория последователно отмята ударението върху члена: смъртта̀, песента̀, десетта̀(х) и пр. Този факт се обяснява по следния начин: знае се, че -i- основи в акцентно отношение се делят на две групи — едната от имена последователно отмятащи акцента върху флексията: срв. руското кость — род. мн. костѐй; но̀вости—род. мн. новостѐй; дѐвят, дѐсят—

---

[1] За жалост на българската енклитика не е посвещавано специално изследване, та трябва да се спрем на кратко на този въпрос. На времето младият полски славист Фр. Славски, на специализация в България, работеше над него. В каква посока са се развили неговите възгледи можем да съдим от две негови предварителни публикации — едната в Родна реч 11 (1938) кн. 4 сс. 158—163, а другата в Bulletin international . . . , Cracovie 1939; 12 статия, с. 60 сл. За него приглаголните енклитики в български се стремят към проклитично място. В този стремеж Славски иска да открие balkanisme, който заедно с други черти, били intimement liés avec le substrat sur lequel se sont developpés, substrat roman. За нас тези схващания на Славски са неоснователни. Промените в мястото на енклитиката в български език са вътрешно явление, обусловено от тенденцията да се изградят групите в изречението. В това отношение има пълен паралелизъм между нещата развили се в именната група, довели най-сетне до създаването на члена, и преобразованията настъпили с енклитиките в глаголната група. Условията, които са определяли тези преобразования при последната са били: 1. общият стремеж свързаните смисловно части на изречението да се приближат една до друга. Така примерът **аще сѧ нинѣ не вратиш** се преобразува в ако се не върнеш сега или ако се не върнеш сега. (Противно на това, което Славски мисли, и словоредът на среднобългарския пример е познат в новобългарски). Така в една голяма група от случаи, когато глаголът не стои на първо място в изречението, енклитиката е на своето старо място—след първата дума в изречението—а глаголът е изоставил своего старо място, за да дойде веднага след енклитиката. Тъй в тая голяма група енклитиката пази своето старо индоевропейско място и проклитичността е само въображаема.—Това обяснява и средното положение на глагола в новобългарското изречение 2. Индоевропейското състояние, което в горните случаи не е нарушено, обаче е преобразувано най-много поради създаването на сложните глаголни форми. В стблг. **іже і хотѣаше прѣдати**, превеждащо гръцкото ὃς ἤμελλεν παραδοῦναι αὐτὸν Йо 12.4. і следва съгласно индоевропейското правило първата свободна дума на изречението, като е разделено от **прѣдати** от друга глаголна форма. С време обаче тази глаголна форма се свързва тъй тясно със следващия глагол, че смисловно образуват една цялост. Индоевропейската енклитика, която някога е имала по-голяма свобода, сега се ограничава да стои след първата дума на групата, точно тъй както и членът. По-нататъшната съдба на **и** зависи от отношението на частите на групите. **хощѫ**, отначало отделен, самостоятелен глагол, изгубва своята самостоятелност, съкращава формите си и става също неударена частица. Така, до като **хощѫ и прѣдати** е още, по отношение на неударената частица, на индоевропейското положение — **и** следва първата свободна дума — днешният продължител на горния комплекс ще го предам е вече с две неударени частици в началото, което става причина да се появи чувството за проклитичност, върху което израстват македонските форми се радва и подобни. Процесът, разбира се, не протича така опростено, както тука го предаваме поради разбираеми причини. Съществено обаче е, че както се показа в случая решително значение има създаването на групите и че заедно с това известни модификации претърпява закона за индоевропейската енклитика и то по напълно идентичен начин с това, което става в именната група.

род. дат. девятѝ, десятѝ[1]; другата група имена не познават това отмятане. Явно е, че горният акцентен тип на членуваните имена се е създал най-напред в първата група, а след това се е разширил и върху втората. Замислим ли се за условията на неговото създаване, налага се съвсем естествено следното заключение: показателното местоиме, станало неударено в много ранна епоха, е образувало композитум с предходното съществително. Този композитум ще да се е изградил рано, още когато интонационните различия са се пазели. Тези различия са позволявали движенията на акцента и прехвърлянето му върху члена.

33. 2. Членната форма за мъжки род, която гласи — ът..., за да може да се образува, трябвало е енклитично употребеното показателно местоиме да е представяло една цялост с предходното съществително още преди заглъхването на крайните ерове т. е. преди 10—11 в. За това свидетелствуват примери от старобългарските паметници като **работъ.**[2] Членът при съществителните от мъжки род бива прехвърлян при прилагателните, което говори за окончателно отделяне във формално отношение на члена като самостойна категория. Пръв пример от пренасяне на члена от съществителните при прилагателните е **злъıоть рабъ** от Добрейшовото евангелие[3] т. е. още в 13 в. Макар този пример и да е единствен и дълго време и след него не са засвидетелствувани подобни на него, неговото свидетелство все пак е съвсем категорично — вече в 13 в. българският член е бил във формално отношение окончателно изграден.

34. 3. Свидетелството на езика на седмиградските българи и най-вече някои негови особености. Като се знае, че тази група от българи са се отделили от общото тяло на български език през 13 в. и от тогава насетне са живели заградени от чужди езикови стихии, без връзка с процесите, засегнали късния развой на целокупния български език, от значение е да се знае как се е изградил членът там. Прегледът на оставените от тях материали показва идентичността в това отношение на езика на седмиградските българи с общобългарското езиково състояние, което е още едно доказателство, че механизмът на българския член е бил напълно установен вече в 13 в., което се съгласува с казаното под § 33. Ето примери: твуи-те свенте ангеле ми пусти с. 79, вăкуитатаго бога да (са) буиш с. 81, прощеніе ми си добил и верниен-тем карстиенем небенцкото живеніе с. 95, муи-те голіеми греси с. 109, твоі-та драга беседа с. 109 олечи ни тежки-от грешни сън с. 129 и пр.[4] по начина на членуването си са общобългарски. Срещат се още познатите от други съвременни български говори и стари паметници архаизми като ваш-от ганд с. 123 и пр., към които трябва да се прибави и следната по-необикновен форма: віакуит-от бог с. 89, която проф. Милетич поправя на віакуит (и)-от бог, макар че в оригиналите има viakuitoott (-tot) Bog с. 90 В случая няма грешка, а истински многоценен архаизъм.

Още по-ценни са архаизмите: на мои-т пънт рад щъ потегна с. 80, из моі-труп са раздели с. 85, сіънзика ест моï-т труп с. 153, които са пълна успоредица към членовете **ъıитъ** и пр. при прилателните и показват, че член при прилагателни и прилагателни местоимена е имало още преди членът -ът на съществителните да почне да се пренася към горните категории.

---

[1] Срв. Meillet, Sl. c... c. 420 § 481; по-подробно Nahtigal, Akzentbewegung... passim.
[2] За тях § 37
[3] Б. Цонев, Добрейшово евангелие... с. 88
[4] Всички цитати относно езика на седмоградските българи по проф. Милетич, Седмиградскитѣ българи и тѣхниятъ езикъ... За члена вж. специално сс. 29 и сл.

В езика на седмиградските българи обаче има няколко примера, които не ни оставят да се съмняваме в твърдението, че членът при образуването си е следвал закона за енклитиката. Това са следните членувания[1] стори тяхот танач (= съвет, б. м.), за нищ(о) да па(д)нат ти сам-си в'хiама с. 29, наi-първо сахънт(= щът се, б. м.) весели приневоление пастире, пазенще теф-те офце с. 105, богатие-то са надеент ф тäф-то добро, а пък аз ф те, господин бог с. 120, сете има(т) тях-та неволiе, фто не ще да е суфери (= понася, б. м.) с. 123, възурва (= разсипа, б. м.) големцтото със тäф-тем сърцем гандове (= грижи, б. м) с. 131. Как са се получили тези странни на пръв поглед членни форми? Колкото и да са изненадващи, в тях обаче няма нищо необикновено и те по своя произход не се различават от най-обикновените членни форми на български — членът е намерил група от „пояснение в род. мн. + съществително“, която в много отношения е еднаква с групата „прилагателно + съществително“ и се е прилепил, следвайки закона за енклитиката, към първия елемент на тази група, към показателното местоиме в род. мн., по също така естествен начин, както щеше да стане това, ако на първо място стоеше прилагателно вм. показателно местоиме в род. мн. число. Тези членни форми от езика на седмиградските българи са още едно доказателство за правотата на нашето обяснения на българския член.

35. 4. Членуването през целия исторически развой на български език е също така една подкрепа на нашето схващане. Единството на български език във всички негови съвременни говори по отношение на членуването, което със своята безизключителност отстранява всички възможности за чуждо влияние при създаване на българския член, се подкрепя от също такова единство и в историческия развой. Навсякъде, гдето имаме работа с текст на народен език, при който страничните влияния на традицията и книжовни образци не са имали достъп[2] се проявява строго разграничаване на силни предпоставни показателни местоимена от форми, които се подчиняват на закона за енклитиката и в които и по форми, според случая — и по смисъл, днешният български член има своите истински предходници. Не става дума само за паметници като Еленския дамаскин (18 в.), Свищовския дамаскин (18 в.), Брестовишкия дамаскин (17 в.) и др. подобни, които са относително близо до нас, та примери като: **тръгна ѐдина́тъ калꙋ́геръ, краще́нїето си калꙋ́герское, ѿ сво́ѧта вѣ́ра**[3] **да познаѥ моѧта сила, намѣ́ри вода́та чꙋдотво́рна, затво́ри врата́та черко́вни, прохо́ждаши жи́тїетꙋ си чꙋдно и Богꙋгодно;**[4] **жена́та не́гова бѣ́шѥ непло́дна, дето̑ си сѐ ꙗви́лъ на моа́та жена**[5] не са изненадващи със своята еднаквост с днешните членни, особено народни форми.

Обърнем ли се в една по-стара епоха, еднобразието на механизма на членуването е пълно. Така например в Народното житие на Йоан

---

[1] Някои от тях проф. Милетич отбелязва, без обаче да тълкува; срв. у него с. 44

[2] За състоянието на стария книжовен език в това отношение вж. по-долу § 37

[3] Ел. д., Мсб. 18 (1901) сс. 58—59.

[4] Св. д., Мсб. 18 (1901) сс. 63—65.

[5] Брест. д., Мсб. 18 (1901) с. 50.

Рилски. Знае се, че то е запазено в ръкописи, които не стигат по старинност зад края на 14 в., но в ръкописите има такава еднаквост, че свидетелствата им с положителност могат да се отнесат за времето, когато е било създадено житието т. е. в 12 в., преди 1183 г.[1] В този паметник е достигнато по отношение на члена едва ли не съвременното състояние. Особено характерен в това отношение е пасажът на с. 32, п. с., който привеждаме изцяло: **И҆ прїидо́шѫ на мѣ́сто то** („мястото“, б. м.), **и҆де́же стоа́ше на ка́мени ст҃ы ѿц҃ь Ἰѡа́ннь, мо́лѧ ба҃. И прїидо́шѫ на́прасно съ стра́хом ве́лїемь, мнѧ́ще ȣ҆́страшити ̓его, хо́тѧще да бѣ́жи ѿ мѣ́ста то́го ст҃ого** („от святото място“, б. м.) **И҆ не мого́шѫ ̓емȣ что̏ сътво́рити, бѣ́ше бо̀ ̓аггл҃ъ гн҃ь хра́нѧ и҆ крѣ́плѧ ѥго̀. И҆ начѧ дїа́воль бѣжа́ти, а҆ ст҃ыи ѿц҃ь Ἰѡа́ннъ бѣ̏ сто́ѧ на ка́мени мо́лѧ сѧ бȣ҃ дны́ѧ и҆ нощїѫ не прѣста́ѧ сль́зы то́чѧ. И прихо́дѧще вра́ѕи низрѣ́ваахѫ ѿ ка́мене то́го** („от камъка“, б. м.). **Вы́сота бо бѣ̏ ка́мене то́го** („на камъка“, б. м.). **М҃ съ́жнеи. Ѻ҆нъ же не хо́тѣше обы́ти ̓инѣмь пѫтѣ̈, ̓имат бо́ пѫ́тш́це ма́ло на мѣ́сто то̏ ст҃ое** („на святото място“, б. м.). **нѫ̏ ̓ѡвого смѣтаа́хѫ тѣмже̂ пѫ́ти́шцѣмь възла́зѣше. Ѥсбо́ ка́меитъ** („камъкът“, б. м.) **вы́сокь и стрь́мень . . .“** В цялото житие — което има едва 9 печатни страници — има не по-малко от 47 примера за членове, чието място абсолютно във всички случаи е определен от закона за енклитиката, което особено ясно проличава в примери като **пѹстѣ́и се́и горѣ̀ снѣжане́нѣн‘** с. 29, **ѿ вра́га се́го похва́лнаго** с. 30, **въ мѣ́сто то̏ ст҃ое** с. 36 и пр. Тези примери говорят още по-красноречиво, съпоставени с факта, че показателните местоимена са винаги предпоставени: **се̏ жи́тїе поѣхо́дное** с. 30, **тѡ҄ ча́сѣ** с. 31, **ти̏ мѫ́жїе** с. 34 . . .

Това, което този паметник говори за 12 в., намира потвърждение в паметници от по-стара епоха. Да вземем например случаите, които Юр. Трифонов е събрал в своята вече споменатата от нас работа. За нас е вън от всякакво съмнение, че сме изправени пред членни форми или — за по-предпазливите — пред форми, който са истински наченки на члена не защото се облягаме на езиково чувство, което, както видехме, може да е неубедително със своята неконкретизираност, но защото тия примери се подчиняват на посоченото правило на българския член: **желаныить ѡтокъ** (Слпр., № 1), **самого того свѣта** (Щстд., № 9) и пр. като особено забележителни са следните случа **злъıитъ безакон‘никъ и боѵии** (Щстд., № 5), **въ годотъ** (<**-тъ выходны** (Щстд., № 43) и пр., дето много ясно изпъква, като се сравнява с предходните случаи, правилото за членуване на български език.

Проследим ли всички случаи с членувани групи от име и прилагателни, защото при подобни групи по-лесно, поради разбираеми причини, се контролира правилото, ние ще се изненадаме от резултатите: от 31 примера с показателно местоиме при посочените групи 29 са несъмнени членове и следват напълно правилото, независимо от това, дали на първо място е съществително или прилагателно. Само следните два примера, дадени от Юр. Трифонов като членове, не са в крак с него: **да понеже нашѧ плоть на прѣстолѣ высоцѣмь томъ днесь сѣде, того ради радоуемсѧ, братіе** (Слвш., № 2). **и инако питаютъ кореније само то, инако же короу стьблъноую, инако же само то дрѣво** (Шстд., № 27). Тѣ за нас не се дължат на грѣшка на преписвача. Първият от тях без съмнение е силно показателно местоиме и тогава примерът ще се преведе на новобълг. по следния начин: „понеже наша плът седна на този висок престол (не: на високия престол), затова да се радваме, братя!“ Това се разбира и от контекста, та Юр. Трифонов е направил грешка като го е сложил към примерите за член, когато той е несъмнен случай на силно показателно местоиме.

---

[1] Вж. проф. Йордан Иванов, Жития . . ., с. 5, „ . . . дори с зачатъци на зад поставен член“.

Нямам под ръка текст, за да проверя на съответното място втория пример, но неговото значение може да бъде и следното „иначе храни този самия корен (не: самият корен), иначе стъблената кора, а иначе самото дърво“, та и тука показателното местоиме ще да е силно и само по грешка ще да е взето от Юр. Трифонов като член. — Но и в двата случая силното показателно местоиме по отношение на мѣстото е повлияно от гръцкия образец, срв. затова § 37.

Но дори нашето тълкуване на последните два случай да не е вярно все пак остава едно множество от 29 примера срещу 2, които може и да са вторични. Това грамадно мнозинство ни кара да се доверяваме напълно на нашето обяснение за българския член.

Обърне ли се внимание как се изразява показателното местоиме пък в същите тия паметници, от които са дадени членовете, ще се види, че изказаните по-горе предположения също се потвърждават. Така в Слпр.[1] като се остави на страна **мⷭца того,** което е по чужд образец, във всички други случаи несъмнените показателни местоимена в силна служба се намират все пред имената, към които се отнасят: **симь гласомь абіе възопи** с. 197, **сѧ҃ же радости** с. 196, **по сеи же пѣсни** с. 196, **сьи же глⷭа слишавше вси** с. 199, **съ симь славосло́виемь поуть начинають** с. 201, **и се пѣніе пою̀щіе** с. 201, **в’ты же ц҃ркви собравши сѧ** с. 202, **въ тъ днь** с. 204 и особено характерните примери, в които изпъква още по-ясно разликата от начина, по който се употребяват силните показателни местоимена за разлика от слабите т. е. членовете: **пѡ́ том’же всенощнѣ пѣніи** с. 202, **ѡ семь дарѣ велицѣмь** с. 203, **тѣми великими дарми** с. 205.

Всички тези случаи са с несъмнена показателна силна функция, та във всички тях неотменно показателното местоиме идва на първо място.

И у Йо. Екзарх, от когото Ю. Т. дава най-много примери за членни форми, се спазва правилото за силните показателни местоимена. Добро издание направено от Ю. Т[2]. имаме под ръка на описанието на човешкото тяло. Във всички случаи там силните показателни местоимена са все на първо място пред имената: **сиѭ же чѧсть** с. 188, **по семоу во знамению** с. 188, **тѣми во знамении** с. 191, **тѣ оуши** с. 196, и особено важните примери: **онъ старꙑ иалкмеи** с. 191 **двою виноу цѣща, имьже на тѫ есть оучинено странѫ животоу** с. 200.

---

[1] Юр. Трифонов, СпБАН 48 (1934) сс. 159—240.
[2] Български преглед 1 (1929) сс. 165—202.

Такова е състоянието и на Зсл[1] и, понеже във всички случаи, гдето показателните местоимена са употребени в несъмнено силна служба, те са предпоставени, то това ни дава право да определим като членове и следните примери, които Ю. Т. не се е решил да отбележи:

Имѣѭи женоу свою и примѣшѧ сѧ рабѣ, ѩвлѧющи сѧ вещиньници, сию достоить отъ кнѧзѧ земли тои чресъ землю да въ иноу землю продадѧтъ[2]

Аще ли чюже възметъ что, отъ владыки земьли тои, да тепеть сѧ[3]

Пак работа с член имаме и при следния пример, въпреки че в него може да бъде открито още запазено до известна степен показателно значение, което не се изключва от членната функция — подобни употреби са обикновени и до сега в някои наши говори:

Аще ѿтъ тоучи зажегаетьсѧ храмъ чии и пожежеть ѥтеро что ѿт своѥго ѥмоу храма и проидет огнь и прочеѥ пожьжеть окръстныхъ своихъ ѥмоу соусѣдъ храмы, ѩко внезапоу бывшю пожьжению томоу, не осоужаетьсѧ[4].

След всичко това, въпросът дали българският член се е появил най-напред при съществителните или при прилагателните става безпредметен. Българският член, следвайки своя основен закон, се е явявал към всяка форма, безразлично към коя от двете категории е спадала тя, стига да е стояла на първо място. Затова първите членни форми при сложните прилагателни мъжки род имен. падеж окончават на **-ꙑитъ** т, е. тъкмо както бихме очаквали да се получи от една стара форма **-ꙑи** след като се прибави слабото местоиме **тъ**. Така че формата **-ꙑитъ** на прилагателните са толкова стари и така първични както и **авътъ** и **самътъ**. Едва по-късно членът на съществителните, след като е добил формата -ъ т и пр. бива прехвърлен и към прилагателните, които са имали своя членна форма, изчезнала под влияние на по-характерния член на съществителните. С условията на тази промяна, извършена по познатите пътища на аналогията, тук не ще се занимавам[5].

---

[1] Послужих си с текста, даден от проф. С. С. Бобчев, Старобългарски правни паметници. . . сс. 83—92, като го сравнявах с текста, даден от проф. Г. Т. Данаилов. Мсб. 18 (1901), 2, дял сс 20—24.

[2] чл. 4, Бобчев, с. 68.

[3] чл. 17, Бобчев, с. 90.

[4] чл. 16, Бобчев, с. 89.

[5] Имайки пред вид всичко казано, ние можем да отхвърлим напълно схващанията на проф. Мил. и Ю. Т. „относно „приоритета" на българския член при тази или оная граматична категория. Ние още по-горе показахме слабите страни на техните хипотези, но тук трябва да се спрем на един довод на проф. Мил., който изглежда солидно поставен и с действителна стойност. Касае се за статистиката на членни форми на старобългарските паметници, която според покойния учен доказвала „приоритета" на нашето явление при съществителните. Тази статистика обаче е без стойност, понеже е извър-

36. И тъй историческият преглед, както и сегашното състояние на българските говори показва по отношение на члена единна и безизключителна картина: българският член се е развил от слабите показателни местоимена, като механизмът на членуването се е определил от закона за енкликата, чието действие се чувствува и до ден днешен в български език. Тъй че в очертаната картина не може да се открие място за никакво чуждо влияние.

Критиката, обаче, смята, че примерите на задпоставени местоимена от по-старите периоди още пазели своята демонстративна сила, та не можели да се броят като истински наченки на днешния член. Ние показахме още в началото несъстоятелността на това твърдение: подобна критика забравя, че в началото си всеки член пази своята демонстративна сила като връзка с категорията, от която е произлязъл. Тя не вижда, че тъкмо възможността да следим по паметниците как енклитично употребеното показателно местоиме губи все повече и повече от своята демонстративна сила, за да се обърне в член, е най-доброто доказателство че — в семантично, както и във формално отношение — българският член е резултат на един вътрешен процес. В линията на този непрекъснат процес няма абсолютно никакво място, гдето да се приложи някакво чуждо влияние. Гаранция за това са и цяла редица съвременни говори в които членът покрай своето особено значение, пази още демонстративната си стойност — в тях имаме запазен оня междинен период, през

шена по погрешен начин и понеже използува без нужната критичност данните на старобългарските паметници. — Срв. за това § 37.

За тезата на проф. Мил., както той казва, „има голямо значение и цифреното съотношение на примерите от двата типа членни форми — съществителни и прилагателни — в старобългарските писмени паметници“ — Мак. пр. 8 (1932) кн. 2, с. 3. За тая цел проф. Мил. брои всички случаи, гдето показателното местоиме е зад името, към което се отнася и се добира до числа, които показват преобладаването на слабите показателни местоимена т. е. членове при съществителните. Колко погрешно е извършена тази статистика обаче, може да се разбере, като се види как нашия учен се отнася към своя материал. За примерите на Ю. Т. например проф. Милетич казва следното: „В приведените от Ю. Трифонов примери прилагателните с член наистина са доста на брой, но при все това съществителните членни форми и тук далеч преобладават“, — Мак. пр. 8 (1932) кн. 2, с. 3. И наистина, не обърнем ли внимание на нищо друго, заключенията на проф. Мил. сякаш се потвърждават: като махнем примерите 2 и 27, за които вече показахме, че погрешно са взети за членове, ние имаме 27 случая с член при прилагателните срещу 46 с член при съществителни. Недоразумението обаче произтича от там, че са поставени на една основа при провеждането на статистиката примерите, гдето съществителните са придружени с прилагателни и примери, в които съществителните са сами. Проведена по този начин, тази статистика дори и в днешния български език пак би дала числено предимство на членуваните съществителни, защото и сега още случаите със съществителни без прилагателни са по-многобройни от съществителните, пояснявани от прилагателни. Как тогава може да се изтъква броя на тези членувани съществители за решителен, когато при тях въобще няма прилагателни, които да могат да бъдат членувани. Искаше ли да стъпи на реална основа, проф. Мил. трябваше да сравнява случаите, в които съществителните са придружени с прилагателни и в тях да види дали членът предпочита една или друга категория. Да беше направил това, той би се изненадал, че заключенията на неговия опонент, Ю. Т., сякаш и тук намират подкрепа: от 27 случая, гдето съществителното е придружено от прилагателно 20 са с членувани прилагателни, а само 7 са с членувани съществителни. Следва ли от това, че хипотезата на Ю. Т. се оправдава заедно с оборването и на тоя довод на проф. Мил.? Решително не. Многобройността на примерите с член при прилагателните не се дължи на някакво „предпочитане“ на члена да идва след тях, а само на факта, че редът „прилагателно+съществително“ е по-обикновен за старобългарски, а той поставя прилагателното при, условия пригодни да носи член. Щом обаче съществителното мине пред прилагателнотое членът, подчинявайки се на своя закон, идва тъкмо подир него. В това отношение ни вече показахме каква безизключителност съществува както в старобългарски така и в новобългарски.

който се е дошло до общобългарското положение. Преходът в семантично, отношение е тъй постепенен, че ние не можем да постигнем тази точна периодизация, както това се отдаде във формално отношение. Несъмнено някои говори в това отношение са се развили по-бавно от други, както това личи и от съвременното състояние на български. Но че на някои места показателното местоиме в слаба функция е стигнало в смислово отношение до днешния български член доста рано, това с пълно право можем да мислим. В подкрепа ни идва и следният пример от Йо. Екзарховия Шестоднев: **мѣнитъ жє высокъıѥ(ѩ) - тъı и по истинѣ прѣчюднъıѥ(ѩ) - тъı стѣнъı назнамѣноую** (ю вм. среднобълг. -ѭ от -ѩ).[1] Повтореното **тъı** при двете прилагателни вече говори, че то се е освободило от чисто демонстративното си значение — при което това повторение би било невъзможно — и е поело служба подобна на новобългарския член.

Членът в старата българска книжнина.

37. И тъй, след всичко изнесено, става несъмнено, че българският език в своята исторична и съвременна целокупност познава енклитичната употреба на показателното местоиме, което с време добива значение и ролята на истински член. Както се изтъкна — вж. още и под § 38— неговите наченки са още от праславянско време, а и в паметниците от най-ранна епоха има неоспорими свидетелства за употребата на енклитичните местоимена в такъв вид, в какъвто и до ден днешен се употребява българският член. И все пак поставя се един голям въпрос: в най-значителен дял от старата българска книжнина, в ония литературни произведения, които имат претенцията да представят изискани постижения, енклитичната употреба на показателните местоиме е непозната. — Защо това? — Обяснението на тази двойственост, която може да сѐ проследи до първите наченки на българската книжовност, е лесно — касае се до една разлика в стилове: книжовният език съзнателно се подхранва от други традиции, които предават неговия издигнат и изискан тон. Явно е, че тези традиции, различаващи се от естествения езиков развой, имат своето начало със създаването на стария наш писмен език. Затова от особено значение е да се разгледа състоянието на т. н. старобългарски паметници по отношение на адноминално употребените показателни местоимена. Този анализ е необходим още и поради спора между проф. Милетич и неговите опоненти относно въпроса, има ли в старобългарските паметници член. Моето намерение е да се спра другаде подробно на този въпрос и да изнеса обширните материали, отнасящи се към него. Тука предавам резултатите получени от едно подробно изследване в това отношение на Зографското евангелие.[2] Статистичните данни разпределям в няколко отдела; смисълът на групиранията се разбира от изложеното по-долу.

---

[1] Мак. пр. 7 (1937) кн. 1, с. 10 № 13.

[2] Старобългарският текст е използуван по Ягичевото издание, а сравнението с гръцкия оригинал по 12 издание на Nestle, Novum testamentum graece et latine..

A. мястото на показателното местоиме по отношение на името, към което се отнася, съответствува на мястото на показателното местоиме от гръцкия оригинал.

1. Показателното име стои пред имената:

(тип: се слово = гр. τοῦτον τόν λόγον)

сь	39	(М 13	Мр 4	Л 11	Йо 11)
тъ	46	(М 9	Мр 9	Л 18	Йо 10)
онъ	1	(М 1	Мр —	Л —	Йо —)
	86	(М 23	Мр 13	Л 29	Йо 21)

II. Име + показателно местоиме:

(тип: словеса си = гр. τοὺς λόγους τούτους)

сь	127	(М 35	Мр 12	Л 54	Йо 26)
тъ	65	(М 29	Мр 8	Л 20	Йо 8)
	192	(М 64	Мр 20	Л 74	Йо 34)

III. Име + име + показателно местоиме:

(тип: вьсѫ странѫ тѫ = гр. ὅλην τὴν χώραν ἐκείνην)

сь	9	(М 4	Мр —	Л 5	Йо —)
тъ	7	(М 5	Мр 1	Л 1	Йо —)
	16	(М 9	Мр 1	Л 6	Йо —)

IV. Име + показателно местоиме + име

(тип ч҃къ сь правьдьнъ = гр. ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος)

сь	186	(М 54	Мр 22	Л 73	Йо 37)
тъ	119	(М 43	Мр 18	Л 40	Йо 18)
онъ	1	(М 1	Мр —	Л —	Йо —)
	306	(М 98	Мр 40	Л 113	Йо 55)

Значението на получените числа, показващи случаите, в които преводачите са следвали точно своя оригинал, изпъква още по-добре, като го съпоставим с броя на случаите, в които е било проявена свобода като преводачът е давал друго място на показателното местоиме от онова, показано в оригинала. Тия случаи са едва 45. Заключението, което се налага още тука е, че преводачите са се държали здраво о своя оригинал като са предавали точно мястото на показателните местоимена. Това обстоятелство е достатъчно, за да гледаме с предпазливост начина, по който проф. Милетич използува старобългарските паметници за своята теза. Разбира се, ние не излизаме в случая от обстоятелството, което в очите на Милетичовите опоненти се виждаше особено важно — че в горните случаи показателнотото местоиме от старобългарския превод отговаря също така на показателното местоиме в гръцкия оригинал. От изложеното до тук становище за българския член става явно, че в случая е важно друго, а именно, че мястото на показателното местоиме в евангелския превод е определено от гръцките образци, което хвърля сянка на съмнение и върху всички случаи, при които показателното местоиме заема мястото на бъдещия член — тяхното място е било определено не от свободно проявилия си дух на старобългарски език, а от чужди образци.

Че горната картина, която възпроизвежда със забележителна вярност гръцкия оригинал, не е отговаряла на духа на старобългарски, за това свидетелствуват примерите, при които от една страна—Зографското евангелие показва друго място на показателното местоиме от това, което предлага гръцкия образец и, от друга, в която се употребява самостойно показателни местоимена, които не съществуват в гръцките текстове. В тези макар и малко изключения се проявява самостойно духа на старобългарски[1] и то толкова по-изразително, като се има пред вид, че изключенията засягат няколко строго определени категории.[2]

С изнасянето на показателното местоиме пред името срещу гръцки словоред „име + показателно местоиме“, се е проявило силното демонстративно значение на показателните местоимена. Забележително е, че в случая са били засегнати най-много показателни местоимена, които стоят при имена за временни понятия — нещо напълно разбираемо.[3] И тъй имаме следните случаи, в които в Зогр. ев. стои „показателно местоиме + име“ срещу „име + показателно местоиме“ в гръцкия оригинал т. е. тип **Въ тъ часъ** = ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ

сь	1	(М 1	Мр —	Л —	Йо —)
тъ	8	(М 4	Мр 1	Л 3	Йо —)
	9	(М 5	Мр 1	Л 3	Йо —)

Тук се прибавя още примерът **въ сьѭ нощь** Мр 14.27, срещу което в гръцки няма нищо и двата изненадващи преводи на гръцкото ἕως (μέχρι) τῆς σήμερον М 27.8 и М 28.15. Във всички тези случаи се проявява силното показателно местоиме. Че за преводача предпоставянето на показателното местоиме е свързано със силното показване личи най-убедително от това, че гръцкото πέραν се превежда без изключение с **онъ полъ** т. е. с предпоставяне на показателното местоиме.

онъ полъ 22 (М 7 Мр 7 Л 1 Йо 7)

Към тази категория спада и примерът **на томь мѣстѣ,** κατὰ τὸν τόπον Л 10.32, гдето силната демонстративна служба на **тъ** проличава съвсем ясно от контекста.

Предпоставеността при горните примери, спадащи към две съвсем ясно изтъкнати категории — при имена, изразяващи временни и пространствени категории — свидетелствува, че в старобългарски тя е била свързана със силно дейкция. Същата служба личи и от следните примери, в които евангелския превод показва свобода относно мястото на показателните местоимена:

1. **Неповиннъ есмь отъ кръве сего правьдьника,** ἀθῷός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου М 27.24.

---

[1] Ние не се спираме тук да разглеждаме кои от изключенията се дължат на преводача и кои на преписвачите. Не разглеждаме и състоянието на отделните части. Това ще сторя другаде.

[2] Случаите не са много, па и за по-голяма прегледност, тук не прибягвам към приложените по-горе схематични групировки. Не правя това най-главно още за това, че при всяка отделна категория има нужда от повече тълкуване.

[3] Срв. Bernecker. Wortfolge. . . с. 115.

2. **Ни ли сихъ есте кънигъ чьли,** οὐδὲ τὴν γραφὴν ταύτην ἀνέγνωτε, Мр 12.10.

3. **Прилѣпи сѧ единомь отъ жителъ тоѩ страны,** ἐκολλήθη ἑνὶ τῶν πολιτῶν τῆς χώρας ἐκείνης Л 15.15.

4. **За та дѣла вѣрѫ емлѣте ми,** διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετέ μοι Йо 14.11.

От контекста на всеки от тези примери личи силното демонстративно значение на показателните местоимена. За старобългарски език гръцкия образец със своето задпоставено показателно местоиме не е могъл да предаде силната дейктивност, та евангелският текст е получил в старобългарски език словоред, отговарящ на духа на старобългарски. Особено характерен в това отношение е № 2.

Отделна категория представя комплекса „неопределено местоиме **вьсь** + показателното местоиме **сь**“. При него се забелязва подчертан стремеж комплексът да получи горният си вид въпреки гръцкия образец. Така срещу гръцкото ταῦτα πάντα, Зогр. ев. има следните случаи с обратен словоред т. е. **вьсь сь**

9 (М 5 Мр 2 Л 2 Йо —)

Че този словоред е присъщ на старобългарски личи и от следните два примера: M_1 24.6 **вьсѣмъ симъ** предава πάντα, а Мр 13.4 **вьсѣ си** — ταῦτα. Като се вземе предвид и това, че няма ни един пример, дето гръцкият словоред πάντα ταῦτα да се е изменил в **си вьсѣ** и че редът **вьсѣ си** освен с горните 11 примера е застъпен от д уги, срещу които гръцкият оригинал има πάντα ταῦτα т. е. всичко 22 случай от типа **вьсѣ си** срещу само 6 от типа **си вьсѣ,** при които гръцкият оригинал е наложил своето ταῦτα πάντα става ясно, че комплексът **вьсѣ си** е характерен за езика на евангелския превод.

Проявява ли се в горните примери духът на старобългарски, който: свързва силната дейкция с предпоставеността на показателните местоимена, в следващите примери се проявява другата страна от същия дух която употребява енклитичните показателни местоимена за други отсенки. Най-напред привеждаме примерите, в които показателното име в Зогр. евангелие стои без да има показателно местоиме на съответното място в гръцкия текст:

5. Мр 2.3 **і придошѧ къ немоу носѧште отслаблена жилами носимъ четꙑрьми** 4 . . . **съвѣсишѧ одръ на немьже ослабленъі сь лежааше** . . . ,. . 4 . . . χαλῶσι τὸν κράβατον ὅπου ὁ παραλυτικὸς κατέκειτο.

6. Мр 8.1 **въ тꙑ дьни пакꙑ многоу народоу сѫштю і не імѫштемъ чесо ѣсти призъвавъ і͞с оученикꙑ своѩ гл͞а імъ.** 2. **Милъ ми естъ народъ сь** . . . ,. . . 2 σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον. . . За този пример вж. у Kurz K otázce, . . . s. v. Неправилно!

7. Мр 8.5 **і въпроси ѩ колико імате хлѣбъ они же рѣшѧ ж.** 6. **і повелѣ народоу възлешти на земли-і приімъ седмь тѫ хлѣбъ-хвалѫ въздавъ прѣломи** . . . ,. . . 6 καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους. . .

8. Л 17.9 **еда іматъ хвалѫ рабоу томоу ѣко сътвори повелѣнаа,** μὴ ἔχει χάριν τῷ δούλῳ, ὅτι ἐποίησεν τὰ διαταχθέντα.

9. M$_i$ 21.34 **посъла рабъи своѩ къ дѣлателемъ.** . . 37. **послѣдъ же посъла къ нимъ с҃нъ свои.** . . 38. **Дѣлателе же ти оузрѣвше с҃на рѣшѧ в себѣ** . . , . . . 38. οἱ δὲ γεωργοὶ ἰδόντες τὸν υἱὸν εἶπον ἐν ἑαυτοῖς. Мястото на **ти** е особено важно в този пример — то е според по-старите правила за енклитиката!

Енклитичността на члена тъй както се проявява и в начина на днешното българско членуване, особено силно изпъква в следните два примера:

10. Мр 1.27 **чьто оубо естъ се і чьто оучение се новое,** τί ἐστιν τοῦτο; διδαχὴ καινή.

11. Л 22.17 **і приімъ чашѫ. хвалѫ въздавъ рече. приімѣте сеі раздѣлите себѣ.** 18. **г҃лѭ бо вамъ отъ селѣ не імамь пити отъ плода сего лозънааго,** . . . 18. λέγω γὰρ ὑμῖν, οὐ μὴ πίω ἀπὸ τοῦ νῦν ἀπὸ τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου. Срв. и М 26.29. Примерът става още по-забележителен от това, че веднага след него идва **до того дне,** което предава свободно гр. ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης. Пасажът следователно в две отношения е в духа на старобългарски!

Следните два примера имат по-особено значение — те наистина са с показателни местоимена, за които гръцкият оригинал няма никакво показателно местоиме, но в съседство с тях стои име, придружено от показателно местоиме, та може да се очаква влияние от тази страна. Но смисълът показва, че се касае за членове:

12. М 24.36 **а о дьни томь і о годинѣ тои никтоже не вѣстъ,** περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ ὥρας οὐδεὶς οἶδεν. Вж. и №№29,30.

13. Йо 7.2 **бѣ же близъ праздьникъ іюдеискъ скинопигиѣ.** . . 8. **Вы възидѣте въ праздьникось. аз не възидѫ въ праздьникъ сь. Ѣко времѧ мое не іспълни сѧ,** 8. ὑμεῖς ἀνάβητε εἰς τὴν ἑορτήν· ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην, ὅτι ὁ ἐμὸς καιρὸς οὔπω πεπλήρωται.[1]

И тъй Зографското евангелие има най-малко 7 примера, в които старобългарското показателно местоиме, употребено като член, не превежда гръцкото показателно местоиме. Тъй че дори в това отношение недоверието на критиката е било неоправдано. Между примерите има два — № № 10 и 11 — които са особено характерни, понеже не оставят съмнение, че механизмът на старобългарското членуване се е подчинявало на същия закон, на който и новобългарското. № 9 засвидетелствува преходния стадий. Тия седем примера са все проява на българския езиков дух, който е действувал независимо от гръцкия оригинал. Но тази подчертана тенденция показва и особена упоритост, като се е наложила в немалко случаи, въпреки тиранията на гръцките образци и е обърнала словореда им, за да даде израз на самостойното схващане на съответните места.

---

[1] В пример 14. **Видѣ симона і аньдрѣа брата того симона,** εἶδεν Σίμωνα καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν Σίμωνος. Мр 1.16 не е ясно **того** към коя дума се отнася, към предходната или следващата.

15. М 27.63 **Помѣнѫхомъ ѣко льстьць онъ** („въпросният . . .“, б. м.) **рече еште живъ сы по трьхъ дьньхъ въстанѫ,** ἐμνήσθημεν ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν . . . Че в случая **онъ** има значение подобно на родопския -н-член това се разбира както от значението, тъй и от факта, че иначе **онъ** в демонстративна служба в Зографското евангелие е винаги предпоставено.

16. Мр 7.28 **она же отъвѣштавъши речее моу. еи г҃и ібо пси подъ трепезоѭ ѣдѫтъ отъ кроупиць дѣтьскъ.** 29. **і рече еи за слово се іди,** . . . 29. . . . διὰ τοῦτον τὸν λόγον ὕπαγε.

17. Мр 15.39 **Въ істинѫ ч҃къ сь с҃нъ б҃жы бѣ,** ἀληθῶς οὗτος ὁ ἄνθρωπος υἱὸς θεοῦ ἦν.

18. Л 8.9 **Чьто естъ притьча си,** . . . τίς αὕτη εἴη ἡ παραβολή.

19. Л 8.11 **Естъ же притъча си,** . . . ἔστιν δὲ αὕτη ἡ παραβολή.

20. Л 20.18 **В'сѣкъ падъı на камене семь** . . . , πᾶς ὁ πεσὼν ἐπ᾿ἐκεῖνον λίθον.

21. Л 22.42 **Мимонеси чашѫ сьѭ отъ мене,** παρένεγκε τοῦτο τὸ ποτήριον ἀπ᾿ἐμοῦ.

22. Йо 3.2 **никътоже бо не можетъ знамени сихъ творити. ѣже ты сътвориши,** οὐδεὶς γὰρ δύναται ταῦτα τὰ σημεῖα ποιεῖν ἃ σὺ ποιεῖς.

23. Йо 6.51 **Азъ есмь хлѣбъ живъı-съшьдъı съ н҃бсе. Аште къто сънѣстъ отъ хлѣба сего живъ бѫдетъ въ вѣкъ** . . . ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου.

24. Йо 6.58 **Сь естъ хлѣбъ съшьдъı съ н҃се не ѣкоже ѣшѧ о҃ци ваши ман'нѫ і оумрѣшѧ. Ѣдѫи хлѣбъ сь живъ бѫдетъ въ вѣкъ** . . . ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον ζήσει εἰς τὸν αἰῶνα.

25. Йо 11.47 **Ч҃къ сь знамениѣ многа творитъ,** οὗτος ὁ ἄνθρωπος πολλὰ ποιεῖ σημεῖα.

26. Йо 12.5 **Чесо ради хризма си не продана бъıстъ,** διὰ τί τοῦτο τὸ μύρον οὐκ ἐπράθη.

27. Йо 21.23 **Ізиде же слово се въ братриѭ, ѣко оученикъ тъ не оумьретъ,** ἐξῆλθεν οὖν οὗτος ὁ λόγος εἰς τοὺς ἀδελφοὺς ὅτι κτλ.

28. Л 22.37 **гл҃ѭ бо вамъ. ѣко еште псано се подобаетъ да съконьчаетъ сѧ о м'нѣ еже і съ безаконьникома вьмѣни сѧ,** λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοί.

За съжаление тук не можем да придружим с по-обширни обяснения всеки случай. Все пак внимателното вникване в контекста дава без особени мъчнотии да се открие детерминативната служба на показателните местоимена от горните примери. Същото значение имат и следните примери, гдето постпозицията, поради това, че е употребена при понятия за време, е особено забележителна:

29. $М_1$ 22.46 **Ни съмѣ къто отъ дьне того въпросити его къ томоу,** οὐδὲ ἐτόλμησέν τις ἀπ᾿ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐπερωτῆσαι αὐτὸν οὐκέτι.

30. Мр 1.9 і бꙑсть въ дьни тꙑ καὶ ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις и в двата примера значението е все „същия, въпросния ден респ. дни“.

И при това осмисляне на гръцките образци, както би трябвало да се очаква, членът следва пак общобългарското си правило, както проличава особено добре в следните примери:

31. М 26.29 гл̊ѭ же вамъ ѣко не імамь пити отъ плода сего лозънааго..., λέγω δὲ ὑμῖν, οὐ μὴ πίω ἀπ᾽ ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου. Срв. и Л 22.18 и по горе № 11.

32. Мр 13.2 Видиши ли великаѣ си зъданиѣ, βλέπεις ταύτας τὰς μεγάλας οἰκοδομάς.

33. Л 21·36 Да съподобите сѧ оу̇вѣжати вьсѣхъ сихъ хотѧштихъ бꙑти, ἵνα κατισχύσητε ἐκφυγεῖν ταῦτα πάντα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι. Не е съвсем сигурно дали този пример може да бъде причислен тука. Мястото на сь може да е определено и от общия стремеж сь да стои след вьсь За това вж. по-горе.

И тъй от прегледа на показателните местоимена в Зографското евангелие, можем да извадим следните заключения: духът на старобългарски се проявява, макар и не в много примери, много ясно — той свързва силната демонстративност с предпостяването на показателните местоимена, а от тях той добре различава друга категория показателни местоимена, които имат специално значитбена отсенка, и чието място се определя от закона за енклитиката. Съществуването на тази категория е засвидетелствувано по няколко начина: 1. като се въвеждат показателни местоимена в старобългарския превод, които в оригинала не съществуват №№ 5 до 11 респ. 13 и 2. като се изменя съгласно същите изисквания словореда на гръцките оригинали, №№ 15 до 33. Особено в комплекса „име + показателно местоиме + име“, мястото на показателното местоиме е свързано със специално негово детерминиращо значение. Това проличава и от следните примери:

34. М 5.19 їже бо разоритъ единѫ заповѣдь. і[1] сихъ малꙑхъ ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων.

Свободата на старобългарския превод се дължи на следното: заповѣдь по своята форма може да се свърже с единѫ и със следните две думи. Свързани със следните две думи както изисква гръцкия оригинал, обаче представя неудобството, че показателното местоиме, попада в положение, в което то има специално значение, непредаващо значението на гр. τούτων и понеже той е усещал необходимостта от силна демонстративност, вмъква между заповѣдь и сихъ предлога из, което подхожда за партитивното значение на генетива, та старобългарския превод гласи „една заповед от тези малки“.

35. Йо 5.20 оц҃ь бо л͡юбитъ сн҃а. і вьсѣ покажетъ емоу ѣже самъ творитъ і больша си покажетъ емоу дѣла, καὶ μείζονα τούτων δείξει αὐτῷ ἔργα. След больша би трябвало да има сихъ. Мястото обаче, определено от гръцкия оригинал, е свързано за езиковото чувство на българина със съвсем специфично значение, та се извършва една малка катастрофа — сихъ се обръща в си и приема значението на член. Преобразуването е тъй красноречиво, че сам по себе си този пример

---

[1] (і вм. из поради следващото с-)

може да бъде достатъчно свидетелство, че в старобългарски е имало вече показателни местоимена със специална употреба на член.

36. Л 24.14 **і та бесѣдоваашета къ себѣ. о всѣхъ сихъ приключьшихъ сѧ сихъ,** καὶ αὐτοὶ ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων За българското езиково чувство комплексът е бил с определено значение, та след втората дума на комплекса се явява **сихъ** със значение на член. При писането бива прибавено и второто **сихъ,** чието място е определено от гръцки оригинал.[1]

Тъй че и тези примери подкрепят схващането, че народният говор, върху който е граден езика на Зогр. ев. е познавал членната употреба на показателните местоимена, свързана с определено място в словореда. Това дава основание да се мисли, че известен брой от ония случаи, които предават реда на думите на гръцкия оригинал, а заедно с това съвпадат със словореда, свързан с членната функция на показателните местоимена, отговарят за езиковото съзнание на старобългарския писател на истинския старобългарски член. Че това наистина е било така, може да се установи от примери като **народось,** което наистина отговаря на гръцкия образец ὁ ὄχλος οὗτος Йо 7. 49, но което се е усещало и като член. За това свидетелствува вокализацията на **ъ** в **о**. Такива примери има в М 11.16, М$_1$ 18.26, М 24.34, Мр 8.12, Мр 12.16, Мр 13.30, Л 11.29, Л 12.43, Л 23.48. Тези десет примера трябва да бъдат прибавени към горните, та броя на случаите на член, повикан от езиковото чувство на старобългарския писател, се увеличава значително. Въпреки всичко трябва да се признае, че Зографското евангелие дава малко прояви на народния говор по отношение на члена[2], защото мястото на показателните местоимена, както бе вече показано по-горе, се определя в голямата маса от случаи от гръцкия оригинал. Вярно е, че в някои отношения чуждите модели съответствуват на старобългарската употреба, но вярно е и това, че все пак остава значителен брой случаи чрез които в старобългарския книжовен език се настаняват и чужди навици, които се свързват с представата за книжовен език. По този начин цялата изискана книжнина, книжнината на висшите кръгове, векове наред не оставя примери за членна употреба на показателните местоимения. Тази употреба се е усещала прекалено много народна, предаваща значение на интимност.[1] Този дуализъм изпъква много добре в случаи, когато имаме успоредни паметници, писани на жива реч, в които членът е добре застъпен. В очите на изисканите писатели, школувани по традиционната книжнина и подсилващи за своето съзнание типичния за книжовния език чужд словоред чрез непрестанни сравнения с гръцки, такива паметници са недостатъчно стилистично обработени. Такова презрително отношение към т. н. Народно житие на Йоан Рилски, което — както по-горе посочихме — на широко застъпва употребата на члена, изказва патриарх Евтими: **ꙗ̆же бѡ̀ йже прѣжде на͠с ѻ̑ нѣ́мъ** (за Йо.Р., б. м.) **не хꙑ́трѣ нѣкако и̑ грѫбѣ съпи́сашѫ, сїа̀ мꙑ̏ по лѣпотѣ̀ ꙗ̆коже клю́чимо ѥ̑сть, ꙋ̑срьдно съповѣ́дати потъща́хом сѧ**[2] Че в случая търновският патриарх е имал пред вид и членната употреба на показателните местоимена, личи от това, че в цялото писано от него житие не може да се намери никакъв сигурен пример за член, когато не само съвременни на него паметници,[3] го познават, но дори в Народното житие, писано два века преди него, членът е широко разпространен. Че Евтими съзнателно избягва членът личи и от следния факт — приведеният от нас по-горе пасаж от Народното житие[4] е предаден не само съвсем съкратено и различно стилизирано, но и нито един от многобройните примери на член, намиращи се в него, не намират достъп у Евтимия. Срещу това Евтимий редовно употребява напълно чуждия на народната реч словоред като този: **по въсеи земли то́и** с. 69, от който тип има първи примери още в евангелския превод. Този словоред възпроизвежда дума по дума гръцкото ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ἐκείνῃ, напр. М 9. 31.

---

[1] С това се изчерпват всички показателни местоимена в Зогр. ев. Не вземем пред вид само 3 примера **сего мира** и 2 — **сего свѣта,** дето се вижда силната демонстративна служба на показателните местоимена, поради специални съображения.

[2] Някои паметници показват много по-голяма свобода в това отношение. Така при внимателното сравнение на част от Супрасълския сборник — на останалите части гръцките оригинали ми бяха недостъпни — с гръцкия текст можаха да се намерят 75 случая от типа **мѣстото,** 38 от типа **прѣславнꙑи тъ дьнь,** в които показателното местоиме формално и смислово има членна функция. Във всички тези случаи гръцкия оригинал няма показателно местоиме. Енклитичността на показателното местоиме изпъква много добре в следните примери: **съ маловрѣменьнааго сего житьꙗ соуєтнааго отъвръгъ сѧ,** οὗτος τῇ τοῦ βίου ματαιότητι ἀποξάμενος 514.9 **отъ самѣхъ тѣхъ адовъ вратъ,** ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ ᾅδου πυλῶν 514. 3. Преходен период в енклитичността на члена е засвидетелствуван в примера **вѣрнаꙗ же та мѫжа,** οἱδὲ πιστώτατοι ἄνδρες 203. 20 Ср. по-горе № 9. За синтаксиса на групата вж. **стоѩштааго сего дѣльма народа** διὰ τὸν περιεστῶτα ὄχλον 309. 15 — Старобългарският текст по изданието на Северянов, а гръцките оригинали — по библиографските указания в края на К. Маеровия речник.

Тази особена настройка, добита от старобългарската книжнина, обяснява достатъчно, защо членни форми по паметниците са в голяма степен рядкост — те са били съзнателно избягвани. Но че истинската жива реч е притежавала още от най-старо време специално употребени показателни местоимена, от които се развива българският член, това след горните обяснения, вярвам, за всекиго е ясно. По този начин се отмахва още един повод за скептицизъм — рядкото срещане на членната форма по паметниците, в което критиката вижда довод за себе си[5] се дължи на стилистични изисквания и не на това, че членът въобще липсвал от езика. Той е съществувал в народната реч. Образецът на старият наш книжовен език, изграден в това отношение под силно чуждо влияние, се ползува с такъв престиж, че, както е известно, дори в 19 в. има български писатели, които се мъчат да изгонят члена от книжовната реч. Подобно нещо се наблюдава и в руски — поп Авакум, който инак най-широко употребява членни форми, почти не ги допуска, когато се мъчи да пише на по-изискан стил. Влиянието у него идва от литературния църковно славянски.[6]

---

[1] Случаят е подобен с ограничената употреба на етичния датив в съвремения наш книжовен език, срещу по-голямата му честота в народната реч.

[2] Вж. Проф. Йорд. Иванов, Жития . . . с. 60.

[3] Напр. Троянската притча.

[4] Вж. с. 196.

[5] Срв. напр. Ягич, Arch. 20 (1898), с. 604.

[6] За новобълг. език вж. събраните у Г. Керемидчиев, Борба . . . текстове. Да се обърне внимание на особено верните думи на Н. Геров относно съдбата на члена в нашия стар и нов книжовен език. — За поп Авакум вж. бележката под черта у H. Wissemann, Die Syntax . . . с. 51.

Руският член

38. Връзката между българския и руския член беше за проф. Милетич нещо очевидно.[1] Той настояваше, че между двете явления има „пълна идентичност“, без обаче да даде убедителни доводи за това освен своя езиков усет. Тъй че скептицизмът на критиката не можа да бъде разпръснат и в това отношение.[2]

Сега, след като можахме да установим съвсем точно механизма, който управлява българския член; след като видяхме, че този механизъм действува още от най-ранните паметници на българския език и че — поради по-горе посочените факти от български език — може с право да се смята, че началата на нашето явление почиват на състояния, постигнати още преди отделянето на българските славяни от славянската общност, от значение е да се види, какво е отношението на руския член към нашия.

На руското явление беше посветено напоследък специално изследване от Х. Висеман. Неговата работа съдържа богата сбирка от членове от три различни епохи: 1. от 12 в. — сборник на Московския успенски събор 2. от 17 в. — от поп Авакумовите съчинения и 3. от съвременните говори — Сборник приказки от Вятската губерния, събирани от Д. Зеленин.[3] Целта на Висеман, както той сам признава, е била да събере и подреди материала в категории, показващи според него различните функции на на руския член, та с това да се подготвят, както сам казва с цитат от Гамилшег, „големите синтези“. Тъй че работата на Висеман е чисто описателна. Дори в завършека ѝ, когато обобщава постигнатото, той не прави никакви по-значителни заключения.

В увода си Висеман показва неудобството от прилагането на старите, традиционни възгледи при разглеждането на въпросите, свързани с члена, позовава се на Швицеровата работа, цитирана у нас по-горе и приема неговия термин „именна детерминация“ (nominale Determination) за означаване на руското явление. Задържайки се обаче всецяло върху описанието на различните синтактично-семантични случаи, в които се явява руският член, Висеман не се приближава ни най-малко до разрешаване на проблема и не подготвя почвата за това, защото всички тези подробности, които той вижда — или мисли, че вижда, вж. у нас по-долу за „свързваща частица“ (Gelenkspartikel) — в руския член са нещо вторично и те само замъглят за погледа простата обстановка, при която се е наченало нашето явление. Защото, прегледат ли се всички случаи на членуване, събрани у Висеман, проверят ли се въобще всички материали, изнесени до сега по този въпрос, не ще се намери нито един случай, при който руският член да не се подчинява на същото правило за енклитиката, на което се подчинява и българския член. Това личи най-хубаво, както и при български, при членуване на групи успоредни свързани имена. Такива примери у Висеман има на сс. 12—29 цяла редица Ето само няколко: **с рабомъ темъ христовымъ** с 20, **по книгамъ тѣмъ свѧтымъ** с 21, както и **стольномꙋ томоу кнѧзю** с. 21, **медоточьныихъ тѣхъ словесъ** с. 21 . . . Във всички тях членът винаги следва първата свободна дума от комплекса, безразлично дали е тя съществително или прилагателно, и се свързва с нея. Това е цялата същност на руския член. Тя е определила началото на явлението и е останала да го управлява до ден днешен. И тази безизключителна картина е наистина напълно идентична с принципите на българското членуване, Тъй че несъмнено е, че двете явления са получили своите наченки чрез оформяване на едно старо състояние. Тия наченки са се състояли в създаване на едно енклитично показателно местоиме и на един общ начин на организуване на именната група. Добиването на особеното, специфично значение на члена е станало в двата езика. Възможността за това лежи в общотеоретичната склонност на показателното местоиме да се развива в член[1] във време на отделното им съществуване, независимо в двата езика.

---

[1] Виж за това по-горе §§ 20 и 21.

[2] Срв. Meillet, Le Sl. c. . . с. 478 и в по-ново време у Nahtigal, Slovanski jeziki . . . c. 231: Nahaja se sicer tak člen, posebno s splošnim neutr. -to tudi v ruščini, v preposti govorici in narečjih, toda bolgarski razvoj ne more biti (sic! Ив. Г.) samosvoje nadaljevanje podobnega stanja. т. е. „Подобен член от друга страна, особено като общо за всички случаи ср. р. -то, се среща и в руски, във всекидневната реч и по говорите, но българският развой не може да бъде (sic! Ив. Г.) самостойно продължение на подобно състояние“. — Разбира се и тук без да се приведат какви и да е доводи.

[3] По-точно вж. у H. Wissemann. . . с. 78.

Колко Висеман със своята класификация е бил далече от разрешаването на проблема личи от начина, по който той говори тъкмо за примерите от типа **стольномоу-томоу кнѧзю.** В тях немският учен вижда по чужд образец в члена някаква „свързваща частица“, Gelenkspartikel. Като определя значението на тази „свързваща частица“ с цитат от Гамилшег, Висем н продължава: „Diese „Gelenkspartikel“ ist im Slavischen wie im Romanischen ein sehr alter Typus der seine eigene Geschichte hat die hier wie dort den Anfängen des echten Artikels zeitlich weit vorangeht, von dem er als Funktionstypus prinzipiell klar zu scheiden ist“[2] Понататък се говори, че старите сложни форми на прилагателните се получили от подобна употреба на местоимето jo-, je-. Но тук има недоразумение — в сложните прилагателни наистина има подобна употреба на местоимето „in dem es als ein zwischengeschaltetes Glied die psychische Selbständigkeit beider Elemente des Syntagmas, des determinierenden wie des determinierten, wahrt, unterstreicht es die determinierende Funktion des Attributs“[3] Но тъкмо тук се разбира разликата между „свързващата частица“ и българския и руски член **тъ** — jo-, je- въвежда атрибута при съществителното, но тази му служба е подчертана от факта, че jo-, je- е в тясна връзка тъкмо с атрибута. Така е и в πνεῦμα τὸ ἅγιον и при ὁ θεὸς ὁ τῶν Ἐλλήνων — службата на съединяващата частица е ясно подчертана със специалния начин на членуване, с което се изтъква специалната връзка на члена с атрибута. Подобна свързаност на члена с атрибута бихме очаквали и в горните примери от руски, в които Висеман иска да открие „свързващи частици“. Срещу това руския член — а заедно с него и българския — показва пълно безразличие към граматичната категория — той следва като енклитика първата свободна дума в комплекса, безразлично дали е съществително **грѣхотъ человѣчь** с. 20 и пр.

---

[1] Срв. по горе § 10.

[2] H. Wissemann, Die Syntax. . . 19 с. т. е. „Тази „свързваща частица“ в славянски както и в романски е стар тип, който има своя история, която и в двата случая значително предхожда по време началата на истинския член, от който тя трябва да се различава добре като функционален тип“.

[3] H. Wissemann, Syntax. . . с. 20 т. е. „при което то (показателното местоиме, б м.) като вмъкнат член запазва психичната самостойност на двата елемента на синтагмата— на детерминаращия и на детерминирания — и подчертава детерминиращата служба на атрибута“.

или прилагателно **неправьдьнѣмь томь съвѣтѣ** с. 21. Не мога да се съгласям с Висеман и когато заявява, че в тези примери показателното местоиме имало „eine ganz andere Funktion als in den anderen Fällen eines echten Artikels“ [1] Тази особена функция не би могла да бъде открита не само във Висемановите примери, но и в никой друг случай на употребата на **тъ** член. Тя въобще не съществува в съзнанието на българина и русина, в чиято реч има членове. Тя не е съществувала. Горните членувания, които Висеман обявява за „свързващи частици“, в никой случай не се различават по смисъл от останалите. Разликата, която немският учен мисли, че открива, не съществува нито в един от двата езика. У Висеман тя е плод на прилагането при разглеждане на руския член на образци, взети от други езици. Но и този път подобен метод при разглеждане на две сродни явления в български и руски показва неудобствата си.

Във връзка със „свързващата частица“ Висеман прави още една значителна грешка. В края на своята работа, когато формулира резултатите от прегледа и разпределбата по събраните материяли и след като установява, че „свързващата частица“ била най-добре застъпена в Успенския сборник, по-малко в Авакум и почти никак в приказките, идва до следното прибързано заключение: „Die Gelenkspartikel ist also ein alter Funktionstypus, der in den Märchen zugunsten des echten Artikels verschiedener Funktion fast ganz zurücktritt“. [2] Но тук в желанието си да представи фактите, както изисква неговия чужд образец, Висеман извършва грешка, подобна на тази, която Милетич стори в спора си за „приоритета“ на члена. И в двата случая се касае за статистика на едни и същи форми, извършена без да се излезе от здрава основа. Висеман заявява, че „свързващата частица“ е членът в комплекса „име + **тъ** + име“. Искаше ли неговата статистика да докаже това, което той се мъчи да открие в развоя на руския член, Висеман трябваше да ни съобщи, колко случаи от „име + име“ остават без член, трябваше да ни покаже следователно, че в приказките членът **тъ** избягва да се явява в горния комплекс. Това би значило наистина, че съвременните говори избягват „свързващата частица“. Това, което Висеман твърди, че се засилвала в приказките употребата на „истинския член“ срещу „свързващата частица“, обърнато в действителния му смисъл означава само едно — в приказките има малко случаи на съществителни, придружени от прилагателни, до като в двата стари сборника тия случаи са много по-многобройни. [3]

И въз основа на тази погрешно проведена статистика Висеман иска да противопостави руски на български и да засегне възгледите на Милетич „за пълната еднаквост в синтактично отношение“ на нашия и руски член, защото у нас „свързващата частица“ била широко употребявана в днешния ни език, докато в съвременните руски говори, тя била почти изоставена. Но и у нас и в съвременните руски говори Висемановата „свързваща частица“, се явява тъкмо тогава, когато в дадения случай имаме условие за това, т. е. когато има комплекс от „име + име“, който трябва да бъде членуван. Не е ли на лице тоя комплекс, много естествено „свързващата частица“ и да иска не може да се появи. Тъй че проф. Милетич, облегнат само на своето езиково чувство, е имал право дори в това отношение да обяви идентичността между българския и руски член, защото, както сега можем да установим, и в двата случая имаме работа с член, развил се от слабото показателно местоиме, подчиняващо се на един и същи закон и в двата езика и защото в тези примери прилагателното има стремежа да се задържи пред съществителното и с това да поеме върху себе си члена.

---

[1] H. Wissemann, Syntax с. 20 т. е. „съвсем друга служба от тази в случаите с истински член“.

[2] Wissemann, Syntax . . . с. 51 т. е. „свързващата частица е следователно функционален тип, който в приказките почти напълно отстъпва пред истинския член в неговите различни функции“.

[3] Колко е бил силен стремежът на Висеман да подкрепи и с материала си своята хипотеза, личи и от начина, по който той характеризира своя собствен материал: „Die „Gelenkspartikel“ ist am ausgeprägsten im Usp. Sbornik entwickelt, weniger bei Avvakum, fast gar nicht mehr in den Märchen“ ц. с. . . . с. 51 т. е. „свързващата частица е развита най-отчеливо в Усп. сборник, по-слабо у Авакум, почти никак в приказките“. Проверката, която направих по неговите собствени материали, показва следните цифри: Усп. сборник — 17 случая със „свързваща частица“, у Авакум — 52, като на няколко пъти има подобни бележки „Aus Avvakum liegen noch zahlreiche weitere Beispiele dieser Art vor“ с. 21 и от приказсите — 21 случая!

И тъй, колкото работата на Висеман е ценна със събрания материал, толкова тя е опасна с малкото изказвания относно известни страни на занимаващето ни явление и неговото отношение към българския член. Защото от изнесеното до тук остава над всяко съмнение идентичността в произходно и развойно отношение между двете явления, което говори с положителност, че началата и на двете явления са стари развойни тенденции.

Заключение

Постигнатото в настоящата работа накратко може да се резюмира в следното:

1. Българският език в своята цялост — както в историческо тъй и в диалектично отношение е единен що се касае до механизма, който управлява българското членуване.

2. Този механизъм показва, че българският член се е развил от слабото показателно местоиме, подчинено на закона за индоевропейската енклитика, която е претърпяла известни промени при създаването на именната група.

3. Механизмът на руското членуване е напълно идентичен с българския и се е развил по същия път, по който и българския.

4. Тази идентичност и възможност да се изведе закона за членуването на двата езика от стари развойни тенденции показват, че явлението т. е. енклитичната употреба на слабото показателно местоиме е било достигнато от двата езика още преди началото на техния самостоен исторически развой.

5. Примерът **злыѡтъ рабъ** от 13 в. и свидетелството на езика на седмиградските българи говори несъмнено, че в 13 в. българският член е бил напълно изграден във формално отношение.

6. Старобългарският литературен език, тъй както той е установен от първите наши книжовници, избягва поради чуждо влияние членната употреба на показателните местоимена. Така се създава традиция да се отбягва от книжовния език членуването и въздействието на тази традиция се усеща и до най-ново време при уреждането на нашия книжовен език.

ИВАН ГЪЛЪБОВ

К ВЪПРОСУ О БОЛГАРСКОМ АРТИКЛЕ

Напечатанное здесь воспроизводит почти дословно текст, представленный мною в Болгарскую Академию наук в 1946 году, но в нем не взяты под внимание труды, Kurz, K otázce členu v jazycích slovanských... Byzantinoslavica VIII (1939—46), с. 172—288 и Fr. Slawski, Miejsce enklytiki odmiennej w dziejach jezyka bulgarskiego, Kraków 1946, изданные в этом же году. Так как упомянутые монографии никак не переменили нашего взгляда относительно болгарского артикля, а с другой стороны их подробный пересмотр растенул бы значительно нашу работу, то они и сейчас не взяты под внимание и о них приготовлены две специальные обширные рецензии, которые, надеюсь, в скором времени, смогут быть изданы.

Правильное разрешение вопроса о болгарском артикле находится в прямой связи с принципиальными положениями, на которых базируются наши рассуждения. В нашем случае, значительная част недоразумений происходит от того, что наши общетеоретические познания по данному вопросу об артикле движутся еще по устарелому пути. Даже критика Швицера, KZ 63 (1936) сс. 145—167 не достаточно радикальна. Поэтому, необходима прежде всего чистка общетеоретической основы. В этом отношении в этой работе с особенной настойчивостью выражено, что артикль не появился от предварительно существующей склонности данного языка представлять предметы как определенные, противополагая их другим, неопределенным, как твердит традиционное мнение. Артикль в сущности степень в истории развития указательного местоимения и все его свойства, включительно и его детерминирующая сила, происходят как прямое продолжение особеностей указательного местоимения.

Возможность развития артикля от указательного местоимения заложена в склонности этого местоимения показывать как ослабление своей демонстративной силы, так и формальных его характеристик. Стремление языка создать новые, более выразительные формы сильной дейкции ставит ослабленные уже формы в процесс, который отводит их до создания артикля и оттуда — особенно при постановке в конце — к полной морфологизации и автоматизации. Что предложенные принципиальные положения хорошо очерчивают языковый процесс, видно между прочим, из факта что один из спорнейших вопросов около артикля, вопрос о его месте, находит свое естественое разрешение — артикль в приципе нито постпозитивный нито препозитивный. Его место в данном языке определяется стечением конкретных, исторически определенных обстоятельств и зависит от того каким образом была оформлена в данном языке именная группа и какое место занимало в ней слабое указательное местоимение. Характерно с другой стороны и то обстоятелство, что из указательного местоимения с ослабленной указательной силой паралельным образом оформилось при глагольной группе местоимение третъего лица.

Критика тоже не помогла для правильного разрешения вопроса о болгарском артикле. При каждой попытке обяснения артикля из свойств болгарского языка, критика отвечала отрицательно и искала обязательно чужой образец для нашего явления. Но характерно, что ни в своих критичных выступлениях, ни в различных своих предположениях о влиянии того или иного языка, противники самородного появления болгарского артикля не находили предметной аргументировки, а высказывались во всех случаях с голой декларативностью. Така например — несмотря на то что часто румынское влияние вызывалось на помощ — никто не об'яснил почему в этом случае болгарский язык употребляет артикль толко сзади, а не и впереди имени, как в румынском языке. Точно также нужно отнестись отрицательно к мысли, что греческий язык влиял когда нибудь при создании болгарского артикля. Что греческий артикль не мог служить образцом, для этого имеются косвенные доказательства: в древне-болгарском языке греческий артикль в известных случаях своего употребления калкируется относительным местоимением: **еже любити** τὸ ἀγαπᾶν, **еже на доухъ хоула**, ἡ τοῦ πνεύματος βλασφημία. Так создаются обороты, которые в средне-болгарской литературе пользовались большим успехом. — Другое, ограниченное по распространению, влияние со стороны греческого языка находится в способе употребления артикля в обратах как-то „сѫти празниците големити“ в так называемом „Кулакийском евангелии“ Но вполне ясно, что это влияние могло бы быть только при факте, что болгарский член существовал уже раньше чем началось это влияние.

Механизм, которым управляется болгарский артикль так прост что ясно уже с перваго взгляда, что чужое влияние при его создании, исключено. Еще Милетич и его последов тели поняли это, но они не сумели обосновать свое становище достатъчно убедительно. Как далеки они были все-таки от правильного разрешения вопроса, видно из спора между проф. Милетичем и Юр. Трифоновым, при котором первый поддерживал что артикль появился прежде всего у существительных, а второй — у прилагательных. В сущности ни один из двух взглядов не отвечал истине — место болгарского артикля не определяется предпочитанием той или иной граматической категории, а законом индоевропейской энклитики, согласован с требованиями новообразованных групп в предложении. Это легко проверить на следующих новоболгарских примерах: учителят; если перед существительным появится прилагательно тогда артикль сразу идет за ним: справедливият учтел. Таким образом при увеличении числа прилагательных, т. е. при расширении именной группы артикль следует всегда после первого елемента группы: добрият и справедлив учител, нашият добър и справедлив учител.

Это состояние общее, бес изключений,для каждого болгарского диалекта и его корни идут еще с общославянской основы, где впереди поставленные указательные местоимения отличались большей энергей. в сравнении в конце поставленными имеющими более слабую дейкцию Именно от этого второго вида указательных местоимений, попавших под закон индоевропейских енклитик, получились болгарский артикль и соответственное явление великорусских диалектов.

Что болгарский артикль появился в значительно раннюю эпоху об этом имеются следующие указания:

1. Нужно обратить внимание на ударение артикля имен женского рода -ĭ- краткой основы и числительних, которых ударение всегда падает на артикль. Этот своеобразный способ акцентуации несомнено связан с праславянской тенденцией в одной части вышеупомянутых имен переносить ударение на их флексию, срв. Berneker, Die Wortfolge . . . c. 11, Meillet, Sl. c. c. 477 и он мог появиться только если артикль был уже оформлен раньше исчезнования интонационных различей.

2. Форма -ът для мужского рода могла появиться только в случае если артикль был создан прежде окончательного выпадения конечных Ъ и Ь.

3. Нужно иметь в виду что артикль в языке седмиградских болгар имел все особенности общеболгарского артикля. При этом известно, что седмиградские болгары жили с 13-го века совсем оторванными от болгарских языковых процессов и следовательно артикль существовал еще раньше отделения этого диалекта от общебългарского языкового развоя.

4. Имеет значение и то обстоятельство, что болгарский артикль, посколько он засвидетельствован в памятниках, является всегда с особенностями, которые связывают его с одной стороны с общеславянским состоянием слабых указательных местоимений, а с другой стороны с новоболгарским способом употребления артикля. Процесс такой единный, что в нем нет места для чуждого влияния.

Что артикль не завсидетельствуван так изобильно в древних памятниках, обясняется влиянием чужих образцов, которые появились при создании Кириломефодиевского литературного языка и связаных с ним традиций. Толко единичные памятники, в которых вышеуказаные традиции не играли такой значительной роли, показывают более широкое употребление артикля, например Супрасльская рукопис, Народное житие Йоана Рилского, т. н. Троянска притча, и т. д. Вопрос об артикле в нашей древней литературе я собирался рассмотреть подробнее в задуманной мною второй части этой работы.

В заключение нужно отметить особенно большое значение для общеславянской основы болгарского артикля тот факт, что в великорусских диалектах существует совершенно подобное явление. Его связь с болгарским артиклем схвачена проф. Милетичем, но по причине эго неуспеха указать в подробностях в чем в сущности состоит общност, его опоненты высказывали сомнение даже в этом отношении. Эти сомнения нашли место в работе Висемана Die Syntax der nominalen Determination im Großrussischen, Leipzig 1939. В сущности, если бы он, без предубеждения проучил собранный русский материал, то он неминуемо должен был бы открыть не только тесную связь болгарского артикля с русским явлением, но и их общую основу. И действительно, закон который управляет болгарский член без исключения действует и при руском явлении. Но это остоется непонятным Висеманом и его работа, так ценная собранным материалом, остоется далеко от правилного разрешения проблемы

IVAN GALABOV

ZUR FRAGE DES BESTIMMTEN ARTIKELS IM BULGARISCHEN

Der Kern der vorliegenden Arbeit stammt von meinen Beschäftigungen als ich noch Student an der Universität zu Sofia war. Schon damals habe ich meine Ansichten über den Ursprung des bulgarischen Artikels für die Zeitschrift des damaligen Mazedonischen wissenschaftlichen Institutes kurz zusammengefaßt. Diese Arbeit mußte erst im Makedonski pregled J. 14 (1943) H. I erscheinen, ist aber samt dem ganzen schon fertigen Heft unter den Bombenangriffen vom Januar 1943 zugrundegegangen. Später habe ich die ganze Frage von neuem durchgearbeitet, habe ich zu dem Kern, der sich mit dem enklitischen Charakter des bulgarischen Artikels beschäftigt, einen kritischen Überblick der bis damals vorliegenden Erklärungsversuche

so wie einen allgemein-theoretischen Teil vorgeschoben und in dieser Form habe ich das Manuskript an der Bulgarischen Akademie der Wissenchaften im Jahre 1946, vorgelegt. Meine Absichten waren, später zu dieser als allgemein geltenden Arbeit eine zweite zu geben, die sich mit der Geschichte des Artikels in der bulgarischen Literatur und besonders auf Grund der altbulgarischen Denkmälern beschäftigen mußte. Für ein solches Studium hatte ich das Material eines bedeutenden Teils der altbulgarischen Handschriften schon bearbeitet.

Diese bibliographischen Nachweise glaube ich schuldig zu sein aus folgenden Gründen: im Jahre 1946 sind zwei Monographien erschienen, die sich mit dem selben Probleme beschäftigen. Das sind an erster Stelle der zweite Teil von der Arbeit Kurz' K otázce členu v jazycích slovanských. Byzantinoslavica VIII (1938—46) S. 172—288 und die Arbeit Fr. Slawski, Miejsce enklytiki odmiennej w dziejach języka bulgarskiego, Krakow 1946. Diese Arbeiten sind spät zu uns gekommen, jedenfalls erst nach dem ich meine Schrift schon längst der Akademie eingereicht habe. Auf diese Weise kam es, daß ich die beiden Monographien nicht berücksichtigen konnte. Das tue ich auch jetzt nicht, da ich mein damals abgeschlossenes Manuskript bis auf ganz unbedeutende Einzelheiten unverändert drücken lasse. Dafür habe ich gute Gründe, und sie sind: Erstens sind meine Ansichten nach den Arbeiten Kurz' und Slawski's unverändert geblieben und in dieser Hinsicht braüchte ich nicht meine Schrift zu überarbeiten; zweitens liegen die Verschiedenheiten zwischen den beiden Forschern und mir nicht nur in den allgemeinen Ansichten über das Zustandekommen des bulgarischen Artikels, sondern stecken sie fast in jeder Einzelheit und sollte ich mich in jedem einzelnen Fall damit ausführlich beschäftigen, so hätte der Plan meiner Arbeit dadurch sehr stark gelitten. Daß ich aber diesen interessanten Arbeiten gegenüber eine Stellung einnehmen mußte, erschien mir unbedingt nötig, und ich habe es in zwei Rezensionen getan, die seit langem fertig sind und hoffentlich bald erscheinen.

Nun zu der vorliegenden Arbeit!

Ich glaube gezeigt zu haben, daß ein sehr bedeutender Teil von der Schwierigkeiten, die auf dem Wege einer innersprachlichen Erklärung des bulgarischen Artikels stehen, in der veralteten allgemeine Theorie dieser grammatischen Kategorie liegen. Es ist sehr bemerkenswert. das gerade Schwyzer, der bekannte Gräzist, sich gegen die aus der Antike stammende Theorie des Artikels erhoben hatte, KZ 63 (1946) S. 145—167. Leider sind siene Bemerkungen nicht radikal genug. In dem allgemeinen Teil der vorliegenden Arbeit ist ein Versuch unternommen worden unsere allgemeintheoretische Ansichten in Bezug auf den Artikel auf eine neue Grundlage zu bringen. Es ist mit besonderer Nachdrücklichkeit darauf betont, daß der Artikel als ein Kapitel der Geschichte des hinweisenden Pronomens zu betrachten ist. Die Möglichkeit zur Entwicklung des Artickels liegt ausschließlich in der Eigenschaft dieses Pronomens, ununterbrochen einer Verblassung seiner demonstrativen Kraft und einer mit ihr verbundenen Verminderung seines materiellen Gebildes zu unterliegen. In der Bestrebung, seine hinweisende Kraft durch verschiedene Kunstmittel zu erneuern, zwingt die Sprache die verblassten Formen in eine Bahn, die sie erstens zur Erschaffung des Artikels und später — besonders wenn er nachgestellt ist — zur vollen Morphologisierung und Automatisierung führt. Diese Theorie gibt uns die Möglichkeit, alle Eigentümlichkeiten des Artikels — in morphologischer, syntaktischer und semantischer Hinsichit — immer leicht zu deuten, da alle die von den entsprechenden Besonderheiten des verblassten demonstrativen Pronomens der gegebenen Sprache im Augenblick des Übergangens von der einen zu der anderen grammatischen Kategorie zu erschliessen sind. Ist es zum Beispiel nicht vielversprechend, daß gerade die Frage nach der Stellung des Artikels in dieser Theorie eine präzise und kategorische Antwort findet: es ist unwissenschaftlich zu diskutieren, ob der Artikel von Hause aus vor- oder nachgestellt sein muß, da seine Stellung in jedem einzelnen Fall davon abhängt, wie die nominale Gruppe in der gegebenen Sprache organisiert war und welchen Platz in ihr das verblasste Pronomen, das sich zum Artikel verwandelte, einnahm. Es ist auch nicht ohne Bedeutung, daß im Bereich der verbalen Gruppe durch das Vermindern seiner hinweisenden Kraft das Demonstrativ sich in Personalpronomen umänderte. Der Paralelismus beider Vorgehen versichert die Allgemeingültigkeit der erschlossenen Entwicklungstendenzen des Demonstrativpronomens.

Die Klärung des bulgarischen Artikels war durch die Kritik nicht erleichtert, vielmehr verhinderte sie durch ihre rein deklarativen Aussagen, was wirklich aufbauend war, zur Geltung zu kommen. Sie wollte um jeden Preis für den bulgarischen Artikel ein fremdes Muster finden, hat aber in keinem Fall gezeigt, wie man sich den Einfluß in dieser Hinsicht vorstellen sollte. Es ist zum Beispiel schwer zu verstehen, warum — wenn der bulgarische Artikel durch rumänischen Einfluß entstehen sollte, wie viel zu oft von der Kritik angenommen wurde — im Bulgarischen sich nur die postpositive Abart dieser Erscheinung entfalten sollte, wenn das Rumänische den vor- wie den nachgestellten Artikel kennt. Dass anderseits auch das Griechische in dieser Hinsicht keine Muster geben konnte, dafür haben wir einen undirekten Beweis: in der altbulgarischen Literatur versuchte man den griechischen Artikel in bestimmten Fällen seiner Anwendung durch Relativpronomen zu calquieren. So entstanden Beispiele wie **еже на доухъ хоула**, *ἡτοῦ πνεύμτος βλασφημία*; **еже любити**, *τὸ ἀγαπᾶν*, die später in der offizielen mitelbulgarischen Literatur ein großes Glück hatten. Das war aber nur ein literarischer Einfluß, der für die gesammte Entwicklung der bulgarischen Sprache keine Bedeutung gehabt hat, der für uns aber von großem Wert ist, da er uns deutlich zeigt, wie fern für den bulgarischen Sprachsinn die griechische Erscheinung war. — Wir haben auf bulgarischen Boden noch eine begrenzte Einwirkung des griechischen Artikels. Das sind die Beispiele wie **съти празницити големити** aus dem in einem südmazedonischen Dialekt geschriebenen Evangelium von Kulakia. Stehen diese Fälle im Gegensatz zu dem allgemeinbulgarischen Gebrauch des Artikels, so ist sicher, daß diese Eigentümlichkeit doch erst dann zustande kommen konnte, als der Artikel im Bulgarischen schon längst vorher gang und gäbe war. Allgemein gesagt ist der Mechanismus, der den Gebrauch des bulgarischen Artikels in formelsyntaktischer Hinsicht regiert, so durchsichtig und einfach, daß man darin vom ersten Augenblick keinen fremden Einfluß entdecken kann. Das hat schon Miletic erkannt. Sein Fehler aber — so wie aller jener, die für die innersprachliche Entwicklung des bulgarischen Artikels eintraten bestand darin, daß er und sie ihrer richtigen Erkenntnis die entsprechende Begündung nicht zu geben vermochten. So konnten sie sogar einen schlagenden Beweis wie das Existieren des Artikels in verschiedenen Dialekten des Großtussischen nicht richtig ausnützen. Daß sie, obwohl sie den Charakter des bulgarischen Artikels richtig erkannt haben, von seiner Klärung doch fern blieben, ist aus der Auseinandersetzung zwischen Prof. Miletic und Jord. Trifonov— Makedonski pregled J. 7 (1931) H. 1 S. 7—26 und J. 8 (1932) H. 2 S. 1—8 — über die „Prioritätsfrage“ zu ersehen. So konnten sich biede Gelehrter nicht darüber einigen, ob der Artikel zu erst bei den Adjektiven — wie Jord. Trifonov es glaubte — oder bei den Substantiven — wie Prof. Miletic es wollte — sich ausgebildet hat. Eingentlich ist die Frage falsch aufgestellt: die Stelle des bulgarischen Artikels ist durch keine Vorliebe für diese oder jene Sprachkategorie bestimmt. Die Prinzipien, die seinen Platz bestimmen, sind ganz einfach: der bulgarische Artikel bewegt sich nach dem durch die Entstehung der Wortgruppen in dem Satzgefüge umgeformte Gesetz der indogermanischen Enklitika. In der ganzen Geschichte der bulgarischen Sprache und auf dem ganzen Ausbreitungsgebiet seiner Dialekte folgt der Artikel ohne eine einzige Ausnahme dieser Regel. Das kann man leicht aus den folgenden Beispielen ersehen. So sagt der Bulgare: учителят; mit einem Adjektiv davor справедливият учител. Eine andere, Gebrauchweise etwa справедливият учителят in Bulgarischen ist durchaus fremd und direkt unmöglich. Wenn wir weitere Adjektiva davor setzen, so kommt der Artikel stetts nach dem ersten Element der Gruppe, z. B. мъдрият и справедлив учител; нашият мъдър и справедлив учител. Es ist klar, daß der bulgarische Artikel aus einem dem Gesetz der indogermanischen Enklitika unterlegenen Demonstrativpronomen entstanden ist. Die Anfänge dieser Entwicklung sind schon im Gemeinslavischen, Berneker, Die Wortfolge... S. 11, Meillet, Sl. c. S. 477 zu beobachten, wo man deutlich einen vorgeseszten Demonstrativ mit starker Nachweisung von einem nachgesetzten mit verblasster Kraft unterscheiden kann. Der zweite von diesen hat dem Gesetz der i.-g. Enklitika unterlegen und hat den bulgarischen Artikel und die entsprechende russische Erscheinung gegeben.

Um der Entstehung des bulgarischen Artikels eine relative datierung zu geben, können wir ein paar Momente in Betracht zu ziehen. Erstens ist die Akzentuierung der mit dem Artikel versehenen Feminina auf -ĭ- so wie der Cardinalia von besonderer Bedeutung. Beide Kategorien haben durchwegs den Akzent auf dem Artikel, z. B. смърттá, поттá. Aus den gemeinslavischen Verhältnissen ist es bekannt, daß in einem Teil der Feminina auf -ī- der Akzent auf die Flexie zurückgezogen wurde, Meillet, Sl. c. S. 420 und Nathigal, Akzentbewegung... passim. Es ist ohne weiteres klar, daß die bulgarische Beispiele aus Verallgemeinung eines solchen Zustandes stammen und deswegen nur vor dem Untergang der Intonationsunterschiede im Bulgarischen zu Tage kommen konnten. — Zweitens konnte die Form des bulgarischen Artikels für masc. sing. nur dann sich ausbilden, wenn der Artikel schon vor dem Schwund der Jers vollkommen fertig vorlag. Später ist der Artikel- ът auch bei den Adjektiva eingeführt worden, wovon die ersten Belege aus dem sogenannten Evangelium von Dobrejšo uns Zeugnis ablegen. An dritter Stelle muss man den Artikel in der Sprache der Bulgaren von Sibenbürgen vor Augen haben. Er hat genau dieselben Eigentümlichkeiten die der Allgemeinbulgarische. Wenn wir den Umstand in Betracht ziehen, daß die Gruppe der Bulgaren von Siebenbürgen seit dem 13. Jahrhundert getrennt von der gesammtbulgarischen sprachlichen Entwicklung lebt, so muß man annehmen — um dieser Identität mit der allgemeinbulgarischen Erscheinung gerecht zu werden — daß der Artikel in unserer Sprache vor dem 13. Jahrhundert vollkommen ausgebildet war. — Als viertes können wir das Zeugnis der bulgarischen Sprachgeschichte heranziehen. Und tatsächich, wenn wir die Belege für den Artikel auf Grund der Handschriften hinabverfolgen, so erscheint diese Kategorie immer wieder mit den selben Besonderheiten, was über die Ununterbrochencheit der Entwicklung spricht und eine Garantie gegen jeden Fremdeinfluß ist. Wir müssen aber gleich bemerken, daß die Denkmälern unserer alten Literatur in dieser Hinsicht sich deutlich in zwei Gruppen spalten. Ein Teil von ihnen zeigt eine ausgesprochene Bestrebung, den Artikel zu vermeiden. Das sind die Denkmäler der offiziellen Literatur, und in diesem Punkt stammt die genannte Tendenz schon von den Anfängen der altbulgarischen literarischen Tätigkeit, als fremden Beispiele für die sich neu aufbauende Schriftsprache maßgebend waren. Diese enge Abhängigkeit der ersten bulgarischen Übersetzungen von den griechischen Vorbildern versuchte ich auf Grund der Analyse der Sprache des Zographiensis rasch zu charakterisieren.

Eine andere Gruppe bildeten die nicht zahlreichen Denkmälern, die der Volkssprache eine größere Möglichkeit gaben sich zur Geltung zu bringen. Das sind z. B. der Codex Suprasliensis, die sogenannte „Volksvita" des Heiligen Johannes von Rila, die „Trojanska pritča" u. s. w. In diesen Denkmälern war der Artikel reicher vertreten. Mit der Durchstudierung dieser Frage mußte ich mich in den geplanten zweiten Teil meiner Monographie ausführlicher beschäftigen.

Ich halte das Vorkommen in Großrussischem eine vollkommen identische Erscheinung für einen sehr sicheren Beweis, daß die Tendenzen, die den Anfag des bulgarischen Artikels bestimmen, gemeinslavisch sind. Dieses Argument hat schon Prof. Miletic für seinne These erhoben, da er aber. wie gesagt, keinen sicheren Beweis für die von ihm erkannte Identität beibringen konnte, blieb das Mißtrauen der Kritik auch in diesem Punkt bestehen. Jetzt aber können wir dieses Argument mit Sicherheit von neuem aufnehmen, weil uns ein sicheres Kriterium auf der Hand liegt: daß gerade die gleichen Prinzipien, die den bulgarischen Artikel regieren, ohne jegliche Ausnahme auch bei der russischen Erscheinung in Kraft sind. Das kann man auf Grund der von H. Wissemann in sener Arbeit über die nominale Determination in Großrussischen gesammelten Beispiele prüfen. Auf dieser Weise, so aufschlußreich seine Monographie durch das gute Material sein mag, ist sie doch durch die paar nicht recht glücklichen Aussagen Wissemann's über den Charakter des russischen Artikel und seine Beziehungen zu dem Bulgarischen auf falschen Weg geraten.

СПИСАНИЯ И КНИГИ, ЦИТИРАНИ В НАСТОЯЩАТА РАБОТА

Обширна библиография по въпросите, разглеждани в тази работа вж. у Kurz, K otázce členu... В следващия списък са дадени само ония работи, на които при един или други повод сме се спирали нарочно в нашето изложение. Подредени са по реда на българската азбука според съкращението, под което са цитувани в текста.

1. Arch.	Archiv für slavische Philologie.
2. Atti...	Atti del III congresso internazionale dei linguisti (Roma, 19—26 settembre 1933) a cura di Bruno Migliorini e V. Pisani, Firenze 1935.
3. А. Т. - Балан, Нова българска граматика	А. Т. - Баланъ, Нова българска граматика, написа —, София 1940.

4. Berneker, Wortfolge...	Dr. Er. Berneker, Die Wortfolge in den slavischen Sprachen, Berlin 1900.
5. Бешевлиев, Историческа граматика.	Проф. Д-ръ В. Бешевлиевъ, Историческа граматика на гръцки езикъ. Фонетика и морфология. 1. Фонетика, морфология (съществително и (прилагателно отъ — София 1939.
6. С. С. Бобчев, Старобългарски правни паметници...	С. С. Бобчевъ, Старобългарски правни паметници. Часть 1. София 1903.
7. K. Brugmann, Zu den Wörtern für „heute“	K. Brugmann, Zu den Wörtern für „heute“, „gestern“, „morgen“ in den indogermanischen Sprachen, Leipzig 1917. Berichte über die Verhandlungen der Königlichen Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse 69. Band I. Heft S. 1-34.
8. BSL	Bulletin de la Société de Linguistique.
9. Bulletin international	Bulletin international de l'Académie polonaise des sciences et des lettres. Classe de Philologie. Classe d'histoire et de Philosophie. Cracovie 1939. Janvier-Mars, 1-3.
10. Български преглед	Български прегледъ. Списание за славянска филология. Урежда д-ръ Стоянъ Романски, професоръ в Университета.
11. Vendryes, Le Langage	J. Vendryes, Le Langage. Introduction linguistique à l'histoire par —, Paris 1921.
12. H. Wissemann, Syntax...	H. Wissemann, Die Syntax der nominalen Determination im Großrussichen von —, Leipzig 1939.
13. Delbrück, Der altisländische Artikel	B. Delbrück, Germanische Syntax III. Der altisländische Artikel von —. Des XXXIII. Bandes der Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der König. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften № I. Leipzig 1916.
14. Delbrück, Vergleichende Syntax...	B. Delbrück, Vergleichende Syntax... Erster Theil, Straßburg 1893.
15. Kr. Sandfeld...	Kr. Sandfeld, Linguistique balkanique. Problèmes et résultats, Paris 1930.

16. Zographiensis...	V. Jagic, Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim zographiensis nun petropolitanus... edidit —, Berolini MDCCCLXXIX.
17. Йорд. Иванов, Български старини ...	Проф. Йорданъ Ивановъ, Български старини отъ Македония, събра и обяснени отъ —. Второ, допълнено издание. Издава Българската академия на науките, София 1931.
18. Йордан Иванов, Жития ...	Проф. Йорданъ Ивановъ, Жития на св. Ивана Рилски. Съ уводни бележки отъ —. Годишникъ на Софийския университетъ Историко-филологически факултетъ — книга XXXII. 13, София 1936.
19. Г. Керемидчиев, Борба ...	Г. Керемидчиевъ, Борба за книжовенъ езикъ и правописъ. Избра, подреди и обясни—. София (б. г.)
20. Хр. Кодов, Езикът ...	Хр. Кодовъ, Езикътъ на тракийскитѣ българи. *В* Битъ и езикъ на тракийскитѣ и малоазийски българи отъ проф. Ст. Младеновъ, Хр. Кодовъ и Хр. Вакарелски. Часть II. Езикъ отъ Ст. Младеновъ и Хр. Кодовъ. Издава Тракийскиятъ наученъ институтъ. Тракийски сборникъ книга VI. София 1936.
21. H. Krahe, Germanische Sprachwissenschaft	Dr. H. Krahe, Germanische Sprachwissenshaft von —. II. Formenlehre, Berlin 1942.
22. E. Kieckers, Hist. gr. Grammatik...	Dr. E. Kieckers, Historische griechische Grammatik. III. Syntax. Erster Teil, Berlin und Leipzig 1926.
23. J. Kurz, K. otázce členu...	Josef Kurz, K otázce členu v jazycích slovanských, se zvláštním zřetelem k staroslověnštině Byzantinoslavica 7. V Praze 1937—1938 cc. 230—340.
24. K. H. Meyer, Wörterbuch...	K. H, Meyer, Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis, Glückstadt u. Hamburg 1935.
25. Мак. пр.	Македонски прегледъ. Списание за наука, литература и общественъ животъ. Издава Македонскиятъ наученъ институтъ.

26. Мейе, Введение...	А. Мейе, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Перевод Д. Кудрявского, переработаный и дополненный по седьмому французскому изданию А. Сухотиным. Под редакцией и с примечаниями Р. Шор. Вступительная статья М. Сергиевского, Москва—Ленинград 1938.
27. Meillet Le Sl. c.	A. Meillet, Le Slave commun. Seconde édition revue et augmentée. Avec le concours de A. Vailelant, Paris 1934.
28. Meillet, Esquisse...	A. Meillet, Esquisse d'une histoir- de la langue latine. 1933.
29. Miklosich, Syntax...	Miklosich, Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen. IV. Band. Manualneudruck der ersten Ausgabe von 1868—1874, Heidelberg 1926.
30. Милетич, Седмиградските българи..	Л. Милетичъ, Седмиградскитѣ българи и тѣхниятъ езикъ. Списание на Академия на наукитѣ. Книга XXXIII. Клонъ историко-филологиченъ и философско-общественъ 18, София 1926.
31. Michels, Mittelhochdeutsches Elementarbuch...	V. Michels, Mittelhochdeusches Elementarbuch von —, Dritte und vierte stark veränderte Auflage, Heidelberg 1921.
32. Младенов, Сравнително...	Проф Д-ръ Ст. Младеновъ, Сравнително индоевропейско езикознание... отъ —, София 1936.
33. Младенов, Принос...	Проф. Ст. Младеновъ, Приносъ къмъ изучаване на българскитѣ говори въ източна и западна Тракия. (Възъ основа на наблюдения върху говора на бѣжанцитѣ изъ казанитѣ области и Мала-Азия) отъ—. *В* Битъ и езикъ на тракийскитѣ и малоазиатскитѣ българи ... вж. погоре № 20.
34. Мсб.	Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. Издава Министерството на народното просвѣщение, по-късно Академията на наукитѣ.

35. Müller, Zur Geschichte des Artikels.	F. Muller, Zur Geschichte des Artikels und zur Wortfolge besonders in den italischen Sprachen. IF XLII (1924), cc. 1-59.
36. Nahtigal, Slovanski jeziki.	R. Nahtigal, Slovanski jeziki. I. V Lubljani 1938.
37. Nahtigal, Akzentbewegung...	R. Nahtigal, Akzentbewegung in den russischen Formen- und Wortbilbung. I. Substantiva auf Konsonanten, Heidelberg 1922.
38. Nestle, Novum testamentum graece et latine...	D. F. Nestle, Novum testamentum graece et latine. Utrumque textum cum apparatu critico imprimendum curavit D. E. Nestle novis curis elaboravit D. Erwin Nestle. Editio duodecima, Stuttgart 1937.
39. Reichelt, Awestisches Elementarbuch...	Dr. H. Reichelt Awestisches Elementarbuch, Heidelberg 1909.
40. Родна реч.	Родна речь. Уредници проф. Ст. Младеновъ и Ст. п. Василевъ.
41. Северянов, Супрасълски сборник..	С. Северьяновъ, Супрасльская рукопись. Памятники старославянского языка. 11 т. 1 вып. Санктпетербургъ 1904.
42. СпБАН	Списание на Българската академия на науkитѣ.
43. M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland	M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland von-. Aus den Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Jahrgang 1941. Phil.- hist. Klasse. No 12, Berlin 1941.
44. W. Hinz, Altpersischerwortschatz...	W. Hinz, Altpersischerwortschatz. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes XXVII, 1. Leipzig 1942.
45. Б. Цонев, История...	Проф. Б. Цоневъ, История на българский езикъ отъ —. А. Обща часть. Томъ първи. Второ, посмъртно издание подъ редакцията на проф. д-ръ Ст. Младеновъ и доц. К. Мирчевъ, София 1940.— А. Обща часть. — Б. Специялни части. Томъ втори. Посмъртно издание подъ редакцията на проф. д-ръ Ст. Младеновъ, София 1934.

46. Цонев, Добрейшово евангелие...	Проф. Б. Цоневъ, Добрѣйшово четвероевангелие. Срѣднобългарски паметникъ от XIII вѣкъ. (Софийска народна библиотека № 307 и Бѣлградска народна библиотека № 214). Стъкмилъ за издание —. София 1906.
47. E. Schwyzer, Die nominale Determination.	E. Schwyzer, Die nominale Determination in den indogermanischen Sprachen. KZ 63 (1930) cc. 145—167.

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

1. Предговор 173
2. Принципни положения §§ 1—14
   Незадоволителност на традиционните общотеоретични схващания за члена. Швицер. Мюлер. Членът е етап в развоя на показателното местоимение. Пълна успоредица с развоя на третоличното местоиме. Значение, форма и синтаксис на члена се извеждат от особеностите на показателното местоиме 175
3. Критика на хипотезата за чуждо влияние при образуване на българския член. §§ 15—17.
   Хипотезите за чуждоезично влияние при появата на българския член са изказвания без най-малък опит да се приведат доводи. Тракоилирско влияние. Румънско влияние. „Балканизъм“: Нахтигал. Калката като посредник за чуждоезично влияние при появата на члена. Гръцкият и българският член. Влияние на гръцкия член при старобългарския книжовен език. Гръцки влияния върху българския член в Кулакийското евангелие. Румънски не е влиял на българския член. Вероятност за обратно влияние 183
4. Критичен преглед на схващанията за самородната поява на българския задпоставен член §§ 18—24.
   Схващанията на проф. Милетич. Недостатъчна изясненост на началата на българския член. Отношенията между българския и руския член се нуждаеха от по-близко разяснение. Езиково чувство. Примерите на задпоставеност в старобългарските паметници. Предпоставеност и задпоставеност на показателните местоимена. Аналогията със сложните славянски прилагателни 187
5. Българският задпоставен член е енклитика §§ 25—36.
   Спорът между проф. Милетич и Ю. Трифонов относно „приоритета“ на члена при прилагателните или съществителните. Механизмът на българското членуване показва, че българският член се е появил от показателни местоимена, подчинени на закона за енклитиката. Единството на българските говори по отношение на механизма на членуването. Предпоставеността на показателните местоимена е свързана със силна демонстративност, а задпоставеността — с отслабнала. Енклитиката и изграждането на имената и глаголна група в изречението. Акцентуването на *-i* — кратки основи: Членът на мъжки род *-ът*. Прехвърлянето на *-ът* при прилагателните става в 13 в. Свидетелството на члена в езика на седмиградските българи. Единството на членуването в целия исторически развой на български език. Вероятни наченки за началото на българския член и в семантично отношение 190
6. Членът в старата българска книжнина § 37.
   В изисканите произведения на старата българска книжнина членът е рядкост. Причините за това се крият в особената стилистична настройка, която старобългарският литературен език ползува под влияние на гръцки образци. Състоянието на Зографското евангелие; верно предаване на мястото на показателнните местоимена в гръцкия оригинал; прояви на самостоен езиков усет. Старите книжовници съзнателно избягват члена, който съществува в живата народна реч. Примерът с патриарх Евтими и с началото на новобългарския книжовен език 200
7. Руският член § 38.
   Скептицизмът на критиката относно идентичността на българския и руски член. Х. Висеман. Въпросът за „свързващата частица“ у Висемана между българския и руски член съществува наистина пълна идентичност. 209
8. Заключение 212
9. Резюме на руски език 213
10. Резюме на немски език 215
11. Списания и книги, цитирани в настоящата работа 217

МУЗЕЙНО ДЕЛО

Не веднаж е изтъквана липсата у нас на нарочна литература по музейно дело и по методология на теренните изследвания. В отговор на тази нужда се открива и настоящата рубрика. Намеренията ни са да се създаде едно място, от което да могат да се разискват проблеми относно експозиция на колекциите, въпроси относно методи на реставрация и консервация, на теренна работа и пр. При това редакцията на изданието— както и в този случай — си запазва правото на резерви относно застъпваните становища по отделните въпроси.

Д-р СТ. МАКСИМОВ

МУЗЕЙ НА НАРОДНОТО ВЪЗРАЖДАНЕ И ИНСТИТУТ ЗА ПРОУЧВАНИЯ

В историята на българския народ има една високо идейна, извънредно съдържателна с подвизи, дела и творби епоха — това е епохата на възраждането. В нея, чрез своя ум, воля и саможертвеност, великите възрожденци превъплътиха нравственото величие и борческата мощ на нацията. С любов и преданост към родината те увековечиха не само своето, но и нейното безсмъртие. И колкото по-далеч те от нас остават, все по-обаятелни и живи те ще бъдат, а техният живот и идеализъм се нам виждат активизирани, необикновени и примерни. При това, колкото по-подробно идеите, личностите и дейността им се уясняват и допълват, толкова повече те исторически ни се представят с по-закръглени духовни образи. Последното се дължи именно на проучванията, които в близката половина на този век грижливо се правят, като се имат пред вид находките на нови документи, архиви и писания за възрожденците. В тази насока работите не могат да бъдат скоро привършени. Възможно е да се намерят още материали, а ние знаем, какво значение те ще имат за по-пълна преценка и на времето, всред което се появиха великите деятели. Написаните до днес трудове за същата епоха от много усърдни български писатели — между които и млади — не са лишени от тенденцията да дадат истината за нея; но все пак индивидуалните пречупвания не могат да се избегнат в неин ущърб, вследствие недостиг на доказателства и мироглед на авторите-изследвачи. Ние обаче сме наклонни да вярваме, че при събиране на нови документи и сведения за възрожденската епоха, някои от подържаните възгледи за нея и за личностите ще се затвърдят, а някои отречат. Нови историческо-литературни работници ще разучат още по-обективно разполагаемите исторически данни. Да вземем и друго обстоятелство под внимание. Възрожденските материали в този момент са пръснати в различни музеи и държавни учреждения, в различни лица, де известни, де неизвестни, скрити, а някъде захвърлени в зимници и тавани. Те не са всекиму лесно достъпни, та едва ли един изследвач на епохата, а особено провинциалният, ще може да ги намери всички и добре използува. В някои случаи, за голямо съжеление, те се и губят, а може би и унищожават поради невежество и злонамереност. Спомваме си бележката на Евгений Волков в труда му за Ботйова (с. 7), според която писма между поета и Панайот Хитова, двама от най-знаменитите водачи-революционери, били изгубени. От официално заведение да изчезне едно скъпо наследство! Ние чувствуваме липсата не само от Ботйовата кореспондеция, но и от тази на Раковски, Каравелова, Стамболова и други много първенци от времето на борбите за свобода. Но къде е тя? Налага се, следователно, издирването и сгрупирването на всичко, което имаме и което ще бъде намерено, в специален

МУЗЕЙ НА НАРОДНОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

В него ще се охраняват всички ценности, които ще ни открият и освидетелствуват многобройни случки, факти и събития, ведно с активните личности за нашата духовна и политическа свобода, начело с Паисий. Те ще обемат три или четири отдела със специални малки зали — поделения за всички възрожденци и с всичко, което са дали което се отнася до живота и делата им. Начело на тези отдели ще стоят историческите трудове върху условията и причините за възраждането в България и влиянието на западните идеи, анализирани и изложени материалистическо-диалектически. А и тъкмо днешната нова епоха ще ни даде условията, пригодени за свободно, критическо, всестранно и пълно изказване и преценка на исторически факти, събития и личности, каквото миналите режими на реакция и гнет това не биха позволили.

За тази цел музеят на народното възраждане трябва да обхване следните отдели:

I

ЧЕРКОВНО-ПРОСВЕТЕН ОТДЕЛ

А

Черковен

В този отдел да се систематизират хронологично и по значение исторически материали за времето и дейците за българската черковна независимост; черковните борби против гръцката патриаршия и гръцкото духовенство:

1. Биографии, монографии, мемоари, вестници, списания, архиви, кореспонденции, черковни реликвии и др.

2. Фотографии и образи на черковни борци — Неофит Бозвели, Иларион Макариополски и др., черкви, манастири, играли роля в това народно движение. Да се даде особно внимание за илюстрация на цариградския черковен център (лица, книжнина, първата българска черква и др.).

3. Специална черковно-служебна славяно-българска литература, възникнала през възраждането. Влияние на гръцката черковна литература. Обща история на черковното нац. възраждане. Да се състави библиография на трудове, засягащи черковния въпрос и черковното движение у нас.

Б

Просветен

По зова на Паисий за племенно, езиково и просветно народностно съзнание. Глашатай на възраждането. Неговата История Славянобългарская . . . Коментарии върху нея.

Начало на просвета:

1. Килийно училище.

Килийно обучение. (Софроний Врачански). Програма. Пособия: учебници, помагала. Възпроизвеждане килийната училищна обстановка: учебна стая, учител, ученици.

Исторически материали: спомени трудове за килийното училище. Биографии и фотографии на килийни учители и училища.

2. Основно училище.

Начало на основно училище. Програма. Пособия и помагала за обучение. Първо осн. училище.

Първи учебници за основното училище. Букваря на Берона.

Първи основни учители.

Възпроизвеждане обстановката за обучение в о. училище: учебна стая, учител, ученици, вътрешна уредба и др.

Исторически материали за основното училище:

Биографии и фотографии на първи основни учители.

Спомени, архиви Трудове за възрожденското основно училище.

3. Класно училище.

Програма. Пособия и помагала. Първи учебници за класното училище. Първо класно училище. Габровското Априловско училище. Обстановка на класната учебна стая. (Н. Ив. Ванков: История на учебното дело в България от край време до освобождението (очерк). Ловеч, 1903 г.).

Исторически материали за това училище: спомени, архиви, биографии на първите класни учители и учителки. Основатели на класното училище: Априлов, Палаузов, Н. Рилски и др.

Трудове за класното училище.

Дарители и радетели за откриване и подържане на училищата.

Обща история на просветното дело от начало до освобождението ни от робството.

Библиография на трудовете по нашето просветно дело.

В

1. Печатни книги

Първата печатна книга.

Първата научна книга. Научни и други книги, писани през възраждането — във или вън от България, наредени хронологично и по съдържание.

2. Вестници.

Първият вестник. Вестници, излизали във и вън от България, също така подредени.

3. Списания.

Първо списание. Списания, излизали във и вън от България.

Трудове върху българския периодичен печат.

4. Исторически монографии или трудове за печата през възраждането. (Йорд. Иванов: „Бълг. периодичен печат").

Този отдел да бъде снабден с каталози, в които книгите, вестниците, списанията и др. да са посочени по специалните им идейни тенденции.

5. Да се дадат биографии и фотографии на редактори на вестници и списания, на автори на бележити книги и на издатели

6. Печатници.

Първа печатница — във или вън от България.
Печатни ата на Л. Каравелов в Букурещ, Паничков, Хр. Данов и др.
Печатари.

7. Книжарници.

Първа книжарница. (Данов, Д. В. Манчев).
Книжари. Биографически бележки за тях и за тяхната дейност.

Г

Читалище

1. Първо българско читалище във или вън от България. Инициатори за основаване на читалищата. Членове. Свищовското читалище и др.

Материали, засягащи просветната роля на читалищата и политическия живот на народа.

2. Книги, вестници, архиви и др. предмети, съхранени в читалищата.

3. Трудове по проучване живота на читалището през възрожденската епоха. Обща история на читалищата в България (и чужбина) през възраждането (трудът на Ст. Чилингиров) и др.

Д

Кирило-Методиевски празненства

1. Първо тържествено отпразнуване и прослава на тяхното дело. Първи инициатори на тези празненства през робството. Фотографии и снимки на Кирило-Методиевските тържества.

2. История на празника на Просветителите до освобождението и след него.

Е

Културно-просветни дружества

1. Първо дружество — във или вън от България (подобно на „Книжовното дружество" в Браила, Цариград и др.).

2. Материали и сведения за тяхното съществуване.

Ж

Изкуства

Изкуствата в епохата на възраждането.

1. Архитектура.

Строително изкуство. Фотографии или художествени рисунки на по-типични сгради със стил национален: къщи, черкви, монастири. Прочути българи-строители.

Трудовете за строителното изкуство през възраждането.

2. Живопис.

а) Черковна и светска. Иконописство в черковни сгради. Картини оригинални и копирани. Първи живописци. Фотографии и биографии на лица, боравещи с живопис.

Трудове за възрожденската живопис.

б) Приложно изкуство. Фрески, мозайки. Резбарство. Декоративна живопис,

в) Занаятчийско изкуство: за златни, сребърни, медни, дървени и други произведения в разните занаяти: предмети с украси. Украси на женски гиздала и облекла у българката. Български шевици и тъкани.

Трудове върху занаятчийските и приложните изкуства.

3. Поезия.

Народна и лична поезия: песни и стихотворения, появили се през епохата на възраждането.

Трудове върху поезията на възраждането.

4. Музика.

Народни и лични песни, пети през епохата на възраждането. Мелодии. Музикални инструменти в селото и града.

Трудове за музиката през тази епоха,

5. Театър.

Драматични и театрални писатели и уредници на театъра. Първа театрална постановка (къде и кога?) Български и чужди драматични автори и пиеси. Първи актьори. Градове, където са били давани представления. Театралът Войников.

Биографии и фотографии на драматични писатели и театрални дейци (В. Друмев).

Възпроизвеждане драматична сцена и обстановка от възрожденския театър.

Трудове върху възрожденския театъ .

II

БОРЧЕСКО-ПОЛИТИЧЕСКИ ОТДЕЛ

А

Исторически трудове върху подтурската робска епоха: за икономическото, стопанското и политическото положение на робите в България и за въстаническите революционни освободителни движения.

1. За народното хайдутство и хайдутите, войводите на дружини — образи, биографии и песни (народни и лични) за тях: Хаджи Димитър, Стефан Караджа, Панайот Хитов, Филип Тотю, Дядо Желю и др.

Библиография за трудове и народни творби (народни песни, разкази, исторически изложения) върху живота и подвизите на българските хайдути, първи бунтовници, войводи с четите им („дружини“) — бойци против турското робство.

2. С. Г. Раковски — писател, хайдутин и организатор на хайдутски чети. Трудовете му за хайдутството. Знамето („хоръгва“) на хайдутската чета. Възпроизвеждане сцена из поемата „Горски пътник“. Сьчиненията и вестниците му. Архив и трудове за него. Биография. Град Котел — неговият дом в снимки или по памет възпроизведен; неговата смърт в Букурещ. Художествен портрет на Раковски.

3. Любен Каравелов — учител на републиканска революция. Вестниците му, съчиненията му. Трудовете за него. Печатницата му. Възпроизвеждане на жилището и печатницата му в Букурещ. Биографията на Каравелова. Родния му град Копривщица и дома му — снимки, възпроизведени. Художествен портрет на революционера.

4. Васил Левски — организатор на народните революционни комитети в България. Неговата кореспонденция (архив подработен от Д-р Д. Т. Страшимиров). Възпроизвеждане сцена: приемане членове на БРК — заклинателна сцена, клетвата. Възпроизвеждане някои облекла — прикритие на Левски от турската власт. Неговите скривалища. Възпроизвеждане сцената: съд и съдене на Апостола. Трудове за Левски. Предателство. Карлово — родната му къща и възпроизвеждането ѝ. Къкринското ханче — Ловеч — възпроизвеждането му. А. Кънчев. Художествен портрет на Левски.

5. За въстанията и специално за Априлското въстание. Материали. Водачите му — техните образи и биографии: Бенковски, Волов, Каблешков, Петлешков и др. Релефно възпроизвеждане на събранието в „Оборище“. Черешовото топче, Трудове за въстанието (Д-р Д. Т. Страшимиров: „Априлското възстание“). Художествена картина на „Оборище“ — съвещанието на революционерите. Художествени портрети на водачите на Априлското въстание.

6. Христо Ботев — поет революционер. Подвигът му: идейно и революционно обоснован. Неговите стихове и вестници. Дружината му на парахода „Радецки“ — съставена от четници доброволци. Възпроизвеждане картината на парахода: Ботев с група четници в униформа и Куруто със знамето. Биографии и трудове за Ботева. Библиография пълна за идеите и делото му, като поет и борец. Калофер — родната му къща. Снимка на града в онова време и възпроизвеждане бащиния му дом. Възпроизвеждане жилището на Ботева в Букурещ.

7. Бойни предмети от въстанията: знамена, униформи, пушки, сабли и др. Обрисувани градове и села на въстанията или като родни места на знаменити революционни деятели в културно, патриотично и революционно отношение: Сливен, Котел, Медвен, Калофер, Карлово, Сопот, Клисура, Панагюрище, Копривщица, Брацигово, Батак, Ловеч, Русе, Букурещ, Гюргево, Браила, Турно-Магурели, Одеса, Москва, Белград, Цариград и др.

Фотографии и биографии на членовете на Бълг. Ц. Р. К. Архивата му.

8. Материали и трудове върху политическите идеи, идеали и възгледи на българските деятели възрожденци за освобождението и устройството на българската държава. Политическото становище и влияние на чуждите европейски политици и среди за свободата и независимостта на балканските държави и частно за България.

9. Руско-турската освободителна война. Историята за нея. Големите личности от освободителната руска армия и герои във войната. Плевенската и шипченската епопеи. Фотографии и картини художествени от военните действия, нарисувани от руски и наши художници. Плевенският музей на освободителната война.

10. Шипченските опълченци. Униформи и знамена. Самарското знаме. Паметници за руско-турската война (фотографирани всички или нарисувани), поставени в пределите на България. Релефно възпроизвеждане на редутите, гдето се сражавали опълченските дружини при защитата на шипченския връх.

11. Борческа поезия: сбирки и стихотворения, изразяващи политическите идеали и борби на българите през епохата на възраждането (Раковски, Ботев, Каравелов, В. Левски, Бр. Миладинови, Чинтулов, В. Друмев, Ив. Вазов, П. Р. Славейков и др. — съставляващи с трудовете си делото на литературното възраждане в България, начело с Паисий, Софроний Врачански, Неофит Бозвели, В. Априлов, Неофит Рилски.

12. Възрожденска литература от Паисий до освобождението ни от турското иго. Опис на тази латература, съставен по време и отдели по съдържаиие: художествена, научна и разновидна, Общи трудове върху преценката и характерните черти на тази литература — преводна и оригинална.

III

ИКОНОМИЧЕСКО-СТОПАНСКИ ОТДЕЛ

А

Земеделско стопанство

1. Исторически сведения за формата на земевладението.

2. Начин на обработване земеделските култури. Сечива за целта.

3. Труд и поминък на земеделеца. Дом и домашна обстановка. Неговото културно ниво. Земеделското население — селото като крепител на жизнените материални сили на народа; езикът, неговите нрави и обичаи. Участие в освободителното движение от турското робство. Подем на духа.

Исторични изследвания и трудове по горните три точки за епохата на възраждането.

Б

Занаятчийство

1. Видове занаятия. Видове занаятчийски производства, ценени във и вън от България. Подем.

2. Занаятчийски сдружения. Дейно участие на еснафа във възрожденското движение за просвета и свобода. Еснафството във и вън от България.

3. Трудове и материали за отделни еснафски центрове в чужбина и България, с указани заслуги във възрожденското движение. Биографии на заслужили еснафи.

В

Търговия

1. Търговията в робската епоха у нас и с чужди държави. Търговци и търговски къщи във и вън от България. Панаири. Подем.

2. Търговци, участвували във възрожденското черковно-просветно и революционно движение. Биографии и фотографии на търговци, служили на възраждането.

3. Монографии, трудове и материали по търговските ни отношения все във връзка с подема на идеите за общокултурния напредък в страната.

Г

За трите отдела да се съберат исторически, икономически трудове, спомени, архиви — частни и държавни, закони и пр., в които са отразени и групирани факти за:

Общата държавна турска политика и управление и за отношенията на поробителите (чрез административната, данъчната и съдебната власти) към народ, народни движения, народни будители и труженици (за което заслужава да се разгледат трудовете на Д-р Ив. Селимински, Д-р Ив. Богоров, В. Вълков, Д-р Стамболски, Н. Геров) — техните вестници. мемоари, трудове и писаното за тях.

IV

ВТОРО ВЪЗРАЖДАНЕ

А

1. Борба за освобождение от монархо-фашистката реакция и гнет над селяните, работниците и прогресивната интелигенция.

2. Партизани и народната въоръжена съпротива:

а) Исторически материали за обрисуване това народно движение-нелегални вестници, брошури, апели, фотографии, кореспонденции и др.

б) Жертви за делото на свободата: концлагери, разстрели, бесилки, инквизиции в затвори и полиц. участъци; сражения в горите и планините на полицейски и военни експедиции с партизански отряди и пр.; изтъкнати водачи и борци в тази борба.

в) Цифри за илюстрация на фашистките злодеяния през време на властвуващата царедворска клика.

3. Разгромяване на хитлеро-фашисткото нашествие в България с помощта на Червената армия и Народната армия; техните исторически заслуги и жертви. Русите за втори път наши освободители.

Б

Победата на всенародната революция, извършена на

9. септемврий 1944 г.

Материали, документи, фотографии и други средства, които предават образно извършения освободителен борчески акт.

1. Национален комитет — Н. К. поема управлението на страната и образува отечественофронтовска власт — ОФ. Неговият състав: партии и комитети.

2. Вестници, списания, наредби, органи на управлението в страната, носещи идеологията и ентусиазъма на новата ОФ власт.

В

1. Коренни държавни реформи на ново демократично управление начело с вожда Георги Димитров.

2. Централната сила в това управление, заета от Работническата комунистическа партия съединена с Земеделската, Социалдемократическата и партията „Звено“.

3. Изборно движение за обикн. народно събрание. Цифрови данни на гласували по партии. Изборни материали.

4. Изборно движение за Велико Народно събрание. Цифрови данни. Избранници, брой на гласували по партии.

Г

1. Народна република. Нова конституция:

а) Голяма агитационна, устна и писмена дейност: митинги, събрания, конференции; органи на партиите, мобилизиране за уяснение и укрепване принципите на ОФ власт всред масите.

б) Главни печатни агитационни органи на ОФ правителство: „Отечествен фронт“, „Работническо дело“. Характерни черти на бълг. периодичен печат през този период.

в) Славянско единение със Съветския съюз и другите славянски народи. Периодични печатни органи на това движение; брошури и литературни произведения. Дружества за славянско сближение.

2. Сближение със всички демократични народи.

3. Външна и вътрешна политика на република България. Политически, стопански и културни договори със чужди държави.

4. Предателска опозиция — представители. Опозиционна преса. Съдебни процеси против опозиционери — врагове на народната власт.

Д

1. Общ подем на нововъзродената република България:

а) социалнополитически,
б) стопанско-икономически,
в) културно-просветен,
г) битово.

2. Цифрени паралели на тия прояви:
преди 9-и септември 1944 г.
след „ „ „ ,
през фашисткия мракобесен режим и в режима на свободата и прогреса.

3. Ново масово строителство в посочените 4 области чрез съревнование, трудови колективи и бригадири, изпълнение на стопански планове и пр., като се върви по пътя на социализма за издигане културата и благоденствието на бълг. народ.

4. Младежко движение: младежки организации: РМС, ЗМС, СНМ, „Септемврийче“. Младежки в-ци и списания.

Е

1. За всички коренни реформи в държавата да се изнамерят и подредят:

а) материали, намиращи се в политическите и професионални вестници, списания доклади, отчети, устави, решения и резолюции в конгреси, конференции на партии, Народно и Велико събрание, дневниците им, речи, кореспонденции, брошури, книги, фотографически снимки, митинги, тържества, празненства, строителни обекти.

б. Подем на науч. и худож. литература — оригинална и преводна.

Да се състави целостна история на съпротивителното движение в България.

в) Всестранното дело на новото възраждане, начело с комунистическия революционер, деятел и антифашистки международен борец негови трудове, писани от него и за него и др.

В създаването на този пръв по съдържание и значение музей, с няколко отдела и зали, необходим е един строго обмислен план и участието на нашата дейна, съзнателна и напредничава интелигенция. Начело на нея ще стоят историци, възрожденоведци, писатели, професори, учители, художници и .държавни органи. Ведно с личната инициатива на просветените граждани, крайно полезен за тази акция ще бъде и един апел към българската общественост с нареждане на съответната власт за безусловно съдействие и предаване възрожденски материали на музея. Такива да се приберат и от разните държавни учреждения и музеи, софийски и провинциални, от частни лица и обществени библиотеки в страната. Ни един документ възрожденски да не се прикрива и безцелно задържа, а да се предаде на този музеен институт. Специални упътвания за това събиране ще се дадат. Тази същата акция, при бъдещи по-спокойни времена, трябва да се извърши и в съседните държави (макар вече късно). бивши свърталища и средища за просветна и революционна дейност на българските възрожденци: Мала Азия, Диар-Бекир, Цариград, Лозенград, Одрин, Белград, Нови-Сад, Букурещ, Браила, Гюргево, Одеса, Киев, Москва, Болград, Ленинград и др. Знае се, че времето и невежеството всеки миг повреждат и унищожават големи исторически ценности; затова по-скорошното прибиране и подреждане поне на оцелелите остатъци от миналото в един музей на възраждането е безспорна необходимост. По такъв начин:

1. Ще се запазят от унищожение и изчезване източниците за преоценяване на народното пробуждане;

2. ще се даде възможност за по-точно и правилно осветление на епохата и

3. ще могат да се направят по-верни изводи за поука чрез всестранното изследване на великия и всенароден исторически процес — нашето възраждане.

Обща, нагледна и ясна представа за казаната епоха ще може да получи в музея всеки любознателен човек, българин или чужденец, а за научния изследовател и неговата работа той ще притежава най-съвършени и богати удобства, една истинска лаборатория, тъй да се каже, та да е в състояние да схване дълбокия смисъл на гигантското строително народно движение, истински български ренесанс. В този музей, найпосле, ще трябва да личи будният, буйният и борчески устрем на народа и неговите водачи към утвърдяване една нова култура с нейните съществени обекти: народност, език, бит, възпитание, образование, наука, изкуство, икономика, стопанство, политика и свобода.

В помощ на изследвачите — учени и писатели — да се учреди при музея зала — институт за проучвания със всички удобства и помагала за събиране, издирване, подреждане историческите материали за всички възрожденски отдели по съдържание и време. Ще е необходима една зала за възрожденски тържества, празненства, лекции и пр.; тази зала да бъде построена в стил типично национален, художествено декорирана, отразяваща възрожденския народен дух. Самата сграда архитектурно да припомня епохата и да бъде великолепен символичен паметник на духовната и материална мощ на българския народ.

За извършване на всички приготовления по съграждането на народния музей на възраждането, необходими са кадри от изпитани работници по нашето възраждане — хора специалисти и работили по набелязаните отдели.

Работата е огромна и ще иска не само обществената и лична помощ на съзнателните български граждани и гражданки на хилядите ни читалища, но и на Комитета за наука, изкуства и култура, на правителството, на целия народ. Време е, мислим, и в културния сектор да се дигне всенародната инициатива за строежа на един музей на българското възраждане, тъй като въпросът за народовъзрожденския музей е част от големия въпрос за подема на нашата общонародна култура, наред с уредбата на библиотеките и читалищата в нашата социалистическа република.

МАТЕРИАЛИ И СЪОБЩЕНИЯ

1. Археологически материали

ИВ. ГЪЛЪБОВ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРИНОСИ ЗА ИСТОРИЯТА НА ГРАД БУРГАС

Общоприето е схващането, че Бургас е сравнително нов град. И наистина усилените строежи от десетки години насам в територията на днешния град не извадиха — с изключение в един пункт, за който ще се говори по-долу — на бял свят никакви следи от човешки живот от по-старо време. Но, ако днешното място на града е било избрано късно за поселване, не е така с неговата близка околност, включваща се в административната единица на Бургаския народен съвет. Цялата тази територия е изпъстрена със следи от човешки живот от различни епохи. За жалост нито един от тези обекти не е подложен до сега на системно научно проучване, та една от предстоящите задачи на Бургаския народен музей е да проведе планово изследване на всички, известни до сега от случайни находки, археологически обекти в територията на Бургаския народен съвет, за да бъдат събрани материали, които да дадат възможност да се проследят историческите промени в този край. Несъмнено най-голям интерес в това отношение представлява находището при т. н.

1. СЛАДКИ КЛАДЕНЦИ

намиращи се в западната част на града (1). Кладенците, за които става дума, са единственият сладководен източник в цялата околност. Освен това, те са на пътя, който минава по крайбрежието и от една страна имат дъното на Бургаския залив, а от друга — Ваякьойското блато. Горепосочените обстоятелства са предопределили и характера на развилото се тука селище: от една страна близостта на морето, което давало възможност за бързо сношаване с антична Аполония, през която са идвали вносните артикули и са изнасяни произведенията на местното население, контактът с което е бил улеснен от това, че поселището при Сладките кладенци е било в непосредствена близост с пътищата, които водили за вътрешността. Така създаденото тук селище имало търговски характер. — От друга страна малката територия, притисната между морето и Ваякьойското блато не е давала възможност да се развие едно значително поселение, за което е пречел и нездравословният климат на мястото. Разположено на тази отворена местност, мъчно за опазване, то не е можало да се развие в укрепен пункт, макар че се е намирало на един от най-важните пътища от крайбрежието.

Гореочертаната картина намира потвърждение от известния до сега археологически материал от района на сладките кладенци; целият район около завод „Сталин“ и зеленчуковата градина между него и затвора е осеян с множество фрагменти от чернофирнисова керамика, която преобладава, късове от амфори и пр. Тук за съжаление, освен проведените от нас малки сондажни изследвания систематически разкопки не са правени, но все пак — от наблюденията, които се извършиха при споменатите сондажни изследвания и над изкопите за основите на новите пристройки на завода, от разпита на околните собственици — може да се очертае приблизително следната картина: центърът на посоченото селище изглежда ще да е бил около самите извори. В източна посока изобилието на фрагментите постепенно намалява, като изглежда, че те напълно изчезват в зеленчуковата градина на затвора. На юг поселището по всяка вероятност не е надминавало днешното шосе, тъй като от разпита на собствениците не се констатира основите на днешните къщи да са срещнали следи от предишен човешки живот. Границата на селището на запад и югозапад не е установена. От устни сведения се разбра, че в изкопи, които са правени преди години на мястото, гдето сега става говеждият пазар, са били намерени множество керамични фрагменти. Така също нашите сондажи и наблюдаваните от нас изкопи дадоха големи количества от керамични материали, силно натрошени и никакви архитектурни детайли, които да свидетелствуват за по-солидни строежи в района. Тъй че указанието ИБАИ IV (1927) с. 306, че тук ще да е бил намерен гръцкия надпис от III в. пр. н. е., публикуван от проф. Г. И. Кацаров (2) положително ще да се дължи на недоразумение, толкова повече, че в посочената работа на проф. Г. И. Кацаров, изрично е направено предложението, че надписът ще да е донесен от някой от съседните антични градове. От друга страна духът на надписа не би могъл да се съчетае с отношенията в разглежданото поселище, тъй както те ни се представят от до сега известния археологически материал. А той, от как в споменатия том на ИБАИ е публикувана една амфора, се е увеличил, главно от направените сондажи и от наблюдаваните от нас изкопи. Този материал е следния:

1. Амфора — инв. № 815, табл. XIV 1 — от червена глина, с отчасти фрагментирано устие, иначе отлично запазена. Тялото е конусовидно, преходът на търбуха в плещите е постепен, та образува хубава заобленост, а не ръб, който у някои амфорни видове е особено подчертан. Шията е къса, дръжките, които имат елипсовидно сечение — също. Ръбът на устието е значително надебелен и има почти триъгълно сечение. Завършекът на дъното се разширява, а отдолу има малка вдлъбнатина. От публикуваните материали от Созополските разкопки (3) нашата амфора стои най-близо до тип 2, но се различава и от него със значително по-късата си шия и заобленост на плещите. — Височината на разглежданата амфора е 0.645 м, диам. на търбуха 0.26 м., на отвора 0.085. Намерена е в изкопите за основите на пристройките при завод „Сталин“ на 0.80 м. дълбочина. Край нея са били намерени още няколко запазени амфори, но били унищожени от работниците.

1. Амфорно дъно — инв. № 10, талб. XIV 2в от червена глина. Завършекът се разширява в долната си част и е вдлъбнат отдолу. Диаметър на разширената част 0.053 м., на шийката на завършека 0.044 м.

3. Амфорно дъно — инв. № 10 а, табл. XIV 2б — подобно на горното, но по-масивно. Отдолу малка вдлъбнатина с пъпковидно надебеление в средата. Диаметър на разширението 0.073 м., на шийката на завършека 0.053 м. И двете дъна, заедно с други фрагменти, сега изчезнали, произхождат от 1925 г.

4. Амфорно дъно — инв. № 926, табл. XIV 2 а — масивно, с къса шийка на завършека, която има диаметър 0.062, а разширената част — 0.085 м. Вдлъбнатината отдолу доста широка, но плитка.

От Сладките кладенци произхождат 5 амфорни фрагмента от устия и дръжки — инв. №№ 843—847, публикувани по-горе (4). Тук искам да обърна внимание на фрагмента инв. № 845 (5) от гърло и дръжка, на която е поставен добре запазен тасоски печат. Запазената част от гърлото има същия вид, какъвто и гърлото на амфората инв. № 815 (6). Типичният със своето триъгълно сечение ръб около устието на въпросната амфора съществува и тук, та несъмнено имаме работа с екземпляри, произхождащи от една и съща работилница. Припомням, че според А. Алексиева (7), която взема пред вид палеографските особености, печатът произхожда от 4—3 пр н. е.

5. Фрагмент от теракота — инв. № 925, табл. XV 1в — изглежда от глава на човешка фигура. Глината е керемидено червена. Височина 0.045 м., макс. ширина 0.063 м.

6. Теракота — инв. № 927 от бледо червена глина. Представена е седнала жена. Ръцете и краката са фрагментирани. Облечена е в дълга дреха, препасана през кръста. Статуйката е плътна, а поставката ѝ отдолу е вдлъбната. Височина при сегашното състояние 0.039, а долната ѝ част има размери 0.024 × 0.024.

7. Аскос — инв. № 941 обр. 43 и табл. XIV. 3 — от червена глина, слепен от три фрагмента. Липсват чучурчето и дръжката. Отгоре аскосът е покрит с черен фирнис, очукан и охлузен на много места, на чийто фон с цвета на глината изпъкват изображенията на един овен в бяг на дясно и една лисица, приклекнала, с повдигната глава и десен крак. Очертанията на отделните части на тялото са нанесени с тънка четка с черен фирнис. Дъното отдолу е леко вдлъбнато и оставено с цвета на глината. Диаметър на дъното 0.081 м., на търбуха 0.088 м., а максимална височина — 0.03 м.

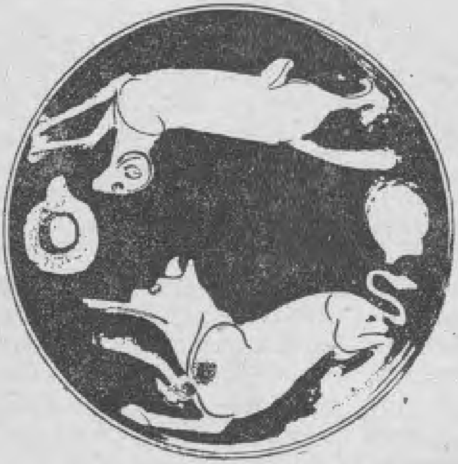

Обр. 43. — Аскос
Abb. 43. — Askos

8. Фрагмент — инв. № 816, табл. XIV. 4 б от голям съд, отвътре и отвън покрит с червен фирнис. На външната страна се вижда част от права човешка фигура; с цвета на глината, с отпусната надолу ръка. — Широчина 0.076, височина 0.061, дебелина 0.005 м.

9. Фрагмент — инв. № 819, обр. 44 и табл. XIV. 4к — от голям съд отвън и отвътре покрит с черен фирнис. На външната страна, в единия край, се виждат елементи от яйцевиден орнамент, под който е изобразена предна част от животно, по всяка вероятност от делфин. — Височина 0.026 м., широчина 0.026 м., дебелина 0.05 м.

10. Фрагмент — инв. № 831, табл. XV 3в — от съд, вероятно скифос. Запазени са част от дъното и стените. Дъното с цвета на глината, а по пръстена на столчето — отвън и отвътре положена по една ивица от черен фирнис. Отвън по стените на скифоса, се виждат долни части от изображения, за които не може да се определи точно какво представляват. Отгоре фрагментът е изцяло покрит с черен фирнис. — Височина при днешното състояние 0.043, ширина при дъното 0.061 м.

11. Фрагмент — инв. № 820, табл. XIV. 4м — от стени на съд, отвътре покрит с черен фирнис, отвън със следи от изображения, които не могат да се свържат с нищо определено. Височина 0.053 м., ширина 0.031, дебелина 0.004 м.

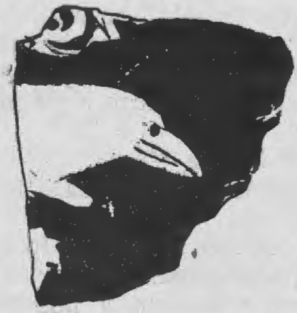

Обр. 44. — Откъслек от съд

Abb. 44. — Bruchstück von einem rotfigurigen Gefäss

12. Дъно и част от стени на съд — инв. № 823, табл. XV 3а — вероятно на скифос. Отвътре покрит с черен фирнис, който към дъното постепенно преминава в замърсен шоколадов цвят. Отвън дъното, леко изпъкнало, е с цвета на глината, а в средната му част се виждат следи от две малки концентрични окръжности. По вътрешната страна на пръстена на столчето минава ивица от черен фирнис; също такава, но по-широка, обхваща външния му ръб и долната част от стените. Над тази черна плоскост се забелязват незначителни части от изображения, които са покривали отвън съда. Диаметър на дъното 0.079 м., височина при днешното състояние 0.031 м., дебелина на стените 0.002 м.

13. Дъно и част от стените — инв. № 822, табл. XV 3б — на съд, подобен на предходния по форма и украса. От него се различава по пъпковидното надебеление на вътрешната страна, на центъра, на дъното и по липсата на шоколадовата плоскост. От украсата на фигурите се забелязват долни части от две прави човешки фигури, една срещу друга, а тъй също и част от палмета. — Диаметър на дъното 0.081 м., височина при сегашното състояние 0.046 м., дебелина на стените 0.004 м.

14. Фрагмент — инв. № 829, табл. XIV. 4 е — от стена, по всяка вероятност от скифос, отвътре покрита с черен фирнис, който на места има кафяви отенъци. Отвън се вижда част от голяма палмета. Височина 0.046 м., широчина 0.064 м.. дебелина 0.003.

15. Фрагмент — инв. № 850, табл. XIV. 4в — от стените на голям съд, отвън и отвътре покрит с черен фирнис. На външната стена е запазена част от фигура на жена, с дълга дреха с множество гънки, препасана през кръста. — Височина 0.037 м., широчина 0.055, дебелина 0.007 м.

16. Фрагмент — инв. № 836, табл. XIV. 4 з — от съд, отвътре покрит с черен фирнис, отвън — част от неясно изображение. Височина 0.024, широчина 0.03 м., дебелина 0.006 м.

17. Фрагмент — инв. № 816, табл. XIV. 4 и — от малък съд, отвътре покрит с черен фирнис, отвън върху фон от черен фирнис се вижда долна част от изправена фигура — единият крак е изнесен напред в енергично движение, а по него падат дипли от дълга дреха. Височина 0.035 м., широчина 0.042 м., дебелина 0.002 м.

18. Фрагмент — инв. № 824, табл. XV. 1 а — от устие на голям съд, по всяка вероятност кратер. Устието се е издавало като бърна на вън. Отвън и отвътре черен фирнис е покривал стените, като отвътре, току под ръба, една ивица с цвета на глината е обикаляла цялото устие. Отвън, под ръба на устието, един венец от лаврови листа е обхващал шията на съда. Току под него, там, гдето ръбът на устието е преминавал в шията, има един изпъкнал хоризонтален ръб. Височината при сегашното състояние 0.058 м., широчина 0. 173, дебелина на стената 0.008 м

19. Фрагмент — инв. № 826, табл. XV. 1 д — от подобен съд, с подобен профил и украса, но очевидно от друг съд. Височина при сегашното състояние 0.036 м., дължина 0.068 м., дебелина 0.007 м.

20. Фрагмент инв. № 825, табл. XV 1 г — подобен на горния. Височина при сегашното състояние 0·038 м., дължина 0·068 м., дебелина 0·007 м.

За горните три фрагмента с тяхната характерна украса с венец от лаврови листа имаме успоредици от кратера от Созопол (8), от Мезек (9) и от Сърневец, Чирп. (10). По отношение на тяхната датировка трябва да се съгласим по-скоро с Т. Иванов (11), който ги поставя в 4—5 в. пр. н. е. и вижда в тях произведения на атическото керамично производство, отколкото с другите наши изследвачи, които ги свързват с Южна Италия.

21. Фрагмент — инв. № 821, табх. X V 2 в от дръжка на голям съд, вероятно кратер. С дръжката е запазена малка част от стените на съда, покрита с черен фирнис, а основата на дръжката е обхваната от ивица яйцевидни орнаменти, изпълнени доста свободно. До колкото може да се съди от запазената част от стените съдът и отвътре е бил покрит с черен фирнис Височина при сегашното състояние 0.051 м., диаметър на сечението на дръжката — 0.021 м.

Подобна украса около дръжката има кратера, намерен при с. Мезек, Свиленградско, в м. Капините (12).

22. Фрагмент — инв. № 818, табл. XIV 4 ж — от съд, вероятно от кратер, отвътре покрит на цяло с черен фирнис, а отвън — част от палмета между следи от отчупените дръжки (13). Над дръжката е минавала лека хоризонтална вдлъбнатина, която по всяка вероятност е обикаляла под ръба на устието целия съд. Малко по-низко от нея, от вътрешната страна на съда, минава хоризонтален изпъкнал ръб. Височина 0.053 м., ширина 0.059 м., дебелина 0.007 м.

23. Фрагмент — инв. № 855, табл. XIV 4 г — от съд отвътре покрит с черен фирнис, отвън — запазена част от меандър от черен фирнис с кафяви отенъци. Касае се вероятно за част от кратер, по който вид съдове меандровата украса се употребява за ограничаване на сцените в долния им край (14).

24. Фрагмент — инв. № 833, табл. XV. 2 а — от горна част по всяка вероятност на лампичка, отвън и отвътре покрита с черен фирнис. Горната част е била леко наклонена към средата, гдето е имало едно значително пръстеновидно отверстие. На една от страните се забелязва фрагментирано надебеление, по всяка вероятност от дръжка. Дължината на вътрешната хорда — 0.03 м., дебелина на околните стени 0.004 м.

25. Фрагмента — инв. № 840, табл. XV. 2 г — от стените и горната част на лампичка, отвътре и отвън покрита с черен фирнис. На външната страна се виждат следи от едната дръжка. По форма подобна е на горната, но има по-масивни стени. Височина при сегашното състояние 0.027 м., дебелина на стените 0.005 м.

26, Фрагмент — инв. № 832, табл. XV. 3 г — по всяка вероятност от дъно на лампичка. Отвън дъното е било заоблено, хуниевидно вдлъбнато на вътре, след което минава в цилиндърче, което се е издигало на горе и излизало през кръглия отвор на горната част (15). Лампичката е била отвън и отвътре покрита с черен фирнис. Максимална височина при сегашното състояние 0.021 м., дебелина на стените 0.006 м.

27. Фрагмент — инв. № 830, табл. XV. 2а — от дъно на съд, може би от киликс. Отвътре върху влажната глина са били отпечатани палмети,

от основите на които излизат врязани дъгички, а в средата е била очертана окръжност с два пресичащи се диаметра. Всичко това е покрито с черен фирнис. Отвън дъното е оставено с цвета на глината, с няколко черни и шоколадови концентрични окръжности. Ширина 0.021 м., диаметър 0.041 м., дебелина 0.003 м.

28. Фрагмент — инв. № 835, обр. 45 табл. XV. 2 з — от дъно на съд, вероятно киликс или кантарос. Столчето е високо и профилирано. По вътрешната и външна стена на дъното има украси подобни на съответните украси от горния фрагмент. Височина при сегашното състояние 0.022 м., ширина 0.067 м., дебелина на запазената част от дъното 0.006 м.

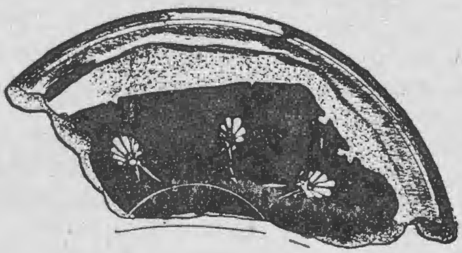

Обр. 45. — Откъслек от дъно на съд
Abb. 45. — Bruchstück von einem Gefäss (Boden)

29. Фрагмент — инв. № 837, обр. 46 табл. XV. 2 д — от съд, вероятно дъно на киликс или кантарос с височко профилирано столче. Отвътре, върху още мократа глина са врязани две концентрични окръжности, а полето между тях е изпълнено с малки отпечатани палмети. Около центъра е имало друга ивица от по-едри палмети, от които е запазена само една. Отдолу дъното е оставено с цвета на глината, а по него са изписани концентрични окръжности с черен фирнис. Височина при сегашното състояние 0.022 м., дебелина на дъното 0·003 м.

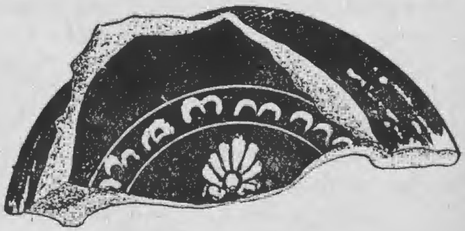

Обр. 46. — Откъслек от дъно на съд
Abb. 46. — Bruchstück von einem Gafäsc

30. Фрагмент — инв. № 828 табл. XIV. 4 д — от съд подобен на горния Очертаните окръжности на вътрешното дъно са с по-малък диаметър, а от средния мотив са запазени повече — три от четирите палмети. разположени кръстовидно и стъпили с долната си част на малка врязана окръжност. Пръстенът на столчето е очукан. Дължина 0.039 м., ширина 0.021 м., дебелина 0.007 м.

31. Фрагмент — инв. № 853, табл. XV. 2 ж — от дъно, вероятно на киликс, отвън и отвътре покрито с фирнис с изгубен блясък. Столчето е строшено. Вътре на дъното са отпечатани шест радиално разположени палмети, свързани една с друга в основите си с врязани дъги. Вън от тях и около центъра са разположени щрихови плоскости. Височина при сегашното състояние 0.023 м., дължина 0.062 м., дебелина 0.008 м.

32. Фрагмент — инв. № 839, табл. XV. 1 ж — от устие по всяка вероятност на каничка, отвън и отвътре покрит с черен фирнис. Ръбът на устието се издава силно на вън като бърна. Височина при сегашното състояние 0.021 м., максимална дължина 0.061 м., дебелина на стените 0.002 м.

33. Фрагмент — инв. 852, табл. XV. 2б — от малък съд, отвън и отвътре покрит с черен фирнис. Касае се може би за ойнохое (или част от глинен астрагал ?). Височина 0.017 м., ширина 0.021 м., дебелина и 0.025 м.

34. Фрагмент — инв. 856, табл. XIV. 4л — от глинен съд, отвън покрит с блядо-шоколадов фирнис, отвътре — с черен, през който на места прозира цвета на глината. Височина 0.048 м., ширина 0.049 м., дебелина 0.005 м.

35. Фрагмент — инв. № 827, табл. XV. 1 б — от капак на голям съд. Отвътре оставен с цвета на глината, отгоре покрит с черен фирнис. Страничният ръб при залавянето си за горната част е вдлъбнат. Тази вдлъбнатина и, в долния край на страничния ръб, една тясна ивица са оставени с цвета на глината, отгоре покрит с черен фирнис. Доколкото се вижда от запазените остатъци след фрагментирането средата на горната част на капака е била изпъкнала на горе. Височина на страничния ръб 0.044 м., дължина 0.11 м., дебелина на ръба 0.007 м.

36. Фрагмент — инв. № 828, табл. XV 3 е — от жертвена паница (?), отдолу с цвета на глината, отгоре покрит с черен фирнис. По долната плоскост минава окръжност от черен фирнис. Ръбът се възвива надолу и се залавя за плоскостта на паницата чрез вдлъбнат жлеб, който обикаля цялата паница. Жлебът е оставен с цвета на глината, а по отвесната част е изобразена непрекъсната редица от йонийски кими. В единия край, близо до ръба, през горната плскост минава перфорация. Височина на околния ръб 0.019 м., дължина0.042 м., дебелина на пло скостта 0.008 м.

37. Фрагмент — инв. № 854, табл. XVI. 2 — от антична керемида. — Дължина 0.28 м., ширина 0.12 м., дебелина на плоскостта 0.02 м.

Докато гореизброените предмети поради форма, материал или техника на изработката могат да се броят с положителност като вносни, разглежданите по-долу са несъмнено по-тясно свързани с вкусовете, предпочитанията и разполагаемите технически възможности на местното население. На първо място тук ще трябва да се спомене

38. Гърненцето — инв. № 917, табл. XVI. 3 а — от сивкава глина със значителни примеси. Представа за неговата форма дава снимката. Особено характерна е неговата ухоподобна дръжка. — Височина на съда без дръжката 0.064 м., при дръжката 0.085 м., диаметър на отвора 0.11 м.

39. Чучурче — инв. № 922, табл. XVI. 4 д — с част от стените на съда. Цветът на глината е сивкаво-червен с червеникави отенъци. Диаметър на чучурчето 0.025, а дължината заедно със запазената част от стените — 0.061 м.

40. Чучурче — инв. № 921, табл, XVI 4 г — подобно на горното, с част от стените на съда, от сивкаво-червена глина. Диаметър на чучурчето 0.028 м., дължина заедно със запазената част от стените 0.052 м.

41. Фрагмент — инв. № 923, табл. XVI. 1 з — от плосък съд, с дръжка подобна на горните чучурчета. Разширената част при устията на горните чучурчета тук е преминала в ясно подчертан ръб, възвит навън като бърна Цветът на глината е керемидено-червен, отвън и отвътре повърхностите са черни. Диаметър при ръба на д ъжката — чучурче 0.024 м., дължина на чучурчето заедно със запазената част на стената 0.041 м.

42. Кэс — инв. № 924, табл. XVI 1в — от дъно на съд. Глината има замърсено червен цвят, а запазените вътрешни и външни повърхности са черни и добре изгладени. Диаметърът на дъното 0.095 м. височина при сегашното състояние 0.025 м.

43. Фрагмент — инв. № 851, табл. XVI. 1 д — от замърсено червена глина, повърхностите отвън и отвътре черни, но грапави. Запазена е малка от основата на дръжката и до колкото може да се съди, касае се до част дръжки подобни на тези при скифосите (16). — Височина при сегашното състояние 0.061 м, максимална ширина 0.033 м., дебелина 0.003 м.

44. Фрагмент — инв. № 848, табл. XVI. 1а от устие на съд. Глината е със замърсено червен цвят, а повърхността — както при горните съдове

Ръбът на устието като широчек венец обхваща отвора на съда, чийто търбух се съединява с него направо, без шийка. — Височина при сегашното състояние 0.023 м., дължина 0.085 м., дебелина на стените 0.004 м. на ръба на устието 0.005 м.

45. Фрагмент — инв. № 930, табл. XVI. 3 б — от паница. Запазени са дъното и отчасти стените в цялата им височина. Глината е черна с много примеси, а формата — груба, тромава, стените дебели. Височина 0.07 м., диаметър на дъното 0.065 м.

46. Тежест — инв. № 942, табл. XVI. 4а — от глина със значителни примеси от пясък. Формата е пресечена пирамида, отчасти фрагментирана. В горната част двете срещуположни стени са продупчени. Височина 0.045 м., размери на основата 0.045 × 0.038 м., на горната основа 0.02 × 0.018 м.

47. Тежест — инв. № 943, табл. XIV. 4б — подобна на горната, отчасти фрагментирана в основата си. — Височина 0.046 м., размери на основата 0.03 × 0.029 м., на горната основа 0.024 × 0.02 м.

48. Тежест — инв. № 918, табл. XIV. 1ж — от глина с кръгла форма единият край сплескан, под сплесканата част има дупка за закачане. Отчасти фрагментирана. Диаметър 0.071 м., максимална дебелина 0.019 м.

49. Тежест — инв. № 919, табл. XVI. 1г — подобна на горната, от сивкаво червена глина, отчасти фрагментирана. Диаметър 0.078 м., дебелина 0.016 м.

50. Фрагмент — инв. № 842, табл. XVI. 4 в — от подобна тежест, но със значително по-големи размери. Глината е сивкава с кварцови примеси. Над дупката ръбът е леко сплескан. Максимална дебелина на запазената част 0.023 м., максимална дължина на хордата на отчупването 0.102 м.

51. Фрагмент — инв. № 841, табл. XVI. 1е — от подобна тежест. По ръба, над дупката, има леко сплескване. На около 0.02 м., от ръба минава вдлъбната окръжност, на централната част на тежестта остава доста изпъкнала. До колкото се разбира от запазеното, централната част е била укр сена с вдлъбнати резки. Максимална дебелина на запазената част 0.02 м., дължина на хордата на фрагментирането 0.087 м.

52. Фрагмент — инв. № 849, табл. XVI. 1б — от паница. Глината е сивкаво черна. Ръбът на устието се издига на горе, а сетне се възвива на вътре. Дължина при сегашното състояние 0.095 м., дебелина 0.006 м.

Това е разполагаемия за сега материал от района на Сладките кладенци. Поискаме ли да го характеризираме, още от пръв поглед — както това бе отбелязано — се различават две добре разграничени групи. В едната се включват многобройните остатъци от съдове с черен фирнис, амфори и части от тях, теракоти и пр. Всичките тези предмети са внесени от различни части на гръцкия свят, главно — черната керамика от Атина, а амфорите от о. Тасос. Тяхното време се определя доста точно — касае се главно за 4 в. пр. н. е. Изобилието от толкова вносна керамика трябва да се обясни с вече направеното предположение, че в случая ние имаме работа с едно търговско представителство на Аполонийските търговци в техните отношения с местното население от вътрешността. Без друго фрагментите, които ние откриваме сега, са от аварираната стока по време на пренасянето ѝ.

Но, ако тези остатъци са едно хубаво свидетелство за търговията, която Аполония води с населението, предлагайки своите презморски стоки, ако ние получаваме нова светлина за економическото и културно проникване на старогръцкия свят в нашите земи, материали от втората група, изработени с лошопречистена глина и с различна техника, ни дават възможност да хвърлим поглед върху производството на местното население. Нужни са обаче известни обяснения — една част от материала не произхожда от археологически разкопки; от друга страна характерът на терена — на места пластът има дълбочина от 0·80 м. до 1 м., след което веднага бликва вода — не дава възможност да се гледа с доверие на сегашното разположение на материала по пластовете, тъй като района е бил непрестанно обработван. Поради това, изказаните по-долу предположения се правят с най-голяма резерва и подлежат на проверки при по-нататъшните систематически разкопки. Най-стари ще трябва да са фрагментите инв. н. н. 921 и 922. Касае се по всяка вероятност до съдове подобни на тези, които са известни от Веселиново, Ямб. (17), от мог. Разкопаница при с. Маноле, Пловд. (18) и въобще на юг от Стара планина, в Мала Азия и Егейските острови. Тези материали говорят, заедно с непубликувани съдове от Созопол, с които ще се занимая другаде, че и крайбрежието по епохата, към която се отнасят горните материали, е било обитавано от населението, което е заемало вътрешността и е поддържало тесни връзки със Западна Мала Азия. Хронологията на тези материали в нашия случай, поради посочените причини, не е ясна и за нея ще трябва да се подири помощта на обекти като Караново. От много по-късно време е съдът инв. н. 917. Подобни съдове с особено характерната им дръжка са познати от гробни находки на други места у нас. Най-близък паралел е съдът от с. Надежда, Ловчанско (19), чието дъно е заоблено както при нашия съд. Той е датиран 5—4 в. пр. н. е. Важно е обстоятелството, че подобни съдове не са познати от досегашните материали от Аполонийския некропол.

От разглежданият материал е ясно, че при Сладките кладенци е имало селище на местно население, чиито връзки с хинтерланда се доказват с посочения керамичен материал, Забележително е, че гръцкият емпориум от една значително по-късна епоха е заел мястото на едно поселение. Това трябва да не е било случайно — за Аполония имаме изрични писмени сведения, че е била също създадена на мястото на старо селище, а и нови материали носят потвърждение на това съобщение. В случая от значение ще да са били не само чисто геоморфологически причини, но и желанието на гръцките колонисти да свържат с населението връзки, така необходими за търговския обмян.

От разглежданият материал е съвсем ясно, че възникването на селището при Сладките кладенци като гръцко търговско представителство ще трябва да се постави във връзка с дейните търговски връзки между гръцкия свят и нашите земи, които в 4 в. пр. н. е. особено много се активизират. Ако находките от вносна керамика в надгробните могили от тази епоха определят точките, до гдето във вътрешността са стигнали чуждите стоки, а Аполонийският некропол с вносната керамика от същото време определя един от пунктовете през които е ставало обмяната на местните произведения с презморските, то селището при Сладките кладенци маркира едно от местата по пътя, който съединява горепосочените два крайни пункта. Един забележителен синхронизъм се наблюдава между Аполония и селището при Сладките кладенци: до като в некропола на колонията материалът от вносна керамика, главно атическа, е изобилен през 4 век и в 3 век изчезва, за да се замени с друг тип керамика (20), селището при Сладките кладенци, споделяйки изобилието на Аполония от първия период, не познава никакъв материал от керамиката, която изпълва Аполонийските гробове от 3 в. Несъмнено един дълбок економически обрат е определил промяната, която е станала в края на 4 и началото на 3 в. в гръцката колония и нейното търговско представителство при Сладките кладенци. Това редуване на нещата се свързва добре с развоя на историческите събития: ако разцвета на Аполония в 4 в. трябва да се постави във връзка от една страна с активизирания интерес на Атина към Черноморието (21), а от друга — това не бива да се подценява — с повишения политически живот по това време на траките и по-късно с изграждането на македонската политическа мощ, то економическия упадък, настъпил с 3 в., се поражда несъмнено с разрухата на македонската държава, с келтските нашествия, с времето на несигурност и политическа обърканост. И, до като старите градове като Аполония преживяват тези изпитания, селището при Сладките кладенци, едно чисто „конюнктурно“ създание, както се вижда от до сега известните материали изчезва за винаги.

БЕЛЕЖКИ

1. Кратки сведения за находището вж. в ИБАД 1(1910) с. 226, ИБАИ IV (1927) с. 306, а напоследък от Г. п. Аянов във в. Бургаски фар бр. бр. 1271—1273 от 3—6. 12. 1948 г.
2. ÖJh XV, Beibl. 95.
3. Т. Иванов, Керамиката от некропола на Аполония, Разкопки и проучвания II (1948) с. 44 сл.
4. Вж. по-горе с. 45 сл.
5. П. т. с. 45
6. По-горе с.
7. По-горе с. 45 сл.
8. Разкопки и проучвания II (1948) с. 31.
9. ИБАИ XI (1938) с. 129 и сл. и с. 137 и сл., обр. обр. 119, 131, 132 и 133.
10. ИБАИ XIV (1943) с. 62 и сл. обр. 129—131.
11. Разкопки и проучвания 11 с. 33 и сл.
12. Ив. Велков, ИБАИ XI (1938) с. 137 и сл. обр. 131. За яйцевидния орнамент по атическите камбановидни кратери вж. Т. Иванов, ц. с. с. 34.
13. Подобна употреба на палмета за украса на кратери тъкмо на мястото, гдето се залавят дръжките за тялото на съда предлага Созополския кратер, Разкопки и проучвания II с. 32 сл. обр. 30.
14. Вж. кратерите от Созопол, Разкопки и проучвания II обр. 30, от Сърневец, Чирп. ИБАИ XIV с. 62 обр. 129—131 и от Мезек ИБАИ XI с. 138 обр. 131 и 132.
15. Подобна лампичка от Созопол, Разкопки и проучвания II с. 47 сл. обр. 61; други две в Пловдивския музей — ГНБП за 1923 г. с 303 и сл. обр. 20 и 21.
16. Срв. подобни дръжки на съдове от Брезово, Ив. Велков ИБАИ XII (1939) с. 273 сл. обр. 78.
17. ИБАИ XIII (1941) с. 215 и сл. обр. обр. 259 и 260.
18. ИБАИ XVII (1950) с. 187.
19. В. Миков, ИБАИ VI (1933) с. 159 обр. 140 с литература.
20. Т. Иванов, п. с. с. 50
21. Вж. Хр. М. Данов, ИБАИ XII (1939) с. 195 сл., В. Ф. Гайдукевич, Боспорское царство, Москва—Ленинград 1949, с. 80 и сл.

ИВАН ГЪЛЪБОВ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ ВКЛАД В ИСТОРИЮ ГОРОДА БУРГАСА

1. Предместье „Сладки кладенци“

В этой первой статье собраны археологические материалы произходящие от западного предместья города Бургаса, назвыаемое „Сладки кладенци“. Это прежде всего фрагменты краснофигурных атических ваз-фрагменты амфорных ручек с печатями, хорошо сохраненые фасоские амфоры и т. д. Этот материял знаком и от раскопок в некрополе Аполлонии, сейчас Созополь. Замечательно, что наблюдается очен характерный синхронизм: с конца 4 века до нашей эры в Аполлонийском некрополе исчезают импортированые глиненые сосуды; материал от предместья „Сладки кладенци“ того же времени и так как материал позднейшей эпохы с этого места до сих пор неизвестен, надо заключить, что здесь был один эмпориум Аполлонии в эпоху ее разцвета.

Меньшую группу представляют фрагменты сосудов из серой глины, которые свидетельствуют о влиянии местного населения.

van Galabov

ARCHAEOLOGISCHE BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE BURGAS.

I. Der Vorort Sladkite kladenzi.

In diesem ersten Aufsatz sind die archaeologischen Materiale aus dem westlichen Vorort Burgas, „Sladkite kladenzi“ genannt, zusammengebracht. Es handelt sich hauptsächlich um Fragmente von rotfigurigen athischen Vasen, um Henkelfragmente mit Amphorenstempel, um vollkommen erhaltene Amphoren, die aus Thasos eingeführt waren usw. Das gleiche Material ist von den Ausgrabungen in der Nekropol von Apolonia, die heutige Stadt Sosopol, bekannt. Es ist sehr bemerkenswert, das ein markanter Synchronismus zu beobachten ist: mit dem Ende des 4. Jahrhunderts vor unserer Zeitrechnung verschwinden in dem Nekropol von Apollonia die eingeführten Tongefässe; das Material von „Sladkite kladenzi“ stammt aus derselben Epoche, und weil von demselben Fundort bis jetzt kein späteres Material vorliegt, darf man schliessen, daß wir hier mit einem Emporion von Apollonia, von der Zeit ihres höchsten Aufschwung zu tun haben. Eine kleinere Gruppe stellen die Fragmente von aus grauem Ton geformten Gefässen dar, die für einen Einfluß der einheimischen Bevölkerung uns ein Zeugnis bieten.

ТОДОР ГЕРАСИМОВ

НОВООТКРИТ НАДПИС ВЪРХУ ИКОНАТА БОГОРОДИЦА-УМИЛЕНИЕ ОТ НЕСЕБЪР

В Народния археологически музей в София се пази една голяма дървена икона от църквата на някогашния монастир Богородица-Елеуса (Умиление) в гр. Несебър.[1]

Тази икона е забележителна със сребърната обкова от двете страни на образа на Богородица, върху която са изчукани три надписа от XIV век.[2]

Напоследък, при разглеждане на иконата ние открихме още един — четвърти надпис останал незабелязан от няколкото изследвачи, които са проучвали иконата преди нас.[3]

Този надпис е разположен на 17 правоъгълни плочки (разм. 7×14 мм.) от сивочерен емайл, съставящи украсата на сребърния венец около лицето на Богородица, образуващ ръбът на мафория (вж. обр. 47 и табл. XVII).

Плочките се редуват с по-къси правоъгълни обхватки (гнезда) запълнени със стъклена маса със син, жълт и зелен цвят и оградени от по четири дребни бисера, сега всички изпаднали. Гнездата на плочките с оцветено стъкло, с емайл и бисерите са прикрепени върху сребърна пластинка, широка 18 мм., (вж. табл, XVIII).

Оцветените стъкла са замествали скъпите благородни камъни, които в тази епоха на политически и икономически упадък дарителят на венеца не е могъл да заплати.

Мотивът от редуващи се правоъгълни плочки с емайл и четвъртити скъпоценни камъни, оградени от по-четири бисера, е бил разпространен както във Византия, тъй и в Западна Европа.[1]

Емайлената заплънка на четири от гнездата е изпаднала и по този начин е загубена част от началото на надписа и няколко думи в средата му. Обаче липсващите сега думи, с изключение на един случай, могат да се възстановят със сигурност.

---

[1] Този несебърски монастир ще се е намирал в мястото на северния бряг на полуострова, наричано от стари граждани на Несебър „айа леуса“ (ἅγια ’Ελεοῦσα), където през 1920 год. бяха разкопани основите на голяма трикорабна базилика, срв. Велков Ив., Годишник на Народния музей за 1920 (1921), 60 сл.; Иванова В., Стари църкви и монастири, Годишник за 192.—1925 (1926) 506 сл.; Velkov, Iv., Recueil Uspenski I 1930, 77 сл., The Bulletin of the Byzantine Instititute, Paris 1946, 61 сл.

Върху миналото на монастиря вж. Мутафчиев, П., Към историята ни месемврийските монастири, Сб. Златарски, 168 сл.; Дуйчев, Ив., Из старата българска книжиина II, София 1944, 146 сл. и 382 сл.

[2] Известните до сега три иадписа от иконата са издавани няколко пъти: Раковски, Г, Неколко речи о Асеню I и II, 1860, 99; Бр. Шкорпилови, Мсб. IV, 103 Velkov, Iv., Recueil Uspenski I,; G. Balasčev, Photogr. Reproductionen usw. I Zusatz 1927, Дуйчев, цит. съч., 177.

[3] Както металическата украса, тъй и самите образи на иконата, които са от два или три различни периода и до сега не са проучени и обнародвани. Само няколко общи думи за тях са казани в книгата Старобългарско изкуство, София, 1924, 68.

[1] В ръководството по златарство написано от един монах Теофил в Западна Европа в XII в. е описан същият мотив на украса, вж. Rosenberg, M. Zelenschmelz, I и II = Geschichte der Gozdschmiedekunst, usw.) Frankfurt am Main 1921, 50 и обр. 61.

Буквите на надписа са направени от тънки жички от сребро вмъкнати в емайлената паста. Този начин на изработка на надпис върху емайл е много стар. Ние го намираме в произведения на художествената индустрия още в древността.[1]

Характерен образец от средновековието представят надписите върху емайлова основа от една ставротека (кръстопазителница) от VII век.

Буквата А в надписа има четири различни начертания. В два случая тя е с характерното за нея късо рамо стърчаще като навес над сплеснатата дъгичка (вж. обр. 47). В други два случая дъгичката е разкъсана и образува право дълго рамо наклонено към отвесното и една къса чертичка свързваща тия рамена. На две места в надписа, види се по недоглеждане, тази хоризонтална чертичка не е дадена и буквата А има начертанието на Λ. На две места буквата е като разкрачена стълба с хоризонтална чертичка между двете рамена.

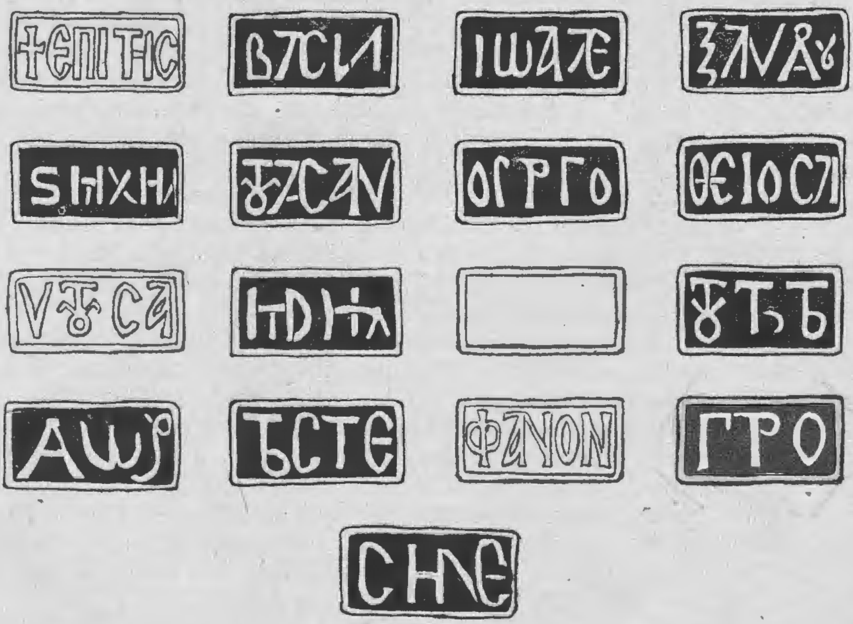

Обр. 47. — Надпис върху иконата Богородица — Умиление от Несебър
Fig. 47. — Inscripton sur l'icone de la Vierge Eléousa de Mésembrie

Също тъй и буквата Р тук е с различни форми. В едни случаи тя е с правилно начертание, а в едно място тя е изработена като ръкописното Р. [redacted]

Буквата О се изразява ту самостоятелно с овална форма, ту като колелце образувано от завития навътре долен край на отвесното рамо на буква Т.

За да може да смести дългия надпис върху седемнадесетте плочки, златарът е употребил начесто лигатури. Тук той е съединил А и С, А и Е, А и N, Δ и Р, М и О, Т и О, П и Р, Н и Λ и гр.

---

[1] Един златен пръстен с емайлова плочка с гръцки надпис от Южна Русия, вж Mins. E., Scythians and Greeks 1913, 340, обр. 321, III, 7, 8; Rosenberg, цит. съч. 38, обр. 54.

[2] Rosenberg, Zelenzchmelz III 1922, 37, обр. 55.

Все за същата цел майсторът е съкратил и части от думи, изпуснал е гласни и падежни окончания.

Любопитно е, че майсторът не е употребил нито знаци за съкращение, нито ударения и титли. Отсъствието на тия белези трябва да се обясни само с трудности при работата върху емайлова паста.

Началото на надписа, който е започвал от ляво към дясно, както вече споменахме по-горе, е загубено поради изпадане на емайлената заплънка в първото гнездо. На това място от надписа е бил поместен кръст, съюза ЕΠΙ и членът в род. падеж ΤΗϹ.

Думата ΒΑϹΙΛ в следващата плочка е съкращение от ΒΑϹΙΛΕΙΑϹ.

Знакът S пред собственото име Михаил заменя съюза ΚΑΙ. Този знак по-често се употребява в надписите на оловните печати.

Думата в петата под ред плочка е Ο ΠΡΟΓΟΝΟϹ. Несръчното начертание на буква Π като бастонче би ни заблудило да развържем групата букви след О като името ΓΡ(Η)ΓΟ(ΡΙΟϹ).

Опашчицата на дъгичката в буква Р, която личи ясно в надписа, показва, че Р е била представена свързана с предходната буква, която може да бъде само П, както това нещо намираме в аналогичния случай на лигатура между П и Р в думата ΠΡΟϹΗΛΕ в края на надписа (виж обр. 47). Тъкмо за да се чете свързаната П с Р като буква П а не Г, златарът е предал една чертичка по средата на хоризонталното ѝ рамо.

Изгубената част от надписа в деветата плочка се възстановява лесно, тъй като части от съдържалите се в нея думи се намират в съседните две плочки. Тук било поместено местоимението А [ΥΤΟι] и началната сричка на името Самоил.

Съдържанието на единадесетата плочка за сега не може с положителност да се възстанови, тъй като в съседните на нея плочки няма части от началото или края на съдържалите се в изгубената емайлова заплънка думи.

На това място вероятно се е намирала титла или дума, означаваща длъжността на въпросния Самуил или пък фамилно име или прякор.

Последната загубена дума (върху 15 плочка) от надписа се възстановява леко, тъй като първата половина от нея се намира в предходната плочка. Тя е била съществителното СТЕ[ΦΑΝΟ(Ν)].

Подир направените попълвания в загубените части с емайл от венеца, целият надпис гласи така: [+'Επὶ τῆς] βασιλ(είας) 'Ιω(άννου) 'Αλεξάνδρου καὶ Μ(ι)χ(α)ὴλ τοῦ 'Ασάν ὁ πρ(ό)γο(νος) θεῖος α'[υτοῦ Σα)μοὴλ [. . . , . .]. τοῦτο(ν) τὸ(ν) ἄωριο(ν) στε(φάνον] προσῆλε, т. е. При царуването на Иван Александра и на Михаил Асеня, неговият прачичо Самуил. . . . . . , прикова този приложен (окачен) венец.

Както виждаме, надписът съобщава, че венецът около лицето на Богородица, украсен с бисери, цветни стъкла и емайлни плочки с букви от сребро, който е придавал блясък на иконата, е бил направен в царуването на Ив. Александра и Михаил Асеня със средствата на негов чичо Самуил.

Името на този нов чичо на Иван Александър не е познато от други извори известни до сега.

С него числото на чичовците на този български владетел се увелича с още един. До сега бяха известни от Бориловия синодик двамата чичовци Радослав и Димитър братя на Срацимир[1], протостраторът Тодор Синадин[2] и вуйчото Белаур.

Преди години Иречек писа, че споменатият анонимно в надписите от сребърната обкова на иконата ϑεῖος е идентичен с известния, както от домашни извори, тъй и от византийските хронисти, протостратор Синадин[3]. Обаче доводи за това отъждествяване той не посочи.

Златарски[4] и Ников[5] обаче се изказаха против отъждествяването на Синадин с чичото от иконния надпис, тъй като Синадин в 1342 год. от когато е надписът, в който се говори за ктиторството на чичото не е бил в Несебър, а е живял и действувал далече — в Македония и Солун.[6]

Щом като въз основа на изтъкнатите обстоятелства Синадин не може да бъде ὁ ϑεῖος от въпросния надпис върху обковата, явява се въпросът, дали чичото Самуил от сребърния венец не е същия онзи чичо, който по известни съображения или от благочестие не е позволил да се съобщи името му в надписа, а в последствие като е направил покъсно нов дар на иконата — венецът около лицето на Богородица е, позволил да се спомене и името му между украсата па венеца, където не би се хвърляло на очи.

Разбира се, като изказваме това предположение ние не изоставяме из пред вид и възможността под анонимния чичо от споменатия надпис върху обковата да се крие и някой от двамата чичовци споменати в Бориловия синодик.

Както и да е личността на чичото на Ив. Александър от новооткрития от нас надпис си остава загадъчна.

Поне за сега ние не можем да уясним по каква линия е вървяло родството на тоя πρόγονος ϑεῖος Σαμοὴλ с рода на Ив. Александра.

Не е изключено този Самуил да се е родеел с царя по майчина линия.

На всеки случай можем да предполагаме, че Самуил като царски сродник е бил не само с високо обществено положение, но и състоятелен, което му е позволило да даде като дар на иконата един доста скъп за времето си сребърен венец с емайлна украса и бисери.

Името Самуил, което по-често се носи от лица с монашеско звание, ни навежда от мисълта, че прачичото на Ив. Александър е бил по това време покалугерен и се е числел към братството на монастиря Богородила Елеуса (Умиление) в Несебър.

---

[1] Попруженко, М. Синодик царя Борила, София 1928, 81, 99.

[2] Ников, П., Кой е бил Синадин, чичата на цар Ив. Александра, ИИД III 1911, 217 сл.; Ников, История на Видинското княжество до 1323, ГСУ и фф XVIII 1922, 86 сл.

[3] Иречек, К, Пътувания по България, Пловдив 1899, 801.

[4] Златарски, В., Вопрос о происхождении болгарскаго царя Ивана Александра (Сб. по славяноведению. Спб. 1906) 18, заб. 4.

[5] Ников, История и пр. 87.

[6] Kantakuzen, II 77, 191; Gregoras II 634 сл.

Т. ГЕРАСИМОВ

НАДПИС НА ИКОНЕ БОГОРОДИЦЫ ЭЛЕУСЫ ИЗ НЕСЕБРЫ

Автор описывает надпис XIV века, которую он окрыл на деревянной иконе большого размера, происходящей из монастыря Богородицы Элеусы в Несебре, разрушенном в начале XV века.

Надпись эта расположена на 17 эмалевых пластинках, прикрепленных к серебряному венку около лица Богородицы (табл. XVII и XVIII).

Буквы этой надписи сделани из серебряной проволки.

Эмаль четырех пластинок стерлась и теперь начало надписи и несколько слов в середине ее потеряны.

Пополненая надпись читается так·[+ Ἐπὶ τῆς] βασιλ(είας) Ἰω(άννου) Ἀλεξάνδρου καὶ Μ(ι)χ(α)ὴλ τοῦ Ἀσάν ὁ πρ(ό)γο(νος) θεῖος ἀ[υτοῦ Σα]μοὴλ [. . .] τοῦτο(ν) τὸ(ν) ἄωρτο(ν) στε[φάνον) προσῆλε.

Надпис сообщает что серебряный венок с эмалевыми пластинками, цветными стеклами и жемчугом, был сделан на средства дяди болгорского царя Иван Александра-Самуила неизвестного по другим осточникам.

Весьма вероятно, что этот дядя идентичен с дядей без имени в другой надписи на той же иконе, в которой говорится о востановлении церкви монасыря Богородицы Элеусы.

TH. GERASSIMOV

INSCRIPTION SUR l'ICONE DE LA VIERGE ELÉOUSA DE NESSEBER (MESEMBRIA)

L'auteur décrit l'inscription du XIV siècle, qu'il a découverte sur l'icone en bois de grandes dimensions, provenant du monastère de la Vierge Eléousa à Nesseber, détruit au commencement du XV siécle.

Cette insciption est placée sur 17 plaquettes d émail gris-noir, appliqués sur la couronne en argent autour du visage de la Vierge.

Les caractères de l'inscription sont exécutées en fil d'argent.

L'émail de quatre plaquettes manquant, le commencement del'inscription et qeulques mots du milieu sont perdus.

L'inscription completée, on doit lire: [+Ἐπὶ τῆς] βασιλ(είας) Ἰω(άννου) Ἀλεξάνδρου καὶ Μιχ(α)ὴλ τοῦ Ἀσάν ὁ πρ(ό)γο(νος(θεῖος ἀ[ῦτοῦ Σα]μοὴλ [. . .] τοῦτο(ν) τὸ(ν) ἄωρτο(ν) στε[φάνον] προσῆλε.

Elle annonce que la couronne en argent ornée de plaquettes en émail, de veres colorés et de perles a été faite aux frais de l'oncle (ὁ πρόγονος θεῖος) du roi bulgare Ivan Alexsander Samouel, inconnu par autres sources historiques.

Il est très probable que ce θεῖος soit identique avec l'oncle mentionné sans nom dans une autre inscription repoussée sur la monture dorée où il est question de la restauration de l'église du monastère de la Vierge Eléousa.

2. Етнографски материали

В желанието си да ускори проучването на своя район и да привлече повече хора в това научно предприятие Бургаският народен музей прибегна към помощта на народните учители от селата. Бяха изработени и разпратени три въпросника: един относно обичаите, свързани с Коледните праздници, втори — за Великденски праздници и трети чиято цел беше да се съберат сведения за археологията и топонимията. Касаеше се за едно начало, което се указа окуражително. Въпросниците се разпращаха до всички училища в селата от района на музея. Отговорите се получиха доста неравномерно: има области, напр. Елховска околия, от които отговорите са многобройни, а други, напр. Карнобатска околия, от които са спорадични. Самите отговори представляват разновидна картина. Едни от тях са повърхностно работени. За щастие тази част е малобройна. Други имат редица хубави качества — на първо място, че са подробни и искрени описания на наблюдаваното. Несъмнено тези материали ще бъдат полезни за етнографа, зает да изследва формите на един бит, изчезващ пред новата економика на селото. Все пак ние смятаме, че е съвсем правилно трудът на тези наши сътрудници да намери своето обществено признание, та следващите страници изнасят някои от най-хубавите отговори на предприетите от Бургаския народен музей анкетни изследвания, с незначителни промени и поправки в оригиналните текстове, при което в някои случаи са оставени и явни несъобразности от гледището на книжовния език, защото те отразяват страни от родния диалект на информатора. Целта и намерението на Музея е да завърже по-близки връзки с тези свои сътрудници, да им помогне и насочи техните интереси, та да могат те да се изградят като изследвачи на този интересен край.

КОЛЕДНИ ОБИЧАИ от с. Граничар, Грудовско. Сведенията събрани от Желю Димитров Желев, родом от същото село и учител за първа година.

В нашето село Граничар, Грудовско всички селяни без изключение са бежанци от Тракия. Постоянното им занятие както там, така и тука е земеделие, оскъдно и силно развито скотовъдството. Селата, в които са живеели там, и те като сегашното — Граничар, са били далеч от големите културни центрове.

Както поминъкът, така и месторазположението в миналия и сегашен момент, са били и са пречка за културното им издигане, та това кара хората да се придържат към разни предразсъдъци и стари обичаи, като мразят и отхвърлят новите такива,

За нова година в нашето село се смята — Василевден, а новата година по Н. С. се отхвърля понеже била германска.

Вечерта срещу нова година се правят баници, в които се слагат малки дренови клончета с различен брой пъпки по тях, означаващи някои домашни животни (овце, кози, крави, биволици, коне, магарета, свини, кокошки), а в средата на баницата слагат къщата. Правят се малки питки, в които при умесването слагат десет лева.

Трапезата се състои от следното: баница с пъпки, малка питка и непременно готвено свинско или кокошка. Преди да почнат да вечерят главата на семейството се моли пред иконата, а всички останали се кръстят, после сяда на софрата, разриза баницата и начупва питката и, ако му се падне парата в парчето, той има най-много късмет. След това почват да ядат баницата и да тършуват из нея за дреновите клончета и на когото каквото се падне то му е на късмета и, ако същият има късмет, то падналото му се нещо трябва да потръгне. Ако са овцете ще трябва да се наплодят нея година.

Ако през време на яденето някой кихне, то му се подарява нещо.

В същата вечер в селото ни имат обичай ергените да подслушват на прозорците на своите любовници, и на другите прозорци и, ако назоват случайно името му и това на неговата любовница, то непременно трябва да я вземе. Не само ергените, но и момите ходят да подслушват.

В същото време мъжете от различна възраст, седят в дюкяна и играят на орехи, сливи и каквото завърнат, от което гадаят дали ще имат късмет за цяла година.

Сутринта към три часа всички деца, от 5—15 годишна възраст със специално отсечени и изгладени дрянови пръчки, приготвени още от рано ходят от къща на къща, като постоянно викат и повтарят само едни и същи думи;

„Сурва, сурва година,
весела година,
зелен клас на нива,
червена ябълка в градина
до година до амина“.

Тонът на тези думн особенно се засилва, когато се намират пред вратата на някоя къща. При влизането в нея викат само: „Сурва, сурва“ и удрят, когото завърнат. Сурвакарите се движат на групи и така на групи влизат в къщите. След сурвакането им дават орехи, сливи, сушени дренки, патлачки, варени свински черва. Изключение се прави само, ако сурвакарът е роднина със стопанина. В такъв случай му дават пари.

Сутринта на нова година, тъкмо по времето, когато изгрява слънцето, всички ергени за женене, хвърлят пепелта от къщи на бунището, и кой каквато жена види, и каквото и е името, такова ще бъде името на бъдещата му жена. Час време от изгряването на слънцето, всички сурвакари хвърлят сурвачките си в дола, кладенеца или реката.

По-късно, към обед, ергените изгладени и с начесани буйни перчеми ходят да суровакат момите, които им дават орехи, след което правят хоро, играят до вечерта.

Василевден в нашето село се празднува много тържествено.

Коледа

Като наближи една седмица време за Коледа, всички домакини си измазват добре къщите, в които живеят без разлика дали те са малки и замазани с пръст или големи и мазанн с вар. На предпоследния и последния ден за Коледа колят прасета. Също на последния ден до Коледа всички домакини си умесват малки хлебчета с дупки на средата наречени по нашему колачета. Щом бие черковната камбана децата до 12 годишна възраст ходят да коледуват из село с дълги върви през рамо. На тях нанизват колачета. Те викат непрестанно:

„Коледа, коледа
дай бабо колаче,
че като те ударя по челото
ще ми събереш селото“

Това коледуване из селото става от 1—3,5 часа. Ергените от село се учат да пеят още от коледни заговезни и от тогаз до Коледа те пеят на всички проходящи лица нощуващи в село. В навечерието на Коледа из село се носят само коледни песни. Щом се съберат всички, коледарите се разделят на две групи: всяка си избира ръководител, който ги води. Избират се също и писар, които записват всичко, каквото им се дава, също и касиер, който носи подарените пари. Избират се още двама наречени магаре и коте, първият носи големи дисаги, за да събират колаците, а вторият голяма кошница, за да слагат сланината. Първият и вторият реват колкото им глас държи и то постоянно — и в къши и на улицата, магарето като магаре, а котето като коте. Веднага след тия избори правят хоро и тръгват да пеят из село.

Първо по стар обичай ходят да пеят най-напред на големия чорбаджия (а сега на кмета) пеят на него и му искат разрешение да пеят из селото.

В къщата влизат по следния начит: Определените от ръководителя 4 момчета да пеят в тази къща хлопат на вратата и пеят:

1. Стани, стани, стани нине,
стани, господине,
стани отворини.

или

2. У Радени свещи горят
вие малки моми.
вие две калини.

Пеят това и го повтарят до тогаз докато им отворят. Щом им отворят, влизат в къщата (а заедно с тях всички длъжностни лица) казват „добър вечер“ и „честита ви Коледа“ и почват да пеят тая песен, която стопанинът обича, като първите двама пеят напред, а вторите повтарят. След свършването на песента стопанката или дъщеря ѝ, ако или такава, поднасят на коледарите голям кравай, на който има парче сланина и пари. Тия неща ги взема главатаря от стопанката и с тях чете молитвата, обърнат към иконата. След като свърши молитвата, той подава на магарето кравая, на котето сланината, на касиера парите, а касиерът от своя страна записва всичко дадено. Когато излизат пеят:

„Ние на вънка,
Господ на вътре,
руй, руй момне-ле
руй, малка моме“.

Коледарите пеят докато обходят цялото село, влизат във всяка къща, без разлика дали хората са вечеряли или не. Щом свършат, събират се на селския мегдан и правят голямо хоро.

Празничната трапеза тая вечер се състои от следните неща сложени на софрата край огнището: 1. Голям кравай; стриенна каша фасул, ошав, варена царевица с пшеница и отгоре забучена една свещ.

Преди да почнат да се хранят, стопанката взема палешника от оралото и на него слага въглени и тамян, с които прикажда цялата къща, под иконата, в обора, също и яденето, пред което всички домашни стоят прави и се молят. Щом свърши молитвата, всички сядат на трапезата, стопанинът взема големия кравай, слага го на главата си и нарича, ако източната (дясната) половина е по-голяма ще има плодородие и обратното, ако лявата е по-голяма. След това стопанина става, и взема варената пшеница и изправен сръбва от нея като казва: „колкото съм висок аз, такава да е и пшеницата тая година“. След тия обряди почват да вечерят, и да очакват коледарите.

На сутринта, когато бие селската камбана, ходят на черква и, щом се върнат, облажават се с кървавица, която се е варила цяла нощ.

Щом настъпи денят, всички носят колаци: 1. на пастирите — по малки; 2. на свои, на роднини — по-големи, които им дават пък от техните. Същия ден коледарите се събират, избират си общ ръководител, който да ръководи цялата работа, правят обща сметка на всичко, като сланината и колаците продават и сумата предават на един от двамата касиери. На втория и третия ден коледарите гуляят и играят на хорото по цял ден.

Богоявление

Срещу празника в нашето село имат обичай да постят за кръста два дни. Вечерта срещу Юрдановден (Богоявление) се вари пшеница и царевица, която се прикажда с тамян. Сутринта ходят на черква и от там на реката, където хвърлят кръста и се къпят само ергените. След като се върнат от реката, някои хора ходят да „служоват“ други хора, като ги черпят с ракия и им носят баница, от благодарност, че с тяхна помощ те са оздравяли от тежка болест. (Например някое дете се разболее дълго, неговата майка го взема и го заниса пред черквата и когото види първи, него го хващат за побратим. На богоявление той „служова“ своя побратим.

През дена на Юрдановден правят големи хора.

Ивановден

Той се празнува обикновено. Вечерта срещу него не се прави нищо, а през деня се канят едни други мъжете и младоженците. Ивановден се смята за последен празник от коледните празници и на него се, пеят на хорото коледни песни.

Бабинден

Този ден в нашето село почти не се празнува. Носят само босилек на керемида на селския кладенец.

Нашите селяни се занимават главно с земеделие и скотовъдство. Но единия и другия поминък постепенно западат.

Други занятия — има само зидари и двама бъчвари. Понеже са малко, нямат определен празник, а празнуват тия, който селяните празнуват.

Нарицателната молитва

1

Яла Боже, кръсти Боже,
кръсти и благослови
че сме пътом пътували
кал и трева претъпкали
мътна вода преплавали
и сме дошли при тоз
стар становин, стар господин,
и на порти му сме похлопали.
Ний мислихме, че е сърдит, гневен,
а той не бил сърдит, гневен,

ами бил сам си весел.
Той бръкна в десни джубове,
та извади синжир ключове
и не дари добра даре,
добра даря навит кравай,
над кравая мед и масло
мед и масло кръст докато,
и вие момци благодарете.
„Амин“

2

Възкачила се Божа майка
на висока могила върху бяла кобила,
да раздава златце и сребърце.
На наш брат, наш Стоян,
му даде килце и половина.
Той сея три реда,
тие му никнат девет реда.
С кола го носи—кола го не зима,
в хамбар го слага—и той го не зима.
И му да още три сина орачи,
три сина копачи,
Те разораха равно поле
и го насеха с бяла пшеница,
бяла пшеница, едрокласица.
Женали я малки моми,
малки моми, хубавици.
Вили купни малки момци,
малки момци кривошапки.
Сред нивата ми дюлчица
на дюлчицата—люлчица,
в люлчицата — детенце,
майка му го бавеше
бавеше и нареждаше.
Нани, нани детенце,
да раснеш, да ми пораснеш,
вакло овчарче да станеш
и пъстри козици да пасеш,
а кога минават пътници
да ги храниш с пресно
млеко и сирене.
И вие момци благодарете.
„Амин“

3

Раснало то, пораснало,
и вакло козарче станало.
Баща му го гони към пъстроките кози,
а то бяга към чернооките моми
като кукувица през зелена гора,
като елен през широко поле,
като юнак с кован кривак
по Великден през
момини равни двори
и като баща си
млади години.
И вие момци благодарете.
„Амин“

Отговарят: „Амин“.

Казва се след свършването на песента от ръководителя на коледарите

За стопанина

Израсло е дърво високо
в чорбаджийски равни двори,
клон широко, клон високо
в чорбаджийски равни двори,
на върха му куковица
в чорбаджийски равни двори.
Куковичка куковала,
в чорбаджийски равни двори,
куковала, нареждала,
в чорбаджийски равни двори.
Излез, излез, млад чорбаджи,
в чорбаджийски равни двори,
да си видиш своито имане,
в чорбаджийски равни двори.
Стадото ти се изягнило
в чорбаджийски равни двори,
все агънца ваклооки,
в чорбаджийски равни двори.
Кобили се изкончили,
в чорбаджийски равни двори,
все кончета бързоходи,
в чорбаджийски равни двори.
Излез, излез, млад чорбаджи,
в чорбаджийски равни двори,
да погледаш да се порадваш,
в чорбаджийски равни двори.
Тебе пеем млад чорбаджи
в чорбаджийски равни двори,
тебе пеем, Бога славим
в чорбаджийски равни двори.

За мома

У Дойнини гости дошли
Дойно ле, Добро ле, малка моме.
Дойна ги смята за слюбници
Дойно ле, Добро ле, малка моме,
За слюбници, годежари,
Дойно ле, Добро ле, малка моме.
Те не били за слюбници
Дойно ле, Добро ле, малка моме,
За слюбници, годежари,
Дойно ле, Добро ле, малка моме.
Най са били добри гости,
Дойно ле, Добро ле, малка моме,
Добри гости, коледари,
Дойно ле, Добро ле, малка моме,
Усети се бяла Дойна,
Дойно ле, Добро ле, малка моме,
Та запретна бели ръкави
Дойно ле, Добро ле, малка моме,
И умеси бяла погача
Дойно ле, Добро ле, малка моме,
Запита ги бяла Дойна
Дойно ле, Добро ле, малка моме,
Кой от вази ще нарече
Дойно ле, Добро ле, малка моме,
Ще нарече и обрече,
Дойно ле, Добро ле, малка моме,
От где я зачу Дойнено либе
Дойно ле, Добро ле, малка моме.
Той излезе, та нарече,
Дойно ле, Добро ле, малка моме,
Та нарече и обрече
Дойно ле, Добро ле, малка моме,
Вази пеем, хубава моме,
Дойно ле, Добро ле, малка моме,
Вази пеем, Бога славим,
Дойно ле, Добро ле, малка моме,
Колко звезди в ясното небе
Дойно ле, Добро ле, малка моме
Толкоз здраве на таз мома
Дойно ле, Добро ле, малка моме.

И казват на края „Добре сте послушали“ Отговор: „Добре сте попели“,

За търговец

Наред седяха трима търговци
Радо ле, момне ле, коладе ле.
Наред седяха вино пиеха
Радо ле, момне ле, коладе ле.
Слуга им беше хубава Рада,
Радо ле, момне ле, коладе ле.
Слуга им беше, вино туреше,
Радо ле, момне ле, коладе ле.
Провикна се Радин тейко,
Радо ле, момне ле, коладе ле.
Кой от вази ще се наеме
Радо ле, момне ле, коладе ле,
Да преплува тих бял Дунав
Радо ле, момне ле, коладе ле.
Та да отиде отсреща в Влашко
Радо ле, момне ле. коладе ле,
И да откъсне жълта дюня,
Радо ле, момне ле, коладе ле,
Той ще се да вземе хубава Рада,
Радо ле, момне ле, коладе ле.
От где го зачу младо търговче
Радо ле, момне ле, коладе ле,
и ми преплува тих бял Дунав,
Радо ле, момне ле, коладе ле,
та ми отиде отсреща в Влашко,
Радо ле, момне ле, коладе ле,
От там донесе жълта дюня
Радо ле, момне ле, коладе ле,
и той ми овзе хубава Рада
Радо ле, момне ле, коладе ле.
Вази пеем трима търговци
Радо ле, момне ле, коладе ле,
Вази пеем, Бога славим,
Радо ле, момне ле, коладе ле,
Колко цвете пролет цвети,
Радо ле, момне ле, коладе ле,
Толкоз здраве на тез търговци
Радо ле, момне ле, коладе ле.

За ерген

Седнал ми е Богдан юнак
Богдане-ле, коладе-ле,
на край града на бял камък,
Богдане-ле, коладе-ле,
да си пие руйно вино
Богдане-ле, коладе-ле,

а мезето мряна риба
Богдане-ле, коладе-ле.
Слуга му беше малка мома
Богдане-ле, коладе-ле,
слуга му беше вино туряше
Богдане-ле, коладе-ле.
и го милно тя канеше,
Богдане-ле, коладе-ле.
Я, юначе, да ядем
Богдане-ле, коладе-ле,
пий, юначе, да пием
Богдане-ле, коладе-ле.
Отговаря Богдан юнак
Богдане-ле, коладе-ле.
Ни ми се яде, ни ми се пие
Богдане-ле, коладе-ле,
зарад твойте черни очи
Богдане-ле, коладе-ле,
зарад твойта тънка снага
Богдане-ле, коладе-ле.

За овчар

Забляла е вакла руда,
вакла калинова,
бяла малинова.
Попита я по-стар кея
вакла калинова
бяла малинова.
Ой, те тебе, вакло рудо,
вакла калинова,
бяла малинова
Защо ми блееш рано в кошара
вакла калинова,
бяла малинова.
Отговаря вакла руда
вакла калинова,
бяла малинова,
Мене ми няма шарено агне
вакла калинова,
бяла малинова.
Дето сука от девет майки
вакла калинова,
бяла малинова.
И с мене десетата
вакла калинова,
бяла малинова.
Отговаря по-стар кея
вакла калинова,
бяла малинова.
Аз съм ти овзел твоето агне
вакла калинова,
бяла малинова,
та аз съм го изял с приятели
вакла калинова,
бяла малинова,
с приятели по дукяни
вакла калинова
бяла малинова.
Тебе пеем по-стар кея
вакла калинова,
бяла малинова.
Колко цвете пролет цвети
вакла калинова,
бяла малинова,
толкоз здраве на тоз кея,
вакла калинова,
бяла малинова.

За годеници

Дайне-ле, позгодил ми се
брайне-ле (името на ергена) ергенин
Дайне-ле, за една мома
брайне-ле, за... (името на момата).
Дане-ле, дал Бог, Дане-ле
брайне-ле, коладе-ле.
Дайне-ле, че са канили
брайне-ле, ясното слънце,
Дане-ле, дал Бог, Дане-ле,
брайне-ле, коладе-ле,
Дайне-ле, ясното слънце,
брайне-ле, за кум ще бъде;
Дане-ле, дал Бог, Дане-ле,
брайне-ле, коладе-ле.
Дайне-ле, че са се сдумали,
брайне-ле, и са тръгнали.
Дане-ле, дал Бог, Дане-ле,
брайне-ле, коладе-ле.
Дайне-ле, че са отишли
брайне-ле, до тих бял Дунав.

Дане-ле, дал Бог, Дане-ле,
брайне-ле, коладе-ле.
Дайне-ле, че ми излезе,
брайне-ле (името на момата) мома.
Дане-ле, дал Бог, Дане-ле,
брайне-ле, коладе-ле.
Дайне-ле, че ми откърши
брайне-ле, тънкичка пръчка.
Дане-ле, дал Бог, Дане-ле,
брайне-ле, коладе-ле.
Дайне-ле, че ми удари
брайне-ле, тих ми бял Дунав.
Дане-ле, дал Бог, Дане-ле,
брайне-ле, коладе-ле.
Дане-ле, че са минали
брайне-ле, по ситен пясък.
Дане-ле, дал Бог, Дане-ле,
брайне-ле, коладе-ле.
Дайне-ле, вази пеем
брайне-ле, Бога славим.

Дане-ле, дал Бог, Дане-ле.
брайне-ле, коладе-ле.
Дайне-ле, колко звезди
брайне-ле, в ясното небе,
Дане-ле, дал Бог, Дане-ле,
брайне-ле, коладе-ле.
Дайне-ле, толкова здраве
брайне-ле, на тези млади.
Дане-ле, дал Бог, Дане-ле,
брайне-ле, коладе-ле.

За жена с дете

Буен вятър кърши върши
горна ми горо люлякова.
Дали девет змея борба се борят
горна ми горо, люлякова
или девет конски сили минават
горна ми горо, люлякова,
или девет братя дялба се делят
горна ми горо, люлякова.
Нито буен вятър кърши върши
горна ми горо, люлякова,
нито девет конски сили минават,
горна ми горо, люлякова,
нито девет братя дялба се делят,
горна ми горо, люлякова.
Най ми било млада буля
горна ми горо, люлякова,
двори мете и песен пее,
горна ми горо, люлякова.
Запита я младо шаферче
горна ми горо, люлякова.
Ой те тебе, млада бульо,
горна ми горо, люлякова,
защо двори метеш и песен пееш
горна ми горо, люлякова.
Отговаря млада буля
горна ми горо, люлякова.
Пея си пея младо шаферче
горна и горо, люлякова,
че си имам млада рожба
горна ми горо, люлякова
да ми лази по чаршафи
горна ми горо, люлякова

и да се изправя по стените
горна ми горо, люлякова.
Тебе пеем, Бога славим,
горна ми горо, люлякова
колко цвет пролет цвети,
горна ми горо, люлякова,
толкоз здраве на тебе, бульо.
Горна ми горо, люлякова.

Свършвайки песента казват: „Добре си послушала“.
Отговарят им: „Добре сте попели“.

КОЛЕДНИ ОБИЧАИ ОТ с. Горно Ябълково, Грудовско. Сведения, събрани от Георги Хр. Тумбев, от същото село, студент от Института за прогимназиални у-ли Бургас.

В Средецка околия, на самата турско-българска граница, се намира селото Горно Ябълково. Поради своята отдалеченост и откъснатост от културните центрове всред жителите му са се запазили и добили специфична украска много старинни народни обичаи и традиции, прикрепени към Коледните празници.

Жителите на селото все още зачитат „старата", Василевденската нова година. В последните години, със създаването на по-просветена селска младеж, си пробива път и се налага календарната нова година, обаче тя има само практическо значение и нейното посрещане не е съпроводено с никакви обряди. Напротив Василевден е съпроводен със специално тържествено посрещане и празнуване.

Денят преди Василевден е ден на приготовления за вечерта преди празника. Момчетата отиват в гората и донасят от там „дряновици" (сурови) дрянови пръчки, разклонени и с пъпки. Домакинята на къщата омесва „Василево колаче", питка, в която е сложена монета. Разточва баница. Баницата е специална. В нея се слагат дренови съчки с пъпки, наречени на целия притежаван имот, а в средата — „хармана"; дряново колелце символизиращо мястото, където се вършее, в него монета. Тези дрянови съчки са между корите на баницата и от вън не се забелязват. Сварява се за първи път след Коледа „пача" от главата на прасето, заколено по Коледа. Вари се пшеница или царевица. Вечерта, кога всичко е готово, слага се софрата с наредено по нея от всичко приготвено. Върху „Василевото колаче" гори свещ. Цялото семейство се нарежда до софрата с лице към изток. Най-възрастният от мъжете взема палешника (излязло вече от употребление земеделско сечиво) на който дими тамян, прекадява софрата, след туй всеки един от членовете на семейството, всички стаи и обори, като казва думите: „Ха да е на помощ св. Васил".

След тоя обряд семейството сяда на софрата. Бащата взема „Василевото колаче", разрязва го на толкова части, колкото члена има семейството и едно повече за св. Васил. Яде се първо „пача".Всеки търси в частта си от „Василевото колаче" монетата. Който я намери е щастливецът. След туй се слага баницата.Кой каквото намери в нея т. е. дреновите съчки, харизва му се. Това е едно формално харизване.

Рано сутринта селото се разбужда от хорови детски викове „сурве е-е" с което се оповестява идването на новата година. Децата нахлуват в къщите и с „сурвите" си удрят по гърба стопаните, като с всеки удар викат „сурве, сурве..." Стопаните ги даряват с орехи пари или пък сварени мамули. Завърналите се от сурвакането деца, сурвакат и добитъка. След туй „сурвата" се хвърля в реката,

Самия Василевден не е забележителен с нищо особено. Мъжете играят на орехи, един вид комар, чрез която игра си опитват щаетието за през новата година.

Коледа

С особени обичаи и традиции е свързан и празника Коледа. Наближаването на тоя празник се разбира не толкова по календара, колкото по коледните песни, пети от селските ергени, приготовляващи се за „Бъдни вечер". Това се предусеща и от децата, които шарят по особен начин коледните си криваци.

Денят преди Коледа е ден на усилени приготовления. Всяка стопанка омесва „Богородица“ (Боговица) и кравай. За вечерта се сварява боб и и пшеница или царевица. „Богородицата“ това е пита, върху която се правят особени хлебни фигурки.

След обяд децата с викове „колед-е, коледе. . .“оповестяват идването на празника. Те ходят по къщите, където им се дават краваи, които нанизват на кривака си.

Вечерта сложената трапеза (софра) и нареденото край нея семейство се прекаждат по описания горе начин. Стопанката откъртва фигурките от „Богородицата“, дава от тях по къшейче на децата, а останалото, размесено с по-малко от всяко ядене, на Коледа се слага в ярмата на добитъка. Две от децата вземат „Богородицата,“ едното се нарича „пшеница“, а другото — ръжта“ и я чупят на две половини. По-голямата половина се слага на полицата с думите: „Толкова високо да порасне догодина житото“. Със същата благословия се хвърля жито или царевица нагоре.

След вечерята чакат коледарите. Те идват. Отпърво пеят пред вратата, след което влязат в къщи. Пеят песни според материалното състояни на стопанина, за ерген, мома и пр. Един от тях казва специална коледна благословия („нарицалото“). След песента се обажда „котката“ — ерген, който мяука (врещи). На коледарите се дава кравай и пари, а на „котката“ — сланина или лук. Краваите се носят от магарето — ерген, който с чувал носи събраните краваи.

На Коледа сутринта се устройва от ергените „джангар“. Събраните продукти — сланина и лук — се сваряват с зеле и кокошка. Дечурлигата от мъжки пол се събират на площада, където по три различни улици последователно се устройват надбягвания. Което от децата напредвари, се назовава от ергените „Джангарски цар“, а второто „везир“. През раменете на „царя“ се препасва плитка от чесън. Това са отличителните му знаци. „Везирят“ носи специален байряк, направен от червена моминска престилка и украсен с глава лук и пукалки. Тръгва „царят“ след него „везирят с „феруглицата“ (байряка) след тях ергените пеейки подходящи за случая песни и всичкатата селска дечурлига (така Ив. Г.) Обикаля се селото. На четири места, отговарящи на четирите страни на света, се спират, мълчейки със свалени калпаци, всички слушат „нарицалото“ (благословията), която се казва от ерген с лице обърнато на изток, издигнал в дясната си ръка, завързан за шарена кърпа, изписан кравай. След туй ергените се залавят и пеейки играят. Връщат се на изходния пункт — площада; казва се пак „нарицалото“.

Ергените се пръскат и в скоро време устройват на площада трапеза от дъски, на която сядат всички селски дечурлига. Сервира им се готвеното ядене. Запазва се нужната дистанция: „царят“ и „везирят“ сядат на средата; на тях се сипва отделно — обезателно крилата на пилето. Докато дечурлигата се хранят, ергените и момите играят около тях, пеейки подходящи за случая песни, Родителите си ходят на гости и разменят краваи. Краваи се дават само на момчетата. Това става преди обед, или от мали момиченца, или от жени. През целия ден младият свят играят хоро на площада.

Богоявление (Йордановден)

Прави се последното „кадене“. Каденето се извършва четири пъти през годината:

1) На Никулден, 2) на Коледа, 3) на Василевден, 4) на Богоявление.

Сутринта богомолците отиват на черква и след литургия всички начело със свещеника и черковни хоругви се отправят към специално направен за случая вир. Освещава се водата и се хвърля кръст във вира. Хвърлят се да го ловят обикновенно болни, заморничеви (така! Ив. Г.) хора. След туй всички се мият в реката. Мият се и юларите на добитъка „за здраве“.

Ивановден

Ергените правят вир, в който се къпят с дрехите, а хващат и къпят младоженците. При кумовете се събират всички кумци (само мъжете), като си донасят със себе си шише ракия и луканка за мезе. Пият и приказват разни по-важни случки из семейния си живот. Кумът им дава наставления как да работят, как да постъпват, за да преживеят в живота. Прави им критика за някои лоши техни постъпки. Обикновено туй свършва с напиване. Обичаят е такъв, каквото се донесе да се изяде и изпие. Кумът и той е щедър, като черпи с черно собствено производство вино обичните си кумци.

Бабинден

Този празник е женски празник, празнува се само от жените. Забулен е с тайнственост до която не се допускат мъжете и децата.

Главен поминък на населението е земеделието и скотовъдството.

КОЛЕДНИ ОБИЧАИ ОТ с. Лесово, Елховско. Сведенията събрани от Павел Дим. Арабаджиев, родом от същото село и учител в селото.

В с. Лесово се зачитат и двете години — календарната и Василевден. Сурвакат срещу Василевден, приготвят баница, в която слагат дрянови клонки, означаващи всички домашни животни, нивите които притежава семейството, работата и мързела, а в средата на баницата слагат сребърна пара, означаваща къщата. Пригатвят се също срещу Василевден пача и малка питка без всякакви форми. Преди започване на вечерята стопанина прекадява софрата с керемида, на която има огън и тамян без да произнася молитва. Децата сурвакат всички хора и добитъка за здраве. Децата се даряват с обиковени кравайчета, орехи, бонбони и пари

Коледа

Коледарите се събират 15 дни наред за заучаване на песни. Същите се украсяват с огледала и тантели. Коледарите ходят на групи от по 6-12 души, един измежду тях избират за кудабашия, а групата се нарича куда. Пеенето започва след вечеря; пеейки постоянно из улиците те са придружени с гайда, кавал и тъпан. Пеят най-различни песни, които прилагам към настоящите отговори. Коледарите се даряват с кравай, на който има особенни знаци и пари.

Трапезата се прекадява от най-стария стопанин с лемиш (палешник), върху който има огън и тамян. След като се прекади трапезата, къщата и стопаните прекажда се обора и добитъка за здраве. Връщайки се в къщи, стопанинът взема от свареното жито и, хвърляйки го нагоре, казва: „Да се роди жито голямо колкото стопанина, с класове колкото стопанката, а зърната колкото децата.“ След това се чете молитвата „отче наш“ и се вечеря. През време на вечерята, който кихне пръв, стария стопанин ще му дари първото родено животно било то агне яре, теле и др.

Богоявление

Няма особености.

Ивановден

Къпят младоженците рано сутринта както спят, докато им обещаят вино или ракия. На същия ден малките деца къпят лемишите (палешниците) в вода, а бащите им дават подаръци.

Бабинден

Почти е на изчезване. Младите булки ходят при бабата (акушерката) като ѝ носят подарък брашно и малко ракия.

Населението се занимава с земеделие и скотовъдство. Празнуват първия понеделник след Гергьовден за дъжд (Божеиме) като в същия ден рано млади момичета носят едно малко дете, кръгло сираче, облечено в бяла риза. Пеят и обикалят цялото село, при всеки кладенец се спират, поливат се с вода и играят хоро.

Сведенията са взети от Димитър Събев — 67 год.
местен жител на с. Лесово.

За овчар

От долу идат два овчара, Видольо, моме-ле, бяла хубава,
помамели вакли стада, Видольо, моме-ле, бяла хубава,
па ги мамят към Видини, Видольо, моме-ле бяла хубава,
към Видини равни двори, Видольо, моме-ле бяла хубава,
кам Видини тясни сукаци, Водольо, моме-ле бяла хубава,
па отишли до Видини, Видольо, моме-ле бяла хубава,
до Видини равни двори, Видольо, моме-ле бяла хубава,
извадили медни кавали, Видольо, моме-ле бяла хубава,
засвирили жално и милно, Водольо, моме-ле бяла хубава,
дано излезе Вида мома, Видольо, моме-ле бяла хубава.
Не излязла Вида мома, Видольо, моме-ле бяла хубава,
най излязла нейната буля, Видольо моме-ле, бяла хубава,
Калина Вида тука я няма, Видольо, моме-ле, бяла хубава.
тя отиде тука долу, Видольо, моме-ле, бяла хубава,
тука долу в долната махала, Видольо, моме-ле, бяла хубава,
да и плетат русата коса, Видольо, моме-ле, бяла хубава,
русата коса до петите, Видольо, моме-ле, бяла хубава.
Таман са дума издума, Видольо, моме-ле, бяла хубава,
от долу иде Вида мома, Видольо моме-ле, бяла хубава,
веждите и се чернеят, Видольо, моме-ле, бяла хубава,

като гайтан на нов дукян, Видольо, моме-ле, бяла хубава,
очите и се блещукат, Видольо, моме-ле, бяла хубава,
като щука из морето, Видольо, моме-ле, бяла хубава,
лицето и се белее, Видольо, моме-ле, бяла хубава,
като пряспа баш навята, Видольо, моме-ле, бяла хубава.
На здраве ти, Вида мома, Видольо, моме-ле, бяла хубава.

За булка

Подръннало ясно звънче, хей, Дане-ле, коладе-ле,
в Даньови равни двори, хей, Дане-ле, коладе-ле.
То не било ясно звънче, хей, Дане-ле, коладе-ле,
Даневото младо булче, хей, Дане-ле, коладе-ле.
Обувки му сръцом скърцат, хей, Дане-ле, коладе-ле,
полите му́ фучум фучат, хей, Дане-ле, коладе-ле,
като пчели в кошара, хей, Дане-ле, коладе-ле.
На здраве ти, Данево булче, хей, Дане-ле, коладе-ле.

За богаташ

Чули сме та чут болярин, стане нине, господине,
Чули сме та и разбрали, стане нине, господине,
че имаш жълто жито, стане нине, господине,
жълто жито за мерене, стане нине, господине,
за мерене за теглене, стане нине, господине.
Отговаря чут болярин, стане нине, господине.
Мойто жито е мерено, стане нине, господине,
е мерено и теглено, стане нине, господине.
Чули сме та чут болярин, стане, нине, господине,
че имаш сино сукно, стане нине, господине,
siньо сукно за кроене, стане нине господине,
за кроене, за шиене, стане нине, господине.
Ний сме дошле все терзие, стане нине, господине,
да го кроем (така? Ив. Г.) да го шием, стане нине, господине.
Отговаря чут булярин, стане нине, господине,
твойто сукно е кроено, стане нине, господине,
е кроено и шиено, стане нине, господине.
Наздраве ти чут болярин, стане нине, господине.

За мома

Прала мома тънки дари, коладе-ле, край ми града, край Дунава, коладе-ле,
Как ги е прала, тъй плакла, коладе-ле, край ми града, край Дунава, коладе-ле.
Отдолу иде еничарче, коладе-ле, край ми града, край Дунава, коладе-ле.
То на мома проговаря, коладе-ле, край ми града, край Дунава, коладе-ле.
На ти, моме, тези дари, коладе-ле, край ми града, край Дунава, коладе-ле.
Изпери ги, изсуши ги, коладе-ле, край ми града, край Дунава, коладе-ле.
Отговаря малка мома, коладе-ле, край ми града, край Дунава, коладе-ле.
Аз си нямам калъп сапун, коладе-ле, край ми града, край Дунава, коладе-ле.
Отговаря Нанко чобана, коладе-ле, край ми града, край Дунава коладе-ле.
Твойте ръце калъп сапун, коладе-ле, край ми града, край Дунава, коладе-ле.
Твойто лице ясно слънце, коладе-ле, край ми града, край Дунав, коладе-ле.
Наздраве ти малка моме, коладе-ле, край ми града, край Дунава, коладе-ле.

КОЛЕДНИ ОБИЧАИ ОТ с. Иглика, Елховско. Сведенията събрани от Минка Иванова Петрова, учителка за трета година в селото

1. Нова година

В селото зачитат старата Нова година — Василевден. Срещу този праздник през деня всяка домакиня приготвя от обикновено тесто малки кравайчета, които наричат колачета, за децата-сурвакари. Също приготвят ошаф, орехи, варена царевица. Сурвакарите-деца (момчета, момичета от 6—13 год. възраст) тръгват да сурвакат след полунощ от три часа. Из пътя и в двора викат „сурва, сурва“. Като влизат в стаята не пазят ред. Удрят — сурвакат — с дреновицата и викат: „сурва, сурва година по живот и по здраве догодина“. Всеки сурвакар има преметната през рамо хубава пъстра торбичка, в която събира нещата които му дават.

На трапезата (не на маса, а на паралия — направена от дъски) срещу Нова година — Василевден слагат следното:

1. В средата боговицата — направен хляб, украсен с форми: орало, бундруг с хомот, в който турят топчета, които представляват воловете, копрала, един триъгълник с топчета, които олицетворяват овцете. Това е в средата на боговицата. На около ѝ пък, на няколко места поставят триъгълници, които представляват купите снопи.

2. Върху боговицата турят една паничка сурово жито, една глава чесън, една глава лук и една свещ.

3. Готвена кокошка.

4. Сърми (дулми) от зеле, свинско месо и булгур сега, а порано ориз.

5. Баница, в която турят дрянови клончета за добитъка, нивите, кокошките и други. Турят пара, която наричат — къщата.

6. Вино и ракия.

Когато е готово, всички се нареждат около трапезата. Запалват свещта, турят огън и тамян на палешника и прекаждат. След това един от мъжете отива да прекади добитъка. Като се върне, остава палешника до вратата и изгася свещта. Всички сядат около трапезата. Най-напред всички хващат боговицата с една ръка и я чупят, за да видят кой ще отчупи най-голямото парче от нея. Вярват, че който отчупи най-голямо парче, той ще е най-късметлията (щастливия) през цялата година. След тази церемония пият ракия. Завъртяват баницата и почват да ядат. Всеки с интерес гледа в парчето си, какво дряново клонче му се е паднало (какво му се пада от богатството). След баницата ядат другите яденета пият вино. Вярват в кихавицата докато си легнат. Който кихне, обещават му първото агне.

На самия праздник идват им гости и отиват на гости. Честитят си праздника. След разговор черпят и хранят гостите. През деня от 10 часа преди обяд до късно има хоро. Жените на хорото дават пари, орехи, ошаф на тия деца, които не са ходили у тях да ги сурвакат.

Тия сведения съм събрала от баба Хриса Георгиева Браткова на 62 години, преселничка от село Провадия, Одринска околия — Турция след Балканската война в 1912 год. в с. Иглика, околия Елховска.

2. Коледа

Срещу Коледа всяка домакиня приготвя кравай за коледарите. Домакиня, която има мома приготвя много хубав пъстър кравай (пъстри го с две вилици или с две вретена) и го маже със сладко-петмез.

Коледарите започват да се събират да припомнят песните си от Никулден. Те ходят в групи по 4 или по 6, наричени куди. Един от коледарите води кудата и се нарича кудабашия (станеник) — главатар.

Докато вървят през село пеят следната песен:

Препаднала е темна мъгла
Дойне-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле.
Не е било темна мъгла
Дойне-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле.
Ами било руса мома
Дойне-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле.

Когато влизат в двора, на къщната врата, пеят следната песен:

Отворете, отключете
стани нини, господине.
Чемишир порти
стани нини, господине.
Че ви идват
стани нини, господиие.
Добри гости, коледари
стани нини, господине.

Когато им отворят вратата, най-напред влиза кудабашията (станеника) и след него другите коледари. Поздравяват „добър вечер“. Най-напред във всяка къща пеят за стопанина:

Чули сме те чут болярин
стани нини, господине,
Отде събра това имане
стани нини, господине.
Или хайдутлук, или кесаджълък
стани нини, господине.
Отговаря стар стопанин
стани нини, госпадине,
Нито хайдутлук, нито кесаджълък съм правил
стани нини, госгодине.
По пладне оран орах, след пладне лозе копах
стани нини, господине.
Даде Господ бонлук
стани нини, господине.
Искарах жълто жито, ройно вино
стани нини, господине.
През година кътлък стана
стани нини, господине.
Разпродадох жълто жито
стани нини, господине.
Кило жито за жълтица
стани нини, господине.
Мяра вино за бешлица
стани нини, господине.
От това станах такъв зенгин
стани нини, господине.

За мома

Седи мома, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле,
в градинчица, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле,
под жълта дюла, Дойне-ле коладе-ле, момнеле.
Де я зачу син славейчиц, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле,
та отиде в градинчица, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле,
в градинка на дюлчица, Дойне-лн коладе-ле, момне-ле.
Отговаря син славейчец, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле,
ха да пеем ние двама, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле.

Ако ти ме надпееш, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле,
ще ми режеш дясно крило, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле.
Ако аз те надпея, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле,
ще ти режа руса коса, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле.
Пели двама три дни, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле,
надпяла го Дойна мома, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле,
станала да го гони, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле.
Отговаря син славейчец, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле,
аз не съм син славейчец, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле,
ами съм верен момък, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле.
Аз дойдох тук за теб, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле,
женат ли те, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле,
таз година, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле,
дават ли те, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле,
до неделя, Дойне-ле коладе-ле, момне-ле.

За овчар

Край Дунава два овчара,
Ой Видо момне-ле, хубавице,
Засвирили с медни кавали
Ой Видо момне-ле, хубавице.
Помамили сиво стадо
Ой Видо момне-ле, хубавице,
Край Видини равни двори
Ой Видо момне-ле, хубавице.
Дано излезе хей Вида мома
Ой Видо момне-ле, хубавице.
Не излезе Вида мома хубава
Ой Видо момне-ле, хубавице.
Най излезе Видена буля
Ой Видо момне-ле, хубавице.
Отговаря Видена буля
Ой Видо момне-ле, хубавице.
Ой ви вази вакли овчари
Ой Видо момне-ле, хубавице.
Калина Вида тук я няма
Ой Видо момне-ле, хубавице.
Най отиде тука долу
Ой Видо момне-ле, хубавице.
Да си мие черната коса
Ой Видо момне-ле, хубавице.
Дорде се дума издума
Ой Видо момне-ле, хубавице.
Зададе се хей Вида мома
Ой Видо момне-ле, хубавице.
Косата ѝ се чернее
Ой Видо момне-ле, хубавице.
Като югар дваш орана
Ой Видо момне-ле, хубавице,
Веждите ѝ тънчееха
Ой Видо момне-ле, хубавице,
Като синор нареден
Ой Видо момне-ле, хубавице,
Очите ѝ щрялкаха
Ой Видо момне-ле, хубавице,
Като мряна риба,
Ой Видо момне-ле, хубавице,
Като дошла хей Вида мома
Ой Видо момне-ле, хубавице,
Овчари си думат на Вида мома
Ой Видо момне-ле, хубавице.
Ой ти тебе Видо мома
Ой Видо момне-ле, хубавице,
Ний сме ти Видо моме
Ой Видо момне-ле, хубавице,
пращелници, годежници.
Ой Видо момне-ле, хубавице.

За ерген

Седнало момче да вечеря
коледо, мой коледо.
Яденето му е шаро агне
коледо, мой коледо.
Пиенето му е руйно вино
коледо, мой коледо.
Най му дойде зарад любовничка
коледо, мой коледо.
Скокна момче от търпеза
коледо, мой коледо,

та се сепна тука
коледо, мой коледо,
из уличките, из тесничките
коледо мой коледо.
там завари любовничката
коледо, мой коледо.

За дете — момченце

Припнало е малко момче, коладе-ле,
из горица зелена, коладе-ле,
да си търси негош пора, коладе-ле,
из горица зелена, коладе-ле,
негош пора да се бори, коладе-ле,
из горица зелена, коладе-ле.
Срещнало го стрело-змейче, коладе-ле,
из горица зелена, коладе-ле.
Отговаря тънко змейче, коладе-ле,
из горица зелена, коладе-ле.
Ой, ти тебе, малко момче, коладе-ле,
из горица зелена, коладе-ле,
да се борим малко момче, коладе-ле,
из горица зелена, коладе-ле.
Уплаши се малко момче, коладе-ле.
из горица зелена, коладе-ле,
та се върна в бащини двори, коладе-ле,
из горица зелена, коладе-ле.

Песни за стопанка, мъж, жена, жена с малко дете, за говедар, търговец и други тук не пеят.

Освен тия песни има и други.

Като изпеят песните, стопанинът взема от стопанката кравая, туря отгоре него пари и го дава на станеника. Той пък му целува ръка и взема кравая и парите. След това станеника се обръща към изток върти кравая от ляво към дясно и казва следното, което наричат наричанка:

Що сме се събрали
добри момци коледари,
че сме път пътували,
темни нощи нощували
смини китки изгубили,
рани коня потрошили
доде идем до наши
стар стопанин
стани нини, господине.
Той как ни виде
скочи прав на крака
да отключи чемшир порти,
да ни дари добра дара.
Що му било дар богата?
Вит, превит кравай,
който нас дари.
Виши Господ него дари
добра дара, добри синовци
добра дара, добри щерковци
да изорат бащини ниви.
Той ги сее седем реда
то никнат осем реда.
Стани нини, господине.
Да отидат в калинкови гори
да си вият височи стрехички
да си доят дойни козички
да си блажат друмници-търговци
някой време майка ти и баща ти
в рай Божи да влязат.
Бога слави моята дружина.

Като излизат казват „лека нощ“. Станеникът пръв върви. Преди години хората давали на коледарите още сланина, свинско месо, мас, сирене. Когато излизат да си отиват пеят:

Оставай, сбогом, момне-ле,
ти ро-рой, дойне-ле, момне-ле,
ти русокосо.

Тази песен два пъти я пеят до като излезат от двора.

Коледарите тръгват да коледуват след вечеря. Трапезата я слагат на обикновеното място, където винаги я слагат да се хранят. На нея слагат пак боговица със същите украси: паничка със сурово жито, в която има една глава чесън, една глава лук и една свещ. Яденето е постно (боб със зеле и ошаф), същото прекаждане, стопанинът чете молитвата „Отче наш“ (всичко става както Нова година вечерта). При ядене не благославят, разговорът им е обикновен, освен с изключение на това: „И тази година дочакахме Коледата. Да видим кой ще е жив за догодина — другата Коледа“. Който кихне, обещават му първото агне. Не хвърлят нищо в огнището. Под трапезата и до огнището нищо не слагат. Коледата празнуват обикновено. Подаръци не си разменят. Ходят и идват на гости (роднини, познати) кой когато иска. Поздравяват се като си викат: „За много години“ или „да ви е честит празника“ или „да ви е честита Коледата“. На старите целуват ръка. След разговор черпят и хранят гостите. През трите дни на Коледата има хоро. В къщи не носят борови клоне, цели елхи й бъдник.

Тия сведения съм събрала от 1. Георги Костадинов Неев на 48 г преселник от с. Ат-Бунар, Одринска околия — Турция. 2. Ангел Радойчев на 23 год. от с. Иглика, околия Елховска. 3. Баба Христа Георгиева Бакърджиева.

3. Богоявление

Срещу Богоявление, него ден постят за здраве. Вечерта същата трапеза, същото прекаждане, както на Нова година — Василевден, но само яденето постно. Сутринта на Богоявление суровото кадено жито го изсипват в хамбаря и казват: „Берекет да даде дядо Господ“. Едно пък от децата на стопанина взема иконата, палешника и малко босилек и отива на чешмата или реката да ги мие с босилека, който остава в реката. Когато се върне детето, стопанинът му дава пари и му казва: „Голямо порастнало и до година да ги миеш“. Ако домакинът няма малко дете, идва едно от внучетата му.

Свещеникът него ден ръси из село. Хората си вземат от аязмото и ръсят сламата на добитъка, с която ще им правят кърмило за вечерьта.

На свещеника дават сирене, сланина, храна кой каквото има. Пускат му пари в бакърчето, в което е аязмото.

Ходят, идват им гости, който черпят, хранят. През целия ден има хоро.

4. Ивановден

Срещу празника нищо не правят. На самия празник ходят роднини, близки да купят младоженците и имениците. Черпят ги с ракия и мезе (сега дават петмез и ги хранят). Пак гостуване има. През целия ден хоро. Специални песни за Ивановден нямат.

Сведенията за Богоявление и Ивановден съм събрала пак от баба Христа Георгиева Бакърджиева.

5. Бабинден

На Бабинден булка-жена, която има първо дете или ѝ мрат децата отива при бабата си — стара жена, която заменя акушерка при раждане. Сутринта жената пременена хубаво отива при бабата си. Носи ѝ ракия, съд с вода, сапун, босилкова китка и подаръка, който ще ѝ подари. Бабата като я види, излиза навън. Поздравяват се двете с добро утро. Бабата туря ръцете си една върху друга с дланта нагоре. Жената туря сапуна и босилковата китка върху ръцете и полива с вода. После бабата туря босилковата китка на главата на жената, а тя си взема сапуна. Жената ѝ подава кърпата да се избърше и пак си я взема. След това туря подаръка си (или престилка, кърпа, чорапи), кой каквото иска на ръката ѝ, като я целува. Бабата я благославя: „Да си здрава и жива с децата“, а тя отговаря: „и ти да дочакаш догодина пак да посрещаш гости“. Влизат в стаята. Жената я черпи чаша ракия и мезе, каквото имат (сега носят петмез), като ѝ целува ръка и си отива. Пак се поздравяват двете като си кажат сбогом.

Така се изреждат всички жени. Една по-рано идва, друга по-късно.

Към обед всяка дошла жена сутринта пак идва, но с ядене и погача (хляб месен със сода). Всичко това е сложено на паралията (синията). Жената и бабата се поздравяват с добър ден. После тя подава паралията на бабата като ѝ целува ръка. Всички жени постъпват така. Щом се съберат всички жени, бабата поставя паралиите в средата на стаята, а жените насядат около тях. След това бабата чупи погачата на всяка жена по едно малко парче и по две-три лъжици от яденето им. Също и тя дава от своята погача и от яденето на всяка жена. След тая церемония разчупва останалите погачи на жените и своята погача. Разсипва яденето на жените и своето ядене и почват да ядат. Пожелават здраве и живот на бабата, а също и тя им пожелава да бъдат здрави и живи с децата си. Ядат, пият вино, разправят се за миналите години как са посрещали Бабинден. Която жена знае да пее, изпява песен. Други играят ръченица. Някога и хоро си правят, ако си хванат гайда да им свири.

Жените седят до късно, до четири-пет часа. С весело настроение напущат къщата на бабата. При отиване пак целуват ръка на бабата и ѝ казват сбогом.

6. Занаятие на населението

В нашето село населението се занимава със земеделие и скотовъдство, защото имат малко земя за обработване, а е удобно за отглеждане на добитък (едър и дребен).

В село имаме двама абаджии (шият гащи, ямурлуци и др.) и един шивач. Те не празнуват своя празник.

Тия сведения съм събрала от баба Ирина Христова Димова на 88 год. родом от с. Шарково, ок. Елховска, а женена в с. Иглика, ок. Елховска. Значи тя не е преселница.

КОЛЕДНИ ОБИЧАИ ОТ с, Савино, Ямболско, Сведенията събрани от Господин Петков,

Една значителна част от населението на селото ни е свободомислящо и смята всички обичаи, свързани с празниците, отживели времето си и затова не ги зачитат. Но все пак една част от хората зачитат и тачат тия праздници и изпълняват отчасти, свързаните с тях народни обичаи.

Народът зачита повече Василевден и отчасти календарната Нова година. Последната не е свързана с никакви обичаи, освен с игране на комар от възрастните и правене на новогодишна елха от учениците. Елхата е украсена с разни подаръци, свещи, звезди и бенгалски огньове. По особен тържествен начин, с хорови песни за Нова година, се открива пред децата, запалена елхата, след което на всеки ученик се раздава подарък.

По особен интерес представляват обичаите свързани с Василевден. Още през деня срещу праздника малките деца си приготовляват сурвакници от дрян. Вечерта на праздничната трапеза се слага обичайната баница с дрянови пъпки и сварена свинска пача. На трапезата има още вино и жито. В присъствието на всички членове от семейството, най-старият благославя трапезата, прекадява с тамян, след което се нареждат всички около нея. Най-старият нарязва баницата и я завърта и всеки гледа какъв късмет му се е паднал. Дряновите пъпки са наречени за нивите, лозята, овцете, воловете и т. н. През време на вечерята, ако някой кихне, на него се дава първото агънце или теленце.

От полунощ тръгват децата да сурвакат, на малки групички от 3—5 деца със сурвакници от дрян. Последните са украсени с книжни къдрици във вид на хризантема. Те ходят от къща на къща и честитят на стопаните Нова година, без да пеят никакви песни. Само из улиците викат из един глас: „сурва-а“. Стопаните им дават кравайчета, орехи, или пари.

Съществува вярване, че ако си омият косите с вода и откъси от сурвакниците, същите стават дълги и не падат. Затова младите булки и моми откъсват от сурвакниците на всички деца по-малко и ги варят във водата.

Момците се събират и правят „камила“, обкичена с много звънци и хлопки, С нея те ходят из село през цялата вечер и честитят на стопаните Новата година. Камилата се води от камилар, има доктор, който я лекува, когато се разболее. А тя се разболява във всеки двор и докато не даде стопанина „руска подкова“ — пари, тя не оздравява. Стопаните им дават освен пари, още сланина, брашно и други подаръци.

Възрастните се събират по кръчмите и играят до късно на комар. През деня мало и голямо се събира на мегдана сред селото на хоро.

Много от обичаите, свързани с Коледата са изоставени вече.

Първата вечер преди Коледа, наречена „суха коледа“, малките деца ходят на групички от 5—6 деца и известяват на хората, че Коледа идва. Те не пеят никакви песни. По улиците само се провикват в общ глас „коледа-а“. Стопаните им дават орехи или кравайчета.

Срещу Бъдни-вечер момците се събират и разделят на групи от 12—15 човека. наречени „колове“. Разделят селото на махали и към 8—9 часа тръгват да пеят. За ръководител на „кола“ се избира един от момците наречен „поп“, който чете молитвата и един касиер, който събира парите.

Когато влезат в къщи, коледарите поздравяват обикновено „добър вечер“. Нареждат се по двама и две двойки запяват. Най-напред изпяват песен за стопанина и стопанката, „замъчи се Божа майка“, след това изпяват още няколко песни за мома, за ерген, за деца, ако имат в къщи такива. Стопаните дават специално подсладен хляб и пари. Попът поема подаръка, прочита молитвата и благославя къщата и стопаните. На излизане от къщи и по улиците пеят припева „у Радени свещи светят", а когата наближат друга къща „Стани нине, господине".

Стопаните вечерят преди още да са дошли коледарите. На трапезата се слага постно ядене — фасул или леща — и от всичко каквото произвеждат в стопанството, за да се благослови. Най-старият прекадява с тамян наемиша, с който оре. Друг особен обичай няма около Коледата. През трите дни се събират на хоро.

Богоявление

На Богоявление момците ходят да къпят младоженците, а през деня са на гощавка у тях.

Рано сутринта, ако има малко дете или мома в къщи, приготва вода с босилек и полива за здраве. Измива също и емиша, с който са кадили на Бъдни вечер и Василевден. Други обичаи няма.

Ивановден

На Ивановден празднуват само имениците.

Бабинден

На бабинден, младите булки ходят с хляб и други подаръци на бабите — акушерки,

Населението на селото ни се занимава изключително със земеделие и отчасти със скотовъдство. Сега се развива занаятчийството, като обущарство, шивачество, дърводелство, железарство и др. Те нямат свои празници, а празнуват тия на селото.

Песни, които се пеят по улицата

1) Стани нине, Господине,
стани, отвори ни,
че ти идем добри гости,
добри гости, коледари.

2) У Радани свещи светят.
Дали Рада болна лежи
или има добри гости.
добри гости годежници?

Припев: Калино Радо, калино,
калино, дюлбен малино

За дете

Тръгнало е малко момче
да си търси своя бора[1]
На път срещна тънко змийче.
Отговаря тънко змийче.
— Де отиваш малко момче,
— Аз отивам да си търся
своя бора да се боря.
— Хайде да се двама сборим.
Ако ти ме мен надвиеш,
ще ми отрежеш тънка шийка.

---

[1] така? Вероятно вм. пора Ив. Г.

Ако ли те аз надвия
ще ти изпия сини очи.
Борили се малко-много,
малко-много, една неделя.
Надвило е малко момче.
Че отряза тънка шийка,
тънка шийка на змийчето.
Ой ти тебе, малко момче,
тебе пеем, Бога славим.

За стопаните и къщата

Замъчи се Божа майка, коладе-ле, коладе-ле
от Игнажден до Коледа, коладе-ле, коладе-ле,
та си доби, млада Бога, коладе-ле, коладеле,
тази вечер на Коледа. коладе-ле, коладе-ле,
че си отзе млада Бога, коладе-ле, коладе-ле,
и отиде татък горе, коладе-ле, коладе-ле,
при свет Никола, коладе-ле, коладе-ле.
Отговаря Божа майка, коладе-ле, коладе-ле.
„Аз съм дошла дор до тебе, коладе-ле, коладе-ле,
да ми кръстиш млада Бога, коладе-ле, коладе-ле,
да го кръстиш и меросаш, коладе-ле, коладе-ле“.
„Не мога го в ръка хвана, коладе-ле, коладе-ле,
най еди (така! Ив. Г.) татък долу, коладе-ле, коладеле,
при свет Ивана, коладе-ле, коладе-ле.
той бе кръстил замя, небо, коладе-ле, коладе-ле,
той ще кръсти млада Бога, коладе-ле, коладе-ле,
ще го кръсти и мероса, коладе-ле, коладе-ле“.
Че отиде Божа майка, коладе-ле, коладе-ле,
татък долу край Йордана, коладе-ле, коладе-ле,
Там намери свети Иван, коладе-ле, коладе-ле.
Отговаря Божа майка, коладе-ле, коладе-ле,
„Аз съм дошла дор до тебе, коладе-ле, коладе-ле,
да ми кръстиш млада Бога, коладе-ле, коладе-ле,
да го кръстиш и миросаш, коладе-ле, коладе-ле“:
„Кръстим ще го и меросам, коладе-ле, коладе-ле“.
Че го отзе в ръките си, коладе-ле, коладе-ле,
и отиде при Йордана, коладе-ле, коладе-ле.
Дваж го тръсна, коладе-ле, коладеле.
триж го люрна, коладе-ле, коладе-ле.
И му рече „Кръстен бъдеш, коладе-ле, коладе-ле,
кръстен бъдеш и меросан, коладе-ле, коладе-ле,
лично ти име, господине“, коладе-ле, коладе-ле.
Колко са в гора листи, коладе-ле, коладе-ле,
колко са в небо звезди, коладе-ле, коладе ле,
толкоз здраве в тази къща, коладе-ле, коладе-ле.

За стопанина

Седнал ми беше Михал войвода,
на висок чардак, на дебел дюшек
прегеди[1] геди, Михал войвода.
Да яде и пие агнета тлъсти и
[вино червено.
прегеди, геди, Михал войвода.

---

[1] Така Ив. Г.

Деван му седяха девет робинки
девет робинки, Станка десета,
прегеди, геди, Михал войвода.
Шеташе му Станка робинка
вино налива със сълзи долива,
прегеди, геди Михал войвода.
Отговаря Михал войвода:
— Ой ти тебе, Станке робинке,
прегеди, геди, Михал войода.
Защо тъй вино наливаш,
вино наливаш със сълзи доливаш,
прегеди, геди, Михал войвода.
Отговаря Станка робинка:
— Ой ти тебе Михал войводо,
прегеди, геди, Михал войвода.
Де са мойте девет братя
девет братя да ме вземат,
прегеди, геди, Михал войвода.
Отговаря Михал войвода.
Помниш ли Станке, знаеш ли [Станке,
прегеди, геди Михал войвода.
Когато беше кътлък година
кътлък година и зла зима.
прегеди, геди, Михал войвода.
Твоите братя те продадоха
за кило жито и крина просо,
прегеди, геди, Михал войвода.

За булки

Изтекъл[1] си е тънък габрец.
Добре-ле, дал мой, Добре,
Добре-ле, коладе-ле.
по Добреви равни двори,
Добре-ле дал мой, Добре,
Добре-ле, коладе-ле.
То не било тънък габрец,
Добре-ле, дал мой, Добре.
Добре-ле, коладе-ле,
най е било Добрево булче
Добре-ле, дал мой, Добре,
Добре-ле, коладе-ле,
По двори ходи, двори мете,
Добре-ле, дал, мой, Добре.
Добре-ле, коладе-ле,
двори мете, сълзи реди
Добре-ле, дал мой, Добре,
Добре-ле, коладе-ле,
Пътюм викат Добрим другари
Добре-ле, дал мой, Добре,
Добре-ле, коладе-ле.
— Тука ли е Добри юнак,
Добре-ле, дал мой, Добре,
Добре-ле, коладе-ле.
Отговаря Добрево булче,
Добре-ле, дал мой, Добре.
Добре-ле, коладе-ле.
Няма го няма, Добри юнака
Добре-ле, дал мой, Добре,
Добре-ле, коладе-ле,
той отиде на ламбантин
Добре-ле, дал мой, Добре,
Добре-ле, коладе-ле,
да си кове враня коня.
Добре-ле, дал мой, Добре,
Добре-ле, коладе-ле,
Кат го пусна в кални друми
Добре-ле, дал мой, Добре,
Добре-ле, коладе-ле,
в кални друми, прах ги стори.
Добре-ле, дал мой, Добре,
Добре-ле, коладе-ле

За моми

1. Похвали се Денкена мама
Деньо, Денке-ле, малка моме.
„Нигде я няма хубава Дена
Деньо, Денке-ле, малка моме,
ни в Цариграда, ни в Гюлгюлюмграда
Деньо, Денке-ле, малка моме“.
Отде я зачу ясно слънце
Деньо, Денке-ле, малка моме,
„Я изляз, изляз, малка моме,
Деньо, Денке-ле, малка моме“.
Че се премени хубава Дена,
Деньо, Денке-ле, малка моме.
Изгряли са две слънца

---

[1] Така? Ив. Г.

Денольо, Денке-ле, малка моме,
та изгори жетвари по нивите
Денольо, Денке-ле, малка моме,
магарета по боклуци
Денольо, Пенке-ле, малка моме,
бабите под сянките
Денольо, Денке-ле, малка моме,
Ой, те тебе, малка моме.
Денольо, Денке-ле, малка моме,
тебе пеем, бога славим,
Денольо, Денке-ле, малка моме.

2. Похвали се малка мома,
Дойне-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
че си има девет ризи
Дойно-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
девет ризи хем ленени
Дойно-ле, коладе-ле, брайно-ле, коледе-ле,
хем ленени, хем копринени,
Дойно-ле. коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
Де я зачу вакъл овчар,
Дойно-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
— Ой те тебе малка моме,
Дойно-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
не се хвърляй толкоз горе
Дойно-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
Аз си имам девет стада,
Дойно-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
девет стада начетени
Дойно-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
нечетени, неброени.
Дойно-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле.
Разлюти се малка мома,
Дойно-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
— Аз ще стана ситен метил,
Дойно-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
ще ти изморя девет стада
Дойно-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
Отговаря вакъл овчар
Дойно-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле.
— Аз ще стана дребен молец
Дойне-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
ще ти скуся девет ризи.
Дойне-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле.
Отговаря малка мома,
Дойно-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
— Аз ще стана дребна риба,
Дойно-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
да ти мътя студна вода
Дойно-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
Отговаря, вакъл овчар
Дойне-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
— Аз ще стана ситна мрежа,
Дойне-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
че ще хвана дребна риба.
Дойне-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле.
Ой те тебе малка моме,
Дойно-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле,
тебе пеем, бога славим.
Дойне-ле, коладе-ле, брайно-ле, коладе-ле.

КОЛЕДНИ НАРОДНИ ПЕСНИ ОТ с. Черково, Карнобатско.

Събра́ни от Диню Данчев Генов.

На вратата

1. Стани, нине отвори ни.
Че ти идим добри гости,
добри гости коледари.

Ако имат мома.
2. Стани моме отвори ни.
Ние сме, моме, твойте братя,
твойте братя, деветяхто,
Девет годин забягнали,
а сега се завърнали
тази вечер на коледа.

За стопанин

Прочул ми се тежки болярин,
стани нине, господине,
чак до царя, го́сподаря
стани нине, господине
че си има тежко имане,
стани нине, господине.
Отде зачу сам си царя,
стани нине, господине,
че повика тежък болярин
стани нине, господине,
пови́ка го, попита го,
стани нине, господине,
— Ой, та тебе тежък болярин,
стани нине, господине
отгде събра туй имане,
стани нине, господине,
туй имане в тази къща,
стани нине, господине.
Отговаря тежък болярин,
стани нине, господине.
— Даде ми Господ девет синка,
стани нине, господине,
девет синка с девет ралца,
стани нине, господине.
Пред планини оран орат,
стани нине́, господине,
оран орат, жито сеят,
стани нине, господине
на планина лозе садят.
стани нине, господине.
Даде го Господ болнук стана
стани нине, господине,
Че напълних девет хамбара
стани нине, господине
девет хамбара с жълто жито,
стани нине, господине
три механи с руйно вино,
стани нине, господине.
След година катлък стана
стани нине, господине,
Та продадох кило жито,
стани нине, господине,
кило жито за жълтица,
стани нине, господине
мяра вино за дукато,
стани нине, господине,
От там събрах туй имане
стани нине, господине
туй имане в тази къща,
стани нине, господине.
Тебе пеем тежък болярин.

За възрастна жена

У Дойнини гости дошли
Дойне-ле, коладе-ле, момне-ле, коладе-ле,
Дойна ги мисли сватовници
Дойне-ле, коладе-ле, момне-ле, коладе-ле.
Че си закри белото лице,
Дойне-ле, коладе-ле, момне-ле, коладе-ле,
белото лице, под бел дюлбен,
Дойне-ле, коладе-ле, момне-ле, коладе-ле.

Кога на Дойна песен запяха,
Дойне-ле, коладе-ле, момне-ле, коладе-ле
Засрами се хубава Дойна,
Дойне-ле, коладе-ле, момне-ле, коладе-ле,
че запретна бели ракави,
Дойне-ле, коладе-ле, момне-ле, коладе-ле,
че запретна шити ръкави,
Дойне-ле, коладе-ле, момне-ле, коладе-ле,
че замеси бели кравай.
Дойне-ле, коладе-ле, момне-ле, коладе-ле.
Дорде на Дойна песен изпеят
Дойне-ле, коладе-ле, момне-ле, коладе-ле,
замеси си ги опечи ги.
Дойне-ле, коладе-ле, момне-ле, коладе-ле.
Че ги дари добра дара,
Дойне-ле. коладе-ле, момне-ле, коладе-ле,
добра дара, превит кравай,
Дойне-ле, коладе-ле, момне-ле, коладе-ле
на кравая кръст докато
Дойне-ле, коладе-ле, момне-ле, коладе-ле,
кръст докато, сребро и злато,
Дойне-ле, коладе-ле, момне-ле, коладе-ле.
Тебе пеем гюзел Дойна.

За овчар

Помами си Даню чюбан
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле,
сиво стадо ябанджийско,
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле,
ябанджийско, чорбаджиско.
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле.
Че го възви тъй нагоре.
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле,
тъй нагоре по Боаза.
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле,
По Боаза сянка има
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле
сянка има трева няма.
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле.
че го възви тъй надолу
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле
тъй надолу по полето
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле.
По полето трева има
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле,
трева има сянка няма.
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле.
Развика се Даню чобан:
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле
„Ой ви вази овчарите,
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле,

овчарите с ямурлуци
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле.
Я набийте кравиците
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле,
намятайте ямурлуци
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле,
да направим овчи сянки,
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле.
Точно това Даню дума
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле
появи се самодивка
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле,
с криле трепти с уста гуга
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле.
„Ой ти тебе, Даню чобан,
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле,
каква дара ще ме дариш
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле
да направя овча сянка.
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле.
Отговаря Даню чобан,
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле,
ще те даря добра дара
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле,
на Гергьовден шаро агне.
Дане-ле коладе-ле, момне-ле коладе-ле.
Тебе пеем Даню чобан.

За малко детенце

Израсла е трепетлика (2)
посред поле, покрай синор. (2)
Ой коледо мой коледо (2) — хор.
Тъкмо клони разклонило (2)
ситни листи разлистило. (2)
Ой коледо мой коледо.
На клонето златна люлка,
във люлката Божа чедо.
Ой коледо мой коледо.
На глава му златно слънце,
на гърди му ясен месец.
Ой коледо мой коледо.
На крачка му брой звездици.
Тебе пеем боже чедо.
Ой коледо мой коледо.

За трима братя

Седнали са тройца братя
по Димитрово равно дворе.
Ядат, пият, завиждат си
по Димитрово равно дворе.
Проговаря св. Димитър
по Димитрово равно дворе,
Блазе тебе, св. Георге,
по Димитрово равно дворе
че ти е дена хубаво време,
по Димитрово равно дворе,
хубаво време пролетно време,
по Димитрово равно дворе,
всичко ти е цвят цъфнало
по Димитрово равно дворе
цвят цъфнало плод верзало,
по Димитрово равно дворе.
Агънцата разблеене
по Димитрово равно дворе.
разблеене по кошарите
по Димитрово равно дворе,

жълто жито клас издало,
по Димитрово равно дворе,
Проговаря св. Георе
по Димитрово равно дворе
Блазе тебе, св. Петре,
по Димитрово равно дворе,
че ти е дена хубаво време
по Димитрово равно дворе,
хубаво време лятно време,
по Димитрово равно дворе.
Слънцето ти силно пече
по Димитрово равно дворе,
че припича младите булки
по Димитрово равно дворе,
младите булки по чакъмите,
по Димитрово равно дворе,
и разпищяваш малките деца
по Димитрово равно дворе,
малките деца в люлките.
Проговаря св. Петър,
по Димитрово равно дворе.
Блазе тебе, св. Димитре,
по Димитрово равно дворе,
че ти е дена хубаво време,
по Димитрово равно дворе
хубаво време ясно време,
по Димитрово равно дворе.
Всичко ти е пълно и равно
по Димитрово равно дворе
хамбарите напълнени
по Димитрово равно дворе
напълнени с жълто жито,
по Димитрово равно дворе,
бъчовките налеени
по Димитрово равно дворе,
налеени с руйно вино,
по Димитрово равно дворе.
вази пеем, тройца братя,
вази пеем, Бога славим.

* * *

Изгрела е ясна зора, коладе-ле,
над хубава България, коладе-ле.
Не е било ясна зора, коладе-ле
над хубава България, коладе-ле,
най е било добър юнак, коладе-ле
над хубава България, коладе-ле,
добър юнак с добра коня, коладе-ле
над хубава България, коладе-ле.
Подир му вика мила му сестра, коладе-ле.
над хубава България, коладе-ле
Стой почакай мили ми братко, коладе-ле,
над хубава България, коладе-ле,
имам нещо да ти кажа, коладе-ле
над хубава България, коладе-ле.
Кога идеш в това село, коладе-ле
над хубава България, коладе-ле.
в това село в тази къща
над хубава България, коладе-ле,
тамо има три девойки, коладе-ле
над хубава България, коладе-ле
три девойки днобойки, коладе-ле.
Над хубава България, коладе-де.
Която ти конче вземе, коладе-ле
над хубава България, коладе-ле,
тя ще бъде твоя балдъза, коладе-ле
над хубава България коладе-ле.
Която ти стол подаде, коладе-ле
над хубава България, коладе-ле,
тя ще ти бъде посестрима, коладе-ле.
над хубава България, коладе-ле
Която ти китка дадя, коладе-ле

над хубава България, коладе-ле
тя ще ти бъде за невяста, коладе-ле.
над хубава България, коладе-ле.
Вази пеем брат и сестра коладе-ле.

ВЕЛИКДЕНСКИ ОБИЧАИ ОТ с. СИГМЕН, КАРНОБАТСКО. Сведенията събрани от Вита Т. Кулева, учителка първа година.

В нашето село няма определен ден за кукеруване. Има години, но по-рядко, когато кукерите се правят в неделята преди заговезни, а най-често се правят в деня на заговезни. Кукери могат да бъдат всички ония младежи, които пожелаят, от 15—20 годишна възраст. Оженените не играят. За първи път те се събират в събота преди обяд, избират си булка и арапин — така се казват ония кукери, които ръководят всички останали. Кукерите в село играят и бият за здраве. Свири им гайда. Тяхното хоро се различава значително от обикновените. Когато свършат да ходят из село, събират се на мегдана играят и обикновено, като при тях се залавят моми. Всички кукери, освен булката, се обличат по следния начин: както са си с панталони, по вехти разбира се, върху тях обличат сукман, който е вдигнат и набран в кръста и на дължина стига до средата на бедрата. Със здрав колан около кръста са завързани около десетина хлопки, които се слагат на овцете. На главата си слагат така наречените гугли, украсени с всевъзможни дребни неща, изпъкващи със своя цвят и блясък като огледалца, пера — най-различни — такива каквито се употребяват при свадба и такива от птици. На предната част на гуглата точно на лицето се изобразява лице; там където са очите се оставят дупки, за нос се пришива червена чушка, за зъби се нанизва фасул или семе от кратуна. За брада се поставя кожа от овца. Арапина се отличава от кукерите по това, че не носи гугла, а черно таке и силно начервено лице. Булката е облечена в стара носия: сукман, бели ръкави, на главата с тързош. Кукерите започват да ходят из село в събота и свършват в неделя след обед. За тяхното посещение из семействата им се заплаща с брашно, яйца, мас, пари и др. Средствата събрани по такъв начин се използуват за обществени цели или се поделят между младежи — кукери.

На заговезни, към залез слънце, във всеки двор се палят огньове, които се прескачат от малки и големи, за да не ги хапят бълхи. Почти в същото време тръгват да се прощават. Прощават се близки познати. По-младите отиват при по-старите. Прощаването става и на улицата и в къщи. Тези, които ходят в къщи (само мъжете), носят ракия за черпене, иначе всяка домакиня черпи с различни сладки гостите. Всеки, който се прощава казва думите „леко пости“; щом наближи време за вечеря, събират се всички членове на семейството. Характерно за тази вечеря е това, че се събират не само отделни семейства, но и няколко такива, да вечерят, даже и родове. Преди да започне вечерята се гърми. След вечерята, който обича, се маскирва.

До тази година в село играеха и лазарки. Тази година лазаруваха само ученичките. Преди лазаруването се извършваше по следния начин: Месец преди Връбница — деня за лазаруване тези моми, които желаят да лазаруват, се събират обикновено в празник да се упражняват как да пеят. Още от тогава се нареждат и по височина. Най-високата, или която е играла няколко години, води всички останали и се казва „Боянек“. След като се избере, всички заедно с нея отиват и целуват ръка на майка й. Лазарува се два деня: събота и неделя. Обличат се в стара носия. На Връбница след обед, след като привършат да ходят из село се събират на мегдана сред селото. С общо съгласие те си избират един младеж, който се казва „Кръстник". Той повежда лазарките и ги води у дома при родителите си. Всички честитят на майка му и целуват ръка. След това всички си отиват. В четвъртък преди Великден отново се събират, но не облечени за лазаруване и заедно с „кръстника" отиват да пазарят. Те му купуват от спечелените пари, риза, връзка и кърпа. Той им купува от своя страна по едно перо.

На първия ден на Великден, в дома на кръстника се събират всички лазарки, като всяка си носи ядене, което се състои от специален кравай и яйца. Денят минава във веселие и гощаване.

На Благовещение преди години, на рядко и сега, стопанката на всяка къща слага огън на лопатка, слага му нужните миризми и обикаля къщата да гони змиите.

През великата седмица не се спазват никаквн обичаи. На Великден, щом стопанката приготви яденето, всички се събират около трапезата. Всеки взема по едно яйце и се започва така нареченото „Христосване". Най-напред то се извършва от главата на семейството и постепенно се стига до най-малкия член. Разменят се яйцата при думите „Христос воскресе" другия отговаря „Истина воскресе". По малкия целува ръка на по-големия. След това се чукуват. И така до края.

На Георгеовден няма обичаи в село да окичват вратите си със зеленина. Рано сутринта се докарва агнето, дава му се няколко бучки сол, слага му се запалена свещ на единия рог и се прекадява. След това се коли в корито, като кръвта се пръска на една от стените, а останалата се хвърля в реката. Сега този обичай е почти изоставен.

Агнето се коли най-обикновено. Всяко семейство си коли агне и само си го яде.

Курбан си коли всяко едно семейство в определен ден, за здраве. Поканват се близки и се устройва угощение.

Побратим и побратама е този или тази, който спаси живота на друг, било от пожар, било от удавяне, изобщо от смърт.

Около село няма оброчища.

Лазарски песни:

1. Тодор на Рада думаше:
„Радо ле, любе, Радо ле,
мо какво е нашто любене
любене пък не вземане.
Вчера на нива аз тръгнах,
вървял съм, Радо, мислил съм
наща съм нива заминал
и на вашата отишел.
Изкарах бразда, потретих,
повторих, Радо, повторих,
отдолу иде баща ти:
„Бре, ори, ори, Тодоре,
Тодоре, зет ще ми станеш".

2. Добри си двори градеше,
сестра му по двор ходеше
и на батя си думаше:
„Байно-ле, бати, Добре-ле,
ти като двори ни градиш,
тоз прелез недей заграждa
от там ми любе минава,
минава при мен дохажда".

3. Какво ми чудо станало,
чудо ми, чудо голямо,
на великия четвъртък
и на разпетия петък.
Сто и десет топчета
град падна,
че си удари, удари
сто и десет моми и ергени.
Всичките майки плачеха,
най-много плаче и нарежда
Стояновата майчица.
„Стояне, синко, Стояне,
я стани, синко, да видиш
твоето конче хранено,
хранено не въсядано.
Конче ти цвили в яхъра,
биволите реват сред двора.
Поя ги, вода не пият.
зобя ги, зобта си неядат“.

4. Овчар се спровикна
спровикна и спрокашли:
„Умирам и отивам
мома шекердосвам
момата е Тодора“.
Тодорините братя,
где чули разбрали
града заградили
града девет ката.
Тодора хвърлили,
коприна и дали,
коприна да преде
алтъни да ниже
да се разтушава.
Овчар покрай града ходи
чи на бога се моли:
„Боже, помогни ми,
Ветрове да веят,
дъждове да валят,
града да съборят
града девет ката
с Тодора да се вземем.“

5. Заспало ми е детенце
под червена ябълка.
Майка му го будеше:
„Стани, стани, детенце,
да погледаш лазарки
как хубаво играят
жълти чехли потропват.“

6. Тука ми са казали
има ерген неженен,
кажете му да излезе
да погледа лазара,
която мома си избере
нея ще му оставим.

ВЕЛИКДЕНСКИ ОБИЧАИ ОТ с. Мързево, околия М. Търновско

Кукеровден

Специален кукеровден в с. Мързево е първият ден след месопостни заговезни. Кукер обикновено става женен човек, тъй като, ако стане такъв някой ерген, после момичетата отбягват да се женят за него. Кукерите се събират първият ден след месопостни заговезни. Всички са мъже. Освен кукерът, между тях има цар, царица с малко дете на ръце. Царското семейство седи на волска кола след кукера. Това в последните години не се прави. Освен кукерът сега с него има мъже, които наричат „Еничери“. Въпреки това име, те са облечени със сукмани, кадифени блузи, на главата си носят нещо като корона, направена от цветна хартия, а лицата си пудрят и червят. В ръце носят „камшици“, с които ловят момите и млади булки, ако носят деца, вземат им децата и докато не им дадат пари (бакшиш) не ги пускат. Има с тях и „харачаре“, облечени със сукмани, хубави престилки, червени пояси. На главата си носят цветни кърпи, лицата им са напудрени и начервени. И те в ръцете си носят камшици и правят същото като еничерите. Заедно с тях има и други — наречени „пуфкари“. Те са облечени с окъсани ризи, пантаталони, на главата си носят някакви кожи — от зайчета, лисици, агнета и др. Лицата им са боядисани черни. В ръцете си носят дървени ножове пушки и в тях слагат дървени стърготини и като стрелят върху хората ги опръскват с тях. Те пресрещат хората връзват ги често пъти по няколко и им искат бакшиш, за да ги пуснат. Някога те са разоравали по няколко бразди около черквата, царят засявал семето, а кукерът завличал отгоре. Кукерите през целия ден обикалят селото, играят ръченица, а след като обиколят селото, вечерта, играят на мегдана обикновено хоро. Някога пред къщи им слагали софра да ядат, после блъсвали кукерът да падне, започват да тичат и да хвърлят шеги.

Песента която пеят кукерите е следната:

„Кукере ле дърти, бабата ти търти,
поди, та е свърти.
Кукере ле свато, ядеш ли меснато?
Ям го свато, ям го, ма де да го найда.“

Играят за здраве и за плодородие. И сега бабите казват, че нямало плодородие, затова защото не се изпълнявали напълно всички обичаи

Заговезни

На заговезни палят кошове на мегдана, вдигат ги на високо и този, на когото му е извършена кражба през годината, нарича (проклина): „Който ми открадна тази вещ, като огъня да изгори“.

На сиропостни заговезни се прощават. За сега само си целуват ръце, но преди всеки мъж с жена си обхождали всички роднини и съседи. Със себе си носили ракия или вино, почерпяли се, целували ръце като казват: „Бог да ми прости грешките, които съм направил“.

Лазаровден

На Лазаровден играят лазарки, обикновено учениците. Играят ръченица, пеят песни. Облечени са със сукмани, кърпи на главите, бели блузи и в ръцете си въртят кърпи. Момчетата са облечени в потури.

Песните са следните:

1. Сини, бели гълъбчета,
къде сте ми летели?
Летели сме, летели
у цареви дворове.
Хей Лазаре, брей Лазаре,
летели сме, летели,
у цареви дворове.
Какво прави царицата?
Мъжка рожба държеше,
шапчица му шиеше,
с девет реда жълтици.
Хей Лазаре, брей Лазаре,
шапчица му шиеше
с девет реда жълтици.

2. Аз съм момче Михо гурбетчийче
девет години гурбет ходя, (2)
тра-ла-ла-ла-тра-ла-ла-ла.
Ризата ми, Михо, от как ткана
от как ткана, Михо, не оприна.
тра-ла-ла-ла, тра-ла-ла-ла (2)
Бих я прала, Михо, бих я прала,
ама нямам, Михо, чам корито,
тра-ла-ла-ла, тра-ла-ла-ла. (2)
Ама нямам, Михо, чам корито,
чам корито, Михо, бистра вода,
тра-ла-ла-ла, тра-ла-ла-ла (2)

На велики четвъртък боядисват яйца. Отиват сутрин рано на гробището, също и на велика събота. На първия ден на Великден отиват по обед на черквата, носят големи свещи, червени яйца, борят се с тях да видят, кое е по-здраво.

На Георгевден окичват вратите с клончета от орех или трънка. Клончетата си откъсва всеки по отделно. На този ден колят агнета, като кръвта от агнето събират и заравят, в земята. Преди да го заколят, палят му свещи, които залепят по рогата, а след като се изпече, кичат го с клончета от дюла. Агнетата колят всеки у дома си и всеки както иска така го приготвя.

Когато някой страда от някаква болест, принасят му курбан, жертва или „оброк“, както го наричат още. Правят побратими и посестрими за здраве

МЕСТНИ НАЗВАНИЯ ОТ с. Скеф, Бургаско.

Сведенията събрани от Никола Д. Янков, учител, местен жител.

Селото се именува сега както и в миналото — Скеф вероятно видоизменено е името на някогашното поселище (град) Скафида съществувало тук някъде. Познавачи на гръцки език твърдят, че „скаф“ значи корито. Вид на корито има предлежащата пред селото местност, а и на такава може да се наподоби и формата на близкото Мандренско блато някъде на южния бряг на който е била старата Скафида.

По време на освобождението селото е представлявало чифлик на трима аги с отделни владения около чиито жилища с по една кула са били жилищата на обработващите земите им турски и няколко български семейства.

Първите българи поселници идват тук след освобождението (няколко семейства) от с. Индже войвода (Урумкьово).

Други няколко семейства идват по време на Преображенското въстание от М. Търново и Малкотърновско, а също по 2 — 3 семейства от селата Ковчас и Едига.

Трета група преселници около 15 семейства идват от с. Гечкенли след балканската война.

Четвърта група 2—3 семейства около 1924 год. идват от с. Сан Стефано (Смаил Фака), Карнобатско — за по-добър поминък.

Последни заселници дойдоха тук в 1946 г. две семейства от село Евренезово М. Търновско също за по-добър поминък.

Днес селото ни брой около 100 домакинства с 450 жители.

Местни названия:

Куру̀-тарла — местност сев. изт. непосредствено до село.

Фа̀брикат — местност северно на 1·5 км. от село — развалини от тухларска фабрика.

Каза̀к байр — хълм сев. изт. от фабриката непосредствено до блатото — живяли някога там казаци (молдовани), рибари.

Калѐ-буру̀н — местност (полуостров) 2·5 км. северно от село. Има развалини от крепост. Намерени са в 1932 г. при прокарване шосето глинени ковчези и съдове, монети и др. предадени в Бургаския музей. Тук наблизо е имало две скали за товарене на жито и др. също и камъни от близката кариера за нуждите на новостроящия се Бургас. Говори се за някакъв подводен калдърм които пресичал блатото от сѐвер на юг, но южния му край излиза на „Лалѐ байр“ в землището на с. Твърдица.

Вя̀търницата — хълм сев. изт. от селото и непосредствено до него, има следи от вятърна мелница.

Кермидьо̀то — местност сев. изт. на 2 км. от село край самото блато — останки от тухларница.

Бу̀ста̀н-тарла̀ — местност на 1 км. изт. от село.

Съзлъ̀ка — местност на 1·5 км. изт. от село край Изворската река.

Къргъ̀на — местност на 2 км. изт. от село — развалини от воденица вече заличени.

Къба̀ байр — местност (хълм) 0·5 км. ю.-изт. от село.

Тумбътъ̀ — могила на 1 км. ю.-изт. от село вероятно ориентировачна могила.

Чипла̀к кайра̀к — местност южно на 2 км. от село.

Ту̀рските гро̀бища — местност (гробища) южно непосредствено до село.

Кьо̀стържика — ѝзворче (местност) 1 км. южно от село.

Чийрите — местност (ливада) южно непосредствено до село.

Узунжа̀ кайра̀к — хълм (местност) 1 км. южно от село.

Гьолгюлюк — местност — 2 км. южно от село.

Ишмежѝка — местност — 1 км. южно от село.

Кѐтенлик — местност — 0·5 км. западно от село.

Телкѝ буру̀н — хълм — 2 км. зап. от село.

Герѐня — местност — 1·5 км. сев. зап. от село.

Съзлъ̀к (големия) — местност 2 км. сев. зап. от село — край блатото.

Яса̀ците — местност — сев. зап. непосредствено до село. Намирани са лули-глинени и др. глинени изделия.

МЕСТНИ НАЗВАНИЯ ОТ с. Каблешково, Поморийско. Сведенията, събрани от Доню Димитров Комитов и Радка В. Михайлова, учители.

Памукчията — северно от селото на около 1—2 клм.

Николъ-чешмъ — северно от селото на около 3 клм. Според предание построена от овчар — Никола.

Илюбе-чешмъ — северно от селото на около 3 клм. Според предания построена е от Даут-Али-Бей. Според друго предание от Али-Бей.

Саръ-гьол — северно от селото на около 2 клм.

Чурчулигата — северно от селото на около 2 клм.

Куру-чешмъ — северно от селото на около 2 клм. Има чешма, която се намира на шосето Поморие—Варна, строена през римско време. На около 100 м. юго-западно от чешмата и около 50 м. западно от шосето се намира в нивите изкуствена могила, която няма название. Чешмата е развалена от преди 10—15 години. Северно и източно от чешмата на земята е пепелище; предполага се някога да е имало селище.

Синджибунар — северо-източно от селото на около 2—3 клм. В тая местност има развалена чешма. На около 1 клм. от това място се намира местността „Панаята“. Там имаше голям извор. На юг от „Панаята“, между „Панаята“ и „ПрЪмътар-чешма“ се намира изкуствена могила. В тая могила са намерени преди 20 год. камени сечива, които са изпратени в музея — Бургас.

Прѫмътар-чешма — източно от селото на около 3 клм. До самата чешма в нивите са намерени глинени сѫдове, които са изпратени в Бургас, в музея, преди 20 год. В нивите са намерени (при оран), **гиризи** (канали), които канали са работени на времето с хорасан.

Войводажик — източно от селото на 2 клм.

Ески-къшла — източно от селото на 3 клм. Според предание било е някога селище и е имало къшли за овце и друг добитък.

Ялъмъ-чишма — източно от селото на около 1—2 клм

Кунак-чишмъ — източно от селото на около 1—2 клм. Намира се на шосето Поморие—Варна (Римското шосе).

Баш-бунар — юго-източно от селото на около 2 клм.

Дъвълията — юго-източно от селото на около 4 клм.

Ърѫпиня — източно от селото на около 3 клм.

Сѫзи-олу — източно от селото на около 3 клм. Името си носи от там са минавали колите, които са ходили за саз в блатото Тънково—Несебър.

Гиджик-лъджъ — юго-източно от селото на около 1 клм. Според предание в римско време хората, които са страдали от краста са се миели от водата и са оздравявали.

Ракицъ — юго-източно от селото на около 3 клм. Според предание било е някога селище.

Таушан-кайряк — юго-източно от селото на около 4 клм.

Калдъръмъ — юго-източно от селото на около 3 клм. През тая местност минава старото римско шосе от Поморие за Варна

Кънълъ-чишмъ — юго-източно от селото на около 3 клм.

Икък-сют — юго-източното от селото на около 2 клм.

Кѫбъ-таш — юго-източно от селото на около 2 клм.

Папаз-тарла — на юг от селото на около 3 клм. Според предание било е някога на поп нива.

Бустан-дере — южно от селото на около 2 клм. Намира се изкуствена могила. При праве е на разкопки през 1947 год. са били намерени глинени изделия: панички, костенaчки, грамове (мерки за теглилки). Запазени сѫдове не се оказали.

Баручъ — южно от селото на около 3 клм.

Ири-карач — южно от селото на около 2 клм.

Топ-карач — южно от селото на около 2 клм.

Кукона-байр — южно от селото на около 3 клм.

Лале-байр — юго-западно от селото на около 3·5 клм.

Читак-дере — запандо от селото на около 2 клм.

Бейската-мера — западно от селото на около 4 клм. Според предание мерата е била на турски бей.

Умутлията (умутлу чишмъ) — западно от селото на около 4—5 клм. Има развалини от чешма, на която водата тече в дерето. До чешмата се намират останки от гробища. Предполага се да е имало някога наблизо селище.

Агова-чишмъ — северно от селото на около 4—5 клм.

Кале-баир — северо-западно от селото на около 2—3 клм.

Лъджъ-дере — западно от селото на около 2 клм. От канара извира вода която добре изпира и населението си пере дрехите там.

МЕСТНИ НАЗВАНИЯ И СТАРИНИ ОТ с. ГОРИЦА, ПОМОРИЙСКО. Сведенията, събрани от **Желю Петков Желев**, родом от същото село и учител в селото.

С. Горица (Ораман) до 1903 год. се наричало с. Ораман, а след това е преименовано с. Горица. Разположено е в полите на Матол-планина (Коджа балкан) на 25 клм. западно от гр. Несебър. Кога е заселено никой не помни. През турско време е имало две махали: източната „Черкезка махала“; където е бил чифликът на богат турчин и западна „Горната махала“, българска махала. По недостоверни данни, българите са се преселили от Северна България, Добруджа. В селото има две могили. Почти навсякъде из селото се намират монети и статуйки от гръцко, римско, тракийско време. През селото има останки от стар римски път, който идва от изток (вероятно от гр. Несебър) и продължава на запад.

В селото и в най-близките околности са намерени големи глинени съдове (с вместимост 25 крини).

Чуката — висок баир; има останки от стара крепост, която почти не се забелязва.

Калета — стръмен баир между два дола. Има останки от крепост. Запазена е хубаво северната стена дълга около 30 м,, висока 2 м. и широка 2 м. изработена с хоросан. Крепостта има триъгълна форма от 10 декара площ. Вътре личат вътрешни постройки. Крепостта е имала три входа — един от юг и два от север. В крепостта са намерени монети.

Кидикя (кедиклер) — било малко турско село. След освобождението турците се изселили, а землището му е закупено от с. Горица.

Юртлука — равно място близо до м. Кедикя.

Гюр-панар (Гяур панар) — изворче.

Чортлеме — голяма поляна, в която има две чешми.

Байрямче — чешма.

Кедишки лозя — планински рид, на който е имало засадени лозя.

Харман Кая — височина; намират се стари тухли и др. останки.

Калета — висок баир, на юг стръмен, на север широко се открива към билото на планината. На върха има останки от крепост. Стените едва личат. Стените на крепостта са били зидани от големи дялани каменни блокове. Намират се монети.

Мангърски-дол — намират се по него монети. От там носи името си.

Изгорялата канара — около нея се намират стари монети.

Палазите (Палазлар) — през турско време е имало малко турско село. Местноста има няколко чешми с хубава вода.

Чукуруву — някога е било село. (Според някои предания тук е било селото Копаран).

Мъртавицата — извор в полето; водата му е нездравословна.

Череня — мочурливо, низко място.

Палашка могила — покрай нея минава стар път. Вероятно същия, който минава и през селото.

Ахарлията — чешма с много хубава вода.

Денча — чешма.

Канинофта-чешма — чешма с хубава студена вода. Около нея се намират останки от стари постройки. Намират се монети, глинени съдове и пещи за глинени съдове.

Каваклъка — местност. Някога е имало хубава гора.

Могилите — две могили на разстояние около 50 метра едната от другата. Между тях минава стар каменен път.

Юрта — местност, западно от селото. Намират се останки от стари постройки. При разкопките са намерени мраморни плочи, стъкла и др. Вероятно постройката е била баня. В същата местност се намират монети от византийско време, останки от фини домашни съдове и пр.

Маркова-могила — могила.

Дяволска могила — могила.

Кавлака — местност, ниви; намират се останки от старо селище: стари тухли, дялани камъни, стари монети и пр.

МЕСТНИ НАЗВАНИЯ И СТАРИНИ В ЗЕМЛИЩЕТО НА с. РУСОКАСТРО, БУРГАСКО, събрани от Иван Райков учител.

На север

Рускин камък — хълм, който носи названието си от името на една мома — Руска. Според преданието някога там ставало сбор на Гергьовден; идвали сборджии от околните села. На поляната на хълма играело хоро. На хорото играела хубава мома Руска. Един змей гледал хорото, харесал много Руска и пожелал да се хване при нея да поиграй. Тя обаче отказала и се пуснала от хорото с думите: „То да е бари човек, а змей“. Змея се разгневил, грабнал Руска и я отвлякъл в пещерата, която се намирала на ребрата на хълма и носи названието „Руската дупка“, Там, скрита, той я принудил да му бъде съпруга. Тя често тъгува за белия свят и плаче, но змеят не я пуска да излезе. В пещерата сълзи (извира) вода. Това са сълзите на Руска, според преданието. Между празниците Великден и Гергьовден суеверното население от околните села идва да се полива за здраве. Когато годината е сушава и „Руска не плаче“, черковното настоятелство от с. Русокастро носи вода от селските чешми и налива в аязмото в пещерата.

Според друго предание, на скалата, близо до пещерата, до преди 40—50 години имало халки, където връзвали кораби, когато около камъка имало море. Това предание изглежда, че е принесено от другаде.

На хълма има монастирче, „Св. Георги“, построено според преданието, от някакъв иманяр в знак на благодарност на Св. Георги, че му помогнал да види пламъка на заровените пари, срещу Гергьовден, закопани в канарата точно срещу входната врата на монастира. Монастирчето е престроено през 1937 година, когато е бил кмет на селото Дончо Михов, сега чиновник в инженерството в гр. Бургас.

На хълма има стара, разрушена крепост от византийско време. Тя е била непрестъпна, понеже хълмът е уединен; наоколо е равнище и е позволявало да се вижда неприятела от далеч. От височината, където е била наблюдателницата, стените от които са още запазени, и сега се виждат 10—12 села. Византийците са викали на крепостта „Русокастрон“ — „Златна крепост“ или „Червена крепост“ по превод от старогръцки. В южните поли на хълма е имало селище, вероятно пак от византийско време. Там вероятно са живели продоволчиците на крепоста; има останки от сграда. Местността носи названието „Хамама“. Според преданието това е било банята на селището. Селището е носило името на кр постта „Русокастро“. По-късно селището (през турско време) се преместило на сегашното място с „Руеокастро“. Рускиния камък сега е иманярски обект. Според иманярските предания там са скрити парите на Вълчан войвода.

Ачмата — ниско равнище, отворено на север и изток.

Ялънджата — лъжливка. При нормални години, често лъже в реколтата.

Спиров-коруб — имало дърво с кухина, на нивата на някой си Спиро.

Лале-баир — расли лалета.

Кашана — стъргал (чесало) за овчи крака лятно време при дъжд и роса.

Мензилка — имало нива на турски бей Мензилиолу.

Вунищила — вуняща, замърсена местност.

Татарски-дол — минавали татари.

Конарника — имало ъгъл, където затваряли конското стадо.

На изток

Сърта — височинка прилична на планински гребен.

Гергев-кладенец — имало кладенец направен от Герги.

Калунов гроб — гроб на убит Калун.

Чубан-бунар — овчарски кладенец.

На юг

Ясака — забраненото място (превод на турски), имало запазено пасище.

Фазлата — зедето (в повече). Завладяно място от близката гора.

Червената пръст.

Кьоклъоджа — коренака, има хубава вода за пиене и сенчеста гора.

Дамладжа — дамла — припадък. Припадало се от прохладата на гората.

Вълска трънка — могила, останала от тракийско време. В трънката се криели вълци.

Деве-баир — камилска височина,

Друма.

Мъртавицата — мочурлива местност със слаба растителност, (мъртвееща).

Атанасов-дол.

Бърдалански-дол.

Козарката — местност за козите.

Еркесия — минава икторическата граница на Тервел.

На запад

Лъката.

Корията.

Коджа-тарла — голяма нива.

Какарджата — местност, в която имало много порове (какарджи).

Мирени-чатърлъци — местност, където се събират два дола. Имало нива на някоя си Мира.

Цвятков-кайряк — Цвятков каменак.

Папазлъка — имало старо селище Папазкьой в съседното Сърневско землище. Селището е било населено с черкези. Има останки от огради и кладенци, сега засипани.

Киселк — там имало много киселец.

Дикили-таш — има изправен един мраморен стълб.

Султанска могила — могила от тракийско време. На близо е имало нива на селянина Султан.

Село Русокастро е населено със стари жители. Има претопили се стари гърци, преселници калмуци от Грудовско (Факия, Джемерен), преселници от Старозагорско (загорци) и от Източна и Западна Тракия.

Пришелците, стари жители, са дошли вероятно след освобождението и са купили земята от някой си Нуру-бей. Преди тези жители дали е имало други, не е известно.

МЕСТНИ НАЗВАНИЯ ОТ с. САДОВО, КОТЛЕНСКО. Сведенията събрани от Д. Н. Йорданов, учител от 5 години в селото.

Север

Еркисия — низина на 5 клм. от с. Садово, по водораздела на Стара планина с югоизточна посока. Има варовити зидове разположени на северната страна. Предполага се, че е стара крепост от римско време. Еркисия, значи място — пропуск (митница). През това място са преминавали хората от Северна и Южна България след освобождението на България от турците,

Еркисия — кладенче, извор на 100 м. от низината, начало на река Кана, адере, с течение на юг, минаваща край североизточната страна на селото.

Алмалък — височина.

Сеймен-конаа — поляна, гдето в турско време са почивали турци-сеймени, от което носи името си.

Ортабурун — (среден връх) намиращ се на 5 клм. от селото.

Ортабурун-пунариси — кладенче, намиращо се на северния склон на горния връх.

Сувати — горска поляна; място за водопой и почивка на добитъка.

Алмалъкдереси — дол, който има течение на юг и се влива в р. Канарадере.

Казълджикбурун — връх, с много дрянова гора, откъдето носи името си.

Ортабурундереси — дол между Ортабурун и Къзълджика с течение на юг; влива се в р. Канарадере.

Писаница — горска поляна, на 5 клм. от селото; разработена; сега се сее с картофи и разни зърнени храни от Садовското опитно поле. Прошарена е с разни горски треви, откъдето носи името си.

Делидоман — височина, на 5 клм. от селото, гдето се задържат и лудуват мъглите зимно време, от гдето носи името си.

Делидумандереси — дол, който се спуща между Делидуман и Бюкюлюморад с посока на юг и се влива в Канарадере.

Узуналан — дълга поляна, на 5 клм. от селото; сега засято с картофи от ТКЗС на с. Садово.

Изток

Сългън-гедик — проход, по който има много коприва, отгдето носи името си; отстоящ на 5 клм. от селото.

Сърнъ-гедик — височина, през която е минавало старото шосе, съединяващо Северна с Южна България; сега не се използува.

Лалелика — висока поляна, обрасла с горско жълто лале, от гдето носи името си. Сега разработено и засято с ечемик и овес.

Вели-баши-бунар — изворче на изток от поляната с най-хубавата вода за пиене в тая местност, от където носи имито си (Вели—хубав).

Бюкюлюмурад (югюлюмурад) — прикривен, продълговат бурун. Скалисто място, гдето живеят мечки и орли. Отстои на 4 клм. от селото.

Бюкюлюмурад-дереси — дол с посока на юг и се влива в река Канарадере.

Чаталкаин — низина на 4 клм. от село; носи името си от стар чаталест бук. От тази низина се отделя коларски път за с. Садово.

Чаталкаин-чешмеси — чешма с пръстени кюнци; за това място се носи преданието, че е ограбена турска хазна от 9 казана злато и заровена. И сега често тия казани се търсят от иманяри.

Харманлък — горска поляна на 4 клм. от селото; някога се е използувала от старите турци за харман, отгдето носи името си.

Харманлък-дереси — дол със западна посока и се влива в река Канарадере.

Маново — горска поляна; използува се за пасище.

Мановопунариси — изворче; водата му мирише на сяра.

Чамлък — височина, някога турците правели опит да сеят бор (чам) и това носи името си.

Айпунар — изворче; по предание някога — може и сега — мечката пиела вода и се къпела лятно време. От това носи името си.

Дикбукар — височина, стръмнина, обрасла с гора.

Кедибурун — височина. По предание място за развъждане на диви котки; същото е много стръмно и могат да се катерят само диви котки.

Калето — височина, на 1 клм. от село, с останки от стара крепост с входове и зидове. Предполага се да е от римско време. Работено е с хоросан.

Каледереси — дол, влива с в река Канарадереси.

Кушица — полянка на 2 клм. от село; с локва. Пякога старите хората са виждали кошута, „су ичерке голлля“. От това носи името си.

Кеневерликдереси — дол, влива с в р. Канарадере.

Ташлъбурун — височина; каменист връх.

Ташлъбурундереси — дол, влива се в Ортадере, намираща се между селата Садово и Везенково.

Хъргато – височина на 1·5 клм. от село. През него минава старо шосе, съединяващо Северна и Южна България от турско време.

Хъргатдереси — дол.

Хашламалък — равна местност, разработена; ниви с много присадени стари круши от турско време.

Ортадере — дол; влива се в р. Луда-Камчия. Намира се по средата на село Садово и Везенково. от гдето носи името си.

Куруджедереси — дол; влива се в Ортадере.

Дюсдаа — равна гора, от гдето носи името си. В нея има хубава горска поляна „кабата“ — едно време е служела за нощуване на селски говежди черди.

Юклери — две могили обрасли с гора и трева.

Араплери — равна горска ниска местност, която често пъти се осланява от слани, почернява като арапин, от което носи името си.

Бакица — равна плодородна местност с работни ниви. В дъждовно време се наводнява много и мъчно се преминава. От това носи името си.

Рошлан — равнина с дребна гора, от гдето носи името си.

Юг

Под с. Садово на 1 клм. р. Канарадере се именува

Дермендере — понеже има много воденици — карадежейки и с водни колела, от гдето носи името си.

Ташладжа — равна гора с камениста почва, от гдето носи името си.

Алмаладереси — дол, който се влива в р. Луда-Камчия на юг.

Алмалъдере — местност с равна хубава гора.

Ташлъигрек — висока горска поляна; някога е служела за нощуване на селски говежди чорди.

Алана — низка поляна, разработена за ниви.

Воденица на Тиню С. Балтов (по старо име Чакърова воденица), намираща се на 2 клм. от с. Садово на ъгъла при сливането на р. Канарадере и Солудере.

Тютюнлюдереси — дол, по който в старо време са сеели тютюн, от гдето носи името си,

Коджаа — голяма равна гора.

Могила — изкуствено направена, стара, на височина 5 м.

Кукена — равна местност, разработена на ниви.

Кукенчешмеси — стара чешма с пръстени кюнци. Водата и е много студена. Старите турци са я наричали опасна вода (фена су). Като пиели от нея се разболявали.

Запад

Ачбаир — равна безплодна местност, от гдето носи името си.

Ачибаирпунаржди — кладенче, намиращо се в горната местност.

Новачка — равна широка плодородна площ с разработени ниви. До скоро време е разработена, и от гдето носи името си. Има много орехи и круши. В същата местност има изкуствена могила висока 6 м.

Гучов кладенец — кладенец, запустял Преди годнини е бил подържан от стария садовец дядо Гунчо; от това носи името си.

Керметчи-карши — разработена плодородна равна площ. На някои места са правели обикновени керемиди, от където носи името си.

Река Сулудере — извира от местността Равни букак, Медвенско землище, с посока от север към юг и се разлива в р. Луда Камчия.

Зад баиря — местност; равна, плодородна разработена площ.

Баиря — до село; насаден с лозя.

Село Садово, Котелско, друго име не е имало. Преди падането на България под турско робство било е махала от голямото селище „Новачка“ и вероятно е носило името „Съдина“, според местоположението си като съд. „Съдина“ е станало от турците най-напред „Садива“, а по после „Садово“ както е записано в един хюдют на селото от времето на Султан Селим. Населението изговаря „Садува“, сега изговаря „Садово“. Населението преди поробването на България от турците е било българско. След поробването на България част от населението се потурчило, а другата част, избягало в селището Новачка — Черковището, Медвенско землище — и от там в гр. Котел. По този начин селището става турско. След освобождението от турско робство, една част от турското население избягало в Турция и околните турски села. Техните имоти се закупуват от 10—12 семейства от с. Медвен, Котленско на 7 клм. назапад от Садово. След няколко години се преселили общо от Медвен 10 български семейства и така българското население почнало да се увеличава. Днес българското население брои 600 души и турци 500 души.

Локач — равна, обработена местност. Ражда се много див лук, от гдето носи името си.

Новачка-баир — височина, на 3 клм. на западна посока от селото, обрасъл с дъбови гори.

Курудере — дол, рядко идва вода — сух дол.

Герганина-пътека — пътека за пешаци от местността Равниябукак, Медвенско землище за Черкезкото село, землище на с. Шехово. По предание някога турците са отвлекли мома Гергана, от гдето носи името си.

Тюркбаир — височина, на 3 клм. от село с равна дъбова гора. В същата височина има три изкуствени могили поставени в шахматен ред.

Тюркбаирчешмеси — чешма с пръстени кюнци от старо време с хубава вода за пиене.

Грамади — височина с хубава, равна дъбова гора.

Арпалък — низина. неразработена поляна служеща за пасище. Някога старите турци са сеели ечемик (арпа) от гдето носи името си.

Елкая — височина, около 600 м. на 3 клм. от село, обрасла с разни горски дървета. Ветровит камък, постоянно има вятър, от гдето носи името си.

Джавку — низина, гористо място с букова гора. В същото има кладенче „Джавку-пунарджи“ с хубава студена вода.

Карасу (черно-изворче) — извира вода и се образува дол, който се влива в синия вир на р. Канарадере, Садовско землище.

Карасу — височина с букови и габърови гори.

Дюдюкчибаир — височина 600 м, на 4 клм. северозападно от селото. Има много бъзак (свирчовино), от който старите турци, правели свирки и ги продавали.

Джевезлика — равнина, разработена площ. По рано е имало до 20—30 ореха, от които носи името си.

Сведенията са събрани от Ангел Енчев Ангелов на 57 години дългогодишен горски милиционер в с. Садово, местен жител.

СЪДЪРЖАНИЕ — СОДЕРЖАНИЕ — SOMMAIRE

1. Ив. Гълъбов, Един новооткрит надпис от Несебър 7
Ив. Гълъбов, Одна новотокрытая надпис в Несебре.
Iv Galabov, Eine neuendeckte Inschrift von Nesseber.

2. Т. Герасимов, Неиздадени автономни монети от Месемврия на Черно море . . 23
Т. Герасимов, Неизданные автономные монеты Месемврии на Черном море.
T. Gerassimov, Monnaies autonomes inédites de Mesembria sur Mer Noire.

3. Т. Герасимов, Оловена тежест от Аполония на Черно море 35
Т. Герасимов, Гиря Аполонии на Черном море.
T. Gerassimov, Un poid d'Appollonie Pontique.

4. Т. Герасимов, Една псевдоавтономна монета от Бизия. 39
Т. Герасимов, Псевдоавтономная монета города Бизии.
T. Gerassimov, Une monnaie pseudoautonome de la ville Bizya.

5. А. Алексиева, Амфорни печати в Бургаския музей 45
А. Алексиева, Амфорные печати Бургаскаго музея.
A. Aleksieva, Estampilles d'amphores du musée de Bourgas.

6. А. Василиев, Църкви от по-ново време в Несебър и Созопол 53
А. Василиев, Позднейшие церкви Несебра и Созополя.
A. Vassiliev, Quelques églises tardives de Néssébar et de Sozopole.

7. П. Детев, Старините в рида св. Илия 67
П. Детев, Археологические находки на возвышении „св. Ильи".
P. Detev, Les antiquités dans la chaine de collines de Saint Elie.

8. Г. Горов, Село Заберново, Малко-Търновско 101
Г. Горов, Село Заберново, Малко-Търновского района.
G. Gorov, Le village de Zabernovo, arrondissement Malko-Tirnovo.

9. |Г. п. Аянов,| Българи в Южна Странджа и съседните области 119
Г. п. Аянов, Болгары Южной Странджи и соседных ей областей.
G. Popajanov, Les bulgares de Strandja du Sud et des regions limitrophes.

10. Ив. Гълъбов, За члена в български език 171
Ив. Гълъбов, К вопросу о болгарском артикле.
Iv. Galabov, Zur Frage des bestimmten Artikles im Bulgarischen.

11. Ст. Максимов, Музей на народното възраждане 229
Ст. Максимов, Музей национального возрождения.
S. Maksimov, Musée de la renaissance nationale.

12. Ив. Гълъбов, Археологически приноси за историята на гр. Бургас 241
Ив. Гълъбов, Археологический вклад в историю города Бургаса.
Iv. Galabov, Archaeologische Beiträge zur Geschichte Burgas.

13. Т. Герасимов, Новооткрит надпис върху иконата Богородица-Умиление от Несебър 253
Т. Герасимов, Надпис на иконе Богородицы-Элеусы из Несебры.
T. Gerassimov, Inscription sur l'icone de la Vierge Eléousa de Néssébar (Mesembria).

14. Етнографски материали 259
Этнографическия материалы.
Materiaux ethnographiques.

ДОПУСНАТИ СЪЩЕСТВЕНИ ГРЕШКИ

	Отпечатано	Да се чете
Стр. 2 р. 4 отгоре	du Bourgas	de Burgas
„ 21 р. 12 отдолу	veröfentlicht	veröffentlicht
„ 21 р. 9 „	Zeile	Zeilen
„ 21 р. 9 „	einer	einem
„ 21 р. 9 „	ins	in
„ 21 р. 7 „	materiele	materielle
„ 21 р. 7. „	siner	ihrer
„ 21 р; 4 „	Messembrier	Messembriern
„ 21 р. 3 „	σάλαν	στάλαν
„ 22 р. 1 отгоре	den	der
„ 22 р. 2—3 „	complexe	complex
„ 22 р. 3 „	ναβλος	ναύλος
„ 22 р. 6 „	vor Auge	vor Augen
„ 22 р. 8 „	wenigen	weniger
„ 22 р. 10 „	älter	älter ist
„ 22 р. 11 „	ist	—
„ 22 р. 12 „	Jahre	das Jahr
„ 22 р. 14 „	thrakischer	thrakischen
„ 22 р. 17 „	thrakischen	thrakische
„ 22 р. 21 „	dem im Delphi	von dem die Rede ist in einem in Delphi
„ 22 р. 21-22 „	die Rede ist	—
„ 22 р. 27 „	speziel	speziell
„ 22 р. 28 „	dem	der
„ 22 р 31 „	Bemmhrkenswert	Bemerkenswert
„ 22 р. 31 отгоре	den	der
„ 22 р. 31 „	unsere	unser
„ 22 р. 33 „	jungere	jüngeren
Стр. 42 р. 2 отгоре	Амфинол	Амфипол
„ 42 р. 2 отдолу	Ruzcka	Ruzicka
„ 43 р. 14 отгоре	находтися	находится
„ 43 р. 23 „	трост	трость
„ 43 р. 25 „	пшеницей	пшеницы
„ 51 р. 12 отдолу	céramnque	céramique
„ 65 р. 5 „	opréssion	oppression
„ 69 р. 19 отгоре	Пловоивския	Пловдивския
„ 75 р. 6 „	бмало	имало
„ 83 р. 3 отдолу	стр. 5 и 6	стр. 69 и 71
„ 91 р. 10 отгоре	отрели	стрели
„ 92 р. 3 „	42, Б	42 В
„ 97 р. 22 „	послеки	поселки
„ 97 р. 29 „	22	37
„ 97 р. 29 „	21	36
„ 98 р. 15 отдолу	foumilles	fouilles
„ 99 р. 17 отгоре	15	31
„ 99 р. 18 „	31	32
„ 99 р. 16 отдолу	22, 21	37, 36
„ 107 р. 2 отдолу	пастърва	пъстърва
„ 111 р. 25 отгоре	ѡѵѣтво	ѡчѣтво
„ 111 р. 16 отдолу	трябра	трябва
„ 123 р. 15 „	еитическия	етническия
„ 152 р. 15 „	груди	групи
„ 186 р. 8 отгоре	ἀγαπνᾶ	ἀγαπᾶν

Стр. 198 р. 17 отгоре	**тѣмже҇**	**тѣмьже҇**
„ 200 р. 18 отдолу	**абътъ**	**рабътъ**
„ 203 след 12 отгоре	да се прибави: **сь** 11 (М 2 Мр 6 Л 3 Йо —) **тъ** 1 (М — Мр — Л 1 Йо —) 12 (М 2 Мр — 6 Л 4 Йо —) Общо Зографското евагелие предава точно мястото на показателните местоимена на гръцкия оригинал:	
Стр. 208 р. 15 отдолу	свързани	свързването
„ 210 р. 6 „	196	198
„ 216 р. 3 „	Berneker, die Wortfolge . . . 11	Nahtigal, Akzentbewegung . . .
„ 220 р. 21 „	поттá	костта́

Редактор Иван Гълъбов Пор. № 6954

Държавна печатница „Георги Димитров“ — София

ТАБЛИЦА I

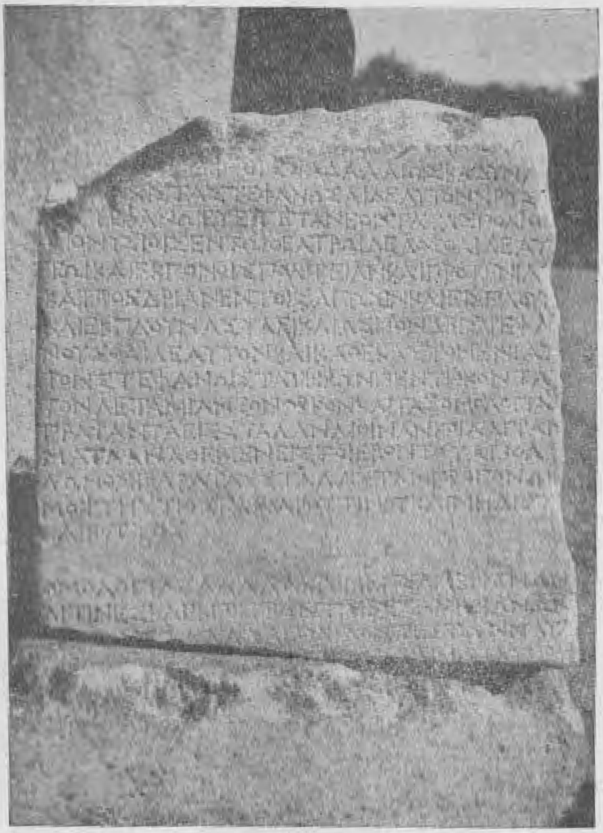

Обр. 1. Мраморна плоча от Несебър, сега в Бургаския музей.
Abb. 1. Marmorstele aus Neseber, zur Zeit im Museum von Burgas.

ТАБЛИЦА II

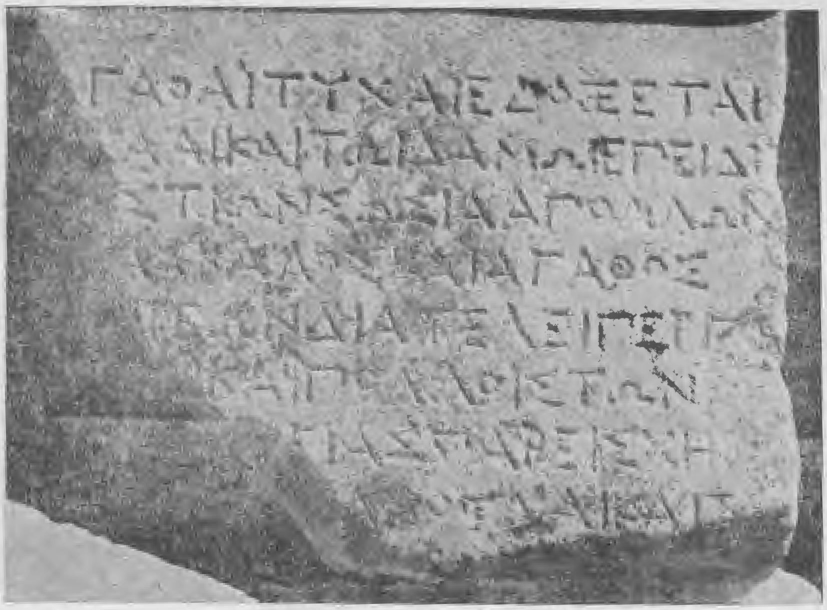

Обр. 1. Мраморна плоча от Несебър, сега в Пловдивския музей.
Abb. 1. Marmorstele aus Neseber, zur Zeit im Museum von Plovdiv.

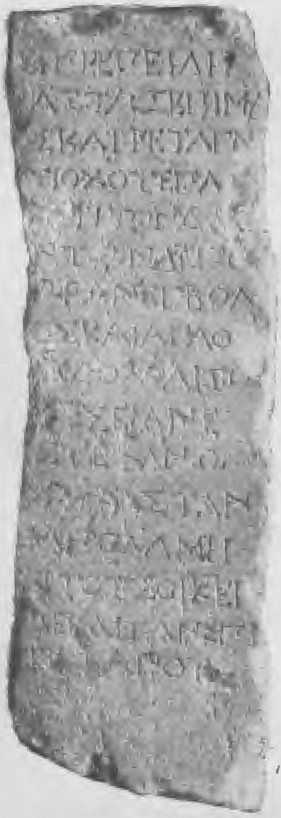

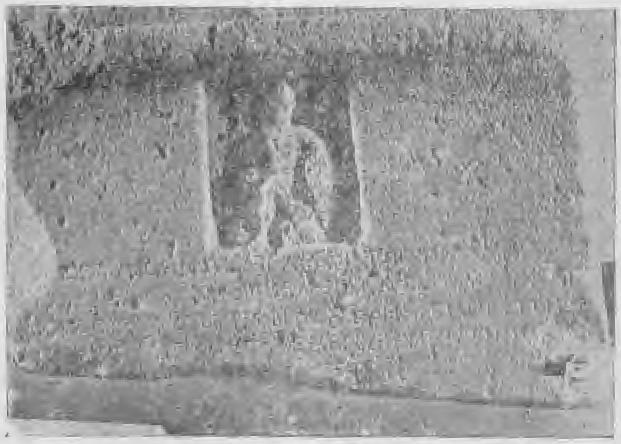

Обр. 2. Мраморна плоча от Бургас,
сега в Софийския народен музей.
Abb. 2. Marmorstele aus Burgas, zur Zeit
im Archeologischen Museum von Sofia.

Обр. 3. Мраморна плоча от Созопол, сега в Софийския
народен музей.
Abb. 3. Marmorstele aus Sozopol, zur Zeit im
Archeologischen Museum von Sofia.

ТАБЛИЦА III

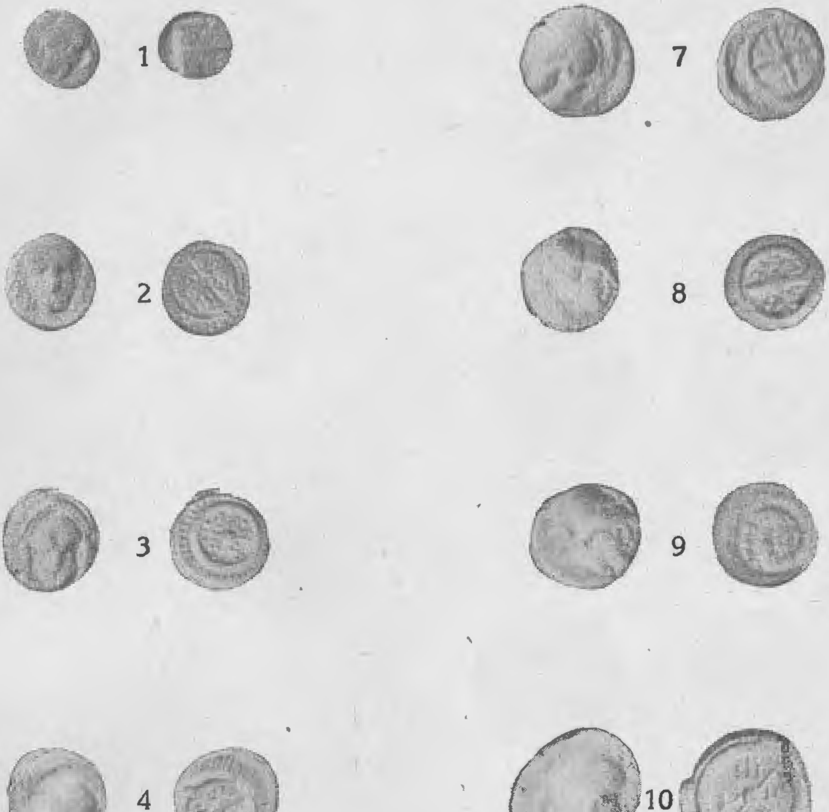
1
7
2
8
3
9
4
10
5
11
6
12

Монети от Месемврия на Черно море.
Monnaies de Mesembria sur la Mer Noire.

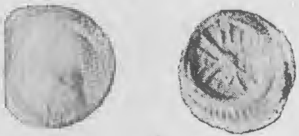
1

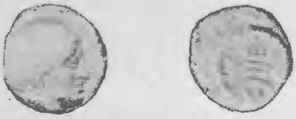
2

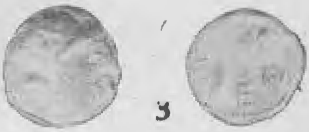
3

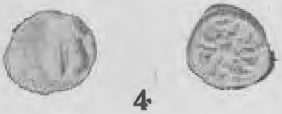
4

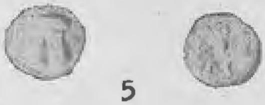
5

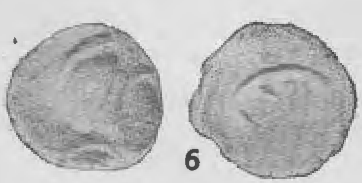
6

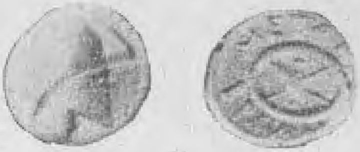
7

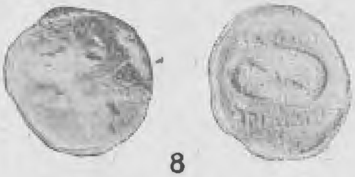
8

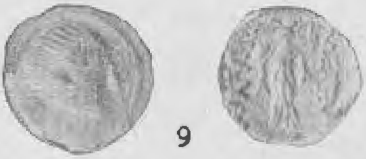
9

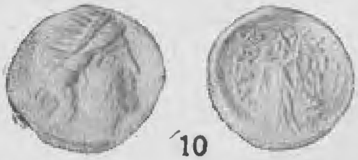
10

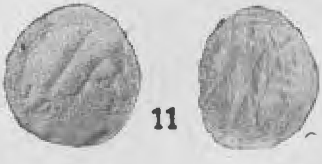
11

Монети от Месемврия на Черно море
Monnaies de Mesembria sur la Mer Noire.

ТАБЛИЦА V

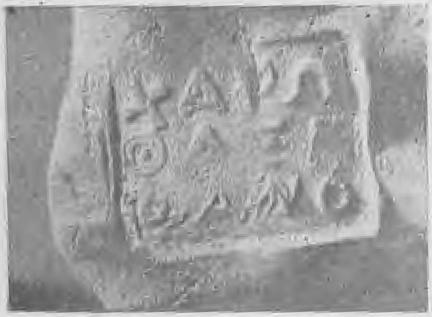

Обр. 1. Амфорен печат, намерен при Сладките кладенци до Бургас.
Fig. 1. Estampille d'amphore, trouvée chez Sladkite kladentsi près de Bourgas.

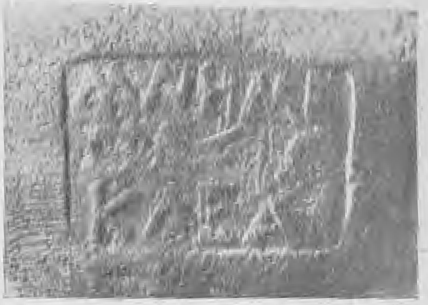

Обр. 2. Амфорен печат, намерен при Сладките кладенци до Бургас.
Fig. 2. Estampille d'amphore, trouvée chez Sladkite kladentsi près de Bourgas.

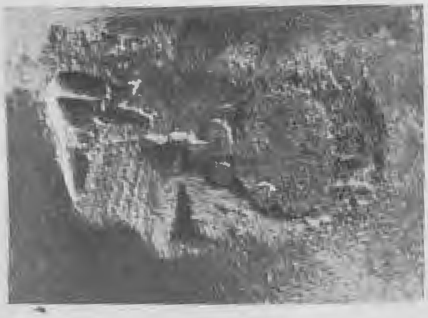

Обр. 3. Амфорен печат, намерен при Сладките кладенци до Бургас.
Fig. 3. Estampille d'amphore, trouvée chez Sladkite kladentsi près de Bourgas.

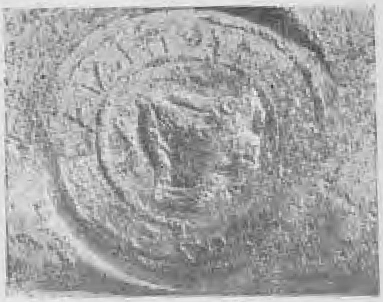

Обр. 4. Амфорен печат от с. Веселие Бургаско.
Fig. 4. Estampille d'amphore, trouvée près du village de Véssélié, arr. Bourgas.

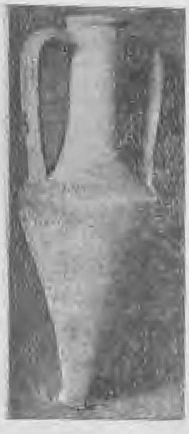

Обр. 5. Амфора намерена в Созопол
Fig 5. Amphore, trouvée au port de Sozopol.

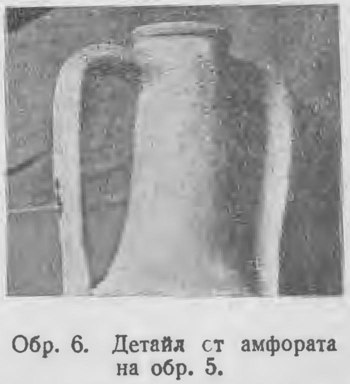

Обр. 6. Детайл от амфората на обр. 5.
Fig. 6. Détail de l'amphore, fig. 5.

ТАБЛИЦА VI

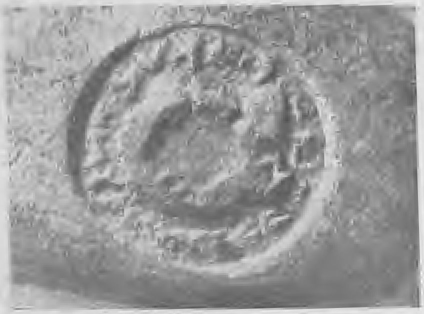

Обр. 1. Амфорен печат, намерен при с. Българово, Бургаско.
Fig. 1. Estampille d'amphore, provenant du village de Boulgarovo, arr. Bourgas.

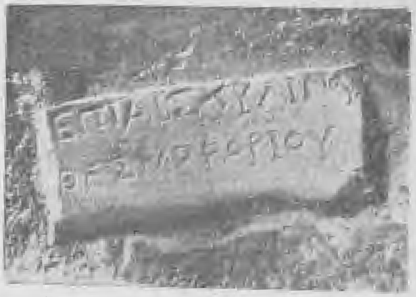

Обр. 2. Амфорен печат, намерен при Бургаските минерални бани.
Fig. 2. Estampille d'amphore, provenant des bains thermaux de Bourgas.

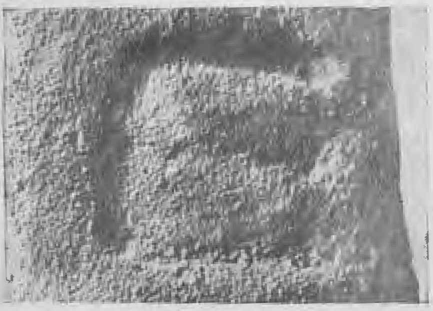

Обр. 3. Амфорен печат, намерен при Сладките кладенци до Бургас.
Fig. 3. Estampille d'amphore, trouvée chez Sladkite kladentsi près de Bourgas.

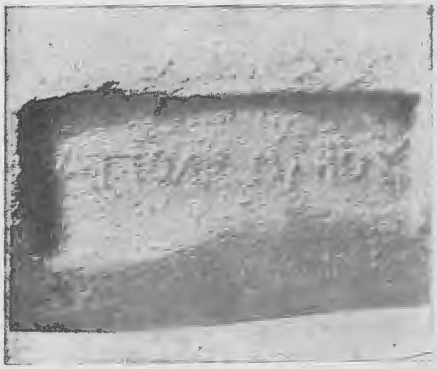

Обр. 4. Амфорен печат, намерен край Бургас.
Fig. 4. Estampille d'amphore, trouvée près de Bourgas.

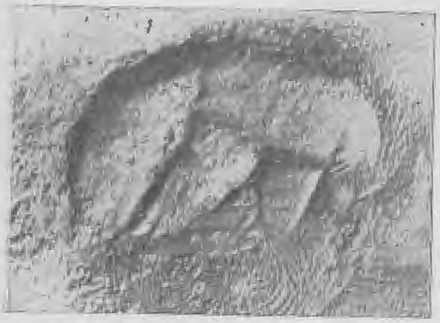

Обр. 5. Амфорен печат намерен край Бургас.
Fig. 5. Estampille d'amphore, trouvée près de Bourgas.

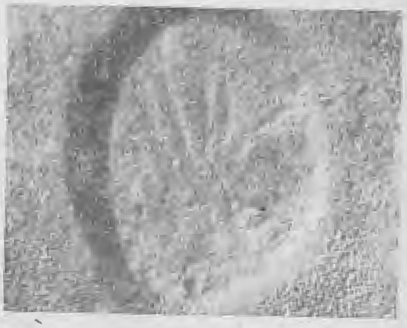

Обр. 6. Амфорен печат, намерен при Сладките кладенци до Бургас.
Fig. 6. Estampille d'amphore, trouvée chez Sladkite kladentsi près de Bourgas.

ТАБЛИЦА VII

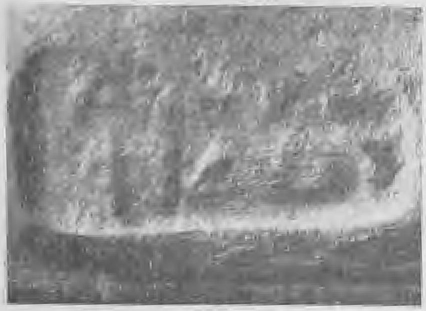

Обр. 1. Амфорен печат, намерен при разкопките в Несебър 1949 г.
Fig. 1. Estampille d'amphore, provenant des fouilles de Néssébar 1949.

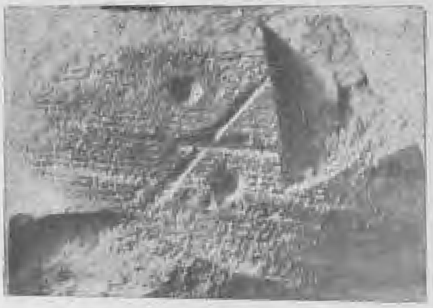

Обр. 2. Амфорен печат, намерен при разкопките в Несебър 1949 г.
Fig. 2. Estampille d'amphore, provenant des fouilles de Néssébar 1949.

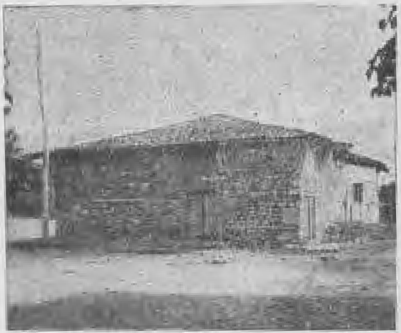

Обр. 3. Църквата св. Георги Стари в Несебър.
Fig. 3. L'église du Saint-Georges, dit „l'Ancien", à Néssébar.

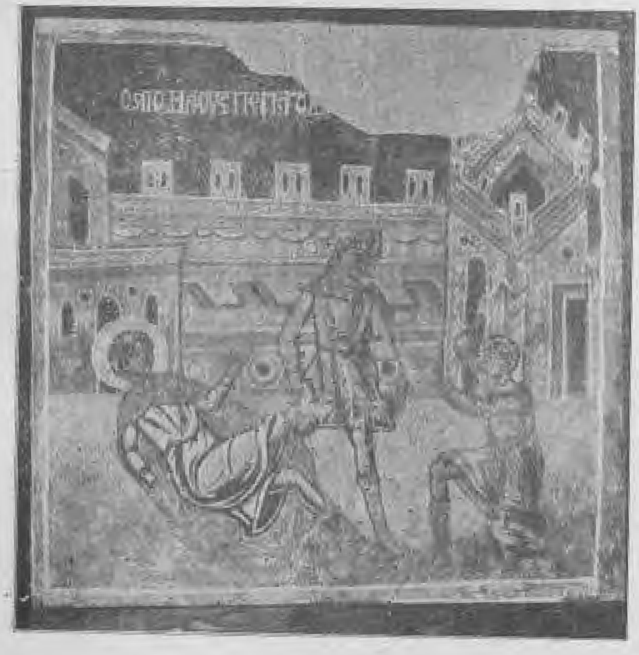

Обр. 4. Църквата св. Георги Стари: сцени из житието на светеца.
Fig. 4. L'église du saint-Georges à Néssébar: une scène de la vie du Saint Georges.

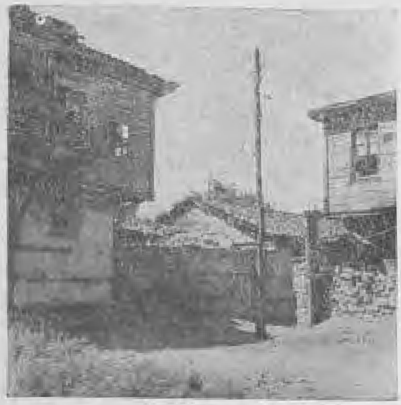

Обр. 1. Църквата св. Спиридон в Несебър.
Fig. 1. L'église du Saint-Spiridon à Néssébar.

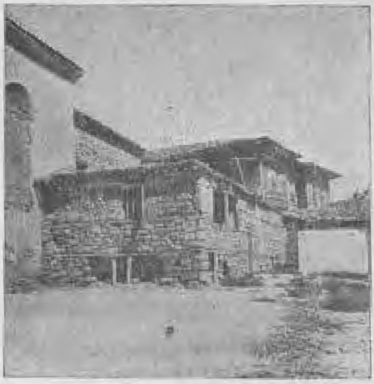

Обр. 2. Църквата св. Георги Нови в Несебър.
Fig. 2. L'église du Saint-Georges, dit „le Nouveau".

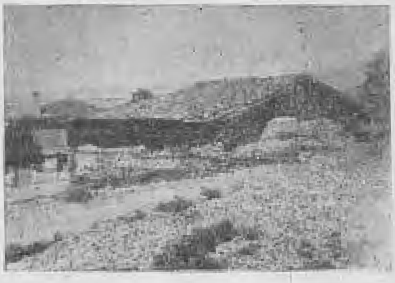

Обр. 3. Църквата св. Спас в Несебър.
Fig. 3. L'église du Saint-Sauveur à Néssébar.

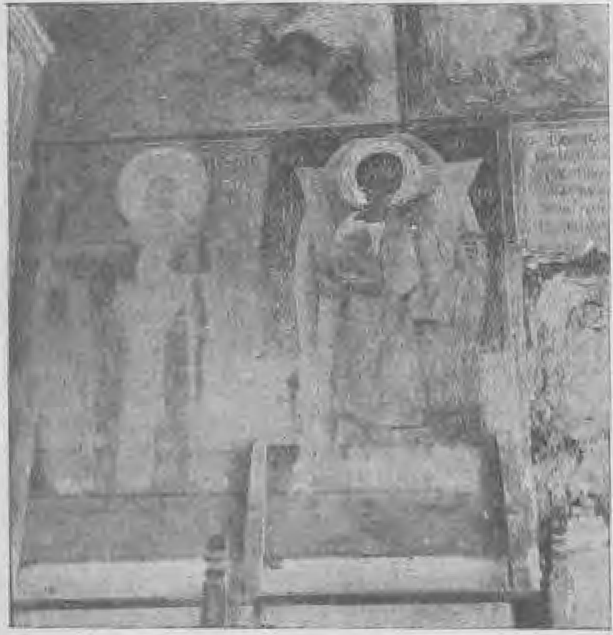

Обр. 4. Църквата св. Спас в Несебър: стенописи от южната стена—св. Елена и Христос Емануил.
Fig. 4. L'église du Saint-Sauveur à Néssébar: Fresques du mur du sud.

ТАБЛИЦ IX

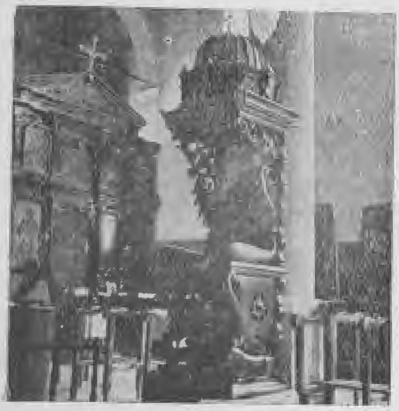

Обр. 1. Владишкият трон в църквата св. Богородица в Несебър.

Fig. 1. Le trône épiscopal à l'église de la Sainte-Vierge à Néssébar.

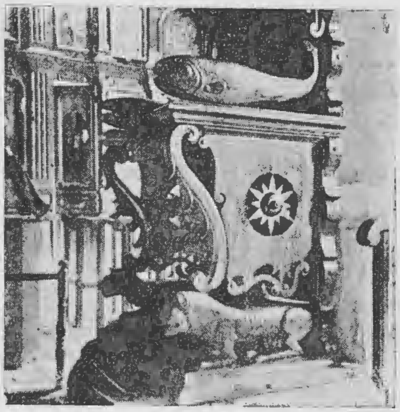

Обр. 2. Част от владишкия трон в църквата св. Богородица, Несебър.

Fig. 2. Détail du trône épiscopal à l'église de la Sainte-Vierge à Néssébar.

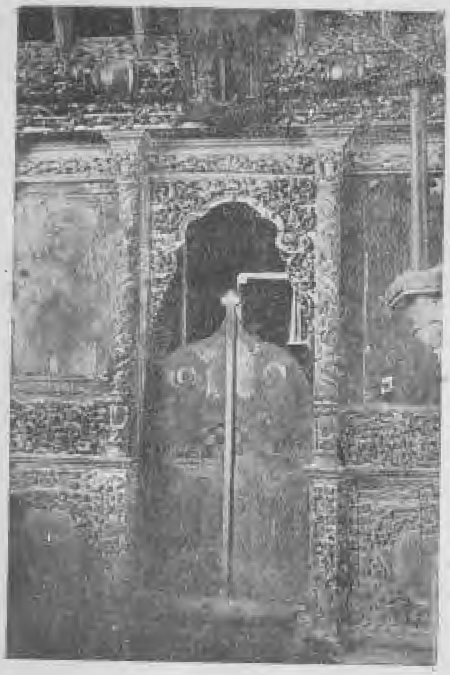

Обр. 3. Средна част от иконостаса на църквата св. Богородица, Созопол.

Fig. 3. Partie centrale de l'iconostase de l'église de la Saint-Vierge à Sozopole.

ТАБЛИЦА X

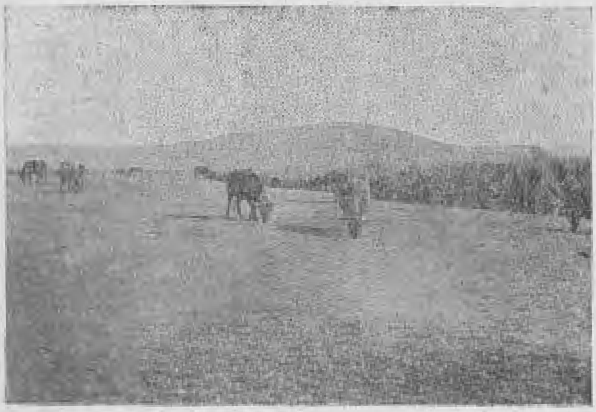

Обр. 1. Селищната могила при Падарево.
Fig. 1. Le tell près de Padarevo.

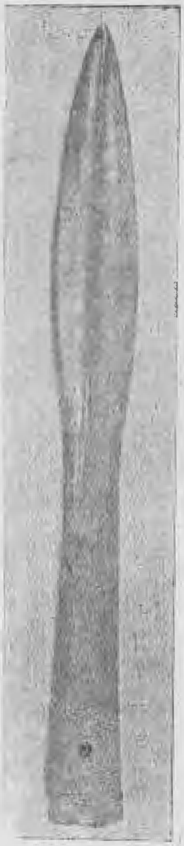

Обр. 2. Бронзов връх за копие, произхождащ от Плоската могила при Сокол.

Fig. 2. Pointe de lance en bronze.

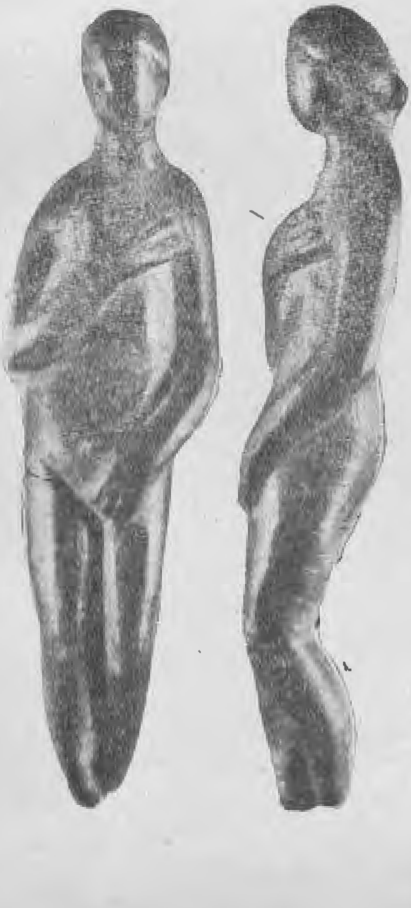

Обр. 3. Бронзова статуйка на Венера, произхождаща от Радево.
Fig. 3. Statuette en bronze de Venus, prov. de village Radevo.

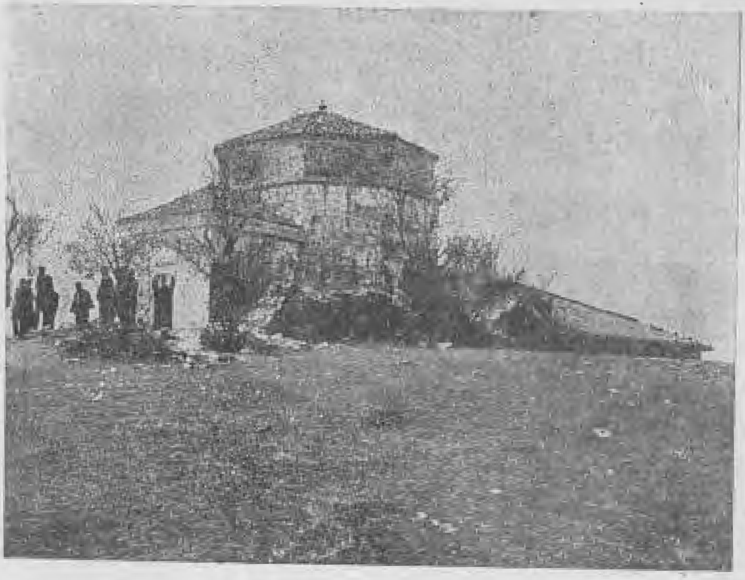

Обр. 1. Турска гробница при Калугерово

Fig. 1. Tombeau turque près du village Kalouguerovo.

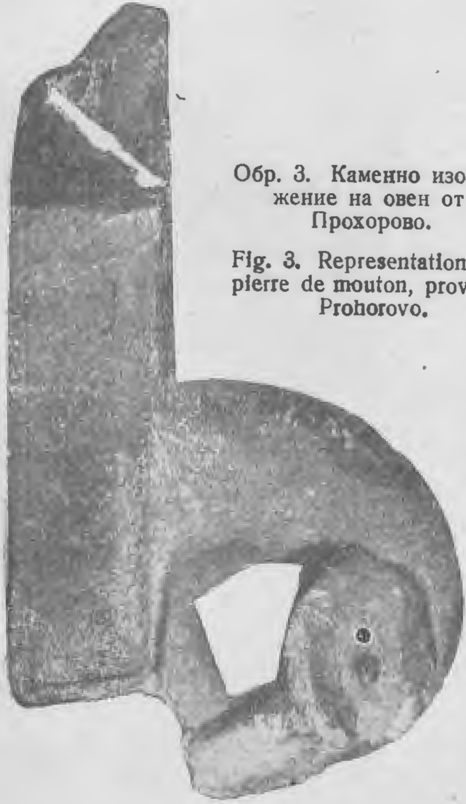

Обр. 3. Каменно изображение на овен от Прохорово.

Fig. 3. Representation en pierre de mouton, prov. de Prohorovo.

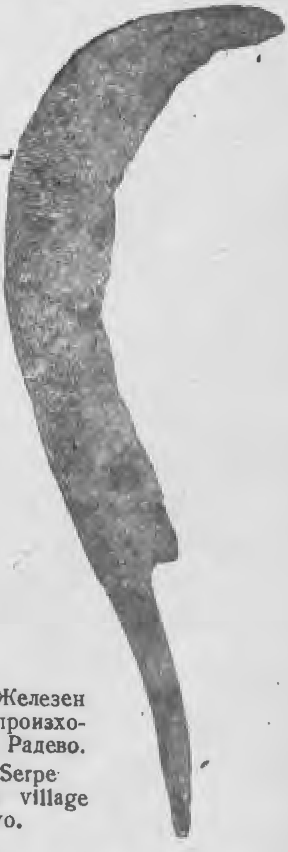

Обр. 2. Железен косер, произходящ от Радево.

Fig. 2. Serpe prov. de village Radevo.

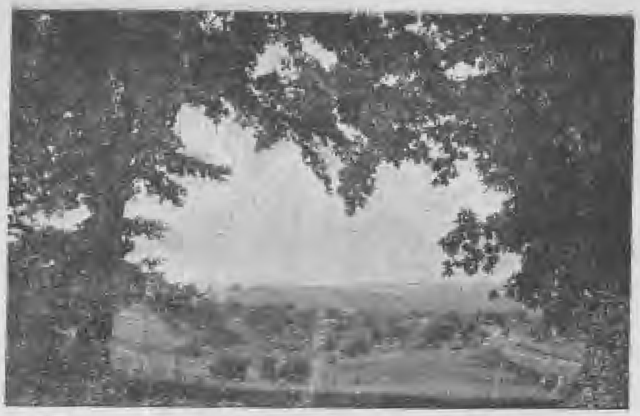

Обр. 1. с. Заберново, общ изглед.
Fig. 1. Vue générale du village de Zabernovo, arr. M. Tirnovo.

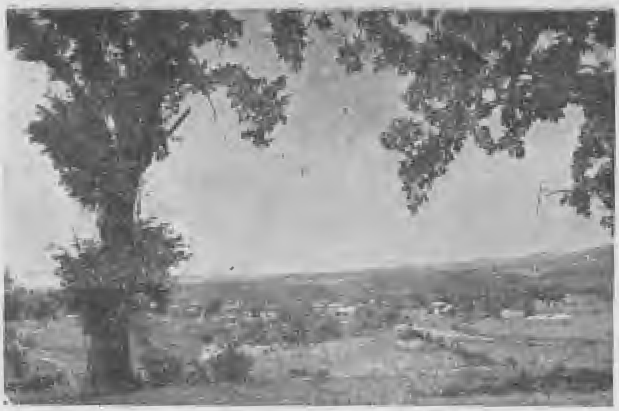

Обр. 2. с. Заберново, общ изглед.
Fig. 1. Vue générale du village de Zabernovo, arr. M. Tirnovo.

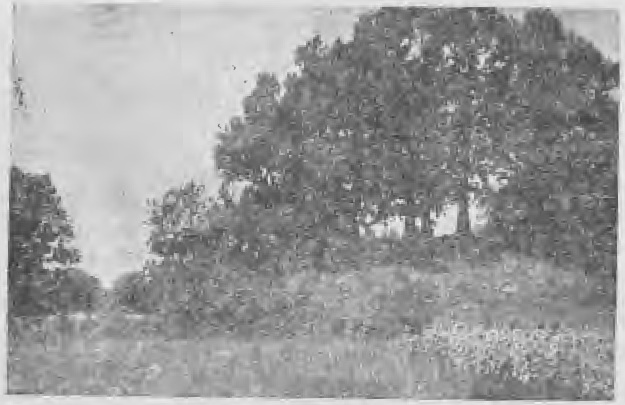

Обр. 3. Могилата в м. Тулпан при с. Заберново, М. Търновско.
Fig. 3. Tumulus près du village de Zabernovo, arr. M. Tirnovo.

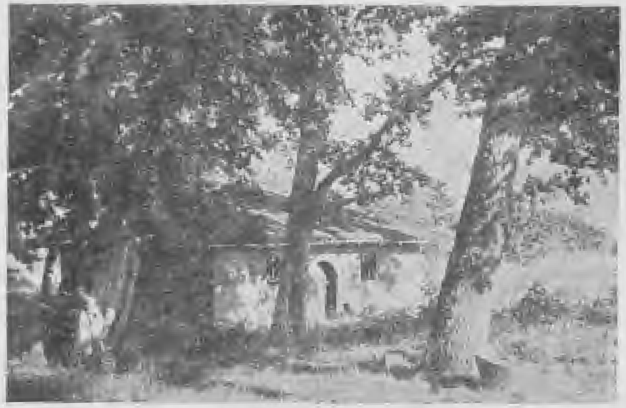

Обр. 4. Днешното параклисче на мястото на някогашния манастир св. Петка (Балъклия) при с. Заберново, М. Търновско.
Fig. 4. La chapelle d'aujourd'hui sur l'emplacement du monastère d'autrefois de la Sainte-Petka, près du village de Zabernovo.

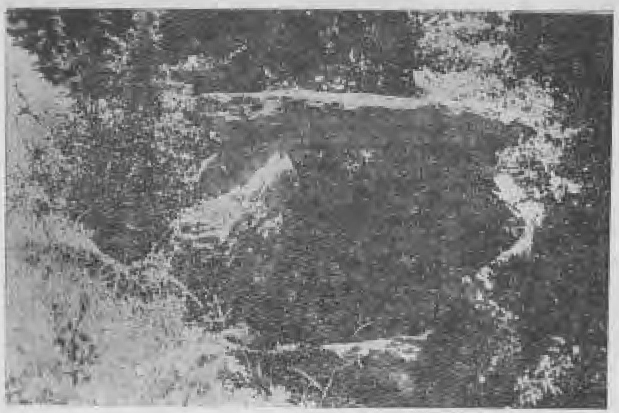

Обр. 1. Един от най-запазените долмени в Хасекията. задна камера.

Fig. 1. La chambre interne d'un dolmen de la rég'on Hassékia de Strandja.

Обр. 2. Останки от езическо светилище днес „св. Дух“.

Fig. 2. Restes d'un sanctuaire païen près du village de Zabernovo, arr. M. Tirnovo.

Обр. 3. Тракийски конник, зазидан в параклисчето на св. Георги при с. Заберново, М.. Търновско.

Fig. 3. Dalle à chevallier thrace, emmurée à la chapelle de Saint-Georges près du village da Zabernovo, arr. M. Tirnovo.

ТАБЛИЦА XIV

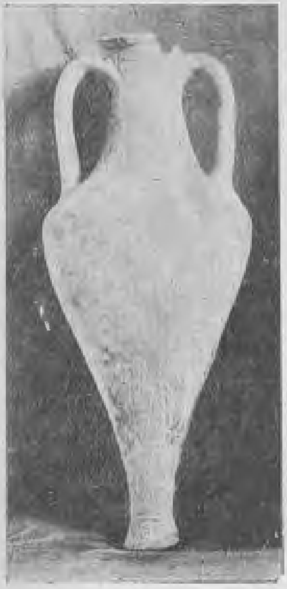

Обр. 1. Тасоска амфора от Сладките кладенци при Бургас.

Abb. 1. Thasiotische Amphora, gefunden bei Sladkite kladenzi, Burgas.

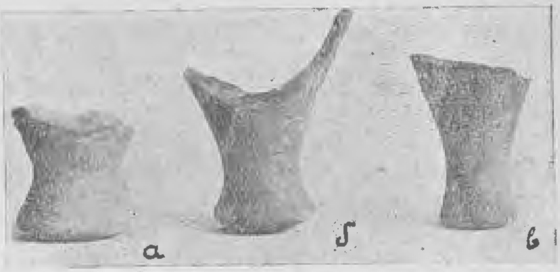

Обр. 2. Амфорни дъна от Сладките кладенци при Бургас.

Abb. 2. Amphorenphragmente aus Sladkite kladenzi bei Burgas.

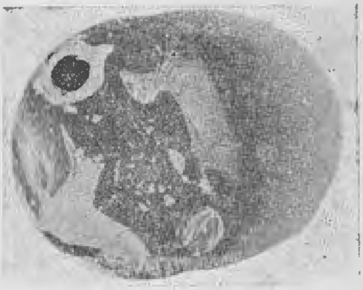

Обр. 3. Червенофигурен аскос от Сладките кладенци при Бургас.

Abb. 3. Rotfiguriger Askos aus Sladkite kladenzi bei Burgas.

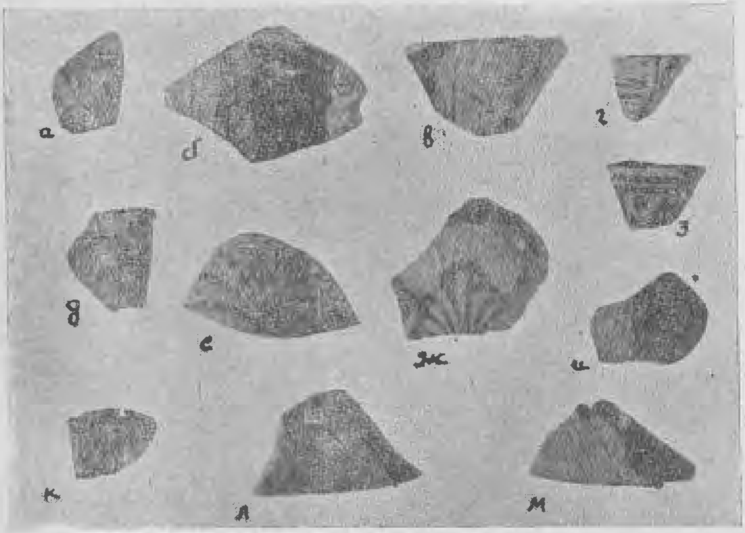

Обр. 4. Фрагменти от червенофигурни съдове и теракоти от Сладките кладенци при Бургас.

Abb. 4. Tonscherben von rotfigurigen Gefässen und Terracotten aus Sladkite kladenzi bei Burgas.

ТАБЛИЦА XV

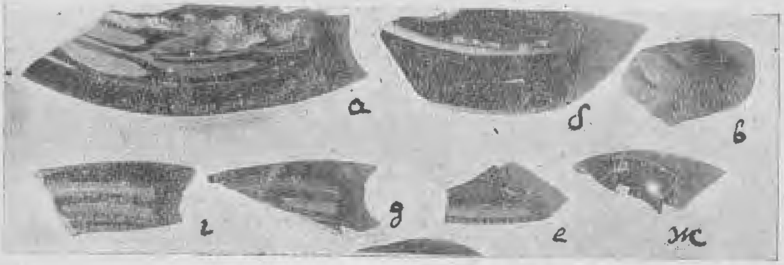

Обр. 1. Фрагменти от червенофигурни съдове от Сладките кладенци при Бургас.
Abb. 1. Tonscherben von rotfigurigen Gefässen von Sladkite kladenzi bei Burgas.

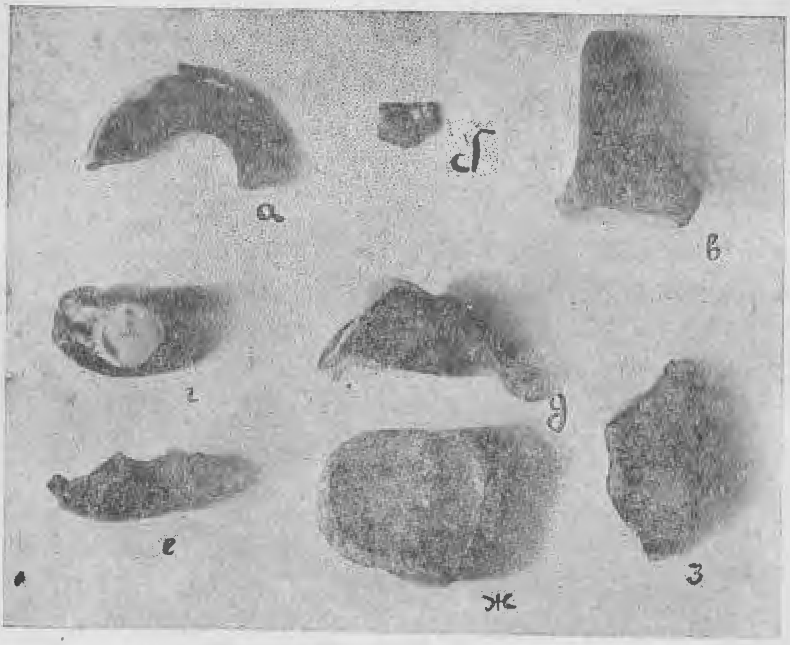

Обр. 2. Фрагменти от атически съдове от Сладките кладенци при Бургас.
Abb. 2. Fragmente von athischen Tongefässen aus Sladkite kladenzi bei Burgas.

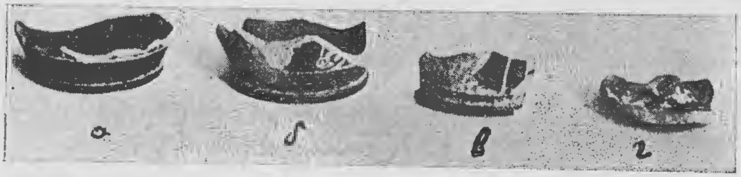

Обр. 3. Фрагменти от червенофигурни съдове от Сладките кладенци при Бургас.
Abb. 3. Fragmente von rotfigurigen Tongefässen von Sladkite kladenzi bei Burgas.

ТАБЛИЦА XVI

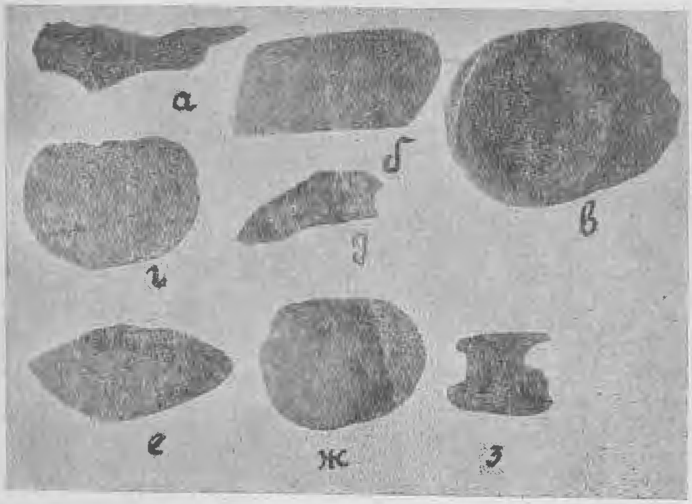

Обр. 1. Предмети и фрагменти от сива глина от Сладките кладенци при Бургас.

Abb. 1. Gegenstände und Fragmente aus grauem Ton.

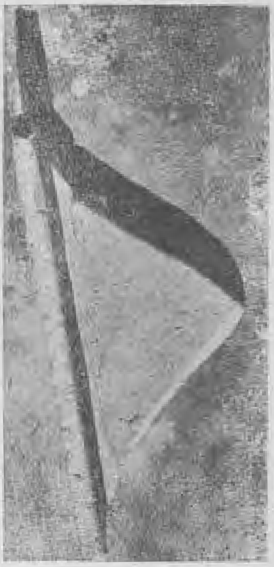

Обр. 2. Фрагмент от антична керемида от Сладките кладенци при Бургас

Abb. 2. Fragment eines Dachziegels aus Sladkite kladenzi bei Burgas.

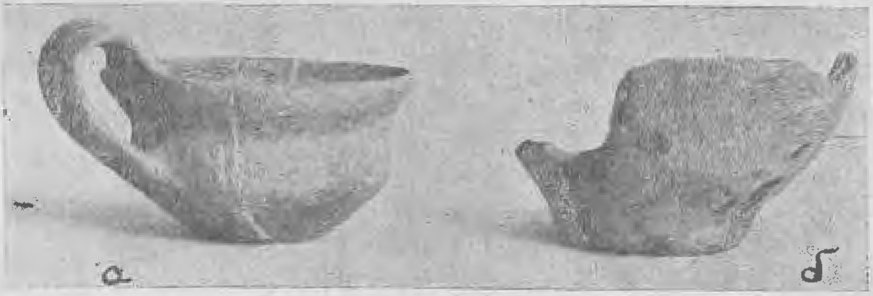

Обр. 3. Съдове от сива глина от Сладките кладенци при Бургас.

Abb. 3. Gafässe aus grauem Ton aus Sladkite kladenzi bei Burgas.

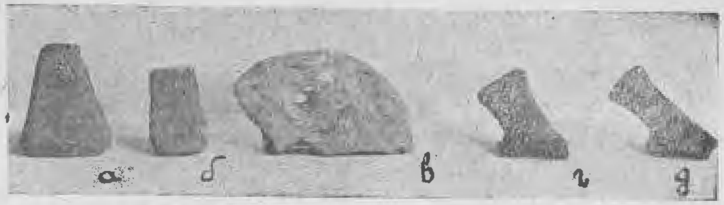

Обр. 4. Предмети от сива глина от Сладките кладенци при Бургас.

Abb. 4. Gegenstände aus grauem Ton aus Sladkite kladenzi bei Burgas.

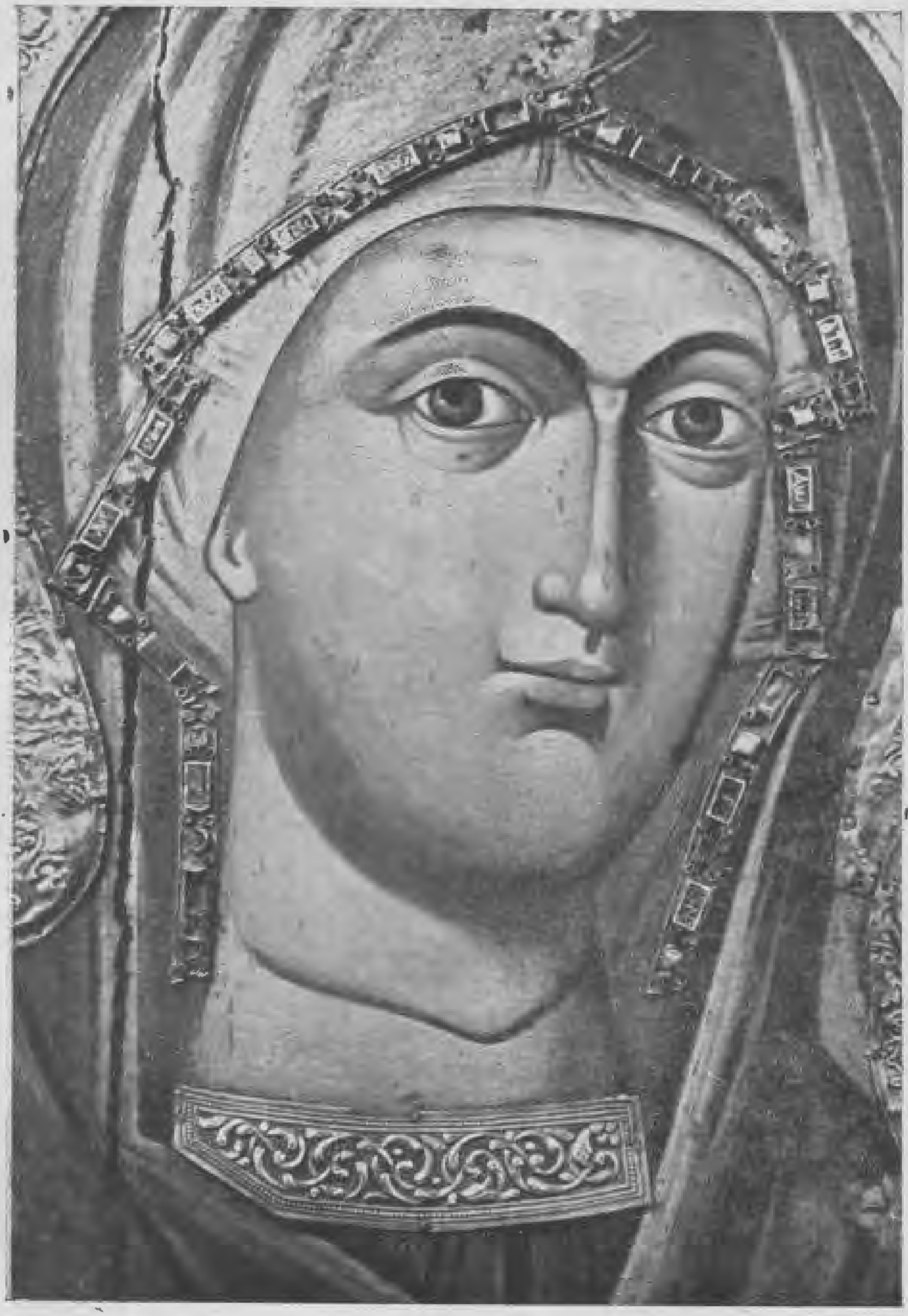

Детайл от иконата Богородица-Умиление от Несебър.
Détail de l'Icone de la Vierge Eléousa de Néssébar.

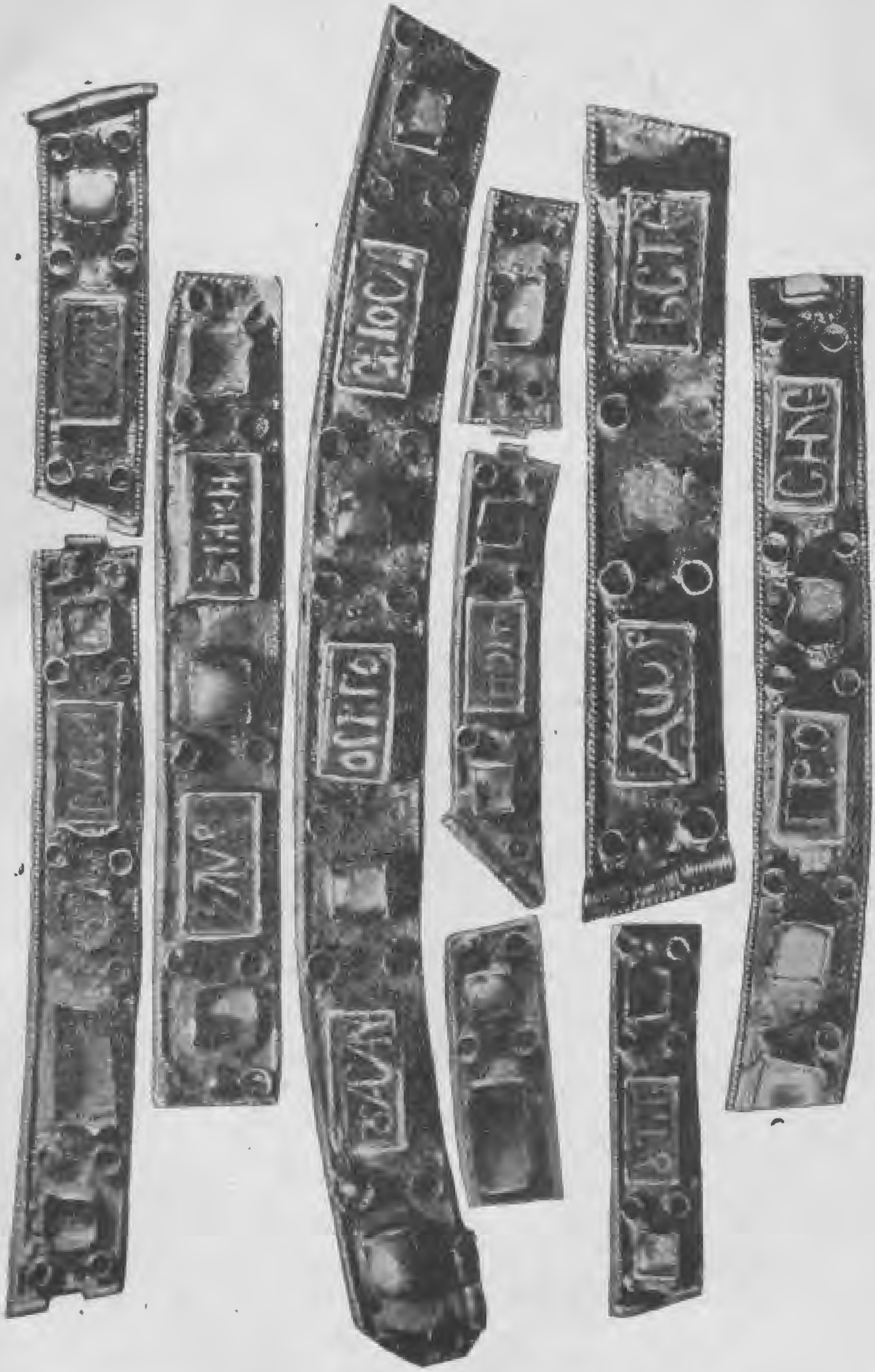

Надпис върху иконата Богородица-Умиление от Несебър.
Inscription sur l'icone de la Vierge Eléousa de Néssébar.